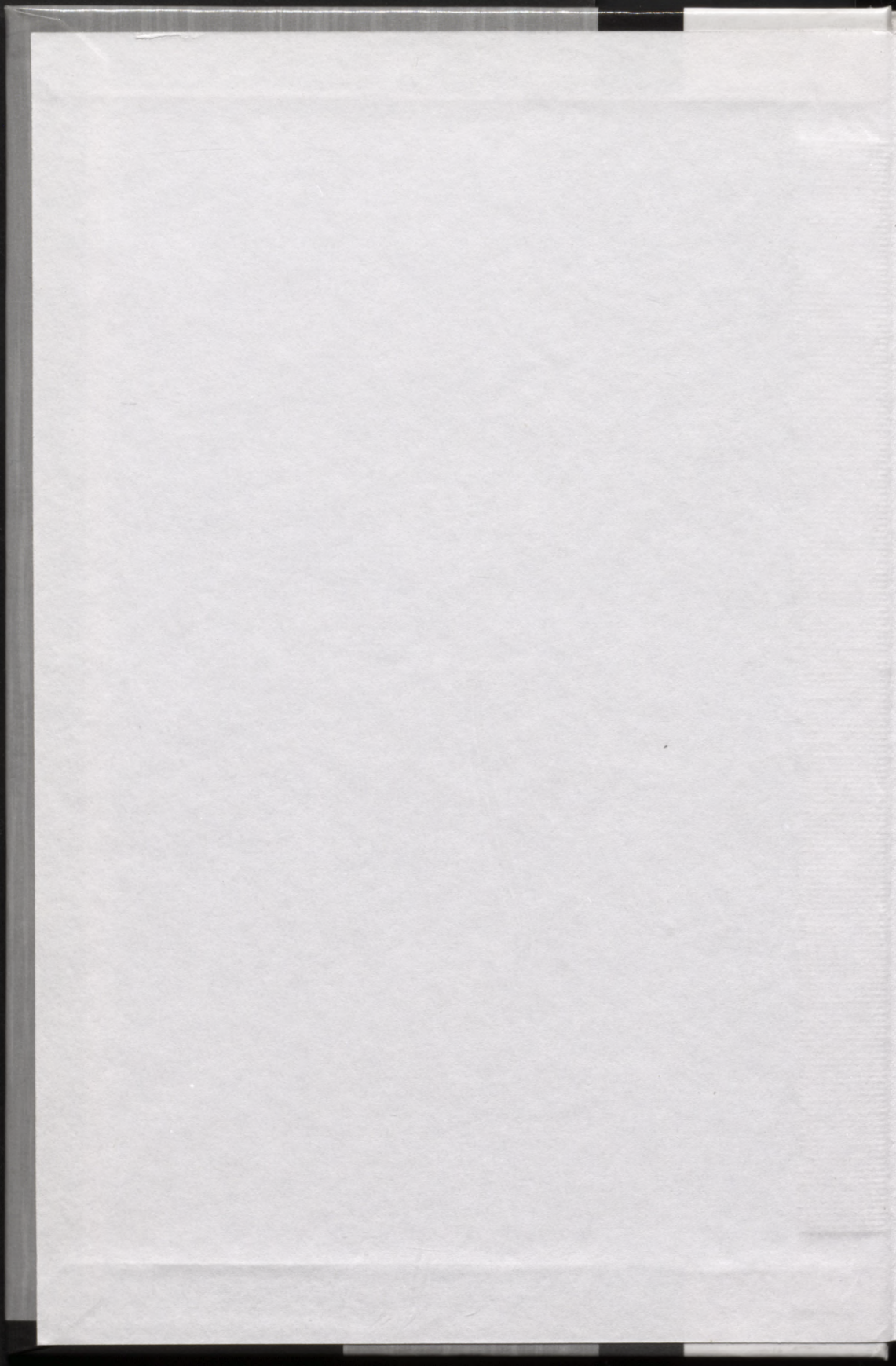

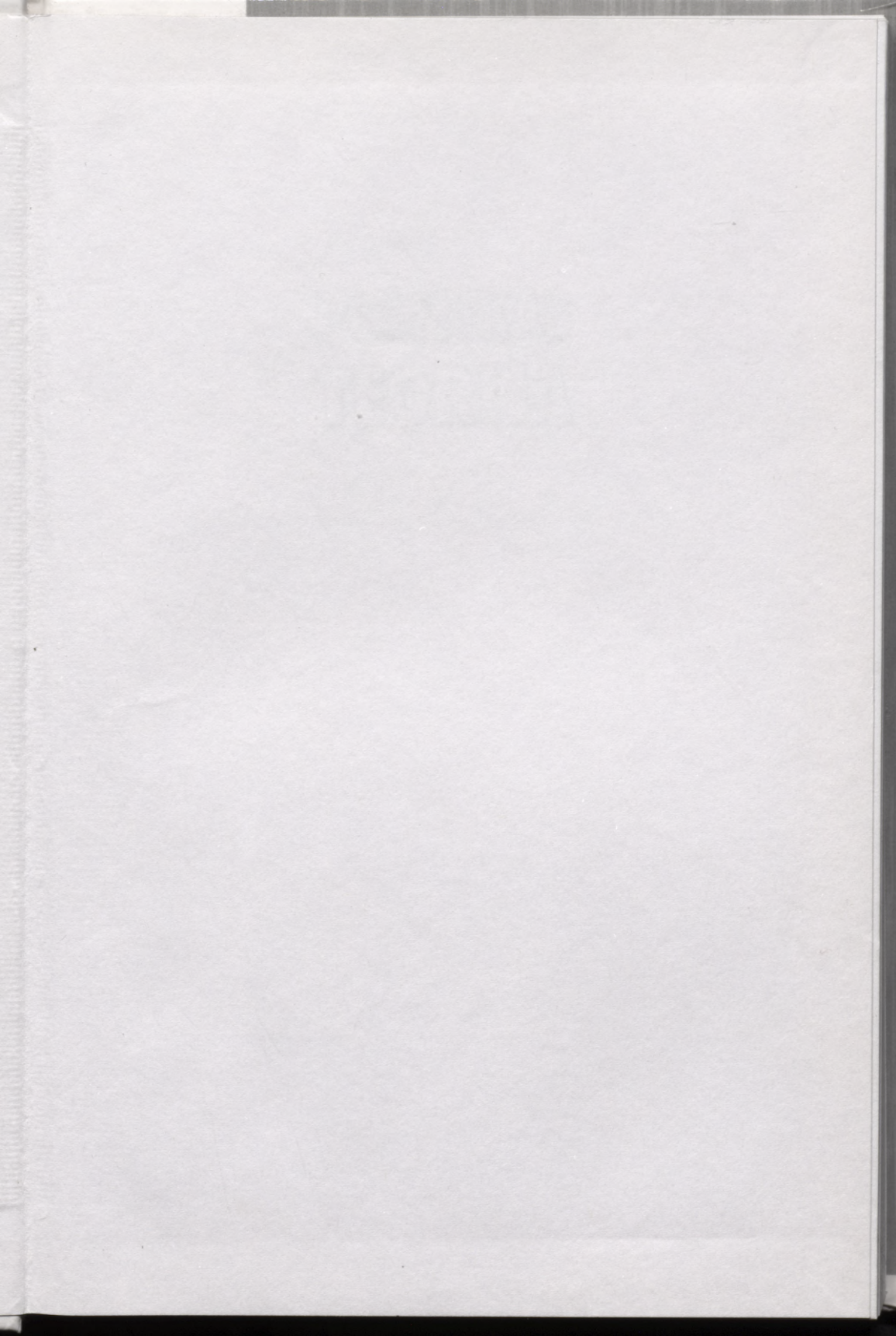
Miķelis Ašmanis

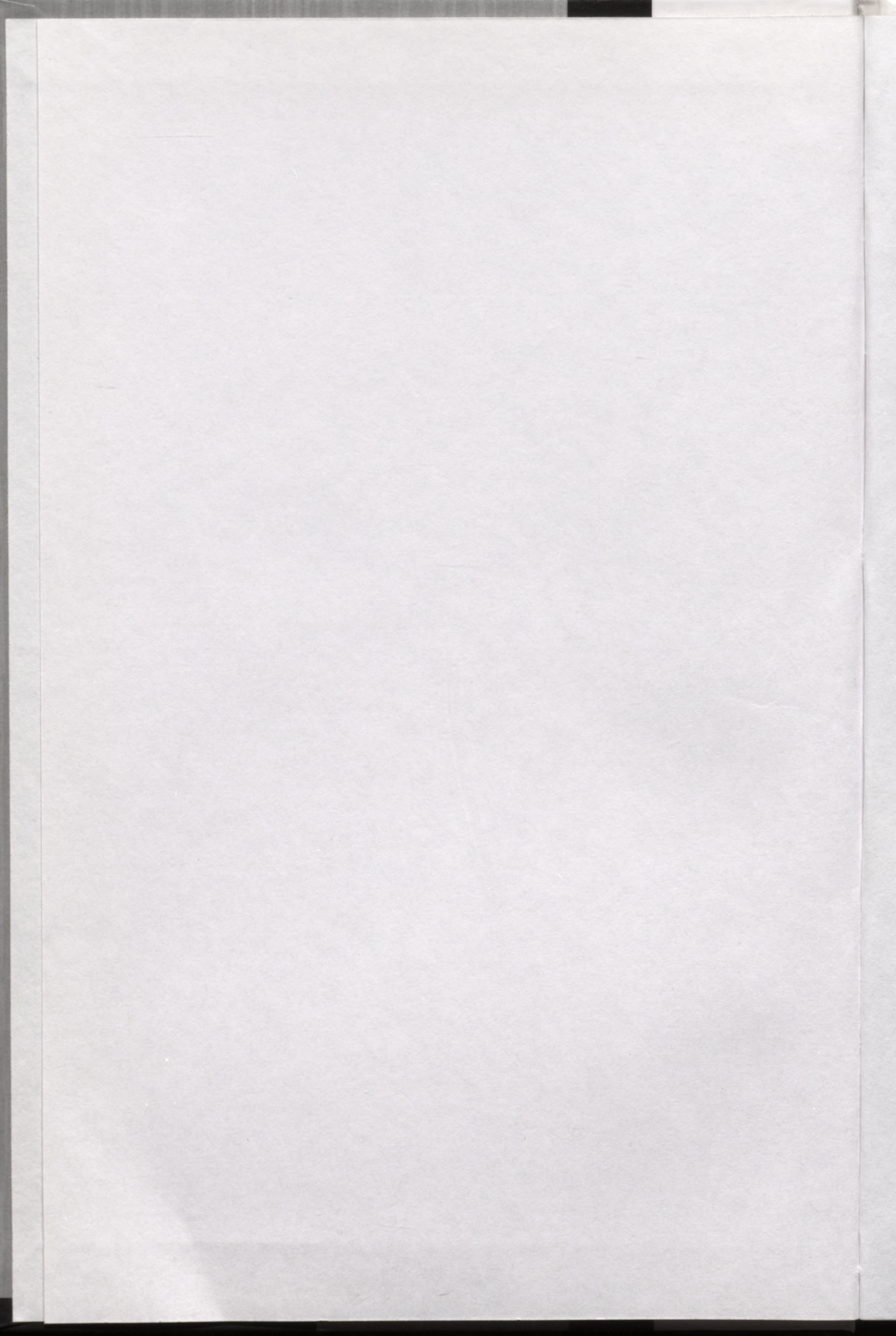
POLITIKAS TEORIJA

ZVAIGZNE ABC

Mikella A. ...

**POLITIKAS
TEORIJA**

TEORIJA

... ...

46056

FLORIDA
POLITICS

2005-4
L 33

Latvian National
Library

L
3

Miķelis Ašmanis

POLITIKAS TEORIJA

ZVAIGZNE ABC

32 (075.4)

Aš 590

Miķelis Ašmanis

POLITIKAS

TEORIJA

Miķelis Ašmanis

POLITIKAS TEORIJA

Autora redakcijā

Literārā redaktore *Anita Poļakovska*

Apgāds Zvaigzne ABC, K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. S-576.

A/s "Poligrāfists",

K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

© Miķelis Ašmanis
ISBN 9984-36-717-7

MA 71717-7

SATURS

<i>Ievadam</i>	7
1. nodaļa. POLITIKAS SATURS	10
Politikas būtība	10
Sociālšķiriskais un kopsabiedriskais politikā	12
Politikas objekts	13
Politikas struktūra	14
Politikas zemākais līmenis	16
Politikas subjekts	17
Politikas objektīvās robežas	18
Politikas subjektīvās robežas	19
Politikas efektivitāte	21
Politikas tipoloģija	23
Politikas formas	27
Politika kā cīņa un saskaņa	31
Politikas līdzekļi	32
Politikas cikls	35
Stratēģija un taktika	36
Politiskās vadības robežas	38
Sabiedrības politiskā sistēma	40
2. nodaļa. VARA	42
Varas būtība	42
Varas pamatveidi	43
Pakļaušanās un nepakļaušanās varai	45
Varas atzīšanas motivācija	47
Varas leģitimitāte	51
Varas funkcionēšanas efektivitāte	52
Politiskā vara	54
Politiskās varas vēsturiskās tendences	58
Varas koncentrācija un izkliede	59
Politiskās varas sociālā daba	61
3. nodaļa. POLITIKAS SUBJEKTI	65
Kas var būt politikas subjekts	66
Personība kā politikas subjekts	71
Personības politiskās aktivitātes	72

Personība politiskajā laukā.....	76
Politika attiecībā pret personību.....	80
Sociālās grupas kā politikas subjekti.....	84
Nācijas un etniskās grupas kā politikas subjekti.....	94
4. nodaļa. POLITISKIE INSTITŪTI.....	104
Pilsoniskā sabiedrība.....	106
Valsts izcelšanās un būtība.....	108
Valsts īpašības.....	111
Valsts varas struktūra.....	117
Valsts varas dalīšana.....	119
Valsts aparāts.....	122
Valdīšanas institucionālās formas.....	125
Valsts varas legimitātē.....	133
Pašdarbīgās organizācijas.....	134
Lobisms.....	141
Pašdarbīgo organizāciju sistēma.....	142
Politiskās partijas.....	143
Partiju tipoloģija.....	145
Partiju sistēmas.....	150
5. nodaļa. POLITISKIE REŽĪMI.....	153
Demokrātija.....	155
Autoritārisms.....	162
Totalitārisms.....	166
Pārejas tipa sabiedrības politiskais režīms.....	171
6. nodaļa. APZIŅA.....	178
Politiskā apziņa.....	179
Politikas izziņa.....	181
Izzinošās aktivitātes avots.....	182
Politikas izziņas funkcijas.....	183
Politikas izziņas veidi.....	185
Politikas izziņas aspekti.....	195
Politikas izziņas vēsturiskā tendence.....	196
Utopija politikas izziņā.....	199
Audzināšana.....	201
Politiskā audzināšana.....	203
Informācija.....	204
Noslēgums.....	211
POLITIKAS VĒSTURISKĀS TENDENCES	
UN TO FAKTORI.....	211

IEVADAM

Politika ir sarežģīta, daudzpusīga sabiedrības dzīves sastāvdaļa, kas, ietekmējama cilvēku eksistences dažādas jomas, izraisa cilvēkos visai atšķirīgu attieksmi, sākot ar politikas pilnīgu noniecināšanu un beidzot pat ar tās kā augstākās gudrības izpausmes pielūgšanu. Un jebkuram vērtējumam ir kaut kāds pamats, sava patiesības daļa.

Politikas noliedzēji pamatoti norāda, ka politikā vieni cilvēki nepietiekami kompetenti un ne bez zināma, dažkārt visai liela savtīguma uzspiež savu gribu citiem, izlemj viņu likteņus. Apstiprinājumu tam var atrast jebkurā politiskā darbībā. Politikas cienītāji turpretī uzsver, ka cilvēki dzīvotu haotiskā barā un nebeidzamās savstarpējās ķildās, ja vien politika nenodrošinātu viņu atšķirīgo interešu kaut cik ciešamu saskaņošanu, pārvērzdama pūli par sabiedrību, savstarpējā sadarbībā un mijiedarbībā sevi atražojošu cilvēku kopību. Citiem vārdiem, bez politikas nebūtu nedz sabiedrības, nedz cilvēku kā sociālo būtņu, nebūtu nedz materiālā, nedz garīgā cilvēku dzīves progresa.

Katrā ziņā politika ir cilvēku sabiedrības reāls atribūts, kuru ir vērts izzināt, pirmkārt, lai noskaidrotu cilvēka reālās iespējas sabiedrībā un tās lietderīgi izmantotu. Otrkārt, lai mazinātu politikas postošu ietekmi uz sabiedrību, uz cilvēku likteņiem, padarītu politiku humānāku, atbilstošāku dotās sabiedrības iespējām un vajadzībām.

Politika ir bezgala plaša un daudzšķautņaina parādība. Kopš seniem laikiem tā tiek izzināta, aplūkota, pētīta, bet parasti no tās puses un tajās izpausmēs, ar kurām cilvēks biežāk un sāpīgāk saskaras. Tāpēc pastāv un turpina veidoties neskaitāmi daudzi priekšstati par politikas atsevišķām pusēm, nozarēm, darbībām tādās vai citās situācijās. Lai cik trāpīgi būtu politikas vērojumi un precīzi priekšstati par politikas atsevišķām izpausmēm un nozarēm, to izzinotā vērtība un praktiskā pielietojuma iespējas ir šauri ierobežotas, ja tie nav apjēgti cēloņsakarīgi vienotā sistēmā, kas ļauj saskatīt šo politikas atsevišķo elementu izcelsmi, savstarpēju saistību, mijiedarbību, atkarību un tendences. Te ir vajadzīga teorija – skaidrojums, zināšanu augstākā organizācijas forma, kas sniedz kaut gan iekšēji

diferencētu, tomēr kopumā viengabalainu priekšstatu par parādības izcelsmi, likumsakarībām, tās pastāvēšanu un virzību noteicošajām iekšējām un ārējām pretrunām. Teoriju raksturo tās elementu sistēmiska savstarpēja saistība, satura konsekventi loģiska izsecināmība un pārbaudāmība. Tas atšķir teoriju no citu līmeņu koncepcijām – parādību kopainām, kurām var nepiemist šī izcelsmes un būtības konsekventi loģiskā cēloņsakarību izsecināmība, – un metodikām, kas sniedz praktiski pārbaudītas, noteiktos apstākļos sevi attaisnojušas rīcības aprakstus, īpaši neiedziļinoties tās determinētībā un cēloņsakarībās.

Teorija ir sausa un tādēļ var likties garlaicīga, jo tai trūkst bilzainas uzskatāmības, tāpēc ka tā, neapstādamās pie parādības ārējām izpausmēm, iedziļinās tās būtībā, tās dziļākajās cēloņsakarībās un pretrunu sistēmā. Bet tieši tas nodrošina ar teoriju apveltītās apziņas lielāko brīvību, jo ļauj noskaidrot katras parādības izpausmes cēloņus, saistību ar citām parādībām, iespējamās sekas un vietu kopējā parādības sistēmā, ar to paverot ceļu cilvēku praktiskās izturēšanās lielākai mērķtiecībai. Kā teicis Einšteins – nekas nav praktiskāks par labu teoriju.

Politika, it īpaši – ja mēs nonākam ar to darbīgā saskarsmē, šķiet neatrisināms personu, grupu, interešu, institūtu, apstākļu mudžeklis, kamēr mums nav skaidra tās iekšējo sakarību sistēma. Un šo politikas sarežģītību tiecas uzpūst vēl lielāku un padarīt grūtāk saprotamu daudzi politikas darboņi, lai pasargātu sevi no plašākas publikas prasībām un kritikas. Viņiem vienmēr gatavībā ir atruna: “Tas ir politisks jautājums, vienkāršai publikai to nesaprast!” Bet, ja paskatās tuvāk, tad daudzu šo pašu politikas funkcionāru priekšstati un zināšanas par politiku nesniedzas augstāk par vidusskolēna līmeni, citreiz viņi pat nesaprot to vārdu, ko paši lieto, īsto jēgu. Politikas neizprotamība ir vispirms savtīgu, negodīgu politiķu aizsegs. Shematisku, tātad zināmā mērā vienkāršotu priekšstatu par politiku ir aicināta sniegt politikas teorija. Tāpēc šīs grāmatas autors centies parādīt politiku tās elementu savstarpējā saistībā iespējami vienkāršā, loģiski saprotamā veidā. Jo nav tādu lietu, ko kāds cilvēks dara, bet cits nevarētu saprast. Vienīgi jācenšas tās saprotami paskaidrot. Tad arī nebūtu “nepopulāru politisko lēmumu”, ja vien tie nav vērsti pret iedzīvotāju interesēm.

Šī darba pamatā ir politikas teorijas akadēmiskā autorkursa lasīšanas Latvijas Universitātē vairāk nekā desmit gadu pieredze. Ilgstoša saskarsme ar studentiem deva iespēju autoram ņemt vērā, kuri jautājumi ir vieglāk saprotami un neprasa izvērstus paskaidrojumus,

kuri savukārt prasa plašāku argumentāciju un pat piemērus. Katrā ziņā autors uzskata savus bijušos studentus par šīs grāmatas līdz-autoriem un ir pateicīgs viņiem visiem, arī tiem, kuriem neveicās eksāmenos, ar to liekot autoram meklēt saprotamākus politikas teorijas izklāsta paņēmienus.

Zināmas grūtības grāmatas sarakstīšanā radīja nepieciešamība rēķināties ar to, ka daudzi lasītāji nebūs pazīstami ar politologiem tik nepieciešamajām zinātnēm – filozofiju, politisko ekonomiju un socioloģiju. Tāpēc dažviet nācās sniegt ar šīm zinātnēm saistītus paskaidrojumus.

Gribas izteikt cerību, ka piedāvātā grāmata palīdzēs studentiem, politiķiem, žurnālistiem un visiem tiem, kas apzinās, ka ir aktīvi vai pasīvi iesaistīti politikā, labāk orientēties šajā sabiedriskās dzīves jomā un apzināti izkopt savu nostāju tajā.

1. nodaļa

POLITIKAS SATURS

Ir pazīstami daudzi politikas apzīmējumi. Tie radušies laika gaitā, aplūkojot politiku dažādos redzes leņķos. To acīmredzamais pretrunīgums nebūt neliecina, ka tie cits citu savstarpēji izslēdz. Atšķirības tajos nosaka galvenokārt pieejas īpatnības, kuru rezultātā tiek pamanīts un izcelts vērotājam aktuālākais un svarīgākais. Turklāt interesanti ir atzīmēt, ka iepriekšējos laikmetos radušies politikas apzīmējumi lielākoties neatmirst, netiek atmesti kā nederīgi vai nepareizi, bet gan turpina pastāvēt līdzās jaunākajiem, saglabādami savas pieejas nozīmīgumu un bagātinādami kopīgo priekšstatu par politiku. Cita lieta, ka tās vai citas sabiedrības grupas lietojumā sastopams tikai viens vai nedaudzi no šiem apzīmējumiem. Bet tam nav sakara ar pašu apzīmējumu atbilstību īstenībai, tas ir atkarīgs no attiecīgu aprindu interešu ievirzes, sabiedriskās pieredzes un intelektuālās attīstības pakāpes.

Sengrieķu filozofa Platona atstātajā mantojumā ar politiku tiek saprasta valsts iekārta un tās veidošana. Līdz pat 20. gadsimtam politikas jēdzienu saista galvenokārt ar valsts pārvaldīšanas lietām. Tomēr jau 19. gadsimtā politikas saturā sāk saskatīt arī attiecības lielu sociālo grupu un šķiru starpā (O. Konts), viņu cīņu par savu interešu īstenošanu valsts pārvaldīšanā (K. Markss, F. Engels). Šajā sakarā 20. gadsimtā politiku bieži izprot arī kā cīņu varas dēļ vai attiecības varas sadalē. Tā kā šīs attiecības ir konfliktu pilnas, tad radies arī priekšstats par politiku kā par konfliktu risināšanas mākslu. Tomēr būtu jāpiebilst, ka gan varas attiecībām, gan konfliktiem ir vieta visās cilvēku saskarsmes jomās, tāpēc politikas jēdziena tik plašas interpretācijas gadījumā zūd tā specifika un praktiskā nozīme.

Politikas būtība Neiesaistoties polemikā par dažādu politikas skaidrojumu pareizību, bet, gluži otrādi, atzīstot visu to nozīmīgumu un tādu vai citu pamatotību, kas pelna speciālu

iedzīlīnāšanos un vēsturisku izpratni, mēģināsim tuvoties politikai iespējami brīvi no jebkādiem aizspriedumiem un teorētiku izstrādātajām dažādajām koncepcijām. Meklēsim atbildi uz jautājumu: ko tad īsti dara cilvēki, nodarbojamies ar politiku? Atbildēt var līdzīgi kā uz šādiem jautājumiem. Ar ko cilvēki nodarbojas ražošanā? – Rada dažādas jaunas materiālas un garīgas vērtības. Ar ko – sadzīvē? – Tieši atražo sevi kā cilvēkus.

Atšķirībā no diviem minētajiem nodarbošanās veidiem (veidiem, bet ne sfērām, kā to bieži saka, jo šīs nodarbošanās caurstrāvo viena otru, savijas savā starpā un savijas arī ar trešo – politiku, savijas, nevis norisinās katra savā nošķirtajā telpā, sfērā) politikā nekas jauns netiek radīts: nedz pats cilvēks, nedz viņa atražošanai vajadzīgās lietas vai idejas. Politikā norisinās **sabiedrības pārvaldīšana**, un ar to tā ir izdalāma kā īpašs cilvēku nodarbošanās veids. Te, šķiet, visdrīzāk var atrast ceļu uz politikas pamatojumu, tās reālo sasaukti ar cilvēku pārējiem nodarbošanās veidiem un no tiem izrietošām interesēm, nenoskaidrojot tos pilnīgi un tomēr nesajaucot to dažādas kvalitātes politikas dabas un struktūras izpratnē.

Politikā gan valstij, gan sociālo grupu interesēm, gan varai un konfliktiem, tāpat kā daudzām citām, ar ko mēdz skaidrot politiku, izceļot tai būtisko, ir neapšaubāmi liela nozīme. Tomēr atsevišķos gadījumos politika var īstenoties arī bez kāda no šiem elementiem vai pat bez vairākiem no tiem. Tātad tie ir svarīgi, tomēr nav būtiski, t.i., nav tādi, bez kuriem izzūd politika kā tāda. Nodarbojamies ar politiku, cilvēki pārvalda sabiedrību, tās procesus. **Sabiedrības pārvaldīšana**, šķiet, ir pats plašākais politikas apzīmējums. Tiesa, tas savukārt prasa pārvaldīšanas viennozīmīgu skaidrojumu.

Ar pārvaldīšanu saprotam mērķtiecīgu un efektīvu kāda priekšmeta ietekmēšanu. Tātad tā satur, pirmkārt, apzinātu tiekšanos uz kādu noteiktu mērķi un, otrkārt, paredzētā rezultāta – ietekmējamā priekšmeta kustības – iestāšanos. Šī kustība var būt arī nulltā, t.i., priekšmeta izmaiņu novēršana pretēji dažādu spēku iedarbībai. Dažādas apzināti uz mērķi vērstas, bet neefektīvas darbības, kas bieži pavada vai pat aizstāj priekšmeta reālu ietekmēšanu, ir vienīgi troksnis, ko nav pamata uzskatīt par pārvaldīšanu. Gluži otrādi, tās konsekvēnti jāatšķir no pārvaldīšanas, jo tās tikai traucē konstatēt patiesas pārvaldīšanas trūkumu un rada maldinošu iespaidu par darbību tukšgaitā.

Daudzu ar patstāvīgu apziņu apveltītu un tāpēc savu interešu atšķirības apzinošos cilvēku atrašanās savstarpējā sadarbībā, no kuras

atkarīga viņu eksistence, katram cenšoties īstenot savas intereses, bet atrodoties reizē arī atkarībā gan no citiem sabiedrības locekļiem, gan no sabiedrības kopumā, no tās stabilitātes, sakārtotības, bagātības, dara nepieciešamu šo cilvēku rīcības zināmu saskaņošanu, lai izvairītos no viņu savstarpējās un sabiedrības kā viņu eksistences nosacījuma iznīcināšanas. Tādā kārtā **politika ir arī sabiedriskā antientropijas darbība**. Te ir politikas dziļākā jēga: pasargāt sabiedrību no spontāna pašsairuma. Visi pārējie politikā izvirzāmie un īstenojamie mērķi, to vai citu grupu interešu īstenošana sabiedrībā iespējama vienīgi ar nosacījumu, ka saglabāsies pati sabiedrība, tiks realizēta šī politikas pamatfunkcija.

Jebkuri centieni politikā, kas šo nosacījumu ignorē, zaudē ar to politikas kvalitāti, jo, iznīcinādami sabiedrību vai, kas ir tas pats, noveddami to haosa stāvoklī, viņi iznīcina savas darbības pārvaldīšanas iespējas. Tā ir antipolitiska, nekompetenta rīcība, tai trūkst pārvaldīšanas būtisko īpašību: mērķtiecības un efektivitātes.

Viena no politikas kā pārvaldīšanas specifiskā veida īpatnībām ir tā, ka tā nevar būt vērsta uz sava pārvaldīšanas priekšmeta – sabiedrības iznīcināšanu. Atšķirībā no pārējiem pārvaldīšanas gadījumiem (piemēram, darbarīka, mašīnas vai uzņēmuma pārvaldīšanas), kad pārvaldošais subjekts atrodas ārpus pārvaldāmā objekta, stāv tam pāri un var, ja vien spēj, to ietekmēt visādi, arī iznīcināt, politikā subjekts ir pārvaldāmās sabiedrības daļa, ir vitāli no tās atkarīgs un pats iet bojā ātrāk par sabiedrību.

Sociālšķiriskais un kopsabiedriskais politikā

Teiktais ir ņemams vērā, analizējot politikas sociālšķirisko raksturu, aplūkojot politiku kā sociālo grupu attiecības sabiedrības pārvaldīšanā un cīņu par savu interešu prioritāru īstenošanu. Politiski valdošie slāņi un grupas politikā tiecas īstenot savas intereses arī uz citu sociālo grupu interešu rēķina. Tik-tāl jebkurai politikai ir neizbēgami konkrēts sociālšķirisks raksturs. Tajā pašā laikā valdošā grupa ir spiesta respektēt un kaut kādā mērā apmierināt arī pakārtoto slāņu intereses, jo pēdējo stāvokļa nozīmīga pasliktināšanās izjauks tās sabiedriskās attiecības, kas ļāvušas uzkundzēties valdošajai grupai.

Šajā sakarā jāmin ekstrēmisms (no latīņu val. *extremus* – galējs) politikā. Ar šo terminu tiek apzīmēti tādi politiski strāvājumi, kas, izvēlēdamies galējas, sabiedriskās struktūras iznīcinošas darbības metodes, faktiski iziet ārpus politikas, saārdīdami gan sabiedrību, gan tās pārvaldīšanu. Tādēļ jebkura, pat visegoistiskākā politika, kas vērsta vienīgi uz kādas šauras grupas interešu apmierināšanu, ja

vien tā ir politika, nevis neprātīga māžošanās, spiesta paredzēt un nodrošināt arī visas sabiedrības saglabāšanos, t.i., īstenot politikas arī kopsabiedrisko, ne tikai sociālšķirisko uzdevumu. Tas, cik efektīvi un kompetenti tas notiek, raksturo attiecīgās politikas kvalitāti, tās būtības izpausmes pilnību un dalībnieku, vispirms valdošo slāņu, politisko kultūru.

Politikas objekts Šķietami elementārais jautājums par politikas kā sabiedrību pārvaldošās darbības objektu būtībā nemaz nav tik vienkāršs. Par tādu objektu, meklējot **empīriski** tveramu politikas ietekmes priekšmetu, loģiski būtu nosauicama sabiedrība, ar to saprotot cilvēku pašpietiekamu sevi atražojošu kopību. Tomēr sabiedrība ir tik plaša, daudzpusīga, empīriski netverama, vienīgi teorētiskajā abstrakcijā iedomājama parādība, ka pārvaldošā cilvēka – politiķa tieša, mērķtiecīga un efektīva iedarbība uz to kopumā liekas neiespējama vai vismaz neizdibināma. Drīzāk var pieņemt, ka **cilvēks ietekmē kādus noteiktus sabiedriskus procesus**, kuru rezultātā tad arī saglabājas vai izmainās sabiedrība.

Bet arī sabiedriskie procesi kā tādi nenorisinās paši. Tie norisinās, atsevišķiem indivīdiem tiecoties apmierināt savas individuālās vajadzības, īstenot savas privātās intereses, un sabiedriskie procesi ir šo atsevišķo, bieži vien pretrunīgo un savstarpēji pat iznīcinošo centienu integrēšanās koprezultāts. Tāpēc sabiedriskos procesus politiķis tieši nevar ietekmēt, jo politiķis citu, īpaši – daudzu cilvēku, rīcību tieši manipulēt nespēj. Viņš to var ietekmēt vienīgi pastarpināti, iedarbodamies uz cilvēku apziņu, un caur to izprovocēt tādu vai citu aptuveni paredzamu šo cilvēku izturēšanos. Tā empīriskas konkretizācijas loģika noved pie politikas objekta reducēšanas no sabiedrības kopumā līdz atsevišķu cilvēku apziņai, kas ir acīmredzami absurds sašaurinājums. Tāpēc jāsamierinās ar atziņām, ka politikas objekts ir empīriski pilnībā netverams, tā ir sabiedrība kā cilvēku atražošanās attiecību sistēma un tās kontekstā notiekošie sabiedriskie procesi – kā cilvēku individuālo dzīvesdarbību integrālie rezultāti. Tas kaut cik pilnīgi padodas vienīgi teorētiskai izziņai visai augstu abstrakciju līmenī. Tāpēc mēģinājumi politikas skaidrošanā operēt ar jutekliski uzskatāmiem argumentiem ir neizbēgami maldinoši. Tāpat nav iespējams empīriski detalizētā veidā paredzēt politikas iznākumus, jo tie veidosies daudzu autonomo indivīdu darbības rezultātā un ir projektējami tikai kā tendences.

Šis politikas priekšmeta izplūdušais raksturs nosaka politikas darbības zināmu nenoteiktību, bet atsevišķu politikas dalībnieku centienu un nolūku atšķirīgums no sasniegtā liek viņiem izjust vilšanos

par viņu politiskās darbības koprezultātiem. Un, visbeidzot, jāpiebilst, ka **politisko centienu**, cik tālu un plaši tēmeti tie arī būtu, **tiešais ietekmes pielikšanas punkts ir** cilvēku, **atsevišķu indivīdu apziņa**, kuras tādas vai citas reakcijas rezultātā iestāsies šo cilvēku izturēšanās, kas tad arī var novest pie paredzētās sabiedrības kustības, bet var novest arī pie kādas citas, ja šajā garajā sakarību ķēdē atgadāsies kādi politika neparedzēti apstākļi.

Politikas struktūra Ņemot vērā politikas visu sabiedrību aptverošo plašumu, gan tās apjēgšanai, gan mērķtiecīgai organizēšanai ir lietderīgi izdibināt tās struktūru. Strukturēšanai kā izziņošanai darbībai par kritēriju vai struktūrelementu izdalīšanas pamatu kalpo izzinātāja interesi izraisījusi aplūkojamā priekšmeta īpašība, tāpēc vienam un tam pašam priekšmetam atkarībā no izraudzītā kritērija var saskatīt dažādas struktūras. Piemēram, politikā elementus (struktūrvienības) var izdalīt pēc lietojamām metodēm, pēc to īstenotāju sociālās piederības utt. Tomēr pats dziļākais politikas strukturēšanas pamats ir paša politikas objekta struktūra. Un tā skatāma divos virzienos: vertikālajā un horizontālajā.

Horizontālajā politikas struktūrā mēs izdalām **sabiedriskās dzīves nozares**, kurās notiekošos procesus tiecas regulēt politiķi. Politikā saskatāmo nozaru skaits ir atkarīgs no politikas izzinātāja interešu detalizētības. Tā politikas struktūrā kā nozares tiek izdalītas ārpolitika un iekšpolitika. Tas ir visai nosacīts iedalījums, jo ārpolitika izriet no iekšpolitikas spēkiem, mērķiem un uzdevumiem, ir tās pašas politikas vienīgi uz āru vērstis turpinājums. Tomēr šis dalījums ir izplatīts. Ārpolitikā, to tuvāk aplūkojot, saskatāmas tādas nozares kā militārā, ekonomiskā, diplomātiskā utt. Savukārt militārajā var saskatīt aizsardzības un agresijas nozares, ekonomiskajā – tirdzniecības, finanšu, transporta nozares utt., kuras savukārt atkarībā no vajadzības iedziļināties var dalīties vēl sīkāk. Iekšpolitikā līdzīgi izdalāmas daudzas nozares un apakšnozares, piemēram, ekonomiskā ar rūpniecības, lauksaimniecības, transporta, finanšu u.c. apakšnozarēm; sociālā ar nodarbinātības, izglītības, veselības aizsardzības, sociālās nodrošināšanas u.c. apakšnozarēm, tiesību sargāšanas nozare.

Visumā politikas horizontālās struktūras detalizācija (arī politikas izzinātāja interese šajā jautājumā) ir atkarīga no sabiedrības attīstības pakāpes, no tā, cik diferencēta tā ir, cik lielā mērā izdalījušās un ieguvušās zināmu patstāvību sabiedriskās dzīves dažādas nozares un cik atbilstoši tam diferencētas, autonomizējušās un līdz ar to

savstarpēji pretrunīgas un tāpēc īpaši mērķtiecīgi saskaņojamas ir cilvēku intereses par viņu sabiedriskās eksistences dažādajām formām.

Sabiedrības dzīves kā politikas objekta un līdz ar to arī pašas politikas horizontālā (nozaru) struktūra rada nepieciešamību paturēt redzeslokā politikas kā specifiskas pārvaldošās darbības atšķirību no citiem to pašu nozaru pārvaldīšanas veidiem. Piemēram, rūpniecību vai transportu, tāpat kā jebkuru citu nozari, var pārvaldīt ekonomiski, t.i., vadoties pēc šīs nozares ienesīguma viedokļa. To var pārvaldīt tehnoloģiski, t.i., rūpējoties vispirms par to, lai šai nozarē lietotu visprogresīvāko tehnoloģiju; to var pārvaldīt sociāli, t.i., rūpējoties galvenokārt par šajā nozarē nodarbināto vislabākajiem pašattražošanās apstākļiem; to var pārvaldīt militāri, rūpējoties par tās maksimālu atbilstību militārajiem mērķiem, utt. Politikai visi šie un vēl daudzi citi aspekti nav sveši, bet noteicošais ir sabiedrības kā tādas saglabāšana un tās eksistences nodrošināšana **visu tās komponentu kopumā**.

Problēmas smagums ir apstākļi, ka šaura profila speciālista (ekonomista, tehnologa, ekologa u.tml.) nonākšana politiski atbildīgos posteņos viņa profilam tuvajās nozarēs vienmēr saistīta ar risku, ka nozares politika tiks aizstāta ar nepolitisku, vienpusīgi specializētu nozares pārvaldīšanu un tāpēc izraisīs visas sabiedrības kopumā pārvaldīšanas deformāciju. Minēto risku palielina tas, ka arī nozaru politiskie vadītāji bieži pašidentificējas ar viņu vadīto nozari, tās atbilstību vērtējot kā savu personisko veiksmi, atrauti no citām nozarēm un pat konkurentajā pretstatā tām. Skaidrs priekšstats par politikas horizontālo jeb nozaru struktūru ir svarīgs, lai, veicot katras atsevišķas nozares pārvaldīšanu, neizlaistu no redzesloka šīs nozares problēmu saistību ar citām nozarēm un to visu kopsakarību sabiedrības atražošanās vienotajā kontekstā.

Mazāk sarežģīts ir jautājums par politikas **vertikālo** jeb **līmeņu** struktūru. Visbiežāk tiek saskatīts kopvalstiskais jeb nacionālais līmenis un administratīvo teritoriju jeb vietējais līmenis. Kopvalstisko un vietējo teritoriālo interešu savstarpēja nesakritība un pretrunas parasti ir intensīvu politisko diskusiju priekšmets, tāpēc sabiedriskā apziņa pieradusi respektēt šo līmeņu attiecību kutelīgumu un kaut kādā veidā tikt ar to galā. Būtu tikai jāpiebilst, ka tā saucamās vietējās intereses ir dažāda ranga: plašu teritoriju – pavalsts, provinces, guberņas – vai mazāku – apriņķa, rajona, grāfistes, lielpilsētas –, vai pavisam nelielu – pilsētas, pagasta, miesta vai ciema – intereses. Arī šo dažādo līmeņu vietējās intereses atrodas savstarpēja pretrunīguma

dažādās pakāpēs. Vertikālajā politikas struktūrā jāsaskata arī augstākie, pārvalstiskie politikas līmeņi: starpvalstiskais, reģionālais, kontinentālais un pats augstākais – globālais, kuru nozīme arvien pieaug, attīstoties cilvēku ražotājspējām un savstarpējai satiksmei. Politikas vertikālās struktūras galvenā problēma ir visu līmeņu sabiedrības struktūrvienību interešu savstarpējās saistības ievērošanas un to pārvaldīšanas harmonizācijas nepieciešamība.

Politikas zemākais līmenis Īpaša nozīme ir jautājumam par politikas vertikālās struktūras zemāko līmeni. To grūti viennozīmīgi nosaukt ne tikai tāpēc, ka dažādās zemēs zemākās administratīvās vienības tiek sauktas dažādi: pagasti, komūnas, aimaki vai kā citādi. Svarīgi ir neļaut šim līmenim noslidēt pārāk zemu, piemēram, līdz ražotnei, bankai, skolai, slimnīcai vai pat ģimenei. **Politikas kā sabiedrības pārvaldīšanas robežas sakrīt ar tās objekta – sabiedrības kā cilvēku sabiedriskās atražošanās kopuma – robežām.**

Visas cilvēku pašatrazošanās vajadzības var tikt apmierinātas vienīgi pasaules mērogā, bet gandrīz visas – valsts, nacionālajā; lielākā daļa vajadzību – eksistences līdzekļu ieguves, izglītības, veselības aizsardzības, atpūtas, sadzīves saskarsmes, ģimenes u. tml. – pilsētas, rajona, apriņķa ietvaros; pašas elementārākās – pagastā, mazpilsētā, sādžā atkarībā no tā, cik plaša ir darba dalīšana dotajā sabiedrībā, cik plašas līdz ar to un attīstītas ir komunikācijas, vārdu sakot, cik lielā mērā ir pašpietiekama viena vai cita līmeņa sabiedriskā cilvēku kopība. Tas līmenis, kurā gūst apmierinājumu dotās sabiedrības cilvēku pašatrazošanās galveno vajadzību komplekss, arī ir viņiem svarīgākais politikas līmenis.

Turpretī atsevišķā uzņēmumā, iestādē, paziņu pulkā vai ģimenē nenorisinās vis kompleksa cilvēka sabiedriskā pašatrazošanās, bet tur tiek apmierināta kāda viena vai dažas no viņa vitālajām vajadzībām, un šīm kopībām ir šauri speciāla funkcija. Tāpēc šīs sabiedriskās vienības prasa speciālu, to specifiskajām funkcijām atbilstošu pārvaldīšanu: tehnoloģisku, ekonomisku, pedagoģisku, ētisku, administratīvu utt. Politisko (t.i., kopsabiedrisko) mērķu un prasību izvirzīšana sabiedriskās dzīves līmeņos, kas nav kompleksi cilvēka sabiedriskajā atražošanā, tātad ir zemāki par politiskajiem, neizbēgami deformē šo iestādījumu funkcionēšanu. Pietiek atcerēties, cik ļoti kaitēja un turpina kaitēt gan atsevišķiem cilvēkiem, gan sabiedrībai kopumā politisko kritēriju piemērošana rūpnīcām, skolām, teātriem, kad pēc politiskiem kritērijiem tika izraudzīti vai atstumti inženieri, zinātnieki, skolotāji, mākslinieki, kad savstarpēja politiska atbildība

tika prasīta no vienas ģimenes locekļiem, kā tas ir raksturīgs totalitārajiem un autoritārajiem politiskajiem režīmiem.

Politikas subjekts ir jebkurš, kas, apzinādamies savas intereses, nosprauž par mērķi īstenot kādas noteiktas izmaiņas sabiedrībā un, ar savu mērķtiecīgo rīcību izraisīdams vai ietekmēdams sabiedriskos procesus un parādības, tiecas panākt savu mērķu īstenošanos – iecerētās izmaiņas sabiedrībā. Subjektam būtisks ir tas, ka viņš apzinās savas intereses attiecībā uz sabiedrības kvalitāti kā mērķi, viņam ir pareizi, t.i., īstenībai atbilstoši priekšstati par ietekmējamās sabiedriskās parādības īpašībām, kas tad arī padara viņa rīcību efektīvu, viņam ir spēki un līdzekļi reāli ietekmēt viņu interesējošo sabiedrisko parādību vai procesu, viņam ir spējas konsekventi un mērķtiecīgi veikt darbības, kas iepriekš paredzētā veidā ietekmēs sabiedrību, viņam ir spējas novērtēt savas rīcības efektivitāti.

Par politikas subjektu, ievērojot nosauktās īpašības, var būt atsevišķs cilvēks, ar kopīgām interesēm un savstarpēju saziņu saliedēta cilvēku kopa, vesela sociālā grupa, visa tauta vai pat tautu grupas. Pieaugot cilvēku sociālajai pieredzei, intelektuālajai un materiālajai nodrošinātībai, viņu spējas būt par politiskiem subjektiem pieaug un izpaužas pilnīgāk. Savukārt, ja cilvēku un ļaužu grupas kļūst sarežģītākas (personības uzskatu daudzveidība un no tās izrietošais to pretrunīgums, grupas dalībnieku priekšstati, pieredzes, stāvokļu un interešu atšķirības), tad neizteiksmīgākas un, galvenais, neviennozīmīgākas kļūst viņu kā politikas subjektu izpausmes. Laikam tāpēc dažkārt jāstāpjas ar politikas subjekta jēdziena pārņemšanu uz valsts iestādēm, politiskajām partijām, citām organizācijām, pieņemot, ka atsevišķam cilvēkam, lai tas būtu par politikas subjektu, esot par maz sabiedrības reālas ietekmēšanas līdzekļu, bet dažādām sociālajām grupām un tautām trūkstot objektīvās un – it īpaši – subjektīvās viengabalainības politiskā mērķa pietiekami noteiktai nospraušanai un konsekventi mērķtiecīgai darbībai tā sasniegšanai.

Šādos vērtējumos izšķiroša loma ir “veselā saprāta” prasībai pēc empīriskās uzskatāmības: kāds ir subjekta konkrētais mērķis, tā rīcības plāns, un kāds ir tiešais rīcības rezultāts? Pastāvot tik plašām un laikā izstieptām parādībām, kāda ir sabiedrība un tajā notiekošie procesi, ir pārmērīgs pārspilējums prasīt tādu uzskatāmu konkrētību. Turklāt, tuvāk aplūkojot, izrādīsies, ka arī atsevišķu iestāžu un organizāciju politiskajai rīcībai piemīt zināma nenoteiktība: gan mērķiem, gan darbībai, gan rezultātiem nereti ir izplūdušas kontūras.

Tomēr ir daudz dziļāks pamats iebilst pret viedokli, ka iestādes un organizācijas būtu uzskatāmas par politiskajiem subjektiem. Lieta tāda, ka subjektam jeb, kā to sauc angļvalodīgajā aprītē, politiskajam aktierim (no latīņu val. *actor* – darītājs) ir sava interese. Bet interese piemīt vienīgi cilvēkam – ar patstāvīgu apziņu apveltītai dzīvai būtnei, kas tiecas sevi atražot (saglabāt, turpināt). Tāpēc vienīgi cilvēki vai viņu kopas un kopības var būt politikas subjekti jeb aktieri. **Organizācija** vai iestāde ir cilvēku funkcionāls veidojums, **instruments** viņu gribas, kādas noteiktas intereses īstenošanai. Šim instrumentam nedrīkst būt savas patstāvīgas gribas un interešu, jo citādi tas kļūst patvalīgs, savas funkcijas veikšanā nedrošs. Politikā iestādes, organizācijas īsteno vai nu tās izveidojušo cilvēku un viņu grupu gribu un interese, un tā ir to **funkcija**, vai arī šīs iestādes kalpotāju, personāla pašu interese (to var novērot bieži vien), bet tā jau ir šo organizāciju **disfunkcija**, novirze no uzdevuma veikšanas. Tādā gadījumā par politikas subjektu jāuzskata ne pati institūcija, bet gan tajā sazvērējušos cilvēku grupa, kliķe, kas īsteno savas patstāvīgās, nevis iestādījumam uzticētās intereses.

Politikas objektīvās robežas Atzinums, ka politika ir sabiedrības un sabiedrisko procesu pārvaldīšana, ļauj spriest par tās **objektīvajām un subjektīvajām robežām**, kuras vienmēr der zināt un paturēt redzeslokā, jo ne jau viss, kas ienāk prātā, politikā ir realizējams. Bieži nepamatoti ir pārmetumi politiķiem, ka viņiem pietrūcis gribas vai prasmes kādu patiesībā nesasniedzamu mērķu īstenošanai. Ne retāk politiķi paši apņemas veikt neizpildāmus uzdevumus, paveikt kaut ko tādu, kas atrodas aiz politikas iespēju reālajām robežām.

Politika, sabiedrības pārvaldīšana, t.i., mērķtiecīga un efektīva tās ietekmēšana, ir darbošanās ietekmējamā priekšmeta īpašību un objektīvo likumu robežās. Politika ir sabiedrības īpašību un objektīvo likumu apzināta izmantošana, tāpēc **sabiedrības un sabiedrisko procesu īpašības ir politikas objektīvās robežas**. Šīs robežas neievērodams, darbotamies pretēji sabiedrības objektīvajiem likumiem, cilvēks gūst no gaidītajiem atšķirīgus rezultātus, bieži vien izraisīdams sev un sabiedrībai postošas sekas.

Jautājums par politikas objektīvo robežu respektēšanu, sabiedrībai piemītošo likumu izmantošanu, kas pats par sevi ir sarežģīts, izrādās vēl sarežģītāks, jo sabiedrībai ir ne tikai daudz likumsakarību, bet tās turklāt darbojas ne absolūti vienlaidus un vienmērīgi, bet gan neregulāri un izkļaidus, kā tendences atkarībā no sabiedrību veidojošu elementu un tos ietekmējošo faktoru kombinācijām. Sabiedrība

atrodas nepārtrauktās pārmaiņās, tās parādības – dažādās brieduma pakāpēs. Viena parādība nāk citas vietā, to nomainīdama. Bet, nomaiņjusi iepriekšējo, jaunā parādība (piemēram, valsts, tiesiskā iekārta, valsts aparāts, armija utt.) vēl stipri līdzinās iepriekšējai, nespēdama rast spēkus un formas savas būtības un jauno īpašību izpausmēm.

Vispār jebkuras parādības būtība izpaužas jo pilnīgāk, jo attīstītāka ir šī parādība. Pietiek aplūkot jebkuru pazīstamu sabiedrisku parādību, piemēram, demokrātiju, republiku, parlamentu, tiesības vai presi, tās vēsturiskajā attīstībā, lai pamanītu, cik atšķirīga ir tai piemītošo būtisko īpašību, objektīvo likumu izpausmes pilnība un noteiktība pastāvēšanas iedīgļa, agrīnajos, brieduma un norieta posmos. Agrīnajos posmos parādību būtība izpaužas tik vāji, ka tās specifika ir grūti pamanāma, bet dažkārt salīdzināmā materiāla trūkuma dēļ vispār nav izzināma; tās likumsakarīgas izpausmes vēl nav iespējams konstatēt kā būtiskas, nevis kā gadījuma rakstura. Līdz ar to par efektīvas ietekmēšanas – pārvaldīšanas objektīvu robežu jāatzīst ne tikai sabiedrībai piemītošās objektīvās īpašības, bet arī to **izzināmība**, kas ir atkarīga no sabiedrības brieduma pakāpes. Jo nevar mērķtiecīgi un efektīvi izmantot tās sabiedrības īpašības, kuras nav zināmas, tāpēc ka dotajos apstākļos tās objektīvi, no cilvēku gribas neatkarīgu apstākļu dēļ vēl nav izzināmas.

Izzināmības atkarība no brieduma pakāpes raksturīga visām parādībām, bet sabiedrībai tā piemīt pat vairāk nekā citām realitātes sfērām, jo sabiedriskās dzīves galvenais un darbīgais elements ir cilvēki ar viņu pieredzi, zināšanām un vajadzībām. Tās ir radušās aktuālajā pagātnē; darbodamās tagadnē, tās ar savu iznākumu sniedzas nākotnē, ar to nodrošinādamas vienlaicīgu sabiedrības mainīgumu un nepārtrauktību, vienas sabiedriskās kvalitātes it kā nemanāmu pārplūšanu nākamajā, citreiz atkal pat pēc šķietami radikāliem apvērsumiem un satricinājumiem saglabājot tās iepriekšējās īpašības. Vienlaicīgi un pretrunīgi mainīgās proporcijās darbojas gan pagātnes, gan tagadnes sabiedrības likumsakarības – tendences. Līdz ar to nepārtrauktā kustībā atrodas arī politikas objektīvās robežas: kas vēl nebija iespējams vakar, var kļūt sasniedzams šodien, bet būs nokavēts rīt. Politikas objektīvās robežas ir atkarīgas no tā, kādas ir sabiedrības vispār un dotās sabiedriskās iekārtas objektīvās likumsakarības, cik tīrā vai jauktā, aizplīvurotā veidā tās īstenojas, cik tās ir izzināmas to izpausmes spilgtuma dēļ.

Politikas subjektīvās robežas Politikas objektīvās robežas nav atkarīgas no cilvēku apziņas un gribas, turpretī **politikas subjektīvās robežas** ir tieši atkarīgas no subjekta iegūtajām zināšanām,

priekšstatiem par sabiedrības īpašībām, no viņa vēlmes un spējām izzināt darbojošos sabiedrības likumsakarību intensitāti un mijiedarbību, kā arī no gribas šīs īpašības korekti respektēt un izmantot. Pirmo apstākli visumā nosaka sabiedrības attīstības pakāpe: cik daudz un kādas kvalitātes zināšanas tā ir uzkrājusi un cik kompetentus cilvēkus tā veido par politikas subjektiem. Ar to daļēji saistās arī politikas subjekta spējas izzināt sabiedrības īpašības un likumsakarības. Tomēr lielā mērā šīs spējas un it īpaši – griba sabiedrības likumsakarības gan izzināt, gan korekti ievērot ir atkarīga no situācijas, kādā atrodas subjekts, no viņa personiskās attieksmes, ieinteresētības dotajā sabiedriskajā parādībā: vai viņš šo parādību grib saglabāt, nostiprināt, paplašināt, jo tā nodrošina viņa eksistenci, vai arī viņš grib šo parādību iespējami ātri un pilnīgi pārvarēt, juzdamies tās apdraudēts, un radīt sev labvēlīgāku situāciju. Jo asākas ir sabiedriskās pretrunas, kurās atrodas subjekts, jo par apdraudētāku viņš apzināsies savu eksistenci vai izredzes to būtiski uzlabot, jo lielāka emocionālā spriedze ietekmēs viņa apziņu.

Pozitīva attieksme pret sabiedrisko parādību (iekārtu, attiecībām, procesiem, iestādījumiem utt.) nemanot liek subjektam pašam koncentrēt savu uzmanību uz viņam simpātiskākajām parādības īpašībām un nemanīt vai uzskatīt par nebūtiskām tās īpašības, kas ir pretrunā ar subjekta plāniem un nostādnēm. Subjekta sabiedriski vēsturiskā pozīcija, viņa sociālā stāvokļa raksturs un eksistences nodrošinātība pamatvilcienos nosaka politikas subjektīvās robežas: cik lielā mērā politiskajā darbībā tiks respektētas un kādā virzienā tiks izmantotas sabiedrības objektīvās īpašības un likumsakarības.

Politiskajā darbībā, politikas subjektu nostājā un attieksmē bez minētajiem sociālvēsturiskajiem apstākļiem savu lomu, dažkārt visai spilgtu, var spēlēt subjekta individuālās īpašības. Taču, kaut gan tās ir nozīmīgas, plānojot politiku, ar tām nevar rēķināties kā ar dotajiem darbības nosacījumiem, jo tās ir nejaušas un to kvalitāte ar neregulāru izkliedi svārstīsies ap likumsakarīgu, sociālvēsturiski determinētu asi. Mērķtiecīgu un efektīvu darbību, kāda ir sabiedrības pārvaldīšana, nav iespējams balstīt uz kaut ko tādu, kas atrodas ārpus politikas objektīvajām un subjektīvajām robežām, kaut gan to itin bieži dara vai nu kompetences trūkuma dēļ, vai demagoģiskos vai pat provokatoriskos nolūkos.

Jāņem arī vērā, ka sabiedrība nepārtraukti mainās. Līdz ar to nepārtraukti mainās politikas robežas. Tāpēc politika vienmēr ir kaut kādā mērā rīcība nezināmajā, tajā bieži ir jāreaģē uz agrāk nebijušo, nepazīstamo un negaidīto, kas atgadās, īstenojot politiskās

programmas, kuras veidotas uz agrākās pieredzes un nepietiekamu zināšanu pamata. Tas plašas publikas acīs padara politiķus par kaut kādiem burvju māksliniekiem, no viņiem tiek gaidītas pārdabiskas nojaudas spējas. Šāds priekšstats par politiķiem, dažkārt vēl pastiprināts ar viņu pašreklāmu, apgrūtina racionālas politikas īstenošanu, pavedina uz avantūrām, uz politisko darboņu dievināšanu un tai visai drīz sekojošu noniecināšanu. Politikā tiešām ir neizbēgami daudz improvizācijas elementu, tomēr politikas veiksmes pamatā ir tās apzinātā vai nojaustā atbilstība sabiedrības objektīvajām likumsakarībām.

Politikas Jautājumam par politikas īstenošanas iespēju robežām ir jēga sakarā ar **politikas efektivitātes** problēmu. To mēdz aplūkot divos aspektos: pragmatiskajā un vēsturiski filozofiskajā. **Pragmatiskajā** skatījumā politikas efektivitāti mēra pēc rezultātu atbilstības politikas subjekta iecerēm, mērķiem un plāniem un pēc cenas, par kādu sasniegti šie rezultāti: cik lielus laika, cilvēku dzīvību, materiālus un morālus zaudējumus tie prasījuši. Politikas vērtēšana pēc šiem kritērijiem vistiešāk atbilst subjekta **aktuālajām interesēm** un ir arī samērā vienkārši veicama, it īpaši, ja tiek vērtēta vienas personas vai nelielas ļaužu grupas kā politikas subjekta rīcība. Efektivitātes vērtēšanas izejas punkts te ir subjekta intereses. Uz relatīvi vienkāršiem jautājumiem pragmatiskā pieeja sniedz vienkāršas atbildes. Tāpēc pragmatiskā politikas efektivitātes vērtēšana arī ir pati izplatītākā.

Sarežģītāka, toties tālredzīgāka un līdz ar to produktīvāka ir **vēsturiski filozofiskā** pieeja problēmai, vērtējot politikas efektivitāti pēc tās atbilstības vēsturiskajam progresam. Jāatzīmē, ka dažkārt jāstāpjas ar uzskatiem, kas vispār noliedz vēstures progresu kā zinātniskās analīzes priekšmetu vai nu kā vienkārši neesošu, vai arī kā neizdibināmu un neizmērojamu. Šādu uzskatu piekritējiem, protams, politikas efektivitātes problēmas vēsturiski filozofiskais aspekts neeksistē. Bet, ja raugās uz sabiedrību plašāk un saskata cilvēku paaudžu cēloņsakarīgu saistību, ja par politikas subjektiem saskata ne tikai atsevišķus politiķus, cilvēku grupas, bet arī slāņus, šķiras, tautas un pat cilvēci, kuru mūžs ir nesalīdzināmi garāks par viena politiķa mūžu un kuru intereses katrā paaudzē tikai daļēji pārstāv atsevišķi politiķi, tas savukārt uzliek aktuālajai "šī brīža" politikai vēsturisku un ētisku atbildību nākamo paaudžu priekšā, un tad ar pragmatisko vērtējumu nepietiek, jālieto vēsturiski filozofiskais. Bet tam jāmeģina vispirms formulēt vēstures progresa jēdzienu un kritēriju.

Par jebkuras dzīvības saturu, pat tās zemākajās bioloģiskās organizācijas formās, visplašākajā nozīmē var uzskatīt šīs dzīvības turpināšanu, atražošanu. Sabiedriskajai dzīvei, kur ar autonomu apziņu apveltītie cilvēki spēj saskatīt arī savas eksistences nepilnības, pašatražošanās apdraudētību, saturs ir ne tikvien sevis vienkārša atražošana, bet arī cenšanās mazināt pašatražošanās nepilnības un apdraudētību. **Sabiedriskās dzīves – vēsturiskās kustības formas saturs ir cilvēku sabiedriskā pašatražošanās ar tieksmi panākt tās optimizāciju.** Tai piemīt ar cilvēku kritisko apziņu determinēta nepārtraukta virzība uz lielāku sabiedriskās **pašatražošanās drošību un pilnību**, kas ir cilvēcei būtiski piemītoša progresa tendence. Tādējādi par vēsturisko progresu būtu uzskatāms cilvēku sabiedriskās pašatražošanās optimizācijas process. Šai optimizācijai ir daudzi aspekti ar saviem kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem rādītājiem: demogrāfiskā, ekonomiskā, kognitīvā, tehnoloģiskā, sociālā un daudzas citas, to skaitā arī politiskā optimizācija, no kurām katra savukārt integrējas no daudziem komponentiem (piemēram, demogrāfiskā – no dzimstības, mirstības, mūža ilguma, veselības stāvokļa, dzīves aktivitātēm).

Vērtējot politikas efektivitāti pēc tās atbilstības vēsturiskajam progresam, jāraugās, kā tā ietekmē gan atsevišķus cilvēku sabiedriskās pašatražošanās komponentus, gan visu to kopumu, ņemot vērā komponentu savstarpējo atkarību un mijiedarbību. Jārēķinās arī ar progresa norises iespējamo pretrunīgumu (piemēram, jau neliela uztura, higiēnas un veselības stāvokļa uzlabošanās var izraisīt dzimstības pieaugumu, tas savukārt – nabadzības palielināšanos ar visām atbilstošajām sekām ne tikai demogrāfiskajā, bet arī sociālajā un politiskajā jomā). Progress var prasīt ierasto, bet novecojušo ekonomisko attiecību, pārvaldes formu vai pat apdzīvotu vietu noārdīšanu, kas sākumā izraisa sabiedriskās dzīves destabilizāciju un pasliktināšanos, un tas traucē tūlīt saskatīt to visu izraisījušās politiskās rīcības progresivitāti.

Politikas efektivitātes vērtēšanu pēc tās atbilstības vēsturiskajam progresam ārkārtīgi sarežģī rādītāju daudzums, daudzveidība un pretrunīgums, pēc kuriem var spriest par sabiedriskās pašatražošanās augšupeju vai lejupslīdi. Turklāt dažādi procesi ir atkarīgi no tiem vai citiem politiskajiem pasākumiem un politikas kopumā. Tādēļ šāda vērtēšana labāk padodas vēsturiskajā retrospekcijā, kad vērtēšanas politiskā aktualitāte sen pagājusi, notikušo vairs nevar grozīt un vērtēšana maz var kalpot politikas koriģēšanai. Turklāt retrospektīvais vēsturiskais politikas vērtējums parasti nesakrīt ar vērtējamās politikas laikabiedru atšķirīgajiem viedokļiem.

Tas viss liek skeptiski raudzīties uz vēsturiski filozofiskā politikas efektivitātes vērtējuma nozīmīgumu politikā. Un tomēr, lai cik apgrūtināša, relatīva un nepilnīga šāda pieeja arī būtu, vienīgi vēsturiskais politikas efektivitātes vērtējums var pasargāt sabiedrību no politiskā kanibālisma, izkopt politikas subjektu ētisku atbildību nākotnes priekšā un tādējādi palielināt tautu izdzīvošanas izredzes. Politikas vērtēšanas vēsturiskā aspekta nozīme kļūst jo lielāka, jo vērienīgāka un ietekmīgāka līdz ar tehnikas attīstību kļūst cilvēku politiskā rīcība.

Politikas efektivitātes pragmatiskā un vēsturiski filozofiskā izvērtēšana ļauj spriest par politisku rīcību, t. i., uz sabiedrības ietekmēšanu apzināti vērstu uzvedības aktu kopumu ne vien kā par **politisko procesu** – savstarpēji tieši un netieši cēloniski saistītu rīcības aktu un parādību secīgu virkni sabiedrības pārvaldīšanā –, bet arī kā par **politikas progresu**, tas ir, politikas mērķtiecības un efektivitātes pieaugumu, kur liela nozīme ir kā politikas zinātnei, tā arī visu politikas dalībnieku, sabiedrības locekļu politiskai kompetencei, orientācijai uz vispārcilvēciskajām ētiskajām vērtībām, sociālajai pieredzei un vēsturiskās atbildības apziņai.

Politikas tipoloģija Ar mērķtiecības un efektivitātes problēmām saistās **politikas tipoloģizācija**. Izvērtējot politiski paveikto un nospraužot veicamo, ir lietderīgi izšķirt iespējamās – lietotos vai noraidītos (resp., lietojamās vai noraidāmajās) politikas variantus, tipus, noskaidrojot to atbilstību politikas subjektu galvenajām (vēsturiskajām) interesēm, un tikai pēc tam lemt par attiecīgu politiskās darbības līdzekļu un metožu kopumu pragmatisko panākumu gūšanai.

Tipoloģizācijas obligātais noteikums ir tas, ka tipu izdalīšanas pamatā katru reizi var likt tikai vienu kritēriju, vienu pazīmi. Tā kā politikas raksturošanai var būt nozīmīgi vairāki aspekti, arī atbilstošajā tipoloģizācijā būs tikpat daudz kritēriju un uz to pamata izveidosies tikpat daudz tipu (veidu) rindu. Svarīgi ir ievērot, lai šie kritēriji un uz to pamata izdalītās rindas nesajuktu savā starpā, jo tad dalīšanai un uz tās balstītai vērtēšanai zustu jebkāda jēga.

Jāpiebilst, ka kritēriju jaukšana ir ne tikai bieži sastopama kļūda, bet arī demagoģisks paņēmieni, kas plaši tiek lietots, lai traucētu publikai skaidri spriest par kādu politikas variantu.

Aplūkojot politiku **vēsturiskās attīstības** aspektā, ir iespējams runāt par trim politikas variantiem. Tā var būt **reakcionāra** politika, kas vērsta uz iepriekšējās sabiedriskās iekārtas kopumā vai tās

elementu atjaunošanu. Politika var būt **konservatīva**, ja tā izvairās no pastāvošās, sabiedrības pieredzē apgūtās un sevi par lietderīgu apliecinājušās iekārtas un politikas metožu nomaiņas vai papildināšanas ar nepārbaudītiem jauninājumiem. Politika ir **progresīva**, ja tā lielākas pilnības un attīstības vārdā ar dažādiem jauninājumiem tiecas novērst pastāvošās iekārtas un tās attiecību pretrunas, mazināt to postošo ietekmi uz sabiedrību.

Progresīvā politika savukārt iedalāma **evolucionārajā** un **revolucionārajā** paveidā. **Evolucionārajai** politikai raksturīgi centieni racionalizēt pastāvošo iekārtu, saglabājot tās būtību un pamattiecības, balstoties uz sasniegto pozitīvās darbības pieredzi, to konsekventi turpinot un vairojot, **pilnīgāk apgūt un izmantot šīs iekārtas iespējas**. Evolucionārā politika ir visnotaļ konstruktīva, tā ir ļoti piesardzīga par neērtām vai traucējošām kļuvušo sabiedrisko attiecību un rīcības formu nojaukšanā. Jaunas attiecības un rīcības formas tiek ieviestas, nemainot pastāvošās iekārtas būtību. Evolucionārā politika tiecas risināt sabiedriskās pretrunas, harmonizējot tās, mazinot to asumu, tomēr tās pilnībā neatrisinot un tātad nemainot sabiedrības kvalitāti.

Turpretī **revolucionārā** politika ir vērsta uz pastāvošās iekārtas būtisko pretrunu atrisināšanu un līdz ar to uz sabiedriskās dzīves jaunas kvalitātes sasniegšanu. Revolucionārajā politikā tiek meklēti jauni sabiedrisko pretrunu risināšanas ceļi, ieviestas būtiski jaunas attiecības un rīcības formas, iznīcinot veco, jau par neapmierinošu izrādījušos iekārtu. Revolucionārā politika, tiecoties iznīcināt veco un atbrīvojot vietu jaunajam, pret veco vērstajās izpausmēs var būt arī ārdoša, destruktīva.

Revolucionārā politika šķiet riskantāka par evolucionāro, jo drosmīgi tiecas ieviest tādas vēl nepārbaudītas dzīves formas, no kurām daudzas var izrādīties nepietiekamas vai vispār nederīgas. Tomēr arī konservatīvā un evolucionāri progresīvā politika var izrādīties ne mazāk riskanta, ja, bailīgi turēdamās pie novecojušām sabiedriskās dzīves formām, tā bloķē sabiedrības spējas efektīvi risināt saasinājušās pretrunas un tādējādi tuvina sabiedrības krahu.

Bieži tiek apgalvots, ka revolucionārajai politikai īpaši raksturīgs esot straujums, pārmaiņu ātra norise. Šāds spriedums ir pamatots vienīgi attiecībā uz lieliem sabiedrības vēstures posmiem, kad tiešām ir pamanāms, ka evolucionāra vienas kvalitātes sabiedrības iespēju apgūšana un kvantitatīva paplašināšana aizņem vairāk laika vēsturē nekā pāreja no vienas, savas iespējas izsmēlušas sabiedriskās iekārtas uz citu – jaunu sabiedrisko iekārtu. Balstoties uz šo vērojumu,

var droši apgalvot, ka evolucionārā politika vēsturē dominē pār revolucionāro, ka tā visumā ir parastāka, saprotamāka, tā sakot, "normālā" politika.

Tomēr izplatītākais uzskats par revolucionāro procesu strauji eksplozīvo raksturu lielā mērā izriet no pārpratuma. Vārds *revolūcija*, ar kuru apzīmē sabiedrības pāreju jaunā kvalitātē, tiek jaukts ar radniecīgu latīniski-itāliski-franciski-vāciskas izcelsmes vārdu *revolte*, kas nozīmē "sacelšanās, apvērsums". Šo pārpratumu sekmēja ne tikai tas, ka revolūcijas tika saistītas ar apvērsumiem (tie, starp citu, nav sveši arī evolucionārajai politikai, tie lietoti arī konservatīvās un reakcionārās politikas ietvaros); šajā pārpratumā slēpjas viens no "veselā saprāta" niķiem, kas prasa uzskatāmību un par revolūciju, t.i., par būtisku attīstības soli atzīst vienīgi straujas, acīmredzamas pārmaiņas, ignorējot faktu, ka tik plašas parādības kā sabiedrības kvalitatīvas izmaiņas nevar notikt momentāni, uzskatāmi cilvēka acu priekšā. Dziļas visas sabiedrības un tautas dzīves pārvērtības norisinās gadu desmitiem un pat simtiem, un šiem procesiem uzskatāmība nepiemīt. Lai šī doma kļūtu skaidra, pietiek uzdot sev jautājumu: kad sabiedrība no pilnībā feodālās pārvērtās par pilnībā kapitālistisko? Laika posms starp kapitālistisko attiecību būtisku ieviešanos sabiedrības dzīvē un feodālisma attiecību nozīmīguma izzušanu pat Rietumeiropā aizņēma aptuveni 3-4 gadsimtus. Tāpēc, spriežot par revolucionārās politikas savlaicīgumu, jāņem vērā tas, vai tiešām jau ir izsmeltas iespējas sabiedriskās iekārtas būtiskākās pretrunas risināt evolucionārā ceļā un vai jau ir nepieciešami un iespējami kvalitatīvi jauni risinājumi.

Kā svarīgs nosacījums te jāņem vērā arī dotās sabiedrības vairākuma apziņai pazīstamas un pieņemamas pārvaldīšanas metodes, kā arī iedzīvotāju pacietības mērs attiecībā pret to vai citu politikas metožu izraisītām ciešanām. Bet katrā ziņā jāizvairās no revolucionārā politikas veida un *revolte* (apvērsuma) kā politikas īstenošanas formas (metodes) sajaukšanas.

Cits politikas tipoloģijas kritērijs ir **politikas attieksme pret cilvēku**. Te kā politikas tipi izšķirama **liberāli orientētā** politika un **sociāli orientētā** politika. Liberālā (no latīņu val. *libero* – atbrīvot) politika ir vērsta uz atsevišķa indivīda darbības sevis atražošanā maksimālu atbrīvošanu no visādiem sabiedrības ierobežojumiem, uz viņa radošo spēku un iniciatīvas maksimālu atraisīšanu. Tas šķiet ļoti pievilcīgi, ja patur redzeslokā tikai atsevišķu un spēcīgu cilvēku. Bet, aplūkojot šādu politiku sabiedrības – sabiedriskās pašatružošanās procesā savstarpēji saistīto cilvēku kopības kontekstā, kļūst redzams,

ka liberālā politika ir labvēlīga tikai sociāli stiprajiem, izdevīgi situētajiem indivīdiem, jo fiziski un ekonomiski ierobežotajā vidē ļauj viņiem īstenot savas intereses uz vājāko rēķina, izmantot savu sociālo, vispirms – ekonomisko pārkāpumu, pakārtojot sev, pakļaujot un ekspluatējot vājākos, pārvēršot vājākos sabiedrības locekļus tikai par līdzekli stiprāko interešu īstenošanai, ar to padarot stiprākos par vēl stiprākiem, bet vājākos salīdzinājumā ar viņiem – par vēl vājākiem.

Līdz zināmai sabiedrības brieduma robežai, kamēr pastāv daudzas vēl neapgūtas, bet individuāli, citus sabiedrības locekļus neierobežojot, vēl apgūstamas iespējas cilvēku vajadzību apmierināšanai, liberālajai politikai ir progresu veicinošais efekts, jo tā ļauj vismaz dažiem izrauties līdz dotajos apstākļos iespējamam augstākajam cilvēka spēju realizācijas un vajadzību apmierināšanas līmenim, rādīt priekšzīmi un motīvu arī pārējiem sabiedrības locekļiem būt iniciatīvākiem un aktīvākiem savas dzīves labiekārtošanā. Bet, jo vairāk šī “celmlaužu” individuālā priekšrocība kļūst par noteiktas ļaužu grupas sociālu, turklāt vēl mantojamu, tātad bez kādas paša subjekta aktivitātes iegūstamu īpašību, jo vairāk liberālā politika sāk kropļot un kavēt sabiedrības kopējo attīstību un stiprās sociālās grupas pieaugošajai rīcības brīvībai līdzī nāk sabiedrības pārējo sociālo grupu rīcības un attīstības ierobežotība ar pirmās visatļautību, kas aizkavē sabiedrības attīstību arī kopumā.

Turklāt aizvien vairāk sāk darboties cits, sabiedrību, sabiedrisko apziņu un izturēšanos kropļojošs faktors: par dzīvesdarbības galveno mērķi kļūst ne vairs paša cilvēka eksistences vajadzību apmierināšana un vitālo spēju attīstība, bet gan sociālo priekšrocību saglabāšana vai iemantošana, kas ļautu citu cilvēku pakārtošanu, brīvības ierobežošanu. Tā mūsdienu tirgus attiecību jeb kapitālistiskajā sabiedrībā peļņa kā vērtība sen ir kļuvusi augstāka par pašu cilvēku, kurš visdažādākos veidos tiek upurēts peļņas ieguvei. Pat sociāli vistiprāko lielkapitālistu lielākās pūles tiek veltītas ne viņu pašu kā cilvēku spēju attīstībai, bet gan peļņas vairošanai, kas vienīgā var viņus pasargāt konkurentajā cīņā ar viņiem līdzīgajiem, nodrošinot viņiem relatīvi lielāku brīvību.

Sociāli orientētās politikas mērķis ir sekmēt visas sabiedrības kopumā maksimālu attīstību, paturot vērā, ka cilvēks kā tāds ar visām viņa dotībām un spējām ir vērtīgs sabiedrībai, ka sabiedrība, šis cilvēku sadarbības mehānisms, ir izveidojusies cilvēka eksistences nodrošināšanai, ka cilvēks ir primārs sabiedrībā. Tāpēc nevar būt stipra un attīstīta vāju un neattīstītu cilvēku sabiedrība. Ja sabiedrības atražošanās nav līdzsvarota, ja tās vienas daļas labklājība

balstās uz otras atpalcību, tad sabiedrības resursu liela daļa paliek neizmantota, un tāpēc tiek kavēta sabiedrības attīstība kopumā.

Šāda sociāli orientēta politika ir visai šauri realizējama trūkuma apstākļos, jo trūcīgu, normālai cilvēku eksistencei nepietiekamu resursu vienlīdzīga sadale visu sabiedrības locekļu starpā nespēj nodrošināt pat atsevišķu cilvēku spēju attīstību un nolemj visu sabiedrību stagnācijai materiālajā un garīgajā nabadzībā. Un arī atsevišķi indivīdi nesamierinās ar šādu stāvokli, redzēdami kaut mazākās iespējas uzlabot savu eksistenci. Viņi ir gatavi par katru cenu, arī uz citu rēķina, to izmantot. Šāda nehumāna nostāja nodrošina sabiedrības attīstību kaut vai sabiedrības niecīgas daļas personā, tā ir vēsturiski, sabiedrības ražotājspēku zemās attīstības pakāpes determinēta.

Tādā stāvoklī visasāk izpaužas sabiedrības pamatpretruna: pretruna starp personību un sabiedrību, te sabiedrība ir nežēlīga pret individu, bet sabiedrības ierobežotais un nomāktais indivīds parasti nejūtas atbildīgs par sabiedrību un rīkojas, ignorēdams tās intereses. Tas atkārtojas arī vēlākajās sabiedrības vēstures stadijās, kad relatīvi bagāta sabiedrība pēkšņi kaut kādu kataklizmu (politisko, ekonomisko vai stihisko katastrofu) rezultātā nonāk dziļā trūkumā: strauji pieaug cilvēku antisabiedriska, pat krimināla rīcība, cietsirdība savstarpējās attiecībās, bet sabiedrības kā tādas saglabāšanai jālieto arī nežēlīgas politiskās metodes.

Jo bagātāki kļūst gan sabiedrības materiālie un ekonomiskie, gan garīgie resursi, jo nepieciešamāka un arī iespējamāka ne vien sabiedrības attīstībai, bet pat tās pasargāšanai no degradācijas kļūst sociāli orientēta politika. Tomēr šādas politikas ieviešanai ceļā stājas sociāli privileģēto sociālo grupu pretestība. Un ne tik daudz aiz bažām nonākt trūkumā, jo resursiem bagātā sabiedrībā tas nedraud nevienam, bet aiz piesardzības, ka, vieniem, sociāli apzinīgākajiem piekāpjoties prasībām pēc politikas sociālās efektivitātes, kādi citi to nedarīs, līdz ar to viņu pārspēks un egoistiskā patvaļa pār pārējo sabiedrību kļūs vēl izteiktāka. Tāpēc sabiedrībā nepārtraukti vērojamas sociālās sadursmes, dažkārt pat asiņainu masu sadursmju formā, jautājumā par vienas vai otras, liberāli vai sociāli orientētas politikas izvēli, un reālajā politikā notiekošās svārstīšanās starp viena vai otra kursa piekritējiem ir atkarīgas no sabiedrības iekšējo un starptautisko politisko spēku samēra katrā dotajā brīdī.

Politikas formas Jebkurš politikas veids var realizēties un arī realizējas dažādās politikas formās, kuras var, abstrahējoties no katra konkrēta politikas varianta individuālajām īpatnībām,

iedalīt 3 pamatgrupās: **tradicionālajā, reformu un apvērsuma politikā.**

Tradicionālajai politikai raksturīga ierasto, laika gaitā un sabiedrības pieredzē sevi par derīgām pierādījušo rīcības formu un politiskās uzvedības normu konsekventa ievērošana. Pat ja tās vai citas normas vai politiskās rīcības metodes sāk šķist apšaubāmas no to lietderīguma viedokļa, tās netiek aizstātas ar citām tā galvenā apsvēruma dēļ, vienalga, kā tas arī tiktu formulēts, lai neizvestu sabiedrības pārvaldīšanu no līdzsvara, jo sabiedrība pie agrāko, veco normu trūkumiem ir pieradusi un iemācījusies tos kaut kā kompensēt, atsvērt, turpretī jaunās rīcības metodes un normas, kuras arī nebūs bez trūkumiem, var izraisīt negaidītus un nepazīstamus ļaunumus. Tradicionālā politika ir iespaidīga ar sabiedrības pozitīvās pieredzes autoritāti. Kad pēdējā ir zudusi, ir zudušas arī šīs politikas formas iespējas.

Reformu (latviski – pārveidojumu) politikai ir raksturīga sabiedrības pārvaldīšanas racionalizācija, tās pielāgošana jaunajiem objektīvajiem apstākļiem vai jaunajām cilvēku prasībām, izmēģinot jaunievedumus, aizstājot par neērtām kļuvušās vecās pārvaldīšanas metodes, **tomēr pamatos konsekventi balstoties uz agrāko, pieredzē apgūto dzīves formu saglabāšanu**, noārdot tikai sevišķi traucējošo. Reformu politikā stabilitāte dominē pār izmaiņām. Tas jauninājumu neveiksmes gadījumā ļauj bez pārāk lieliem upuriem atgriezties iepriekšējā stāvoklī. Ir iespējamās arī reakcionāras reformas, kad politisko spēku samēra izmaiņu rezultātā pārkārtojumu ceļā politika tiek atgriezta jau noietajā stāvoklī.

Reformu ceļā realizē evolucionāru politiku. Bet arī revolucionāro politikas veidu pārsvarā īsteno reformu ceļā. Ja uzmanīgāk pavēro pasaules attīstītās valstis, kuras ieraduma pēc dēvē par kapitālistiskajām, tad redzams, ka kapitālisma, uz uzņēmēja privātīpašumu balstītās sabiedrības daudzām pretrunām reformu ceļā rasti tādi risinājumi sabiedrības pārvaldīšanā, ka nevar vairs apgalvot, ka šajās valstīs valda vienīgi privātīpašuma principi. Tie tur tiek īstenoti, bet ir būtiski ierobežoti ar sabiedriskās saskaņošanas, regulēšanas, līdzsvarošanas un kontroles formām, kas nav kapitālisma, bet gan sociālisma būtiskas īpašības. Sabiedrība tur jau lielā mērā ir mainījusi savu agrāko kvalitāti.

Reformas, nesdamas sabiedrības dzīvē pat tīri virspusējas izmaiņas, nerunājot nemaz par dziļākām, vienmēr dārgi izmaksā sabiedrībai, prasīdamas gan tiešos realizācijas izdevumus, gan sabiedrisko attiecību grozījumus, gan dažādu cilvēku sabiedriskā stāvokļa lielākas vai mazākas izmaiņas. Tāpēc reformas vienmēr tiek apsvērtas

no gaidāmo ieguvumu un zaudējumu salīdzināšanas viedokļa un nāk kā sabiedrības spraigas iekšējas cīņas, pretrunu risinājumu intensīvu meklējumu rezultāts, kam ir kā piekritēji, tā arī pretinieki.

Pat tad, kad reformu pieņemšanas akts norisinās samērā miermīlīgās procedūrās, iepriekšējās stadijās tās vienmēr ir izcīnītas, dažkārt pat ar smagiem upuriem. Cik gadu desmitu cīņas un cilvēku dzīvību prasīja astoņu stundu darbadienas, sociālās apdrošināšanas ieviešana vai arodorganizācijas legalizācija?! Tomēr pie visa tā reformu politikā tiek ievērots svarīgākais politikas uzdevums: sabiedrības saglabāšana kopumā, pat ja tādēļ kādām grupām savās interesēs jāpiekāpjas citu priekšā.

Bet šāda politisko partneru – sabiedrības grupu un šķiru savstarpēja piekāpība, kaut arī ne bez cīņas, dažkārt visai sīvas, ir iespējama ar nosacījumu, ka neviena no cīņas dalībniecēm nav nostādīta uz bojāejas robežas (vai neapzinās, ka ir nostādīta, neatkarīgi no tā, vai tas atbilst patiesībai vai ne). Tās var reformu īstenošanas gadījumā iegūt vai zaudēt, pat ļoti sāpīgi, bet nav iedzītas izmisumā, kad zūd politiskā aprēķina spējas par sabiedrības kā tādas saglabāšanu un pastāv vienīgā rūpe – kaut kā izrauties no pretrunu neciešamā sloga, lai izdzīvotu. Tāpēc reformu politikai nepieciešami samērā lieli sabiedrības drošības resursi, to skaitā materiālā bagātība, politiskā kultūra un sabiedriskās domas nosvērtība, kas spēj pasargāt sociālās grupas, kuras cieš no reformām, no straujas bojāejas, nodrošinot tām adaptāciju jaunajos apstākļos, bet grupām, kas cīnās par reformām, – pieņemamas izdzīvošanas cerības arī reformu neizdošanās gadījumā.

Ja sabiedrībā šādu nosacījumu trūkst, ja tās drošības resursi ir izsmelti, ja sabiedriskās pretrunas saasinājušās līdz tādai pakāpei, ka to neatrisināšanas gadījumā sabiedrības daļai reāli draud sociālā bojāeja, bet valdošās aprindas nemāk vai nespēj atrast šo pretrunu konstruktīvu risinājumu, visvairāk apdraudētajā sociālajā grupā izplatās politiskais radikālisms – prasība līdz pašiem pamatiem, līdz saknēm (no latīņu val. *radix* – sakne) atrisināt samilzušās problēmas. Nerealizēta šī prasība attiecīgās grupas apziņā modina politisko ekstrēmismu (no latīņu val. *extremus* – galējs), uzskatu par galējo, iznīcinošo līdzekļu lietošanas pieļaujamību vai pat nepieciešamību savu mērķu sasniegšanai. No šādu uzskatu izplatīšanās pārbijušās valdošās aprindas savā politikā ievieš gan pretējas ievirzes, gan arī radikālismu un ekstrēmismu cerībā ar stingrību un nežēlību nosargāt iepriekšējo kārtību. Sabiedrībā iestājas apvērsuma jeb, kā to literatūrā bieži neprecīzi dēvē, revolucionārā situācija un var īstenoties tai atbilstoša apvērsuma politika.

Apvērsuma politikai raksturīga iepriekšējo politisko attiecību nojaukšana. Politiskā vara pāriet no vienas grupas citas grupas rokās, kas savas varas un eksistences nodrošināšanai atceļ tās normas un likvidē tās institūcijas, kuras varētu stiprināt gāzto aprindu politiskās pozīcijas; tiek ieviestas jaunas normas un radīti jauni institūti, kuru uzdevums ir kalpot kārtības nodrošināšanai. Notiek acīmredzams politiskās dzīves pēctecības pārrāvums, tomēr to nevajag pārvērtēt. Jo, kaut gan ar apvērsumu tiek pārkāptas un atceltas agrākās politiskās rīcības normas, grozīti politiskie institūti, tomēr izšķirošais ir tas, ka šajā politikā darbojas no iepriekšējās iekārtas nākušie, ar iepriekšējo pieredzi un apziņu apveltītie ļaudis. Tādēļ, neskatoties uz politiskās darbības formu izmaiņu ārējo pamatīgumu un politiskā kursa grozījumiem, turpinās iepriekšējo sabiedriskās pašatrukošanās iespēju un vērtību realizācija, ko veic tie paši cilvēki, vienīgi vairāk vai mazāk mainītajās pārvaldīšanas pozīcijās. Tātad vērojams vienlaikus gan politiskās dzīves pārrāvums, gan arī tās nepārtrauktība. To savstarpējās attiecības dažādos apvērsumos var būt dažādas, tomēr būtisks ir tas, ka apvērsums vēl nenozīmē revolūciju, t. i., sabiedrības kvalitatīvu maiņu, un bez dziļām, visaptverošām reformām to īstenot nespēj.

Tā iemesla dēļ, ka apvērsuma politiku izraisa sabiedrisko pret-runu saasinājums un tā ietekmētā plašu aprindu galēji noraidoša attieksme pret agrāko stāvokli un tā balstiem, apvērsumā, īpaši – tā pirmajā posmā, destruktīvā postošā rīcība dominē pār konstruktīvo. Apvērsums vienmēr ir saistīts ar lieliem sabiedrības zaudējumiem – un ne tikai tāpēc, ka iepriekšējās iekārtas iestādījumi un vērtības ir tik ļoti novecojušas, ka visas būtu iznīcināmas.

Apvērsuma politikai ir sava iekšēja, izmisīgas cīņas loģika, kas paredz vai nu vienas, vai otras puses bezkompromisa uzvaru. Bet, lai šī uzvara būtu tiešām pilnīga un neatgriezeniska, ņemot vērā apvērsumu izraisījušo sabiedriskās atražošanās resursu trūkumu, vienkāršāk sakot, sabiedrības nabadzību, kas pastiprina tās vērtības dalošo sociālo spēku antagonismu, tā puse, kas izdara apvērsumu, cenšas politiski pēc iespējas pilnīgi satriekt savus pretiniekus, pamatoti apzinādamās, ka neveiksmes gadījumā tāds pats liktenis piemeklēs arī to. Tāpēc apvērsuma politikai piemīt pārspilēts radikālisms un ekstrēmisms, nevajadzīga nežēlība un postošs raksturs.

Apvērsuma laikā notiekošās acīmredzamās dzīves pārmaiņas, politikas atsevišķu dalībnieku rīcības uzskatāmie (visredzamākie parasti ir postošie) rezultāti paaugstina politiskās cīņas dalībnieka nozīmību pēc “veselā saprāta” mērauklas plašas publikas acīs, piešķir

šim procesam un tajā iesaistītajiem cilvēkiem varonības oreolu. Mitoloģiskajā masu apziņā ar apvērsumu kā jaunas iekārtas nodibināšanas laiku saistītās parādības nereti tiek sakralizētas, postošās rīcības romantizācija nozīmīgi ietekmē sabiedrisko apziņu.

Tomēr tieši šī ārdošā rakstura dēļ apvērsuma politika nemēdz būt ilgstoša, to neizbēgami nomaina reformu politika, kas tad nodrošina jauno, t.sk. arī apvērsuma radīto iespēju apgūšanu sabiedrības efektīvai pārvaldīšanai. Kad jaunās iekārtas iespējas radikālu un vispusīgu reformu ceļā tiek apgūtas, politika iegūst tradicionālu raksturu, un tā turpinās, kamēr sabiedriskās dzīves pretrunas savās jaunajās izpausmēs nesāk apdraudēt sabiedrības funkcionēšanu. Tad tradicionālo politiku atkal nomaina reformu politika, kas tiek ar šīm pretrunām galā, bet, ja netiek un pretrunas kļūst sabiedrībai draudīgas, rodas situācija apvērsuma politikai, kas var atrisināties vai nu ar progresīvu, vai reakcionāru apvērsumu, vai arī ar kaut kādu īpaši efektīvu un efektīgu reformu.

Politika kā cīņa un saskaņa Politika jebkuros tās veidos un formās, arī pašās konservatīvākajās un tradicionālākajās, ir tās dalībnieku savstarpēja cīņa par to, kura dalībnieka kādām interesēm un kādā mērā jāīstenojas sabiedrības pārvaldīšanas gaitā. Sabiedrības locekļu – politikas subjektu pastāvēšanas nosacījumu daudzveidība īpaši uzkrītošu padara viņu interešu neizbēgamu atšķirīgumu un pretrunīgumu sabiedrības pārvaldīšanas, politikas jomā. Tāpēc politikas norise ir nepārtraukta tās dalībnieku savstarpēja cīņa, vairāk vai mazāk asa – atkarībā no pretrunu rakstura un subjektu prasmes tās risināt. Pie politikas kultūras noteikti pieder prasme risināt šīs savstarpējās pretrunas ar sabiedrību maksimāli saudzējošiem līdzekļiem.

Tajā pašā laikā sabiedrības pārvaldīšanas dalībniekiem ir arī kopīgas intereses, īstenojamas konstruktīvā sadarbībā, kurai nepieciešama priekšstatu un rīcības saskaņa. Aplūkojot kopumā, politikā vērojams saskaņas pārsvars pār cīņu, jo visa cilvēku dzīvesdarbība ir sevis atražošana, tā ir konstruktīva darbība savā būtībā un veicama sadarbībā ar citiem cilvēkiem sabiedrības ietvaros. Sabiedrības kā cilvēku eksistences nosacījuma saglabāšana ir jebkura interešu konflikta risināšanas galējā robeža. Bet ir arī tuvākās. Tas padara iespējamu augstāku vērtību vārdā zemāko vērtību dēļ konfliktējošām pusēm rast kompromisu, saprašanos, piekāpjoties kādā savu interešu daļā.

Kompromisi ne vienmēr tiek panākti kā vārdos formulētas vienošanās. Daudz biežāk tie iestājas, klusuciešot atzīstot kādas kopējas

neaižskaramas vērtības, nepārkāpjamas robežas un nepieļaujamus rīcības veidus.

Protams, kompromiss, kā jau piekāpšanās, atteikšanās no kādas savu interešu daļas īstenošanas, ir nepatīkams, to neslēdz tad, ja ir cerība panākt nedalītu uzvaru. Bet, ja šīs uzvaras cena par iegūstamajām vērtībām ir citu, daudz nozīmīgāku vērtību zaudējums, tad tā jau nav vairs nekāda uzvara un kompromiss salīdzinājumā ar to ir vismaz daļējs panākums. Kompromisa algoritms ir visai vienkāršs: tā ir iegūstamo un zaudējamo vērtību attiecība pretrunas galīga atrisinājuma un izlīguma gadījumos. Galvenais apgrūtinājums šādai saprātīgai kompromisa iespējamības un nepieciešamības aplēšanai ir konfliktējošo politisko partneru vērtību sistēmu atšķirības. Tāpēc arī vieglāk noslēdzami ir kompromisi pēc stāvokļa sabiedrībā tuvāko politikas dalībnieku starpā, jo viņu vērtību sistēmas ir savstarpēji līdzīgākas.

Bet ir arī otrs nozīmīgs kavēklis saprātīgai un savlaicīgai konflikta risināšanai ar mazākiem upuriem izlīguma ceļā. Parasti šķiet, ka ar zināmu novilcināšanu un ietiepību konfliktā varēs panākt lielāku pretinieka piekāpību vai sagaidīt apstākļu izdevīgu maiņu. Puses iet uz kompromisu visbiežāk tikai tad, kad pārlicinājušās savā rūgtajā pieredzē, ka situācija neuzlabojas. Bet šī pieredze nozīmē neproduktīvus, nevajadzīgus zaudējumus, kuru nebūtu, ja kompromisu censtos noslēgt, tiklīdz bija iezīmējies un tika pamanīts konflikts. Tāpēc jākonstatē, ka kompromisi gandrīz vienmēr tiek panākti ar lielāku vai mazāku novēlošanos. Bet novēlošanās politikā ir izpostīti cilvēku likteņi, nevajadzīgi zaudētas dzīvības.

Politikas līdzekļi Politika tiek veikta ar dažādu līdzekļu jeb instrumentu palīdzību, ar kuriem iedarbojas uz cilvēku apziņu un fizisko rīcību, panākot sabiedrisko procesu paredzēto norisi vai maiņu. Politikas līdzekļus pēc to dabas var iedalīt lietiskajos (piem., celtnes, ieroči, sakaru līdzekļi), organizatoriskajos (piem., parlamenti, valdības, partijas) un garīgajos (informācija, deklarācijas, solījumi, dziesmas, epitēti, simboli utt.). Jo lielāks ir politikas dalībnieku garīgais (intelektuālais un emocionālais) potenciāls, jo plašāk un mērķtiecīgāk ir iespējams izmantot garīgos līdzekļus. Kad garīgā potenciāla pietrūkst, t.i., politikas subjekti nespēj pietiekami efektīvi tikt galā ar sabiedrības pārvaldīšanas uzdevumiem uz informācijas kompetentas izprašanas un savstarpējo vienošanos pamata, šo trūkumu kompensē ar organizatoriskiem, t.i., vairāk formalizētiem, brīvo izvēli ierobežojošiem līdzekļiem, kas tika radīti un izkopti uz iepriekšējo situāciju standartizācijas pamata. Kad nepietiek ar tiem,

lielāku nozīmi iegūst lietiskie instrumenti (nocietinājumi, ieroči u.tml.). Protams, šāda atkarība ir visai nosacīta un izpaužas vienīgi kā tendence. Reālajā politikā ciešā mijiedarbībā un savstarpējā atkarībā atrodas visi līdzekļi. Piemēram, informācija tiek izplatīta ar lietiskiem sakaru līdzekļiem, kuru funkcionēšanu nodrošina attiecīgas organizācijas, vadīdamās pēc likumiem, par kuru pārkāpšanu organizēti tiek piemēroti un izpildīts sods pilnīgi lietiskajā cietumā. Būtiski tomēr ir tas, kam ir izšķiroša un kam – papildinoša loma politikas norisē katrā konkrētajā sabiedrībā: lietiskajiem, organizatoriskajiem vai garīgajiem politikas līdzekļiem. Jo jāpatur prātā, ka politiskie instrumenti sāk spēlēt kaut kādu lomu politikā vienīgi tad un tā, kad un kā vieni cilvēki – politikas subjekti ar tiem iedarbojas uz citiem cilvēkiem – politikas subjektiem.

Šādā sakarībā par politikas realizācijas līdzekļiem būtu iespējams uzskatīt nevis pašus instrumentus, bet gan cilvēku ietekmēšanas veidus, politiskās rīcības aktus. Politiskās rīcības akti, ar kuriem politikas subjekti ietekmē sabiedriskos procesus, ir atšķirīgi pēc to dalībnieku skaita: tie var būt individuāli, mazās vai lielākās grupās veicami vai arī masveida. Vērtējot politikas līdzekļus no šī viedokļa, var paredzēt to ietekmības pakāpi vai arī ietekmējamās sabiedrības daļas pretošanās spējas, inertumu.

Politiskās rīcības aktus kā politikas līdzekļus var iedalīt darbīgajās formās notiekošos (izskaidrošana, organizēšana, likuma pieņemšana, sacelšanās utt.) un pasīvos, piemēram, dažāda veida atturēšanās no pieprasītās darbības, pasīva pretošanās un nepakļaušanās. Politiskās rīcības akti var būt vardarbīgi un nevardarbīgi, tie var būt konstruktīvi attiecībā pret pastāvošo iekārtu, tās elementiem vai destruktīvi.

Politikas līdzekļus var iedalīt pēc to attiecības pret dotajā sabiedrībā spēkā esošajām tiesību normām, pret likumu. Šis dalījums ir aktuāls, jo politikā norisinās dažādu politikas subjektu cīņa par savām interesēm, bet pastāvošā tiesību sistēma nav vienlīdz labvēlīga katra subjekta tīkojumiem. Politiskie līdzekļi, aplūkoti no likumības viedokļa, mēdz būt likumīgi, tās ir likumā paredzētas un ar likumu atļautas politiskās rīcības. Tās parasti ir sabiedrības praksē pārbauzītas un likumdevēja atzītas par pieciešamām, tātad sabiedrību, sabiedrisko iekārtu un kārtību bīstami neapdraudošām. Likumīgos līdzekļus lieto visi sabiedrības locekļi, tomēr politikas subjekti ir visai atšķirīgi savās fiziskajās, intelektuālajās, ekonomiskajās un sociālās statusa iespējās izmantot tādu vai citādu politiskās rīcības veidu, tādu vai citādu ar likumu atļautu politikas instrumentu.

Pretlikumīgie politikas līdzekļi ir likumā paredzēti kā aizliegtas un noteiktā veidā sodāmas politiskās rīcības formas. Pretlikumīgos politikas līdzekļus biežāk lieto pastāvošajai politiskajai varai naidīgie spēki. Atšķirībā no valdošajām aprindām opozicionāro spēku rīcībā parasti ir mazāk politisko instrumentu un viņu faktiskās iespējas likumīgo politikas līdzekļu izmantošanā ir šaurākas, jo valsts aparāta darbinieki un masu informācijas līdzekļi viņus respektē mazāk nekā valdošo aprindu pārstāvjus. Viņi parasti ir arī materiāli sliktāk situēti, vismaz valsts kase nav viņu rīcībā, viņiem bieži ir arī zemāks intelektuālais potenciāls un sliktāka informētība. Arī paši likumi ir pie varas esošo sociālo grupu izstrādāti un izdoti.

Tomēr arī valdošās aprindas un pat valsts varas amatpersonas nereti rikojas pretlikumīgi un lieto pretlikumīgus politikas līdzekļus gan cīņā pret saviem patiesajiem vai iedomātajiem pretiniekiem (terors, izsekošana, neslavas celšana, pretlikumīgu nopratināšanas metožu lietošana varas iestādēs, politiskās slepkavības u.c.), gan sabiedriskā vai cita sveša īpašuma piesavināšanās nolūkos, gan sava sociālā statusa nosargāšanai vai celšanai (diskriminācija pēc konfesionālajām, nacionālajām, rases vai iepriekšējās politiskās biogrāfijas pazīmēm u.c.).

Opozicionārajiem spēkiem pretlikumīgu politikas līdzekļu lietošanu ierobežo tikumiskie, taktiskie apsvērumi vai bailes no tiesiskām sankcijām, bet pie varas esošajām aprindām, īpaši – valsts amatpersonām, sevišķi bīstama ir viņu pretlikumīgās rīcības publiska atmaskošana, kas grauj viņu kā sabiedrības dzīves noteicēju autoritāti un liek plašākām aprindām apšaubīt viņu varas pamatotību. Tāpēc liela uzmanība tiek veltīta šādas pretlikumīgas rīcības noslēpšanai, izstrādājot un īstenojot valsts varas iestāžu un savu organizāciju darbības slēpības režīmu.

Blakus likumīgajiem un pretlikumīgajiem politikas līdzekļiem, kas ir atļauti vai aizliegti ar likumu, ir jāpiemin likumā neparedzētie politikas līdzekļi, tādi, kurus likums tieši gan neatļauj, bet arī neaiziedz. Tādu līdzekļu atrašana un lietošana prasa lielu atjautību, bet to priekšrocība slēpjas apstākļi, ka tie ir jauni, pretiniekiem nav pieredzes to atvairīšanā, ar likumu tie arī nav aizliegti, tātad tiesiska vajāšana to lietotājiem nedraud. Kā piemēru šādai likumā neparedzētu politikas līdzekļu (tos varētu saukt par *nelikumīgiem*, ja vien šo vārdu neattiecinātu uz *pretlikumīgajiem*) izgudrošanai var minēt tā saucamo “darbu atbilstoši instrukcijai”, ko savā laikā izdomāja angļu pasta ierēdņi, kuriem likums aizliedza streikot. Streika vietā, savu prasību apmierināšanu pieprasot, viņi sāka strādāt, pedantiski

ievērodami visas darba instrukcijas prasības, turklāt pedantiski un nesteidzoties par tām informējot arī klientu. Tas tik ļoti palēnināja darba tempu, ka pasta darbs tika praktiski paralizēts, tomēr pasta darbiniekus nevarēja saukt pie atbildības par neatļautu streiku. Vēlāk šo līdzekli sekmīgi lietoja ierēdņi arī citās zemēs. Politikas līdzekļu izvēle un izgudrošana ir nopietns jaunrades darbs, kas prasa lielu izdomu, tiesību un psiholoģijas zināšanas, bet atmaksājas ar panākumiem politiskajā darbībā.

Politikas cikls Politikai kā sabiedrības pārvaldīšanai raksturīga noteikta secīgu operāciju ķēde jeb cikls, jo, noslēdzoties kādai vienai politiskai kampaņai, tai seko nākamā, kas sastāv no tādā pašā secībā noritošām pārvaldīšanas operācijām no mērķa nosprašanas līdz rezultātu aplēšanai. Līdz ar to politikai manāms ciklisks raksturs. Šī politikas cikla pamatposmi nav atkarīgi no to konkrētā satura un loģiski ir savstarpēji saistīti. Tie ir šādi.

1. Mērķa nosprašana: subjekta un objekta attiecību izvērtēšana, subjekta vajadzību attiecībā pret objektu, to aktualitātes un pieņemamā apmierināšanas veida noskaidrošana, objekta īpašību un kustības noskaidrošana un objekta ietekmēšanai nepieciešamo subjekta resursu aplēse. Uz šo procedūru pamata tiek formulēts mērķis – nosaukts tas objekta stāvoklis, kurš jāsasniedz dotajā politiskajā kampaņā.

2. Prognozēšana: tiek noskaidrots iespējamo rīcības variantu masīvs (prognostiskais vēdeklis) – pie kādiem nosacījumiem, ar kādu resursu patēriņu un kādā laikā mērķis var tikt sasniegts.

3. Lēmuma sagatavošana: no prognozēšanas gaitā noskaidrotajiem rīcības variantiem tiek izraudzīts subjekta vajadzībām un resursiem vispilnīgāk atbilstošais. Jo plašāks ir variantu masīvs (jo blīvāks prognostiskais vēdeklis), jo precīzāk var izvēlēties subjektam izdevīgāko variantu un arī rezerves variantus.

4. Plānošana: mērķa sasniegšanai izmantojamo resursu kvalitātes un kvantitātes, rīcības aktu un pasākumu paredzēšana telpā un laikā.

5. Lēmums: gribas akts, ar kuru subjekta rīcībā esošie spēki tiek iedarbināti mērķa sasniegšanai atbilstoši plānam.

6. Organizācija: mērķa sasniegšanai izraudzīto darbību veicēju (cilvēku, grupu, organizāciju, iestāžu) izvietošana un sasaistīšana viņu savstarpējā atkarībā un pakārtotībā subjektam, lai tie paredzētā veidā un laikā ietekmētu objektu un sniegtu informāciju par darbības rezultātiem.

7. Uzskate: informācijas vākšana un apkopošana par izlietoto un vēl palikušo resursu un gūto rezultātu kvantitatīvajiem rādītājiem, šīs informācijas salīdzināšana ar plānā paredzēto izdevumu un sasniegumu kalkulāciju.

8. Kontrole: **līdzekļu un mērķu atbilstības pārbaude**, informācijas vākšana un apkopošana par politikas kvalitatīvajiem rezultātiem **subjekta eksistences aspektā**. Iespējami vairāki kontroles datu un no tiem izrietošo secinājumu varianti:

a) lietojamie līdzekļi, neizraisot neparedzētas negatīvas blakusparādības, plānotā kārtā tuvina subjektu nospraustajam mērķim. Secinājums: turpināt darbību;

b) lietojamie līdzekļi izraisa negatīvas blakusparādības, kas neparedzētā veidā apdraud vai pasliktina subjekta eksistenci. Secinājums: apturēt darbību, izraudzīties piemērotus līdzekļus, ja neizdodas, – izbeigt darbību;

c) lietojamie līdzekļi ar neparedzēti lieliem vai niecīgiem rezultātiem tuvina subjektu mērķim. Secinājums: izdarīt korekciju resursu izmantošanā vai līdzekļu izvēlē;

d) subjekta eksistences apstākļi ir mainījušies un mērķis zaudējis savu aktualitāti. Secinājums: izbeigt darbību;

e) mērķis sasniegts. Secinājums: izbeigt darbību.

9. Rezultātu apkopojums: veiktā politikas cikla veiksmju un neveiksmju, to cēloņu, gūto rezultātu un jauno vajadzību analīze.

Gadījumā, ja uzskate vai kontrole liecina par politikas korekcijas nepieciešamību, tad jebkura politikas korekcija konstruējas pēc tādas pašas cikla shēmas.

Politikas norisē izdalītie cikla posmi saplūst vienotā nediferencētā darbības procesā. Turklāt vienlaikus tiek veiktas vairākas savstarpēji saistītas un papildinošas politiskas darbības (kampaņas), katra ar savu ciklu, tāpēc šāda politikas cikla elementu izdalīšana šķiet ne vien apgrūtinoša, bet arī samākslota un sholastiski neproduktīva. Tomēr politiskās darbības mērķtiecības un konsekvences nodrošināšanai katra cikla posma pilnības un pabeigtības apzināta izvērtēšana ir visai noderīga paškontroles forma. Arī retrospektīvajā politikas analīzē šāda katra posma izvērtēšana var palīdzēt atklāt pieļautās kļūdas un neveiksmju cēloņus.

Stratēģija un taktika Termini *stratēģija* un *taktika* pārņemti no militārās leksikas, un to lietojums politikas zinātnē un praksē līdz ar to ir neprecīzs, tomēr tie ir plaši ieviesušies un kalpo visumā noteiktu jēdzienu apzīmēšanai, kas ir svarīgi politisko

lēmumu sagatavošanā un darbības plānošanā. Pēc politiskā mērķa nosprausšanas **stratēģija** noskaidro sabiedrības politisko spēku izvietojumu attiecībā pret izraudzīto mērķi: politikas subjektu (personību, sociālo grupu, tautu) lielumu un stāvokli esošajās sabiedriskajās attiecībās, ar ko un cik lielā mērā viņu eksistence ir nodrošināta un ar ko apdraudēta, tā izsecinot šo spēku **objektīvo** attiecību pret sabiedrības stāvokli, kas izraudzīts par mērķi – cik lielā mērā tas viņiem var būt pievilcīgs vai draudošs, cik tuvas vai tālas ir viņu savstarpējās pozīcijas attiecībā pret izraudzīto mērķi. Stratēģiskā analīze ļauj noskaidrot, uz kādiem politiskiem spēkiem var balstīties cīņā par nosprausto mērķi, kurš un kādos jautājumos var kļūt par sabiedroto, bet kuri spēki sava objektīvā sabiedriskā stāvokļa dēļ būs pretinieki, kuri un kādos jautājumos būs pretinieku sabiedrotie, pastāvot kādām sabiedrības izmaiņām, kādu interešu ietekmē var sagaidīt kāda spēka pārvietošanos no vienas noietnes citā vai aktivitātes zudumu.

Uz sabiedrības politisko spēku, vispirms – sociālo grupu objektīvā stāvokļa stratēģiskās analīzes pamata izstrādājams **stratēģiskais plāns**: savienībā ar kuriem politiskajiem spēkiem ir iespējama cīņa par nosprausto mērķi, kuri un kādos jautājumos būs īslaicīgi sabiedrotie, kuri ieņems neitrālu vai svārstīgu nostāju, bet kuri spēki to sabiedriskā stāvokļa dēļ izveidos pretinieku noietni, kādu interešu kopība šo noietni saliedēs, bet kādas interešu atšķirības un pie kādiem nosacījumiem ļaus šo noietni šķelt; kādā politiskā procesa posmā un kāda ir sagaidāma katra no iesaistītajiem spēkiem nostājas un rīcības izmaiņa un, galu galā, kādi konkrēti sabiedriskie nosacījumi jārada, lai sasniegtu sabiedrisko procesu vēlamu norisi un kārtību.

Vadoties pēc stratēģiskā plāna un tā realizācijas nolūkos izstrādājama **taktika**: darbības metožu un paņēmieni kopums, ar kuriem katrs no stratēģiskajā plānā noskaidrotajiem spēkiem ir ietekmējams, lai iespējami vieglāk sasniegtu vēlamu rezultātu – ar ko iekustināt cīnītājus par izraudzīto mērķi, kā viņus saliedēt, ar ko ieinteresēt un piesaistīt sabiedrotos, ar ko neitralizēt svārstīgos, ar ko satriekt pretiniekus un atšķelt viņu sabiedrotos.

Stratēģiski aplēstās politisko spēku objektīvās pozīcijas taktikā tiek precizētas, noskaidrojot viņu **subjektīvo** nostāju: kā šie spēki, vadoties pēc viņu pieredzes, saprot savas intereses, kas izraisa viņu simpātijas, kas viņus mulsina vai biedē, ko viņi saprot un ko ne, ar kādu informāciju, ar kādiem aicinājumiem vai apstākļu izmaiņām kādu viņu rīcību var izraisīt vai nomākt. Bez situācijas un spēku objektīvā stāvokļa analīzes **taktikā specifisku lomu spēlē poli-**

tikas subjektu apziņas, psiholoģisko īpašību, noskaņojuma noskaidrošana un mērķtiecīga izmantošana. Jāatceras, ka politikas kā sabiedrības pārvaldīšanas spēka pielikšanas punkts ir cilvēku apziņa: vienīgi to ietekmējot, var mērķtiecīgi virzīt cilvēku rīcību uz plānotajiem politiskajiem mērķiem.

Taktiskais plāns attiecībā pret katru politiskā procesa dalībnieku satur lietojamo iedarbības metožu komplektu, kā arī pasākumu secību, kas noteiks katra no politikas subjektiem aktivizēšanu vai bloķēšanu laikā un telpā; tā visa rezultātā politiskais process virzīsies uz stratēģisko mērķi un nodrošinās tā sasniegšanu ar iespējami mazākiem zaudējumiem.

Politiskās vadības robežas Politikā, īpaši tās plānošanā, svarīgi ir būt skaidrībā par politiskās iedarbības iespēju samērā šaurajām robežām. Politikā pārvaldāmie sabiedriskie procesi norisinās neskaitāmi daudzu savas **personiskās intereses** īstenojošu cilvēku darbību rezultātā. Tāpēc sabiedrību un tajā notiekošos procesus politiķis var vadīt vienīgi pastarpināti, ietekmējot sabiedrības locekļu, atsevišķu cilvēku individuālo apziņu, ierosinot, ieinteresējot viņus masveidā īstenot politiķa paredzēto rīcību.

Iepriekš paredzētas cilvēku rīcības izraisīšana, ko veic politikas funkcionārs, pamatos var būt trejāda. Tā var būt kādas noteiktas uzvedības norādīšana, piedraudot par nepaklausību ar pietiekami iespaidīgu sodu, lai ieinteresētu cilvēku paklausīt priekšrakstiem. Šādu pārvaldīšanas veidu varētu nosaukt par **direktīvo**. Tas prasa daudz pūļu un līdzekļu, lai novadītu līdz katram padotajam pietiekami skaidru rīcības instrukciju, sekotu katra padotā uzvedībai un iespaidīgi demonstrētu nepaklausīgo sodīšanas iespējas. Tādā gadījumā izvairīties no soda kļūst par politiski vadāmo cilvēku galveno rīcības motīvu, viņu uzvedība ir nepārtraukti tieši uzraugāma un vadāma, un viņu personiskā iniciatīva būs vērsta vispirms **pret** viņus nomācošo politisko vadību un kontroli. Tiklīdz šādi vadītie cilvēki izkļūs no politiķa tiešās ietekmes un uzraudzības, viņu uzvedība masveidā vērsīsies uz kaut ko pretēju tam, ko no viņiem prasīja šī direktīvā pārvaldīšana. Tas notiks, kaut vai protestējot pret paverdzināšanu, sevis, savas brīvības apliecināšanas vēlmes dēļ. Šī politiskās vadīšanas forma tās acīmredzamās stingrības dēļ ir vismazāk efektīva. Tā var attaisnoties vienīgi ārkārtējos gadījumos kā pēdējais un gandrīz bezcerīgais sabiedrības ietekmēšanas līdzeklis. Tāda politika sastopama kara un citos ārkārtas apstākļos.

Otrs, efektīvāks politiskās vadības veids ir pārliecināt cilvēkus, ka piedāvājamā uzvedība nesīs viņiem dažādus, vispirms – arī

personiskus, labumus, ka tā ir viņiem izdevīga. Šāda pārvaldīšana būtu saucama par **konsultatīvo**. To īstenojot, var cerēt uz pašu cilvēku iniciatīvu, attīstot un pozitīvi pielāgojot apstākļiem politiku norādījumus, ja tie izrādījušies pārlicinoši. Kļūst nevajadzīga nepārtrauktā uzraudzība un sodīšana. Tomēr šādai politikai ir arī savi trūkumi, un galvenais ir nepieciešamība, balstoties uz dažādu cilvēku atšķirīgu pieredzi, izskaidrot un pierādīt katram, ka no viņa prasītā uzvedība tik tiešām būs viņam izdevīga. Tas prasa laiku, lielu pārlicināšanas, politiskās propagandas aparātu, un katrā gadījumā, ja attiecīgās politiskās vadības rezultāti atpaliks no gaidītajiem, cilvēku neapmierinātība un nosodījums vērsīsies pret politisko vadību.

Trešais politiskās vadības veids, ko varētu nosaukt par **situatīvo**, rada tādus apstākļus, kas cilvēkiem liks uzskatīt par sev izdevīgu un tāpēc veicamu tādu rīcību, kuru no viņiem arī grib panākt politikis. Īstenojot šādu politiku, vadītāja pūles aprobežojas ar attiecīgu (tiesisko, ekonomisko, morālo, fizisko) apstākļu radīšanu. Turpmāko iniciatīvu un kontroli pār rīcības mērķtiecību veiks paši cilvēki. Situatīvā politika izraisa mērķtiecīgu sabiedrisku paškustību un uzskatāma par pašu efektīvāko, jo pamodina un nepārtraukti aktivizē sabiedrības jaunradi politikim vēlamajā virzienā.

Tomēr šādai politikai ir savas grūtības. Pirmkārt, nav tik vienkārši radīt no cilvēkiem gaidīto rīcību viennozīmīgi izraisīšu situāciju. Tas prasa laiku, jāreķinās arī ar cilvēku atšķirīgu reakciju vienos un tajos pašos apstākļos. Otrkārt, īstenojot šādu politiku, jāatsakās no sīkumainas aizbildniecības pār vadāmo rīcību, jāreķinās ar ietekmējamo procesu atbilstību plānam nevis sīkumos un detaļās, bet tikai visumā, pamatvilcienos, pamattendencēs, ļaujoties uz sabiedrisko procesu pašregulēšanos.

Jo plašāks ir politiski pārvaldāmajā sabiedriskās dzīves sfērā darbojošos faktoru loks, jo ierobežotākas ir tiešas politiskās iejaukšanās iespējas šīs sfēras norisēs, jo vairāk politikim jāsamierinās ar iespējamību ietekmēt attiecīgo sabiedrisko procesu grupu tikai vispārīgos vilcienos, nodrošinot to norišu tendences, bet ne detaļas, ja viņš negrib izšķiest savu enerģiju neproduktīvos pūliņos. Direktīvā un konsultatīvā politikas veidu dominance raksturīga, īstenojot utopiskus sabiedrības pārvaldīšanas plānus, un liecina par šo plānu samākslotību, neatbilstību dotās sabiedrības cilvēku reālajām tieksmēm, spējām un pašatrhošanās apstākļiem. Reālajā politikā dažādās proporcijās tiek kombinēti visi trīs minētie politiskās vadības veidi. Cilvēku intereses – tā ir jebkuras politikas īstenošanas iespēju robeža.

Sabiedrības politiskā sistēma Politikas izzināšanas un arī īstenošanas viena no nozīmīgākajām grūtībām ir tās sarežģītais raksturs, tās mijiedarbojošos komponentu daudzveidība. Tas vedina, aplūkojot politiku, piešķirt kādai tās sastāvdaļai pārspilēti lielu nozīmi, ignorējot visu elementu savstarpējo saistību. Izsargāties no šādas spontānas pieejas vienpusības palīdz cenšanās saskatīt politikā sistēmu. Ar sistēmu saprot savstarpēji saistītu atšķirīgu parādību kopumu, kas izveido kādu noteiktu vienotību, veselumu. Tāpēc kāda viena sistēmas elementa izmaiņas ir neizbēgami saistītas ar visa veseluma, visas sistēmas lielākām vai mazākām izmaiņām. Te neko nevar grozīt atrauti no visas kopības.

Politikas analizē visai noderīgs ir sabiedrības politiskās sistēmas jēdziens. Literatūrā sastopami mēģinājumi piepildīt šo jēdzienu ar politikas institūtu uzskaitījumu, skaidrojot to kā valsts varas institūtu (iestādījumu) kopumu, tajā ietverot arī politiskās uzvedības normas. Tomēr šāda, pārsvarā empīriski aprakstoša, nevis dialektiski analītiska pieeja šķiet mazproduktīva sistēmas iekšējo sakaru atsegšanai, jo atstāj ārpus redzesloka to, kas ir šos institūtus radījis, kādēļ un kādā sakarā tie var beigt pastāvēt, kādas politikas atsevišķu apstākļu izmaiņas pie kādām plašākām visas politikas izmaiņām var novest utt.

Lietderīgāk, šķiet, sabiedrības politisko sistēmu saprast kā **sevi pārvaldošu sabiedrību**. Principā te izpaužas sabiedrības kā veseluma specifisks – politiskais aplūkošanas aspekts. Tikpat pamatoti sabiedrību var aplūkot – atkarībā no intereses – gan kā ekonomisku, gan kā demogrāfisku, gan kā kultūras, gan arī kādu citu sistēmu tās pastāvēšanas, identitātes un pašatrazošanās aspektos. Politikas zinātnē sabiedrība tiek aplūkota specifiskā redzes leņķī – kā politiska sistēma, izceļot šīs pašpietiekamās, sevi atražot spējīgās cilvēku kopības – sabiedrības – pārvaldīšanas komponentu daudzveidīgo vienotību.

Sabiedrības politisko sistēmu veido 1) politiskās dzīves subjekti: cilvēki, viņu sociālās grupas, šķiras, slāņi to dažādībā un attiecību daudzveidībā; 2) šo subjektu sabiedrisko procesu mērķtiecīgai ietekmēšanai radītās valstiskās un nevalstiskās (pašdarbīgās) organizācijas; 3) politikas subjektu izstrādātās un piekoptās politiskās uzvedības normas (tiesības un morāle); 4) politikas subjektu politiskās idejas (uzskati, teorijas, ideoloģijas) un sabiedriskā doma, kuru ietekmē norisinās politiskā darbība, tiek veidotas politiskās organizācijas un politiskās uzvedības normas.

Sabiedrības politisko sistēmu raksturo gan tās elementu sastāvs, gan attiecību veids un raksturs šo elementu starpā. Pietiek salīdzināt

politikas subjektu sastāvu Senajā Romā un mūsdienu Itālijā, Itālijā un Marokā, politisko organizāciju kopumus un savstarpējās attiecības Irānā un Anglijā, politiskās uzvedības normas un to attiecības Irānā un Zviedrijā, politisko ideju sarežģītos kopumus Vācijā un Francijā, lai saprastu, ka katrā sabiedrībā ir citāda, turklāt šai tautai unikāla politiskā sistēma, ka tā laika gaitā nepārtraukti mainās, mainoties gan subjektu sastāvam, gan viņu savstarpējām attiecībām, viņu pieredzei, apziņai, rīcības veidiem.

Mainoties jebkuram politiskās sistēmas komponentam, neizbēgami vairāk vai mazāk jāmainās visai sistēmai. Tā, piemēram, pieaugot kādas sabiedrības grupas lielumam vai bagātībai, palielinās tās ietekme uz citām grupām un sabiedrību kopumā, kļūst ietekmīgākas tās idejas un uzskati sabiedrības pārvaldīšanas jautājumos, šo ideju ietekmē tiek ievērotas pastāvošās un radītas jaunas uzvedības normas, nozīmīgāku lomu iegūst šīs grupas organizācijas; tas viss kopā izmaina dažādu citu cilvēku grupu stāvokli un ietekmi sabiedrības pārvaldīšanas procesā, mainās visa sabiedrības dzīve, cilvēku pieredze un apziņa, un tā bezgalīgajā sabiedrības pašatrukošanās procesā vienas un tās pašas sabiedrības sevis pārvaldīšanā saglabājas tās identitāte, bet reizē norisinās nepārtrauktas sistēmas izmaiņas.

Ir ļoti pievilcīgi no draudīgiem apstākļiem izkļūt ar vienkāršiem paņēmieniem. Vienkāršošana rada visvarenības ilūziju. Bet vadīties pēc vienkāršotas apziņas situācijās, kas prasa realitātes sarežģītības izpratni, nozīmē savu rīcību nolemt kraham. Tāpēc politikas izpētē, plānošanā un prognozēšanā, tāpat arī praktiskajā politiskajā darbībā, īstenojot noteiktus, pat visai šaurus konkrētus politiskus nodomus, ir ļoti svarīgi neizlaist no redzesloka visu sabiedrības politisko sistēmu kā savstarpēji cēloniski saistītu komponentu mainīgu sarežģītu vienotību. Izolēti no sabiedrības politiskās sistēmas nav izprotama neviena atsevišķi ņemta politiskā parādība.

2. nodaļa

VARA

Varai sabiedrības politiskajā domā un arī politoloģiskajā literatūrā tiek piešķirta ļoti liela, varētu teikt, pārspilēti liela nozīme. Pati politika bieži vien tiek definēta kā cīņa par varu, un arī daudzu politiķu centieni koncentrējas ap varas iegūšanas un saglabāšanas jautājumiem, vienalga, ar kādiem līdzekļiem un pie kādiem nosacījumiem tie būtu risināmi, it kā vara būtu pašmērķis, vērtība par sevi.

Varas būtība Pats izplatītākais varas apraksts pieder M. Vēberam, kurš varu apzīmēja kā iespēju realizēt kādā sociālajā attiecībā savu gribu pat par spīti citu pretestībai, vienalga, uz ko šī spēja balstīta (*“Die Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel, worauf diese Chance beruht.”* Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. – 1. Halbband. – Berlin, 1964. – S. 28). Citiem vārdiem, vara, pēc M. Vēbera, ir cilvēka iespēja uzspiest savu gribu citiem cilvēkiem un noteikt viņu rīcību. Te būtu jāuzsver, ka **vara ir specifisks ietekmes** veids, kas ar savu apzināti mērķtiecīgo raksturu atšķiras no ietekmes, kura var notikt arī neatkarīgi no cilvēku gribas un pat neapzināti, kā, piemēram, ietekmēšana ar savas rīcības piemēru, dzīves stilu, vērtību izvēli, zināšanām, dialektu vai pat neapzināta inficēšana ar kādu slimību.

No M. Vēbera varas apzīmējuma kļūst izskaidrojama **vara kā vērtība**, ja ar vērtību saprotam visu to, kas nodrošina un stiprina cilvēka eksistenci: vara dod cilvēkam iespēju savu mērķu sasniegšanai vairot paša spēkus, pakļaujot un pievienojot tiem citu cilvēku spēkus. Līdz ar to kļūst skaidrs, ka vara nav pašvērtība, vērtība par sevi, kas stāvētu kā pašmērķis politisko cīņu centrā, tā ir vērtība vienīgi kā līdzeklis citu vērtību – eksistences līdzekļu un nosacījumu – saglabāšanai vai ieguvei.

Varai var būt dažādas izpausmes formas, gan atklātāk, gan pie-segtāk demonstrējot varas baudītāja gribas uzmākšanu varai pakār-totajam subjektam. Vara var izpausties kā **pārvaldīšana**, t.i., mērķ-tiecīga un efektīva cilvēku rīcības izraisīšana un nodrošināšana visos viņu uzvedības elementos, piemēram, pārvaldot kādu administratīvu vai tehnoloģisku procesu, iestādes darbību, preču kustību u.tml., vai arī kā **vadīšana**, t.i., cilvēku rīcības tendences, vispārējās virzības nodrošināšana, piemēram, nodrošinot cilvēku rīcības vispārēju at-bilstību tirgus saimniecības principiem. Vara var izpausties kā **eks-pluatācija**, proti, cita subjekta radītā produkta bezmaksas piesa-vināšanās, piemēram, darba devējam piesavinoties darba ņēmēja radīto virsvērtību (vērtību, kas paliek pāri pēc darbaspēka cenas, algas samaksas), meslu ievākšana, kara vai krimināls laupījums u. tml. Vara var izpausties kā **piespiešana**, padoto cilvēku izvēles sašaurināšana uz kādu norādīto aktivitāti, piemēram, piespiežot cil-vēkus veikt kādas darbības: maksāt nodevas, pildīt klaugas, dot lie-cību, pildīt karadienestu, vai arī kā **apspiešana**, padoto izvēles sa-šaurināšana, liedzot kādas aktivitātes, piemēram, piekopt kādu kon-fesiju, izplatīt kādas ziņas vai uzskatus, lietot kādu valodu, tirgoties ar kādām precēm u.tml.

M. Vēbera sniegtais varas apzīmējums, kaut arī ir produktīvs, ne-paskaidro varas izcelsmes avotu, bet tieši politiski tas ir visai nozī-mīgi, lai varētu lēst, kas doto varu nodrošina, cik stipra un noturīga ir tā vai cita vara, cik tālu tā sniedzas, pie kādiem nosacījumiem tā zudīs un kādēļ kāda cita vara var kļūt par to stiprāka. Bez skaidrī-bas šajos jautājumos jebkura varas baudīšana ir taustīšanās tumsā un var jebkurā mirklī negaidīti beigties ar neveiksmi. **Varas** kā sa-biedriskās parādības **avots ir** cilvēku savstarpēja **atkarība**. Vara ir atkarības attiecības izmantošanas iespēja. Un vara variējas atbilstoši tam, kādas atkarības kombinācijas ir tās pamatā.

Varas pamatveidi Dzīvē sastopamo atkarības veidu bezgalīgajā dažādībā iespējams izdalīt trīs atkarības pamatveidus: fizisko, ekonomisko un informatīvo atkarību. **Fiziskās** atka-rības un līdz ar to fiziskās varas būtība ir viena subjekta iespēja pēc paša gribas piešķirt, ierobežot vai liegt citam subjektam viņa **fi-zisko eksistenci**: nonāvēt vai atstāt dzīvu, sakropļot, ierobežot viņa fizisko pārvietošanos. Savas fiziskās eksistences saglabāšanai atka-rīgais subjekts ir spiests pakļauties tā subjekta gribai, no kura viņš ir fiziski atkarīgs. **Ekonomiskās** atkarības un līdz ar to ekonomis-kās varas būtība ir viena subjekta iespēja pēc paša gribas piešķirt, ierobežot vai liegt citam subjektam viņa **eksistences līdzekļus vai nosacījumus šo līdzekļu iegūšanai**, patērīņa priekšmetus vai

ražošanas līdzekļus, ar kuriem viņš šos patēriņa priekšmetus var saražot vai nopelnīt naudu to iegādei. **Informatīvās** atkarības un līdz ar to informatīvās varas būtība ir viena subjekta iespēja pēc paša gribas sniegt vai nesniegt citam subjektam viņa **eksistenci nozīmīgas ziņas**, pēc kurām vadoties atkarīgais subjekts izvēlēsies savai eksistencei izdevīgāko rīcību. Pie informatīvās atkarības, respektīvi, varas, būtu pieskaitāma arī kāda subjekta iespēja sniegt par citu subjektu ziņas, kuru izplatīšanās nozīmīgi ietekmētu viņa eksistenci sabiedrībā, piemēram, paziņojot par viņa necienīgu rīcību vai, otrādi, par viņa izcilajām spējām un īpašībām.

Fiziskā, ekonomiskā un informatīvā vara kā varas pamatformas reālajā dzīvē reti kad izpaužas tīrā, katra no citām nošķirtā veidā, bet gan dažādās kombinācijās un proporcijās. Tā, piemēram, pirms fiziskās varas izpausmes (dzīvības atņemšanas) var būt un izrādīties pietiekami ietekmīgi draudi pielietot fizisko vardarbību, tātad ziņas par iespējamo fiziskās varas pielietojumu kā informatīvās varas izpausme. Pašvaldības iestāžu piekāpība lieluzņēmēju priekšā, ņemot vērā viņu kā nodokļu maksātāju ieguldījuma nozīmīgumu vietējā budžetā un saprotot, ka šis ieguldījums varētu izbeigties, ja uzņēmēji pārceļ savus uzņēmumus citur (ekonomiskā atkarība un vara), bieži vērojama, arī ja netiek saņemti atklāti draudi to izdarīt (informatīvā vara), jo pašvaldību darbinieki to dara bažās, ka tas varētu notikt (informatīvās varas izsmalcinātāka izpausme). Līdzīgus un arī citādas varas pamatformu savirkņējumu piemērus var nosaukt bezgalīgi daudz, un šajā apstākļi nav nekā pārsteidzoša. Bet varas pamatformu kā pamatelementu saskatīšana un analītiska izdalīšana to savdabīgās kombinācijās varas visdažādākajās izpausmēs ir nozīmīga, lai saprastu dažādu varas pastāvēšanas formu radniecību, savstarpējo saistību un arī izmaiņu iespējas, mainoties pamatformu elementu proporcijām un savienojumiem.

Dažādās sabiedriskajās iekārtās ir pamanāma atšķirīgu atkarības un varas formu dominance. Tā, piemēram, agrīnajās sabiedrības formācijās, ieskaitot feodālismu, kur valda cilvēku personiskā atkarība, arī mūsdienu kara režīma apstākļos dominē fiziskā vara. Attīstītajā feodālajā iekārtā jau lielāku nozīmi iegūst ekonomiskā atkarība, kas kļūst par noteicošo (bet ne vienīgo) kapitālistiskajā sabiedrībā. Sabiedrības vēsturiskās attīstības gaitā saskatāma informatīvās varas nozīmes pieauguma un fiziskās varas nozīmes samazināšanās tendence.

Varas kā atkarības attiecības atvasinājuma izpratnei ir nozīme ne vien pašas varas izcelsmes noskaidrošanā, bet arī tās pastāvēšanas

izredžu paredzēšanā. Jebkura dotā vara samazināsies, ja samazināsies varai pakārtotā subjekta atkarība no varas baudītāja. Ņemsim visprimitīvāko piemēru: fiziskā vara nogalināšanas vai piekaušanas iespējas formā samazināsies, palielinoties attālumam subjektu starpā, uzņēmēja ekonomiskā vara pār darba ņēmēju būs lielāka bezdarba apstākļos, mazāka, ja darba vietu piedāvājums būs plašs, bet izbeigsies, ja darba ņēmējs pats kļūs par ražošanas līdzekļu īpašnieku un līdz ar to neatkarīgs no sava iepriekšējā darba devēja.

Pakļaušanās un nepakļaušanās varai Izprast varu kā atkarības rezultātu ir svarīgi arī tādēļ, ka tas ļauj saprast, kādi apstākļi nosaka to, ka cilvēki varai nepakļausies. Vara ir **cilvēku** atkarības izpausme. Tāpēc nepareizi būtu uzskatīt,

ka varas baudītājam kā varas subjektam stāv pretī no viņa atkarīgais un tāpēc viņa varā esošais varas objekts. Vara kā sabiedriska attiecība vienmēr ir **subjektu** attiecība. Atkarīgais un varas baudītājam pakārtotais var būt un ir tikai un vienīgi cilvēks, tātad savu dzīvesdarbību veicoša būtne, kas apzinās savas intereses un atbilstoši tām rīkojas dotajos, tosкаit arī noteiktas atkarības apstākļos. Tātad arī viņš ir, kaut arī no varas baudītāja atkarīgs, bet noteikti subjekts, ar kura apziņas un rīcības izvēles zināmu (bet cik zināmu partnerim?) patstāvību vienmēr jārēķinās, jo viņš var izvēlēties, vai un cik lielā mērā viņam ir izdevīgi pakļauties varas baudītāja varai, bet var arī izrādīt pretestību vai nepakļaušanos.

Jebkura cilvēka dzīvesdarbība parasti ir vērsta uz sevis pilnīgāku saglabāšanu, bet arī pakļaušanās varai notiek ar aprēķinu, ka sevis saglabāšanas dēļ ir izdevīgāk pakļauties nekā pretoties. Kad ekonomiskās atkarības gadījumā varai pakārtotajam subjektam jāpilda varas baudītāja prasības, lai saņemtu par to kaut kādus ekonomiskus labumus, tad šis varai pakārtotais subjekts vienmēr lēš, vai šie labumi ir to zaudējumu (piepūles, izdevumu, ciešanu) vērti, ko no viņa pieprasa varas baudītājs.

Varai pakārtotais subjekts spriež, vai sevis fiziskās vai morālās saglabāšanas labad nebūtu izdevīgāk nepakļauties šai varai, sacelties pret to, kaut arī ciešot par to noteiktu sodu. Arī visurupjākās – fiziskās varas gadījumā, pat fiziskās iznīcināšanas iespējas priekšā varai pakārtotais lēš, kas viņam ir labāk: pakļauties varas baudītāja prasībām un saglabāt savu dzīvību, upurējot savu tuvāko intereses, izdarot nodevību, zaudējot godu, vai labāk pašam iet bojā.

Katrreiz aplēse, kas būtu izdevīgāks no varai pakļautā sevis saglabāšanas viedokļa – pakļauties vai nepakļauties varai –, būs savdabīga atkarība no varas baudītāja prasību rakstura un smaguma, varai

pakļautā subjekta apziņas un pašnovērtējuma, kā arī no situācijas, kādā jāizpilda varas prasības. Tā darba devēja prasība ievērot 8 stundu darbadienas režīmu ir vieglāk izpildāma nekā prasība visu diennakti atrasties darba devēja rīcībā; izpildīt darba līgumā paredzētos uzdevumus ir drošāk nekā būt spiestam izpildīt jebkuras darba devēja iegribas; militārās pavēlniecības prasība nogalināt svešus cilvēkus, turklāt kara apstākļos un tērptus pretinieka uniformā, ir vieglāk izpildāma nekā nonāvēt civiliedzīvotājus, tostarp arī bērnus, bet to savukārt vieglāk izdarīt, apšaudot apdzīvotu vietu ar liulgabalu vai bombardējot no gaisa, nekā nogalināt pašrocīgi ar aukstajiem ieročiem, skatoties saviem upuriem acīs. Nodevību vieglāk pastrādāt slepeni, nevis publiski, atklāti u.tml., kaut arī paša nodarījuma būtība no tā nemainās.

Pašsaglabāšanās kā cilvēka dzīvesdarbības jēga un arī viņa aprēķina pamats, līdz kādai robežai ir vērts pakļauties varas noteiktām prasībām, izrādās, nav tikai savas paša fiziskās eksistences, kailās dzīvības saglabāšana, bet tā ir tas, ar ko cilvēks atšķiras no dzīvniekiem, sevis saglabāšana arī savā sociālajā kvalitātē: materiālās un garīgās dzīves un tās nodrošinājuma kvalitātē, savu sabiedrisko attiecību un sabiedriskās cieņas kvalitātē, galu galā, visas savas dzīves turpmāko izmaiņu, attīstības kvalitātē. Aizstāvot to, cilvēki parāda lielas pretošanās spējas un ir gatavi riskēt arī ar savu dzīvību, uzskatīdami par sev nepieņemamu eksistenci zemākajā kvalitātē. Tā cilvēki, riskēdami ar dzīvību, aizstāv savu īpašumu, savas politiskās un garīgās brīvības, citas vērtības, bez kurām viņi uzskata savu dzīvi par nevērtīgu.

Izvērtējot cilvēku gatavību, neskatoties uz draudošajām sankcijām, nepakļauties varai, vēl sarežģītāks ir jautājums, ko tas vai cits cilvēks uzskata par sevi pašu. Vai cilvēks sevi saskata vienīgi savas miesas robežās un viņam tādējādi nav nekā dārgāka par paša labklājību un dzīvību vai arī viņš savā "es" iekļauj arī savu ģimeni, tuvāko draugu loku vai, vēl plašāk, savu sociālo grupu, savu tautu vai pat visu cilvēci, kuru **kā sevis plašākajā nozīmē** saglabāšanas dēļ ir gan žēl upurēt savu personisko labklājību un dzīvību, bet bez kurām dzīve kļūst neiespējama. Tas ir apmēram tā, ka ir jau, protams, žēl piekrist rokas vai kājas kā svarīgas ķermeņa daļas amputācijai, bet vieglāk ir upurēt to, lai saglabātu veselību vai dzīvību kopumā. Tas ir tad, ja cilvēks apzinās sevi kā lielākā "es" daļu. Viss atkarīgs no dotā cilvēka socializācijas, **sociālās pašidentificēšanās** pakāpes: cik plašs viņa pašapziņā ir viņa sociālais "es".

Sevis sociālā saglabāšana kā pakļaušanās varai robeža bieži izpaužas kā sava **goda** saglabāšana. Gods ir apziņa par cilvēku saistību ar

sabiedrību un līdz ar to par pienākumu pret to. Zaudēt godu nozīmē izturēties pretēji šai saistībai ar sabiedrību, kas ir šī cilvēka eksistences vide un nosacījums, nodot tās intereses un līdz ar to nostādīt sevi pret to un ārpus tās un būt gatavam, ka arī sabiedrība viņu uzskatīs par tai svešu, kas padara cilvēka eksistenci, kura vienmēr norisinās kādā noteiktā sabiedriskajā vidē, par neiespējamu vai ļoti apgrūtinātu. Uz šādu cilvēku apkārtējie nepaļausies, viņam neuzticēsies, izvairīsies ielaisties ar viņu kādās darīšanās, uzskatīs par nodevēju, kaunēsies no saskarsmes ar viņu. Tāpēc goda saglabāšana var būt visai nozīmīgs šķērslis varas attiecībās, tas liks cilvēkam nepakļauties varai vai pat sacelties pret to. Tādējādi morālā kategorija var izrādīties par visai praktisku politikas kategoriju.

Cilvēku pašcieņas kā goda un sociālās apziņas iznīcināšana viņu pilnīgākai pakļaušanai varas baudītājam tika un tiek praktizēta ne tikai kriminālajās aprindās, bet arī dažādu valstu valsts varas institūcijās, piemēram, speciālo uzdevumu vienību karavīru sagatavošanā, nodevēju vervēšanā gūstekņu un ieslodzīto vidū. Tas notiek, pakļaujot cilvēkus sistemātiskiem pazemojumiem, liekot viņiem savas veselības vai pat dzīvības saglabāšanas vārdā pastrādāt cietsirdīgas darbības pret viņu dienesta biedriem vai līdzieslodzītajiem, dzīvot viņu iepriekšējam sociālajam stāvoklim necienīgos apstākļos, badoties un lietot uzturā atkritumus vai tīši sabojātu pārtiku utt., ar to radot viņos apziņu, ka viņi sociāli vairs nav tie paši, kas bija agrāk, jo viņi dzīvo citādu, daudz zemākas kvalitātes dzīvi, ir zaudējuši savu agrāko sociālo stāvokli, un līdz ar to viņiem nav iepriekšējā goda, jo viņu agrākās sociālās saites ir sairusas.

No teiktā var secināt: **jo augstāka ir cilvēka socializācijas pakāpe, jo lielāka var būt viņa nepakļāvība apspiedošajai varai.** Tāpēc daudzās sabiedrībās valdošās aprindas ir ieinteresētas sabiedrības atomizācijā, lai cilvēks, vientuļš savā egoismā, justos viens pret vienu ar viņu, vienpatī, daudz varenāku varas baudītāju. Bet jebkurā gadījumā varas sekmīgai izmantošanai varas baudītājam jāparedz cilvēka pakļaušanās varai (respektīvi, nepakļaušanās un sacelšanās pret varu) robežas, kuras dažādiem cilvēkiem, dažādām sociālajām grupām un it īpaši dažādās situācijās ir atšķirīgas. Tās ir vienas no varas lietošanas lielākajām grūtībām.

Varas atzišanas Te mēs nonākam pie **varas iekšējā pretrunīguma** motivācija. Varas attiecībās ir divi subjekti, divas savstarpēji pretnostatītas puses: varas baudītājs un no viņa gribas atkarīgais viņa varai pakārtotais. Šķiet, ka stāvokļa saimnieks ir varas baudītājs, kurš var brīvi rīkoties ar viņam pakārtoto

pēc saviem ieskatiem, izmantot varu, rēķinoties vienīgi ar savām interesēm. Tomēr, kā tas bija redzams no iepriekš teiktā, varas baudītājs ar savu varu spēj īstenot savas intereses tikai ar nosacījumu, ka viņš ņems vērā arī sava pretmeta, viņam pakārtotā subjekta eksistences intereses. Tas vērojams gan atsevišķos varas funkcionēšanas gadījumos, gan varas funkcionēšanā sabiedrības pārvaldīšanā kopumā. Masu apziņā izplatīts ir uzskats, ka ar valsts varu apveltītie, vai tie būtu monarhi, demokrātiskā procedūrā ievēlētie politiķi vai valsts varu uzurpējušie diktatori, spējot šo varu pilnībā izmantot savās interesēs. Tā tas bieži šķiet arī viņiem pašiem, bet patiesībā viņu varas īstenošana ir iespējama vienīgi robežās, kas nodrošina arī visas viņiem pakļautās sabiedrības eksistenci, tātad visumā ir savietojama ar galvenajām iedzīvotāju pamatmasas interesēm. Ja tautas masās izplatās pārliecība, ka šāda valsts varas izmantošana ir tautai postoša, sākas masveida nepakļaušanās šai varai, dažāda veida pretošanās un sacelšanās, līdz šie varas baudītāji vai nu korigē savu rīcību, vai pilnībā zaudē savu varu. Spilgts piemērs tam bija augsti organizētā un vardarbības pielietošanā pieredzējušā padomju režīma sabrukums.

Tā kā varas īstenošanā varas baudītāja intereses atšķiras un līdz ar to daudzos jautājumos saduras ar viņa varā esošo subjektu interesēm, varas baudītājam ir svarīgi, lai šīs interešu neizbēgamās sadursmes noritētu iespējami mierīgi, bez izteiktas varai pakārtoto subjektu pretošanās, lai šo varu pieņemtu (un pakļautos tai bez ierunām) kā pašu par sevi saprotamu, bez nepieciešamības to ar sankcijām pierādīt katru atsevišķu reizi, it īpaši, ja vara jārealizē nevis sporādiski, atsevišķos interešu sadursmes gadījumos, bet tai jāfunkcionē sistemātiski, nepārtraukti pārvaldot kādus ilgstošus procesus, kā tas mēdz būt politikā. Tas ir iespējams, ja varai pakārtotie vai vismaz viņu lielākā daļa bez cīņas, savas pretošanās spējas vēl nepārbaudījuši, atzīst šo varu un ir gatavi tai pakļauties. Tāpēc varas realizācijas procesā jānovērtē cilvēku **motivācija pakļauties varai**, kā arī jāveic dažādas darbības šīs motivācijas nostiprināšanai.

Kā izturēšanās pret varu pamatus jeb motīvus visbiežāk min **tradicionalitāti, legalitāti, racionalitāti un harismu**. Vara kā regulāri pastāvoša attiecība noteiktu subjektu starpā bieži tika un tiek atzīta par neapstrīdamu tradīcijas dēļ, jo gan subjektu dotās paaudzes, gan iepriekšējo paaudžu sociālajā pieredzē pastāvēja tieši šādas varas attiecības un tās iesakņojušās sabiedriskajā apziņā kā norma, ka tā arī jābūt un nevar būt citādi: seniori valdīs pār vasaļiem, muižnieki – pār zemniekiem, kungi – pār kalpiem, uzņēmēji – pār strādniekiem. Turklāt varas attiecību dalībnieku pozīciju sadalījums tika mantots un saglabājās no paaudzes paaudzē. Sevišķi tas

bija raksturīgs feodālismā, kad cilvēku sociālā piederība tika nostiprināta un formalizēta mantojamā piederībā sabiedrības kārtām.

Kapitālismā sabiedrība kļuva kustīgāka, sabiedriskajās attiecībās personiskās atkarības vietā sāka dominēt mantiskā atkarība, kas ir vairāk pakļauta izmaiņām, kaut arī šeit sociālā noslāpošanās, saglabājoties īpašuma mantošanai, savos pamatos pārsvarā ir stabila. Līdz ar to sabiedrībā visumā stabilas saglabājas arī mantiskās atkarības attiecības un no tām izrietošās varas attiecības, ja ne to pašu dzimtu (kā tas ir feodālismā), tad vismaz to pašu sociālo grupu starpā. Šāda kārtība saglabājas sociālajā atmiņā kā tradīcija, bet gūst savu papildu pamatojumu un funkcionēšanas reglamentāciju arī likumu normās, tiesībās, sevišķi – īpašuma tiesībās, kuru sardzē gan ar audzināšanu, gan ar vardarbību stāv viss valsts mehānisms. Tāpēc šo vispāratzīto varas attiecību apšaubīšana masu apziņā līdzinās dzīves pamatnormu neatzīšanai un sabiedrības graušanai kopumā.

Attīstoties ražošanai, zinātnei, izglītībai, sabiedrības apziņā izplatījās racionālisms, kas tiecās loģiski pamatot un izskaidrot esošo. Valdēt empīriskajai, nevis analītiskajai pieejai, racionālisms, aplūkodams tik senu parādību kā vara, pievērsās nevis tās izcelsmei, kas jau būtu tās zināma apšaubīšana, bet gan tās nepieciešamības kā saprātīguma izpausmes pamatojumam. Un tas nebija grūti atrodams, pamatojot to kā sabiedriskās kārtības nepieciešamību, ko racionāli nodrošinot vara, bez kuras sabiedrībā ieviestos haoss.

Tuva iepriekšējai, pakļaušanās varai racionālajai motivācijai ir arī pakļaušanās pamatošana ar varas legālo, likumīgo raksturu. Ja uzskata, ka tieši likumi kā sabiedriskās izturēšanās augstākās un vispārobligātās normas sakārto cilvēku attiecības sabiedrībā un novērš tās haotizāciju, tad pakļaušanās saskaņā ar likumu pastāvošajai varai ir gan tradicionāla, gan saprātīga (racionāla), gan sabiedrībai derīga (morāla).

Pakļaušanās varai, rīcība ne pēc savas, bet citu gribas vienmēr vairāk vai mazāk sāpīgi skar cilvēka pašapziņu, tādēļ cilvēks meklē kaut kādu morālu pamatojumu savai pakļautībai varai, kas būtu ne tik pazemojošs kā vienkāršas bailes no draudošām sankcijām par nepakļaušanos. Tāpēc sabiedrības dažādās attīstības pakāpēs parādi tradicionālajai, legālajai un racionālajai pakļaušanās motivācijai nereti sekmīgi funkcionē arī harismātiskā. Vārds "harisma" nozīmē dievišķa dāvana, kas izpaužas izredzēto īpašajās, parastajiem cilvēkiem nepiemītošajās spējās. Sabiedrības pārvaldīšanas procesos, politikā cilvēku pašcieņai daudz pieņemamāk ir pakļauties vadītājiem, kuriem piemīt šādas spējas, pat ja tās ir tikai šķietamas. Tad

politiskais vadītājs savas varas baudišanā tiek uztverts kā sabiedrības glābējs, varonis. Politikā tas ir vēl vieglāk, jo sarežģītie sabiedriskie procesi, to savstarpējās sakarības un to ietekmēšanas iespējas politikas zinātnē netrenētām prātam grūti aptveramas un politikā līdera pieprasītie risinājumi šķiet vienīgie iespējamie, bet politikas īstenošana tās dalībnieku attiecību komplicētībā masu ikdienas (nezinātniskajai) apziņai ir vieglāk uztverama, ja to personificē, piedēvē kādam vienam vadītājam personiski. Ja tiešām izrādīsies, ka viņam piemīt kaut kādas par viduvējām augstākas spējas un īpašības, vai nu prāta, vai atjautības, vai oratora, vai pat imponējoša āriene, tad viņš itin viegli var kļūt par harismātisku līderi. Šādu iespēju, turklāt pastiprinot to ar dažādiem rituāliem un vairāk vai mazāk izsmalcinātu režisūru sava tēla veidošanā, visai plaši izmantoja un izmanto dažādi politiskie vadītāji savas varas efektivitātes pastiprināšanai.

Šie četri varas atzīšanas un līdz ar to tās stabilitātes izplatītākie skaidrojumi rod savu pamatojumu vēsturiskās pieredzes lielākajā daļā, tāpēc bieži tiek rakstīts par **tradicionālo, racionālo, likumīgo un harismātisko varu**. Tomēr šie skaidrojumi atstāj bez pamatojuma vēsturē ne tik bieži, tomēr sastopamo arī pretēji tradīcijām, likumiem un kārtības saglabāšanas racionalitātei revolucionāro apvērsumu rezultātā nodibinātās varas atzīšanu. Šeit jāatgriežas pie jau pieminētā, ka cilvēku dzīvesdarbības, arī garīgās darbības, apziņas pamatā ir sevis saglabāšanas, sevis sabiedriskās atražošanās nodrošināšana. Tāpēc par pieņemamu tiek atzīta arī tā vara, kas nodibinājusies vienalga cik netradicionālā, pretlikumīgā un ierasto kārtību graužošā veidā, ja vien tā pietiekami pārlicinoši sola uzlabot cilvēku sabiedrisko pašatzažošanos.

Protams, sabiedrisko apziņu šādos gadījumos pārstāv gan tādas sabiedrības aprindas, sociālās grupas, kas jaunās varas valdīšanas apstākļos cer (nav svarīgi, cik reālistiski) uzlabot savu sabiedrisko eksistenci, izrāda gatavību tai pakļauties, gan tādas, kuras jūtas (arī neatkarīgi, cik reālistiski) savas eksistences pamatos jaunās varas apdraudētas un pašai izdzīvotai pretojas. Te ir iespējams runāt par piekto (pie minētajiem četriem) varas atzīšanas motivācijas veidu jeb par **revolucionāro** varu, kas izrādās spējīga funkcionēt, pakļaujot sev iedzīvotāju vairākuma gribu. Tam var minēt neskaitāmus piemērus vēsturē. Tāda bija arī Latvijas Republikas valsts varas nodibināšana un nostiprināšanās, kad tauta revolucionārās darbības gaitā bija lauzusi vecās Krievijas valstiskuma tradīcijas, likumus un sabiedrisko kārtību, līdz Latvijas vara iemantoja savas tradīcijas, izveidoja savu tiesisko kārtību un savam laikam racionālu sabiedrisko kārtību.

Politoloģijā lietojamie termini *tradicionālā, likumīgā, racionālā, harismātiskā un revolucionārā vara* palīdz izprast cilvēku izturēšanās pret varu motīvus, kas var darboties, arī savstarpēji kombinējoties un savā starpā konkurējot cilvēku apziņā. Piemēram, varas likumība labi var saderēt ar tradicionalitāti un racionalitāti, racionalitāte – ar harismātismu un revolucionaritāti vai arī racionalitāte un revolucionaritāte var nomākt tradicionalitātes, revolucionaritāte savukārt – likumības nozīmīguma izpratni. Cilvēku **izturēšanās** pret varu motivāciju lielā mērā nosaka cilvēku **attieksme** pret varu. Šeit mēs nonākam pie politiskās varas **leģitimitātes** jautājuma.

Varas leģitimitāte Leģitimitātes izpratnei ir divas pieejas, kuras politikā nebūtu vēlams sajaukt: juridiskā un politiskā. Termins *leģitimitāte* (no latīņu val. *lex* – likums) nozīmē “atbilstība likumiem”. Juridiski tas saprotams kā parādības, šajā gadījumā – varas, atbilstība dotajā valstī pastāvošo likumu, tiesību normu burtam un garam. Tāda ir Satversmē deklarētā tautas vara valstī, likumos paredzētā valsts varas dalīšanas kārtība, institūciju un amatpersonu varas prerogatīvas, vecāku vara, īpašnieka vara utt. Tajā pašā laikā Latvijas Republikas valsts vara tās proklamēšanas brīdī nebija juridiskajā izpratnē leģitīma, jo tā nodibinājās pretēji Krievijas valsts, kuras sastāvā ietilpa latviešu apdzīvotās teritorijas, likumiem, un vairākus gadus Latvijas politiķiem nācās strādāt, lai Latvijas valsts vara tiktu atzīta *de jure*.

Tomēr politikā, kur svarīgākās darbības ir saistītas ar plašāku apriņķu attieksmi pret varu, visvairāk jārēķinās ar masu apziņu. Un masu apziņā tiesiskais, likumīgais (leģitīmais) tiek identificēts ar taisnīgo: tikai tas, kas ir taisnīgs, var būt likumīgs. Bet taisnīguma izpratne ir subjektīva, par taisnīgu tiek atzīts tas, kas sekmē attiecīgā subjekta eksistenci vai vismaz neapdraud to. Līdz ar to par likumīgu varu, kurai jāpakļaujas, jo tā ir taisnīga, tiek uzskatīta tā vara, kas atbilst tautas vitālajām interesēm vai nerīkojas pret tām. Pretējā gadījumā, ja vara šķiet tautas eksistenci apdraudoša, pakļauties tai neesot vajadzības, to – taisnīguma vārdā – esot pilnīgs pamats pat gāzt. Tā proklamēšanas un nostiprināšanās laikā juridiski neleģitīmā Latvijas valsts vara bija politiski leģitīma latviešu tautas izpratnē, un tas arī noteica tautas izturēšanos pret šo valsts varu. Taču, tā kā tauta nav viendabīga, bet sastāv no atšķirīgām sociālajām grupām, kuru pašatrhošanās nosacījumi ir atšķirīgi un tāpat ir atšķirīgas no tiem izrietošās viņu eksistences vajadzības, tad dažādām sociālajām grupām mēdz būt arī atšķirīgi priekšstati par taisnīgumu, tosкаit par varas taisnīgumu, kas vienlaikus tiek saprasts arī kā tiesiskums, likumība jeb leģitimitāte. Tā par Latvijas valsts varas izveidi savā

starpā cīnijās trīs atšķirīgi sociāli politiski spēki, kuriem katram bija viņu interesēm atbilstošs un tāpēc politiski legītimš sabiedriskās iekārtas modelis. Katru no tiem nosacīti reprezentēja A. Niedra, K. Ulmanis un P. Stučka.

Tāpēc politikā varas funkcionēšanā ir svarīgi, vai tieši tā sabiedrības daļa, pret kuru vērstā dotā vara jeb kuras izturēšanos tā reglamentē, atzīs šo varas rīcību par taisnīgu un varu kopumā – par legītimu. Ja tas neizdodas, tad varas sekmīgai realizācijai ir nepieciešams pārējās tautas vairākuma atbalsts, tās rīcības legītimitātes atzīšana. Piemēram, čečenu tautu nav iespējams pārliecināt par Krievijas politiskās varas legītimitāti Kaukāzā, tās izpratnē legītima drīzāk šķitīs pašproklamētā Ičkērijas republikas vara. Tāpēc, īstenojot savu politiku pret čečenu tautu, Krievijas valdošās aprindas cenšas visiem līdzekļiem pārliecināt pārējos iedzīvotājus par savas valsts varas īstenošanas taisnīgumu, t.i., legītimitāti vispirms politiskajā nozīmē, jo tā nodrošināšot dzīves uzlabošanu, ja tiks apspiesti Ičkērijas brīvības cīnītāji. Varas rīcības juridiskajai argumentācijai, tiesiskumam (juridiskajai legītimitātei) šajā politikas pamatošanā ir sekundāra loma vai tā pat pilnīgi tiek atmesta. Arī latviešu valodas prioritātes atzīšanai vai neatzīšanai diskusijās sakarā ar likumu par valsts valodu pamatā ir visu diskusiju dalībnieku politoloģiskā, bet ne juridiskā legītimitātes izpratne.

Varas funkcionēšanas efektivitāte Cilvēku izturēšanās un attieksme pret varu nosaka varas **funkcionēšanas efektivitāti** – cik viegli vai grūti, ar kādu resursu patēriņu, kādu pretestību pārvarot un cik ātri un regulāri izdodas panākt cilvēku pakļaušanos varai. Varas funkcionēšanai sabiedrisko procesu pārvaldīšanā – vai tas ir valstī kopumā, tās atsevišķos reģionos vai dzīves sfērās, vai arī atsevišķā uzņēmumā vai ģimenē – ir svarīgi, vai cilvēki pakļaujas šai varai arī tad, kad šī pakļaušanās nav viņiem pa prātam, tomēr šai varai viņu uztverē ir **autoritāte**, vai arī varai katra atsevišķa tās baudītāja gribas realizēšanai jāpiederā tai pakārtotā subjekta atkarība ar viņa **sodišanu** par nepaklausību, tā demonstrējot savu spēku pārākumu, pakārtotā subjekta atkarību no tās un līdz ar to tā nepieciešamību galu galā savas eksistences saglabāšanai pakļauties šai varai, tās baudītāja gribai.

Atkarībā no šiem diviem varas funkcionēšanas veidiem izšķir **autoritatīvo** un **koercitīvo varu**. Pakļaušanos autoritatīvajai varai tai pakārtotais subjekts uztver kā pašu par sevi neizbēgamu, un tā pēc šīs varas pieprasījuma norisinās bez iebildumiem, brīvprātīgi, kaut arī ne vienmēr labprātīgi, bez nepatikas. Autoritatīvā vara funkcionē

nepārtraukti, jo tai pakārtotajiem cilvēkiem piemīt gatavība pakļauties šīs varas baudītājam kā autoritātei. Termins *autoritāte* cēlies no latīņu valodas vārda *autor*, t.i., radītājs. Varas baudītājam šādā gadījumā ir autoritāte kā viņam pakārtotā subjekta eksistences autoram. Retāk tas tiek domāts tiešā nozīmē, kā tas ir vecāku autoritātes gadījumā. Bet gudrākais, pieredzējušākais, tālredzīgākais ar saviem padomiem, norādījumiem un rīkojumiem nodrošina viņam pakārtotajiem pareizākas, viņu eksistencei labvēlīgākas rīcības izvēli, ko viņi paši nebūtu spējīgi izdarīt, nodrošina viņu eksistencei nepieciešamo (sadzīves, ražošanas, sabiedrisko attiecību un cilvēku sabiedriskās izturēšanās) kārtību, ko viņi paši nebūtu spējīgi nodibināt un uzturēt utt., tāpēc šāds subjekts pelna, lai viņam brīvprātīgi paklausītu, jo tas esot izdevīgi tiem, kas pakļaujas viņa gribai.

Strīdīgs ir jautājums, vai var runāt arī par negatīvu autoritāti, proti, tāda subjekta atzišanu par *autoru*, kurš nevis ar saviem konstruktīvajiem padomiem vai rīcību rada un nodrošina pakārtoto eksistenci, bet gan spēj ar savu destruktīvo rīcību šo eksistenci iznīcināt vai pasliktināt. Tāpēc brīvprātīga pakļaušanās tādām subjektam kā autoritātei notiek aiz piesardzības vai bailēm, lai viņš neizposta no viņa atkarīgo cilvēku eksistenci. Bet raksturīgi, ka šī pakļaušanās notiek brīvprātīgi, ka cilvēki jau iepriekš ir noskaņoti un gatavi pakļauties, kā tas mēdz būt kriminālajās aprindās. Tas ir būtiskākais **autoritatīvās** varas raksturojums.

Citādi funkcionē vara gadījumos, kad varai pakārtotie apzinās vispirms savu un varas baudītāja interešu pretstatu. Viņi piekāpšanos šai varai uztver kā savas eksistences ierobežojumu un pasliktināšanos vai pat vienkārši neapzinās savu atkarību no varas baudītāja un no tās izrietošo jēgu šai varai pakļauties. Tāpēc savas gribas realizācijā varas baudītājam katrreiz jāsaskaras ar izvairīšanos, nepakļāvību vai pat slēptu vai atklātu pretošanos. Lai ar šādiem nosacījumiem vara varētu funkcionēt, varas baudītājam jāpierāda viņam pakārtotajiem viņu atkarība, sodot viņus par katru nepaklausības gadījumu. Šāda vara tiek apzīmēta kā sodoša jeb *koercitīva* (no latīņu val. darbības vārda *coercita* – sodīt, sasaistīt). Masu apziņā sods tiek uzskatīts gandrīz vai par galveno varas atribūtu un sodīšanas procedūra – par svarīgāko varas izpausmi. Pat daudziem valsts politiķiem mēdz šķist, ka tieši ar sodīšanu, plašāku un stingrāku, viņi ātrāk un pilnīgāk sasniegs savas gribas īstenošanu viņiem padoto rīcībā.

Bet sodošās, koercitīvās varas paradokss ir apstākļi, ka ar sodīšanu tiek konstatēta varas līdzšinējā nevarība, jo ir noticis varai

nepakļaušanās fakts. Sods tad ir vai nu atreibība par to nepaklausīgajam, vai brīdinājums, draudi viņam un pārējiem, ka **turpmāk** nepaklausības gadījumos viņi tiks tāpat sodīti. Bet tas ir vērsti tikai uz nākotni, un nebūt nav skaidrs, cik lielā mērā šie draudi ietekmēs varai pakārtoto cilvēku izturēšanos, ja viņi ir pārliecināti par savu interešu pretstatu varas baudītāja interesēm. Turklāt pretstatu, kuru uzskatāmi apliecināja arī pats sodīšanas un ar to saistīto ciešanu fakts.

Regulāras un sistemātiskas nepaklausīgo sodīšanas rezultātā pakārtoto apziņā var izveidoties jau aplūkotās negatīvās autoritātes variants, uz ko arī vērsti koercitīvās varas centieni. Bet tas notiks soda neatvairāmības gadījumā, kas sabiedrisko procesu pārvaldīšanā, politikā, kur visbiežāk ir darīšana ar masveida izturēšanās aktiem un izsekot katram, lai sodītu varai nepaklausīgo, praktiski nav iespējams, tāpēc koercitīvās varas funkcionēšanas efektivitāte ir visai zema gan tās īstenošanai nepieciešamo resursu daudzuma ziņā, gan arī pakārtoto izturēšanās regulēšanas ziņā. Koercitīvā vara var izrādīties pietiekami efektīva tikai izņēmuma situācijās, kad citu līdzekļu tās rīcībā nav, un arī tikai uz īsu laiku, kamēr ļaudis nav pārliecinājušies, ka statistiski ir lielas iespējas izvairīties no soda. Koercitīvā vara spēj radīt vienīgi iespaidu par soda neatvairāmību. Provizoriskie aprēķini rāda, ka kriminālā vajāšana reti kad skar vairāk nekā vienu trešo daļu no kriminālo, t.i., visvairāk sargāto likumu pārkāpējiem, un tas jau rada masu apziņā priekšstatu par visai augstu riska pakāpi tikt sodītam par nepaklausību valsts varai.

Politiskā vara Kā viegli pamanāms, cilvēku atkarības un varas attiecības sastopamas un tiek apzināti izmantotas ne vien politikā, bet visās cilvēku darbības jomās: sadzīvē (ģimenē, draugu un kaimiņu attiecībās), ražošanā (kādi ražošanas līdzekļi katram ir, kādas katram ir funkcijas kopīgā darba veikšanā), sadalē (kurš ir ražošanas līdzekļu īpašnieks un līdz ar to ražošanas noteicējs, bet kuram ir vienīgi viņa darbarokas; kuram ir izdevīgākas pozīcijas tirgū), garīgajā dzīvē (kurš ir zinošāks vai vismaz par tādu tiek uzskatīts, kam ir lielākas ziņu iegūšanas un izplatīšanas iespējas), tāpēc nebūtu pareizi uzskatīt varu vienīgi par politikas specifisko parādību.

Turklāt cilvēku savstarpējās atkarības un līdz ar tām varas veidi ārpuspolitiskajās sfērās var izrādīties nozīmīgi arī politikajā rīcībā, kas vēl vairāk sarežģī varas funkcionēšanas izziņu politikā, parādot institucionālās pieejas varas problēmām aprobežotību. Tā kāda izcila zinātnieka vai lielīpašnieka politiskā ietekme bieži izrādīsies lielāka par citu viņiem līdztiesīgu pilsoņu ietekmi; uzņēmēju aprindas parasti ir politiski ietekmīgākas par darba ņēmējiem; masu

informācijas līdzekļu, kaut tiem nav nekādu institucionalizētu politisku pilnvaru, politiskais spēks ir plaši pazīstams; un galu galā arī personiskā draudzība kā savdabīgs atkarības veids politikā var spēlēt savu lomu. Tāpēc par politisko varu kā par kādu īpašu varas formu var pietiekami pamatoti runāt vienīgi formāli institucionālajā aspektā, proti, spriežot pēc tā, kādam noteiktam uzdevumam sabiedrībā un kādā formā tā vai cita varas iestāde vai attiecība ir izveidota. Tomēr praktiski saturiski **politiska vara ir jebkura vara, kas tiek pielietota sabiedrības pārvaldīšanā**, tas ir, tāda, kura neatkarīgi no tās institucionalizācijas pakāpes, funkcionēdama gan valsts, gan pilsoniskās sabiedrības struktūrās un visās sabiedrības dzīves sfērās, gūst savu izpausmi politikā.

Vara šķiet esam galvenais sabiedrības pārvaldīšanas instruments, jo kā gan citādi, ja ne ar varu, kuras rīcībā ir arī piespiešanas iespēja, būtu iespējams sakārtot sabiedrības plašo slāņu, dažādu grupu un atsevišķu cilvēku rīcību vienotā sabiedriskās pašatراžošanās procesā, pakārtojot to vienotai saprātīgai gribai? Tomēr patiesībā sabiedrības pārvaldīšanā bez hierarhizētas subordinācijas, pakārtošanas varai, kuru garantē stiprāko, ar resursiem bagātāko subjektu spēja piespiest pakļauties viņu gribai vājākos, nodrošinot atbilstoši savām interesēm sabiedriskās kārtības pastāvēšanu, funkcionē arī cilvēku rīcības brīvprātīgas sadarbības (kooperācijas) koordinācijas, saskaņošanas sarežģītie mehānismi, kas balstās uz cilvēku interešu kopību vai vismaz tuvību sevis sabiedriskajā saglabāšanas un savas eksistences nodrošināšanā.

Sabiedrības attīstības dažādās pakāpēs un atšķirīgās situācijās cilvēku darbības **pakārtošana** (subordinācija) ar varu un **sakārtošana** (koordinācija) ar biedrisku saskaņošanu un vienošanos atrodas atšķirīgās proporcijās, tām ir atšķirīgs īpatsvars un nozīme dažādu procesu pārvaldīšanā un politikā kopumā. Tomēr vēstures gaitā ir iezīmējusies tendence, sabiedrībai attīstoties, pieaugot cilvēku apzinīgumam un socializācijai, palielināties brīvprātīgās biedriskās saskaņošanas, koordinācijas īpatsvaram politikā. Tas ir īpašas izpētes vērts jautājums, tikai jāuzsver, ka vara nav vienīgais cilvēku sabiedriskās uzvedības regulēšanas instruments politikā.

Politikā izšķirami divi varas piederības veidi, kas zināmā mērā nosaka varas funkcionēšanu: **privātā** un **publiskā** vara. Privātā vara var piederēt atsevišķam indivīdam vai cilvēku grupai, un to var lietot atbilstoši viņu nolūkiem pēc viņu brīvas izvēles. Piemēram, uzņēmuma īpašnieks pēc savas brīvas izvēles var likt saviem darbiniekiem pielietot ražošanā kādu vienu vai citu tehnoloģiju, sākt vai beigt darbu. Par darba disciplīnas pārkāpumu viņš var vainīgo darbinieku

sodīt vai atstāt nesodītu. Par viņam nodarītajiem zaudējumiem, teiksim, saražojot brāķi vai sabojājot mašīnu, īpašnieks var pieprasīt no vainīgā kompensāciju vai arī var to nedarīt. Aizdevējs no parādnieka var piedzīt laikā neatdoto parādu, bet var viņam to piedot.

Publiskā vara (no latīņu val. *publica* – tauta) pēc idejas pieder tautai (vai vismaz tiek uzskatīta par tautai piederošu). To pielieto tikai izņēmuma gadījumos un arī visai ierobežoti pati tauta tieši, nepastarpināti, piemēram, tautas sacelšanās gadījumos. Parasti publisko varu tautas vārdā noteiktā kārtā pielieto tautas pilnvarotas personas, kurām atbilstoši viņu pilnvarām šī vara jāpielieto iepriekš paredzētos gadījumos vai apstākļos un stingri reglamentētā veidā. Šīs personas nedrīkst patvaļīgi izlemt, vai viņiem uzticēto varu (kas ir tikai tautas varas kāda viņiem deleģēta ierobežota daļa) pielietot vai ne un kādā veidā to darīt. Šīs amatpersonas pastāv nevis kā varas īpašnieki, bet tikai kā uzticētās varas nesēji un varas īpašnieka – tautas gribas izpildītāji, instrumenti, it kā bez savas gribas un interesēm. Piemēram, tiesnesis, kam priekšā nolikta prasība par nodarītā kaitējuma piedziņu no vainīgā, nedrīkst lietu izlemt pēc savas patikas, bet vienīgi pēc likuma: ir konstatējama vaina – jāpiedzen, nav konstatējama – nepiedzīt; vai policists, kurš vēro, ka kāds bojā otra īpašumu, nedrīkst pēc savas iegribas nedz atstāt bez ievērības šo nodarījumu, nedz arī patvaļīgi vainīgo sodīt vai noteikt viņam atlīdzinājuma formu un apmērus; tas jādara tiesnesim, ja cietušais griezīsies tiesā. Policistam, tāpat kā jebkurai publiskās varas amatpersonai, jārikojas vienīgi un stingri atbilstoši viņam uzticētajām pilnvarām. Publiskās varas pārziņā nonāk vai tiek nodotas sabiedrības un arī atsevišķu indivīdu pastāvēšanai pašas svarīgākās cilvēku attiecības, kuru sakārtošanā dotajā sabiedrības attīstības pakāpē nevar paļauties uz to dalībnieku (privātās varas baudītāju un no viņiem atkarīgo personu) godaprātu un spējām konfliktos pašiem panākt vienošanos bez sabiedrību būtiski ārdošām sekām. Tāpēc arī tik ļoti svarīga, varas īstenošanu apgrūtināša un sadārdzinoša ir publiskās varas nesēju – amatpersonu darbības stingrā reglamentācija, maksimāli izslēdzot viņu patvaļu, kas izrietētu no viņu personīgās pieredzes, interesēm un ieskatiem, nevis no tiesību normās atspoguļotās sabiedrības pieredzes un interesēm.

Protams, reālajā dzīvē katra publiska amatpersona ir dzīvs cilvēks ar savām individuālajām interesēm, sabiedrisko apziņu, temperamentu, arī saistībām pret citiem cilvēkiem, kas neizbēgami ietekmē amatpersonas darbību, rīkojoties publiskās varas vārdā, kas var notikt gan aiz viscēlākajiem nodomiem labāk kalpot tautas interesēm, gan aiz savtīgiem apsvērumiem. Bet tā jau ir atkāpe no varas īpašnieka

(tautas) gribas, kuras realizācijai izraudzīta dotā amatpersona, publiskās varas disfunkcija, kas galējās izpausmēs var pāraugt varas uzurpācijā, kad amatpersona viņam uzticēto varas lielāko daļu sagrābj paša patvaļīgai izmantošanai. Kārdinājums šādi rīkoties ir liels un viegli saprotams tieši tāpēc, ka publiskās varas amatpersonām uzticēts pielietot varu sabiedrības un indivīdu dzīvē pašos būtiskākajos jautājumos, kad no viņu rīcības atkarīgi atsevišķu cilvēku un pat lielu ļaužu grupu likteņi. Tāpēc publiskās varas nesēja amata ieņemšana attiecīgai personai nozīmē, ka no viņas personiskās rīcības kļūst būtiski atkarīgi (nonāk viņas personiskajā varā) jo daudzi cilvēki. Šāda pretrunīga situācija rada virkni fundamentālu problēmu publiskās varas mehānisma veidošanā un korektas darbības nodrošināšanā gan administrēšanas, gan visas valsts varas iekārtas un uzbūves līmeņos.

Katrā ziņā attiecības starp tautu, kas uztic saviem priekšstāvjiem īstenot savu varu, un šīm uzticības personām, valsts varas nesējiem, ir visai mainīgas, pārāk bieži uzticības personām gūstot virsroku un reāli uzurpējot varu. To sekmē arī pašas tautas neviendabīga sociālā struktūra un tās iekšējo interešu pretrunas, kuras gan pārstāv, gan izmanto varas amatpersonas. Ar šādu iespēju un praksi izskaidrojams arī cīņas par valsts varas, tas ir, tautas kalpu amatiem nīknums un kaislības, kur tautas interesēm visai bieži ir pārsvarā dekoratīva loma amatu pretendentu demagoģijā.

Paskaidrojumu prasa apgalvojums, ka publiskās varas īpašnieks ir tauta. Tas tiek pieņemts bez īpašiem iebildumiem attiecībā uz sabiedrību, kur pastāv republikāniskā vai konstitucionālās monarhijas iekārta. Attiecībā uz kārtu un īpaši – absolūtajām monarhijām un diktatūrām tas var izraisīt šaubas, jo tur valdnieka valsts vara nav strikti atdalīta no viņa privātās varas, tomēr, ja valsts galvas varai pietrūkst politiskās legitimitātes, tas ir, iedzīvotāju pārliecības, ka tā viņu sabiedriskajai pašatzaļošanai ir pieņemama, sociālās pretrunas sabiedrībā pāraug asās politiskajās pretrunās, kas noved pie dotā valdnieka varas gāšanas no viņa politisko sāncenšu puses. Tātad arī te, kaut netiešā veidā, valsts vara balstās uz tautas piekrišanu, gan netieši, tomēr pēc būtības pastāv kā tautas (publiskā) vara. Politiskā vara vispār mazāk nonāk personību, vairāk – grupu rokās, jo indivīdi savās varas pozīcijās ir atkarīgi no grupu atbalsta. Izņēmumi sastopami vēsturiski retajās situācijās, kad valstī pastāv zināms varas līdzsvars starp konkurējošām grupām un, laipojot to interešu starpā un piesolot labumus katrai, kādai personībai ar sāncenšu piekrišanu izdodas koncentrēt izšķirošo varu savās rokās. Šāda politiska rīcība tiek dēvēta par *bonapartismu* pēc Napoleona Bonaparta un arī Luī Bonaparta vārda, kuri kādu laiku veiksmīgi to piekopa.

Politiskās varas vēsturiskās tendences Politoloģiskajā literatūrā dominē uzskats, ka vēstures gaitā politiskajai varai esot tendence virzīties no **potestārās** uz **impērisko**. Par potestāro (no latīņu val. *potesta* jeb *podesta*, ar ko Senajā Romā apzīmēja pil-sētas rajona iedzīvotāju ievēlēto amatpersonu, kuras viens no pienākumiem bija uzraudzīt šajā rajonā sabiedrisko kārtību – tāpēc tai tika uzticētas noteiktas varas pilnvaras –, bet kura savā rīcībā bija atbildīga to ievēlējušo pilsoņu priekšā, kas varēja to arī atcelt) dēvē tādu valsts varas pastāvēšanas kārtību, kad ar varu apveltītais subjekts ir atbildīgs par savu rīcību un saviem rīkojumiem viņu izvirzījušo un ar varu apveltījušo viņam pakārtoto iedzīvotāju priekšā. Par impērisko (no latīņu val. *imperia* – pavēle) sauc tādu varas darbības principu, kad ar varu apveltītais subjekts valda ar pavēlēm, būdams atbildīgs viņu iecēlušā augstāka varas subjekta priekšā, kā rīkojās vietvalži Romai pakļautajās ārpuspilsētas teritorijās, vai vispār nebūdams atbildīgs neviena priekšā.

Uzskats par politiskās varas impērisko tendenci tiek pamatots gan ar valdošo varas subjektu tieksmi un spējām savu eksistences pozīciju nostiprināšanai koncentrēt un vairot resursus savas varas īstenošanai un saglabāšanai, gan arī ar sabiedrības pašas un tās pārvaldīšanas procesu sarežģīšanos, kas kļūst neaptverami un nesaprotami plašām iedzīvotāju aprindām, kuras tad arī samierinās ar šauru valdošo aprindu politisko varu, nespēdamas to kontrolēt un prasīt viņu saturisku atbildību par varas īstenošanu, bet vienīgi spēj teikt, vai viņiem šī vara ir vai nav pieņemama, patīk vai nepatīk kopumā. Tā tiek pamatota tā saucamās elitārās demokrātijas koncepcija, saskaņā ar kuru valsts varai jāatrodas sabiedrības “labāko ļaužu”, elites rokās. Tā specifiska demokrātijas termina aizsegā faktiski proklamē impēriski valdošo sociāli vistiprāko aprindu oligarhijas neizbēgamību.

Kaut vēsture sniedz neskaitāmus varas impēriskās virzības piemērus, tomēr šķiet, ka tā nav vienīgā. Ražotājspēkiem neapturami attīstoties, attīstās arī paši ražošanas dalībnieki. Šī attīstība notiek divās līnijās: attīstoties ražošanai, neizbēgami vairojas ražošanas dalībnieku – iedzīvotāju pamatmasas zināšanas un domāšanas efektivitāte, spriestspējas. Uzskatāmi paaugstinās arī eksistences tehniskais un materiālais nodrošinājums, dzīves kvalitātes materiālā puse, kas apliecina cilvēku prāta spējas dzīves materiālo problēmu veiksmīgā risināšanā. Šo divu līniju mijiedarbības rezultātā aizvien neatlaidīgāk izvirzās jautājums, kāpēc sabiedrības pārvaldīšanas, politikas, tās kvalitatīvās attīstības jomā cilvēku prāts nedarbojas tikpat efektīvi. Līdz ar to kļūst lielākas un kategoriskākas iedzīvotāju visplašāko aprindu

pretenzijas pret politikas efektivitāti, kas tiek saprasta ar tās pilnīgāku atbilstību viņu eksistences interesēm. Par to gan tieši, gan pastarpināti tiek prasīta lielāka un konkrētāka atbildība no valdošajām aprindām, kuras rezultātā kļūst atkarīgākas no pārējiem pilsoņiem, ir spiestas kļūt atbildīgākas to priekšā. Tā pretēji varas virzībai uz impērismu vēsturiski darbojas tās potestārisma tendence, kas tikai pastiprinās masu politiskās pieredzes uzkrāšanas un pieaugošās organizētības rezultātā. Tas varētu būt visai stabils un perspektīvs sabiedrības demokrātiskās attīstības pamats, ja vien valdošās aprindas neatradīs tam pietiekamu pretpēku.

Varas koncentrācija un izkliede

Ikdienišķajā apziņā vara parasti tiek uztverta kā lineāra un turklāt vienvirziena attiecība: vienam ir vara, otram tās nav, un viņš, būdams no šī pirmā atkarīgs, ir pakārtots šai varai. Tomēr tā tas šķiet, tikai aplūkojot kādu varas attiecību izolēti no pārējo attiecību kopuma, kurās cilvēki atrodas savā sabiedriskajā eksistencē. Uz šādu vienkāršojošo skatījumu vedina cilvēku apziņai piemītošais monisms: cilvēks apzinās sevi kā vienu un tiecas redzēt sev pretnostatītu arī kaut ko vienu vienotu, vai tā būtu vienota pasaule, vienota daba, vienota sabiedrība, vienots partneris vai vienots pretinieks, lai tas būtu pār viņu valdošais varas baudītājs vai viņam pakārtotais cilvēks vai cilvēku kopums.

Subjekta *monisms psiholoģiski* vedina uz vides, sabiedrības, arī varas monistisku uztveršanu – orientēšanās un rīcības izvēles vienkāršošanai un komfortam. No tā izriet varas koncentrācijas, etātisma – valsts varas visvarenības atzīšanas, totalitārisma tieksmes ne tikai masu apziņā vien. Arī varas vairāk vai mazāk teoretizētajās koncepcijās un politoloģiskajā literatūrā uzsvars tiek likts uz valsts varas monismu, pat ja tiek atzīta varas dalīšanas ideja, nenovērtējot vai pat ignorējot varu pilsoniskajā sabiedrībā, privātās varas funkcionēšanu un mijiedarbību ar valsts varu.

Reāli sabiedrībā varas attiecības ir ļoti sarežģītas, cilvēki atrodas daudzējādās savstarpējās atkarībās, vara vienlaikus koncentrējas un kļiedējas, un šim apstāklim ir divi politiski aspekti: administratīvi politiskais un sociāli politiskais.

Administratīvi politiskajā aspektā mēs vērojam subjektu, kam pie der vara, kuru viņš izmanto, pārvaldīdams kādas sabiedriskās parādības vai procesus ar viņam pakārtoto cilvēku rīcību. Šim subjektam ir savs pārvaldīšanas mērķis un priekšstats, ar kādiem līdzekļiem un kā tas būtu sasniedzams. Jo sarežģītāks ir pārvaldāmais priekšmets vai process, jo vairāk pārvaldīšanas gaitā jāveic speciālas operācijas,

jāsastopas ar daudzām, sākumā bieži pat neparedzamām situācijām un jautājumiem, kuru risināšanai vajadzīga plaša un daudzveidīga informācija, speciālas zināšanas, un tam visam varas baudītājam pašam var pietrūkt laika, spēka un kompetences.

Te viņš nonāk pie dilemmas: vai nu pārvaldīšanas mērķtiecības labad, lai tā pilnīgi atbilstu viņa gribai, pašam kontrolēt visu viņa varā esošo izpildītāju visas darbības, paturot visu varu koncentrētu savās rokās, vai deleģēt kādu daļu savas varas citiem, uzticot viņiem patstāvīgi kopējā pārvaldīšanas plāna robežās lemt atsevišķus pārvaldīšanas jautājumus, proti, pielietot viņiem uzticēto varas daļu, un, saglabājot savās rokās tikai vispārējo pārvaldīšanas procesa vadību, realizēt savu varu pastarpināti.

Jebkuram no dilemmas risinājumiem ir savi trūkumi un savas priekšrocības. Varas koncentrācija sola lielāku tās pielietošanas operativitāti, iespēju vajadzības gadījumā ātri grozīt iepriekš pieņemtos plānus un lēmumus, tiešu kontaktu ar pārvaldāmo priekšmetu, pasargā no deleģētās varas daļas izmantošanas pretēji varas baudītāja nodomiem un interesēm. Tajā pašā laikā varas koncentrācija ierobežo iegūstamās un apstrādājamās informācijas apjomu, neļauj vienlaikus kontrolēt visu sazaroto pārvaldes priekšmetu, aprobežo pārvaldīšanu ar vienīgi pašā varas īpašnieka zināšanām un spējām.

Turpretī, ja deleģē varas daļas vairākiem izpildītājiem, paplašinās iegūstamās un pārvaldīšanas procesā izmantojamās informācijas apjoms un tās izvērtēšanas kompetentība, palielinās pārvaldāmā priekšmeta pārskatāmība, bet pastāv briesmas, ka deleģēto varas daļu nesēji aiz pārpratuma vai pat savtīgu apsvērumu dēļ savā rīcībā atkāpsies no varas īpašnieka gribas un interesēm, jo katram no viņiem ir savas personiskās intereses, saistības ar savu tuvāko un plašāko sociālo vidi. Deleģētās varas nesēju darbība īpaši jāsaskaņo un jākontrolē, jāizveido viņu darbības organizācija ar pietiekami racionālu un fiksētu funkciju sadali un aprakstu, kas ir jau pats par sevi sarežģīts darbs, bet arī pašu pārvaldīšanas procesu padara mazelasīgu, mazāk jutīgu pret varas īpašnieka interešu izmaiņām, kas ir neizbēgamas, mainoties objektīvajiem un subjektīvajiem viņa eksistences apstākļiem.

Teiktais vienādi attiecas kā uz privātās varas gadījumiem, piemēram, pārvaldot kādu lieluzņēmumu vai uzņēmumu apvienību, tā arī uz publisko varu, kad jārisina jautājums, kurš – tauta kopumā kā tāda vai tās priekšstāvji – un kā sabiedrības pārvaldīšanā, t.i., politikā realizēs tautas gribu un īstenošas tās intereses daudzšķautņainajā un sazarotajā sabiedrības pašatīstīšanās procesā un attiecībās ar ci-

tām tautām. Politisko režīmu jautājums tieši izriet no valsts varas koncentrācijas vai decentralizācijas problēmas dotajos sabiedrības eksistences apstākļos. Valsts, tas ir, tautas varas dalīšana starp varas atzariem: likumdevēju, izpildu un tiesas varu, starp nacionālo, reģionālo un vietējo valsts varas līmeni, valsts un pašvaldības institūtu sistēmas konstruēšana, funkciju sadale starp institūtiem un to darbiniekiem, tautas kontroles īstenošana pār varas institūtu un amatpersonu darbību – tie visi ir pretrunas starp varas koncentrāciju un sadali risinājumā, un jebkurš risinājums ir ar savām priekšrocībām un saviem trūkumiem. Politikas kā mākslas uzdevums ir rast optimālu unikālu risinājumu katrreiz vēsturiski unikālajā situācijā, jo citu tautu un citu laiku situācijas nekad neatkārtojas tieši.

Sociāli politiskajā aspektā varas koncentrācija un izkliede (dispersija) izpaužas vēl sarežģītāk, uzdodot jautājumus morālistiem, juristiem, ekonomistiem, psihologiem un politologiem, bet šo jautājumu praktisks risinājums gulstas uz politikas subjektu pleciem un prasa viņu atbildību neatkarīgi no tā, cik politoloģiski, ekonomiski, psiholoģiski, juridiski vai tikumiski viņi ir attīstīti.

Politiskās varas sociālā daba Politikas subjektu – indivīdu un sociālo grupu – daudzveidība un atšķirības izriet no viņu sabiedriskās atražošanās pozīciju un to saglabāšanas interešu daudzveidības, kas nosaka konkurenci starp sabiedrības locekļiem arī varas jautājumā, tieksmi, pašam dominējot, gūt varas pilnību. Varas subjektu plurālisms ved pie reālās varas dispersijas.

Ja skatām sabiedrību kā sabiedriskās pašatružošanās procesā savstarpēji saistītu indivīdu kopību, tad manām sarežģītu savstarpējo individuālo atkarību un līdz ar to varas attiecību tīklu: darba ņēmējs ir atkarīgs no darba devēja, bez kura ražošanas līdzekļiem viņš nespēj nopelnīt sev iztiku, ražotājs ir atkarīgs no tirgotāja, kas realizēs viņa saražoto produkciju, tirgotājs – no pircēja, bez kura viņš nespēs segt savas darbības izdevumus un atgriezt ražotājam viņa ražojumu vērtību, mazāk informētais, piemēram, lasītājs, atrodas informētāko – masu mediju izdevēju varā, mazāk zinošais, piemēram, skolēns vai students, atrodas zinošākā pasniedzēja varā. Savukārt arī uzņēmējs ir atkarīgs no darba ņēmēja gatavības un prasmes veikt viņam uzdoto darbu, tirgotājs – no ražotāja, bez kura noteiktas kvalitātes precēm viņš nespēs izvērst savu tirdzniecību, preču trūcīga piedāvājuma gadījumos pircējs ir tirgotāja varā, trūkstot lasītāju interesei, izput masu mediju īpašnieki, bez skolēnu un studentu vēlēšanās mācīties nevar eksistēt mācību spēki utt. It kā apburtais loks: katrs cilvēks

dažādā veidā atrodas vairāku citu cilvēku varā un vara saskatāma vienīgi kā atsevišķu indivīdu vai relatīvi nelielu grupu attiecību forma, kas veido visus cilvēkus aptverošu tīklu, kā draudzība, mīlestība, simpātijas un antipātijas, kam nebūtu politiskas nozīmes.

Tomēr, tā kā sociāli neviendabīgajā sabiedrībā cilvēku eksistences sabiedriskajai atražošanai nepieciešamo resursu, vispirms – ražošanas līdzekļu, kā arī informācijas (zināšanu) un fiziskā spēka (arī bruņojuma) sadalījums nav vienmērīgs – citiem to ir vairāk, citiem – mazāk –, tad arī atkarības un varas attiecību tīkls sabiedrībā veidojas nevienmērīgi. Tie, kuriem eksistences resursu trūkst, – sociāli vājākie – nonāk atkarībā no tiem, kuriem šo resursu ir diezgan, – sociāli stiprāko varā.

Tā kā cilvēku eksistencei pirmām kārtām nepieciešami patēriņa priekšmeti, kuru krājumi patērēšanas gaitā nepārtraukti dilst, tad no eksistences resursiem svarīgākie izrādās ražošanas līdzekļi, ar kuru palīdzību patēriņa priekšmeti ir saražojami. Līdz ar to ražošanas līdzekļu īpašnieku atkarībā un varā nonāk tie, kam šo ražošanas līdzekļu (vai tā būtu auglīga zeme, dārzi, druvas, ganāmpulki, vai mašīnas un tehnoloģiskās līnijas) nav, jo īpašums uz ražošanas līdzekļiem, ja tas ir pietiekamā daudzumā, dod iespēju īpašniekam ļaut tos izmantot ražošanā tam, kam to nav, ar nosacījumu, ka tas sava darba rezultāta daļu paturēs savai iztikai, bet nozīmīgu daļu atstās īpašniekam. Ražošanas līdzekļu īpašnieki dara visu iespējamo, lai šo savu eksistences pamatu saglabātu un vairotu, veidami šajā nolūkā gan individuālas, gan kolektīvas darbības kopā ar sev līdzīgi ieinteresētajiem. Tā ekonomiskās varas sadalījums sabiedrībā iegūst sociālu un stabilu raksturu, varas lielākā daļa nonāk un saglabājas viena sabiedrības slāņa – ražošanas īpašnieku rokās, kas dažādās sabiedriskajās iekārtās ir dažādi: vergturi, feodāļi, kapitālisti.

Bet ekonomiskā vara ļauj tās baudītājiem iegūt arī vairāk fizisko resursu (izveidot karadraudzi, karaspēku, apbruņot to) un līdz ar to arī fizisko varu pār citiem sabiedrības locekļiem. Sava īpašuma apsaimniekošana un pārvaldīšana pagēr vairāk zināšanu, bet ekonomiskais nodrošinājums ļauj vieglāk šīs zināšanas iegūt pašam īpašniekam, arī izmantot zinošākus algādžus vai pat veidot sev profesionālu speciālistu un zinātnieku personālu. Tā ekonomiski valdošais sabiedrības slānis iegūst arī fizisko un informatīvo varu pār sabiedrību. Ja ekonomiskā, fiziskā un informatīvā vara tās dažādās izpausmēs un kombinācijās sablīvējas viena un tā paša sabiedrības slāņa rokās, tad tas, izmantodams pārējo cilvēku atkarīgo stāvokli, kļūst par noteicēju visu sabiedrisko procesu un sabiedrības kopumā

pārvaldīšanā, iemanto noteicošo politisko varu pilsoniskajā sabiedrībā un valstī kā politiskajos institūtos.

Lai arī izskatās, ka politiskā vara kopumā atrodas sabiedrības rokās, tomēr, aplūkojot sabiedrību detalizētāk, šīs varas koncentrācijas kopainā nevar nepamanīt arī politikā visai nozīmīgu varas dispersiju politikas subjektu starpā. Atšķirīgas ir dažādu nozaru, teritoriju un saimniekošanas tipu uzņēmēju intereses un to īstenošanai izdevīgākas sabiedriskās kārtības normas. Nevienāds ir ekonomisko resursu un ar tiem pamatotas varas sadalījums starp to īpašniekiem, un viņu starpā norisinās nepārtraukta individuāla un grupveida cīņa par pārākumu, kas noved pie varas dalīšanās un pārdalīšanas viņu starpā. To pastiprina arī ekonomiskās konjunktūras izmaiņas: kādi ražojumi, kādas ražošanas (arī transporta un sakaru) nozares kļūst nozīmīgākas, kuras zaudē savu ienesīgumu, kuras īpašnieku grupas līdz ar to ceļas, kuras nonāk pakārtotā stāvoklī, kuras izput. Tas notiek gan vienas sabiedrības ietvaros, gan starptautiskā mērogā.

Arī sociāli vājākās un atkarīgās sociālās grupas nav gluži nevarīgas. Individuāli ņemot, darba ņēmējs ir atkarīgs no darba devēja gribas: vai tas viņu ņems darbā vai neņems un kā apmaksās viņa darbu. Ražošanai un ar to saistītajam darba piedāvājumam paplašinoties, darba ņēmējs var izvēlēties izdevīgāko darba piedāvājumu (lielāka darba samaksa, labāki darba apstākļi), ar to izdarot spiedienu uz darba devējiem. Bet, ja darba ņēmēji savā starpā vienojas un organizējas kopīgi uzturēt kādas savas prasības pret darba devējiem, tad darba devēju atkarība no viņiem palielinās, jo bez darbaspēka neviens uzņēmums strādāt nespēj. Iegūstot informāciju par uzņēmēja stāvokli, viņa pasūtījumu apjomiem un ienākumiem, darba ņēmēji var mērķtiecīgāk izmantot darba devēja atkarību no viņiem. Apgūdami kolektīvās darbības pieredzi, darba ņēmēji kļūst organizētāki un prasmīgāk izmanto masveida rīcības efektu, spēj panākt un vēsturiski ir panākuši citādu darba devēju un darba ņēmēju attiecību kā sabiedriskā procesa formu, tātad liela mēroga politisku efektu. Darba devēji savukārt dara visu iespējamo, lai aizkavētu darba ņēmēju varas palielināšanos, kam mēdz būt gan epizodisks ekonomisks, gan arī nozīmīgs vispārpolitisks rezultāts.

Kolektīvās, īpaši – organizētās masveida darbības formas ļauj sociāli vājākajām sociālajām grupām diktēt savu gribu pie valsts varas esošajām sociāli stiprākajām sociālajām grupām, brīdinot tās par esošās varas leģitimitātes krišanos, par esošās valsts varas sabrukuma draudiem vai pat ar masveida pretestību un sacelšanos gāžot pastāvošo varu un tās nodibināto kārtību. Turklāt šī sociāli vājāko grupu cīņa norisinās ne tikai pret sociāli stiprākajām, bet arī starp

sociāli vājajām grupām, kuru eksistences intereses var būt atšķirīgas atkarībā no viņu nodarbošanās nozares, kvalifikācijas, teritoriālās vai pat konfesionālās un etniskās piederības. Tā lauksaimniecībā nodarbinātajiem sīkražotājiem ir pamats prasīt kaut kādus labumus uz pilsētnieku rēķina, medicīnā vai izglītībā nodarbinātajiem – uz valsts aparāta darbinieku rēķina, attālāko novadu iedzīvotājiem – papildu transporta un sakaru labumus uz blīvi apdzīvoto teritoriju iedzīvotāju rēķina, latviešiem – uz krievu rēķina vai otrādi utt. Sociāli vājākās grupas izvirza savas prasības valsts varai kā sabiedrisko resursu daļas pārdalītājai vai arī rīkojas pilsoniskās sabiedrības varas attiecību ietvaros, piemēram, pieprasa, lai pirktu tikai viņu piedāvātās preces, un kompromitē vai pat demolē konkurentu veikalus.

Sociāli stipro politikas subjektu savstarpējo cīņu izmanto sociāli vājākie, sniedzami citam konkurējošam subjektam savu atbalstu apmaiņā pret atbalstu savām prasībām un tā padarot šo subjektu stiprāku, palielinot viņa politisko varu sabiedrībā. Savukārt arī sociāli stiprākie savas politiskās varas palielināšanai meklē to vai citu sociāli vājāko grupu atbalstu, apsolut tām viņu prasību īstenošanu. Šādas savienības ir pārejošas un mainās atkarībā no tā, kādu savu interešu īstenošanai ar varas palīdzību kādu grupu atbalstu var un ir izdevīgi rast. Šīs savienības būs stratēģiskas, ja ir būtisko interešu saskaņa vai tuvība, vai taktiskas, īslaicīgas, ja šī ir mazāknokzīmīgo pārejošo interešu tuvība.

Tā sabiedrībā vara izrādās ne tikai klievēta starp daudzajiem politikas subjektiem, turklāt klievēta nevienmērīgi, bet arī vairāk vai mazāk sablīvēta dažādu iekšēji neviendabīgu grupējumu rokās. Politiskajā laukā veidojas un pazūd dažādi, savstarpēji konkurējoši varas centri, radot visai sarežģītu, līdz galam neatšķetināmu varas dispersijas un koncentrācijas mainīgu ainavu, kurā norisinās politika. Varas dispersiju grūti pilnībā uztvert, tajā grūti orientēties, balansēt spēku starpā, un varas attiecībās vienmēr tikai daļēji var panākt savu. Tāpēc ir produktīvāk varu uztvert nevis fanātiski, kā kaut ko absolūtu un visu izšķirošu, bet skeptiski vai pat ironiski, kā kaut ko relatīvu.

Pretruna starp varas dispersiju un koncentrāciju principā nav atrisināma, tā ir tikai risināma, meklējot katrai vēsturiski politiskai situācijai piemērotāko variantu. Vēsturiskajā perspektīvā par optimālu šīs pretrunas risinājumu var uzskatīt dialektisku policentrisku varas subjektu ansambli, kas harmonizēsies, ja sociālo pretrunu asums mazināsies un sabiedrības apziņā veidosies pilnīgāka pretrunu satura un to risināšanas iespēju izpratne.

3. nodaļa

POLITIKAS SUBJEKTI

Spriežot par politiku kā sabiedrības pārvaldīšanu, galvenā uzmanība gan politiskajā publicistikā, gan arī politoloģiskajā literatūrā parasti tiek pievērsta politikas mērķiem un to sasniegšanas līdzekļiem un procesiem, bet mazāk – pašiem politikas aktīvajiem dalībniekiem, ar tiem visbiežāk saprotot vai nu politiskos līderus, vai politiskas institūcijas, ja vien visaugstākā vispārinājuma līmenī par politikas galveno veicēju, turklāt ar lielāku vai mazāku politiskās līdības piešķiršanu, nenosauc tautu.

Politikas subjekta jēdziena reducēšana līdz politiskajam līderim ievērojami sašaurina politiskās analīzes un prognozes redzesloku līdz atsevišķa indivīda personiskajām īpašībām un tieksmēm, bet politisko procesu liek saprast lielā mērā kā šo līderu voluntārismu, atstājot neaplūkotus un neizprastus viņu rīcības dziļākos dzinulus, kā arī veiksmju un neveiksmju galvenos objektīvos nosacījumus, vispirms – sabiedrības atbalsta, vienaldzības vai pretošanās viņu rīcībai cēloņus.

Protams, ir vieglāk atbalstīt vai noraidīt kāda konkrēta līdera politiku kopumā, neiedziļinoties tās atsevišķajās sastāvdaļās un neanalizējot to motivāciju, determināciju un konkrētās izredzes, kas prasa ievērojamas zināšanas un analīzes spējas, kuru daudziem cilvēkiem bieži vien pietrūkst. Izvirzīt priekšplānā politiskos funkcionārus kā galvenos vai pat vienīgos politikas veicējus ir izdevīgi arī tiem cilvēkiem, tām aprindām, kuras savas varas saglabāšanas nodrošināšanai dod priekšroku palikt ēnā, lai tā vai cita politiskā plāna neveiksmes gadījumā, kad pret tā iniciatoriem saceļas masu protesta vilnis, visu vainu un atbildību varētu uzvelt politikas redzamākajiem izpildītājiem, neminot tos, kā interesēm kalpoja šī politika un antipātijas izraisījušo funkcionāru darbība.

Politisko institūciju iztēlošana par politikas dalībniekiem ir tikpat nekorekti virspusēja kā, piemēram, militāras ierindas skatīšana, ignorējot pašus karavīrus ar viņu spējām, gribu un rīcības motivāciju. Tas atrauj formu no satura, un tam par iemeslu var būt prāta slinkums, kas nevižo saskatīt cilvēkus, ja vien viņiem nav pielikta viņu funkcijas un mērķus deklarējoša izkārtne, kas turklāt var būt arī neprecīza vai pat maldinoša. Bet tā var būt arī noteikta politiska viltība, proti, cenšanās slēpt konkrētos cilvēkus un iedzīvotāju aprindas ar viņu egoistiskajām interesēm aiz iestādījumu fasādes, tā viņu politisko atbildību, ja vien to nāktos nest, uzveļot bezpersoniskai institūcijai, partijai, valdībai vai ministrijai.

Kas var būt politikas subjekts Latviešu valodā, tāpat kā, piemēram, vācu, krievu un daudzās citās valodās, ar vārdu *subjekts* apzīmē kādu, kurš darbojas ar nolūku, vadīdamies pēc savas apziņas, pretstatā objektam, kas ir subjekta darbības priekšmets, kura kustībai nav savas mērķtiecības, to tam piešķir subjekts. Bet angļu un dažās citās valodās prefikss *sub-* norāda uz pakārtotību un vārds *subjekts* apzīmē kaut ko pakārtotu, nepatstāvīgu. Tāpēc, izplatoties pasaulē angļu valodai, lai izvairītos no pārpratumiem, kā sinonīmu vārdam *subjekts* pamatoti sāk lietot no latīņu valodas aizgūto vārdu *aktors* – tāds, kurš darbojas, veic darbības aktus.

Politikā subjekts ir tas, kurš darbojas politikā, tas ir, piedalās sabiedrības pārvaldīšanā. Ja pārvaldīšanu saprot kā mērķtiecīgu un efektīvu pārvaldāmā priekšmeta kustības nodrošināšanu, politikas gadījumā – kāda sabiedriskā procesa vai sabiedrības atražošanās kopumā norises mērķtiecīgu un efektīvu ietekmēšanu, tad politikas iespējamo subjektu mēs varam meklēt pēc to īpašību esamības, bez kurām sabiedrības pārvaldīšana nevar notikt. Tās varētu uzskatīt par politikas subjekta premisām. Tās ir šādas:

- 1) autonoma apziņa;
- 2) griba jeb spēja mērķtiecīgi mobilizēt savus garīgos un fiziskos spēkus;
- 3) sakari ar sabiedrību;
- 4) laikā prolongēta pašatražošanās jeb, izsakoties latviski, pastāvēšanas izredzes.

Šīs īpašības piemīt vienīgi cilvēkiem, tātad vienīgi cilvēki var būt par politikas subjektiem, sabiedrības pārvaldīšanas dalībniekiem, nevis cilvēku veidotie institūti, organizācijas, kas ir vienīgi cilvēku radītie instrumenti viņu savstarpējo attiecību sakārtošanai. Šīs īpašības ir ne vien politikas subjekta premisas, priekšnosacījumi, bet reizē arī var kalpot par politikas subjekta spēka kritērijiem. Atkarībā no tā,

cik lielā mērā tam vai citam subjektam piemīt katra no šīm īpašībām, var spriest par to, cik un ar ko viņš ir stiprs sabiedrības pārvaldīšanā. No tā var izdarīt arī konkretizējošus politiskus secinājumus: ja ir vēlams stiprināt kādu politikas subjektu, tad var noskaidrot, tieši kādas viņa īpašības ir jāattīsta, bet, ja vājināt, – kādas nomākt un mazināt.

Paskatīsimies uz šo īpašību nozīmi sabiedrības pārvaldīšanas veicēšanā.

1. Autonomā apziņa ir spēja apzināties sevi, savu individuālo eksistenci un tās procesus, izdalot to no apkārtējās vides, bet saskatot arī tās atkarību no apkārtējās vides, apzināties apkārtējo vidi, tās parādības un procesus to savstarpējā nosacītībā un cēloņsakarībā kā savas eksistences nosacījumus. Tā ir vienīgi cilvēkam pilnībā piemītoša īpašība, kas ļauj un liek viņam, pirms sākt kādu darbību, jau iepriekš iztēloties tās rezultātus, tātad veikt savu darbību kā mērķtiecīgu un izprojektēt savas darbības aktus secībā, kas to cēloņsakarīgi novedīs pie paredzētā mērķa, kurš padara viņa darbību efektīvu. Šī īpašība izceļ cilvēku no pārējās dzīvās un, protams, nedzīvās pasaules un padara viņu par subjektu – un tieši tik efektīvu, rezultatīvu, produktīvu savā darbībā, cik attīstīta ir šī viņa īpašība – sevis apzināšanās viņa eksistences vidē. Vienīgi autonomās apziņas dēļ cilvēks spēj saprast savas eksistences būtību un realizācijas veidus, atkarību no vides, tostarp arī no sabiedriskās vides īpašībām un stāvokļa, izvērtēt, kas tajā ir viņa eksistencei izdevīgāks un kā, izmantojot sabiedriskās vides izzinātās īpašības, ar kādiem rīcības aktiem panākt sabiedriskās vides viņam izdevīgākās izmaiņas, tas ir, veikt mērķtiecīgu un efektīvu sabiedrības un sabiedrisko procesu ietekmēšanu, kas arī ir politika.

2. Griba ir īpašība, kas izriet no autonomās apziņas un lielā mērā ir atkarīga no tās. Griba ir spēja mobilizēt savus garīgos un fiziskos spēkus kāda nospraustā mērķa sasniegšanai, nodoma īstenošanai. Griba ir atkarīga no mērķa nozīmīguma, paša spēka un resursu, priekšā stāvošu šķēršļu un to pārvarēšanai iespējami nepieciešamo upuru novērtējuma. Bez gribas nav iespējama nekāda mērķtiecīga darbība, turklāt, jo sarežģītāka un ilgstošāka tā ir, kā, piemēram, politika, jo lielāka griba ir nepieciešama tās veikšanai. Grupveida subjektam, cilvēku grupai griba visuzskatāmāk parādās kā organizētība – spēja arī mainīgās situācijās kopējā mērķa sasniegšanas labad rīkoties saskaņoti. Organizācijas ir tikai instruments organizētības uzturēšanai, un to darbības noturīgums ir atkarīgs vispirms no pašu cilvēku organizētības kā viņu psiholoģiskās attieksmes pret darbības mērķi.

3. Pastāvēšanas izredzes piešķir politiskajai darbībai jēgu, jo kādēļ gan būtu jācenšas ietekmēt sabiedrību un sabiedriskos procesus atbilstoši subjekta eksistences interesēm, ja pašai šai eksistencei nav izredžu? Jāpiebilst, ka savu eksistenci dažādi cilvēki saprot atšķirīgi: vieni sevi izprot un izjūt vienīgi savā individuālajā eksistencē savās miesīgajās robežās, citi sevi saprot paplašināti, ietverot jēdzienā "mana eksistence" arī savas ģimenes, tuvāku vai plašāku sociālo vidi – draugus, savu sociālo grupu, savu tautu, turklāt ne vien tagadnē, bet arī turpinājumā nākotnē, savos bērnos, nākamajās paaudzēs. Par kritēriju šim subjekta sevis izpratnes loka plašumam varētu kalpot atbilde uz jautājumu: par ko tu esi gatavs atdot savu dzīvību, vai tava dzīvība tev ir dārgāka par visu un jebkura cita eksistenci?

Tomēr, lai cik plaša arī būtu indivīda pašidentificēšanās, tai vienmēr būs kādas savas noteiktas sociālas grupas robežas, un tās arī būs dotā cilvēka dzīvesdarbības interešu robežas. Ja cilvēks saskata, ka viņš ir nonācis līdz šai robežai, aiz kuras viņš vai nu savā individuālajā, vai sociālajā kvalitātē vairs nepastāvēs, zūd viņa aktivitāte, it īpaši tik ļoti nākotnē vērsta kā politiskā. Ir ne mazums piemēru vēsturē, ka savulaik spēcīgas, iekšēji saliedētas, organizētas sociālās grupas, kas ilgstoši un efektīvi darbojās kā politikas subjekti, ātri zaudēja savu aktivitāti un politiski saira, kad saskatīja savas turpmākās kā sociālas grupas pastāvēšanas izredžu zudumu. Tā tas notika ar Francijas un Krievijas muižniecību ļoti drīz pēc revolūcijām, kas laupīja tai sociālās eksistences pamatus, arī padomju un kompartijas virsotne saira kā politisks subjekts gandrīz tūlīt pēc padomju iekārtas krišanas. Šo sociāli sairušo grupu pārstāvji atrada sev personiskās pastāvēšanas iespējas, bet jau citā sociālajā kvalitātē citu sociālo grupu sastāvā, mainīja savu politisko interešu izpratni (politisko ideoloģiju) un sāka piekopt šai savai jaunajai kvalitātei atbilstošu, nu jau pavisam citu politisku izturēšanos.

Tāpēc kādas sociālās grupas kā politikas subjekta stiprināšanai ir svarīgi uzturēt tajā pārliecību par tās ilgstošas pastāvēšanas perspektīvām. Un otrādi, politikas subjekta vājināšanu var sekmēt viņa pārliecināšana par turpmākās pastāvēšanas izredžu neesamību, kas arī tiek veikts politiskajā propagandā, piemēram, attiecībā pret zemniecību, strādniecību un citām sociālajām, tostarp arī etniskajām grupām un tautām.

4. Komunikācija ar sabiedrību ietver sevī visus un visdažādākos sabiedrības locekļu politisko apziņu un uzvedību ietekmēšanas veidus: ar savu piemēru, ar teikto vai rakstīto vārdu, ar ekonomiskajiem un fiziskajiem, ieskaitot ieročus, līdzekļiem. Tāpēc politiskajā cīņā

liela vērība tiek piešķirta cīņai par savu ietekmēšanas resursu palielināšanu, sākot ar vārda brīvības iegūšanu sev, daiļrunības izkopšanu, savu verbālās un vizuālās komunikācijas kanālu, īpaši – masu informācijas līdzekļu nodibināšanu un attīstību un beidzot pat ar bruņošanu, tajā pašā laikā cenšoties atņemt vai mazināt komunikācijas iespējas pretiniekam: izolējot viņu no sabiedrības fiziski, liedzot vai ierobežojot juridiski, bet biežāk – praktiski, vārda, pulcēšanās, preses brīvību, pieeju masu informācijas līdzekļiem utt., nerunājot jau nemaz par ieroču iegādes un turēšanas, kā arī bruņotu organizāciju veidošanas ierobežojumiem un aizliegumam.

No visa teiktā var secināt, ka par politikas subjektu var būt vienīgi cilvēks – individuāli vai grupās. Indivīds kvalificējams par politikas subjektu pēc tā, vai viņam piemīt aplūkotie politiskās darbības priekšnosacījumi, un viņa kā politikas subjekta spēks nosakāms pēc tā, cik lielā mērā katra no šīm īpašībām viņam ir attīstīta: cik patstāvīga un attīstīta ir viņa politiskā pašapziņa – sevis (savas vietas, interešu, iespēju un draudošo briesmu) apzināšanās sabiedrības pārvaldīšanas procesā – un viņa politiskā apziņa, t.i., priekšstatu kopums par iespējām sekmēt savas eksistences vajadzību apmierināšanu ar sabiedrības pārvaldīšanas līdzekļiem; cik stipra ir viņa griba, kā viņš apzinās savas fiziskās un sabiedriskās pastāvēšanas izredzes un kādas objektīvas iespējas viņam ir ietekmēt citu cilvēku politisko apziņu un iztūrēšanos.

Dažādi juridiskie un tikumiskie indivīda politiskās darbības noieņēmumi (privilēģijas vai ierobežojumi, piemēram, pēc pilsonības, vecuma, dzimuma) var atvieglot vai apgrūtināt viņa kā politikas subjekta funkcionēšanu, tomēr neizšķir jautājumu pēc būtības. Arī ārvalstnieks, nepilsonis vai nepilngadīgais var ņemt, ir ņēmis un ņem dalību sabiedrisko procesu mērķtiecīgā ietekmēšanā. Bet atturēšanās no politiskās līdzdalības fakts vēl neliecina, ka dotais indivīds nebūtu uzskatāms par politisko subjektu, ja vien viņš apzināti pats izvēlas ņemt vai neņemt personisko līdzdalību tajā vai citā politiskajā darbībā, nogaida savai darbībai piemērotu brīdi.

Sarežģītāks ir jautājums par ļaužu grupas kvalificēšanu par politikas subjektu. Izšķirošais te ir tas, vai un cik lielā mērā šai grupai piemīt sava autonoma politiskā apziņa, kas ļauj un liek tai izdalīt sevi no pārējās sabiedrības kā īpašu grupu ar savām specifiskajām interesēm sabiedrības pārvaldīšanā. Jābūt noteiktam objektīvam pamatam, lai atšķirīgu indivīdu grupai rastos sevis kā vienota subjekta apzināšanās, proti, viņu pašatzažošanās procesā jābūt kādam kopīgam svarīgam, viņus vienojošam dzīves apstāklim, kas liktu viņiem

saskatīt kādas vai kādu savu interešu kopību sabiedrības pārvaldīšanā atšķirībā no pārējiem sabiedrības locekļiem. Turklāt jābūt arī subjektīvām spējām uz savas sabiedriskās pieredzes, zināšanu un domāšanas iemaņu pamata apzināties dotās grupas pastāvēšanu kā paša eksistences nosacījumu, tā indivīda apziņā veidojoties grupas kā tādas interešu, nevis tikai tajā apvienoto atsevišķo cilvēku individuālo interešu izpratnei, un saskatīt grupas stāvokļa un interešu īpatnības, kas prasa īpašu nostāju un rīcību sabiedrības pārvaldīšanas jomā, dažkārt pat piekāpjoties savās šauri individuālajās interesēs par labu grupas interesēm.

Mazākas un savā darbībā un saskarsmē saliedētākas cilvēku grupas ar līdzīgu sociālo stāvokli, ilgstošāku kopīgo pieredzi un izkoptākām domāšanas iemaņām drīzāk kļūst par politiskiem subjektiem; lielākas, izkļiedētākas, iekšēji pretrunīgākas grupas par politiskiem subjektiem kļūst ilgākā laikā un ar mazāk attīstītu grupas apziņu, tāpat tās būs vājāki politiskie subjekti vai arī nemaz neklūs par tādiem. Par grupveida politikas subjektiem var būt nelielas sociālās grupas, piemēram, neliela, bet pietiekami specifiska uzņēmēju grupa (baņķieri, ieroču ražotāji, viesnīcnieki) vai kāda uzņēmuma darbinieku kopa. Par tādiem, bet parasti jau iekšēji pretrunīgākiem, var būt uzņēmēju, sikražotāju vai darba ņēmēju lielās sociālās grupas jeb šķira, politikas subjekts ir arī tauta. Par politikas subjektu var uzskatīt arī cilvēci kopumā tik lielā mērā, cik tai piemīt šī kopējā un kopības apziņa. Vēsturiski pagaidām tas vēl ir visai vājš subjekts.

Šajā sakarā pārdomu vērts ir jautājums, ko uzskatīt par grupas apziņu: vai tas ir tikai tas, ko vienādi apzinās visi attiecīgās grupas indivīdi? Tad, ņemot vērā katra indivīda savdabīgumu, grupas apziņā ietilptu tikai dažas banalitātes, kas nevarētu noteikt grupas viennozīmīgu radošu izturēšanos sabiedrības pārvaldīšanas procesos. Uzdosim sev jautājumu: kad cilvēce apguva gaisa satiksmi, kodolfiziku, datortehnoloģijas? Tad, kad visi un katrs pasaules iedzīvotājs tās apguva (kas vēl līdz šim nav sasniegts), vai arī tas sākotnēji notika tikai atsevišķu cilvēku apziņā, bet līdz ar to viņu personā tas jau bija kļuvis par visas cilvēces ieguvumu?

Acīmredzot loģiski būtu pieņemt, ka cilvēku grupas apziņa veidojas, pamatojoties uz dažu atsevišķu indivīdu apziņas sasniegumiem, un attīstās, gan atziņām padziļinoties, gan izplatoties grupas locekļu vidū. Tāpēc grupveida politikas subjekta apziņa ir vērtējama divējādi: pēc politiskās apziņas augstākajiem sasniegumiem un pēc politiskās apziņas priekšstatu izplatības grupas locekļu vidū, kas arī nosaka grupas politisko izturēšanos.

Personība kā politikas subjekts Personības jēdziens apzīmē cilvēku – biosociālu būtni viņa sabiedriskajās izpausmēs, abstrahējoties no viņa bioloģiskajām īpašībām. Politikas zinātnē personība parasti tiek aplūkota vienlaikus trīs aspektos: tiesiskajā – kā tiesību un pienākumu subjekts; socioloģiskajā – kā noteiktās sabiedriskajās attiecībās ar citiem cilvēkiem sevi atražojošs cilvēks; psiholoģiskajā – kā ar autonomu apziņu un gribu apveltīts subjekts, kas spēj gūt informāciju par sevi un apkārtējo pasauli, to loģiski sakārtot un cēloņsakarīgi noskaidrot savas intereses kontekstā ar citu sabiedrības locekļu interesēm, kā arī ar gribas piepūli sasprindzināt savus fiziskos un garīgos spēkus savu interešu īstenošanai. No nosauktajiem trim aspektiem sintezējas ceturtais, specifiski politoloģiskais, kas parāda cilvēku kā sabiedrības pārvaldīšanas dalībnieku.

Personība, ņemot vērā visas katra cilvēka individuālās īpašības, ir vēsturiski un sociāli determinēta: kādā ražošanas un zināšanu attīstības līmenī cilvēks dzīvo, ko viņš ir mantojis no iepriekšējām paaudzēm, kādā sabiedrisko attiecību sistēmā un kādas ir viņa attiecības ar citiem cilvēkiem – no tā ir atkarīgas daudzas personības īpašības un to izpausmju formas. Turklāt personība ir arī būtne ar savu individuālo apziņu, ar savu dzīves un sava likteņa veidošanas izpratni un lielā mērā ar pašas atbildību par savām dzīves izvēlēm un mūžu kopumā.

Tāpēc, lai arī cik cieši un daudzpusīgi cilvēks būtu atkarīgs no vēstures un savas sabiedriskās vides un to arī apzinātos, savu dzīves ceļu viņam dotajos apstākļos viņš kā mācēdams izvēlas pats un cenšas to izdarīt sev izdevīgākajā veidā, kā nu viņš šo izdevīgumu saprot. Te slēpjas sabiedrības pamatpretruna: pretruna starp personību un sabiedrību. Personība nevar nedz izveidoties, nedz pastāvēt bez sabiedrības, savukārt sabiedrība ir savstarpēji saistītu personību kopība un nevar pastāvēt bez personībām. Bet personībai ir savs mūžs un savas vajadzības, kas lielā daļā nesakrīt ar sabiedrības mūžu un eksistences vajadzībām, piemēram, personībai vajag precēties, nodibināt ģimeni, laist pasaulē pēcnācējus un nodzīvot kopā ar viņiem ilgu un saturīgu mūžu. Sabiedrībai ir vajadzīgs, lai personību lielākā daļa tā arī darītu, bet kādā dotajā brīdī sevis saglabāšanai sabiedrība var iesaukt šo konkrēto cilvēku karadienestā, nosūtīt uz fronti un upurēt viņa dzīvību, neraugoties uz visiem viņa savas dzimtas turpināšanas nodomiem.

Personības un sabiedrības vienotības neatrisināmais pretrunīgums arī padara nepieciešamu politiku kā specifisku darbību pretrunīgu attiecību starp indivīdiem un sabiedrību

sakārtošanai. Kura puse šajā nesaraujami saistītajā pretrunīgajā pāri ir svarīgāka, vai arī abas ir vienlīdz vērtas? Nav apgāzams apgalvojums, ka sabiedrība ir cilvēku eksistences nosacījums, un tādēļ cilvēka upurēšana vai uzpurēšanās sabiedrības labā daudzās situācijās ir normāla un visnotaļ attaisnojama parādība. Tomēr sabiedrība nav pašvērtība, tai ir nozīme vienīgi kā cilvēku eksistences nosacījumam, cilvēku savstarpējas saistības formai, bet jēgu tai, kā arī priekšstatus par vērtībām un idejas par cilvēku eksistences uzlabošanu, tosкаit arī par sabiedrības nostiprināšanu, rada cilvēks.

Cilvēka izturēšanās un visu darbību pamatmotīvs ir iespējami pilnīgi nodrošināt savu atražošanos, savas dzīves turpināšanos. Uz to galu galā ir vērstas visas viņa aktivitātes, viņa meklējumi un atklājumi, kas bagātina viņa paša un citu cilvēku eksistenci un ir arī sabiedrības nostiprināšanās un attīstības pamatā. Līdz ar to kļūst acīmredzama cilvēka kā personības autonomijas, brīvības absolūtā vērtība ne tikai viņam pašam, bet visai sabiedrībai. Mazattīstīti, vāji, nomākti cilvēki nevar ne radīt, ne uzturēt stipru attīstošos labklājības sabiedrību. Ja visu sabiedrisko procesu iniciatīvas un aizsākumi nāk no cilvēka, no indivīdiem, ja sabiedrībā visa mērs ir cilvēks, viņa komforts un labklājība, tad nebūtu korekti priekšroku piešķirt sabiedrībai. Šīs pretrunas abas puses ir dialektiski nesaraujami saistītas, to nozīmīgums nav salīdzināms, jo personība ir cilvēka sabiedriskās dzīves īstenojums, bet sabiedrība ir šīs dzīves pastāvēšanas forma. Jautājumu iespējams koriģēt: salīdzināt nevis personības un sabiedrības nozīmīgumu, bet gan vienas personības un daudzu personību, personību kopuma dzīvību un likteņu nozīmīgumu.

Personības politiskās aktivitātes Jebkuras cilvēka aktivitātes pamatā ir viņa **vajadzība: cilvēka apziņā atspoguļota (pareizi vai sagrozīti) pretruna starp viņa eksistences pašreizējiem apstākļiem un tādiem, kas, viņaprāt, būtu labvēlīgāki viņa pašatražošanai.** Izvērtējot savu dažādo vajadzību nozīmīgumu un to realizācijas iespējas, cilvēks savas vajadzības pārvērš par interesēm, tas ir, pēc svarīguma un īstenošanas iespējamības sakārtotās vajadzībās, un ar gribu sasprindzina savus spēkus viņam vēlamo dzīves apstākļu sasniegšanai, tas ir, savu interešu īstenošanai. Šī vispārējā kārtība vērojama arī personības **politiskajās aktivitātēs: cilvēks pievēršas politikai tad, kad viņam šķiet, ka viņa dzīves optimizācijai būtu kaut kas jādara (jāgroza vai jānostiprina) sabiedrības pārvaldīšanā, tas ir, politikā.**

Personības politiskajām aktivitātēm ir ļoti plašs diapazons: no politiskās informācijas iegūšanas, iegaumēšanas un izvērtēšanas, tālāk – caur politisku ideju radīšanu, izklāstu un argumentēšanu citiem līdz

epizodiskai vai sistemātiskai, diletantiskai vai profesionālai darbīgai līdzdalībai sabiedrības pārvaldīšanas aktos un procesos, to regulējošu organizāciju un kustību izveidē un funkcionēšanā vai to mērķtiecīgā traucēšanā.

Tikai būtu jāņem vērā, ka cilvēku politiskajām vajadzībām, respektīvi, interesēm, nav tieši eksistenciāls raksturs kā, piemēram, vajadzībām pēc uztura, apģērba, mājokļa, ģimenes, bērniem, draugiem, zināšanām un visa tā, kas tieši kalpo cilvēka kā tāda dzīves uzturēšanai un turpināšanai. Tās atšķirībā no ekonomiskajām nav arī vajadzības pēc cilvēka eksistenci nodrošinošajiem materiālajiem līdzekļiem, kas iegūstami šo vērtību radīšanas vai apmaiņas ceļā. Vajadzība ņemt dalību politikā ir, tā sakot, trešā stāva vajadzība. Tā rodas, lai sekmētu eksistenciālo un ekonomisko vajadzību apmierināšanu ar sabiedrības pārvaldīšanas, politikas līdzekļiem, piemēram, sargājot dzīvību un īpašumu ar noteiktas sabiedriskās kārtības uzturēšanu, apmierinot kaut kādas ekonomiskās vajadzības ar sabiedriski veicamās vērtību sadales un pārdalīšanas (īpašuma tiesību, darba tiesību, pabalstu piešķiršanas, konfiskācijas, denacionalizācijas u.tml.) palīdzību. Jāpauzē samērā ilgam laikam un jāuzkrājas lielai sabiedriskajai pieredzei, lai uz eksistenciālo un ekonomisko vajadzību sistemātiskas neapmierinātības vai to apmierināšanas apdraudētības pamata cilvēku apziņā rastos politiskās vajadzības, proti, lai cilvēks apjēgtu, ka eksistenciālo vajadzību apmierināšanu var sekmēt ar politiskiem līdzekļiem un kādā veidā tas būtu sasniedzams.

Personības politisko aktivitāti var iedalīt trijos veidos: tiešajā, pastarpinātajā un viltus aktivitātē. Tiešā aktivitāte konstatējama tad, kad personība veic kaut kādas politiskās darbības, lai sasniegtu to sabiedrības pārvaldīšanas stāvokli vai kvalitāti, kas tai šķiet izdevīga savas esamības nodrošināšanai. Cilvēks tādā gadījumā vadās pēc saviem priekšstatiem par viņa paša un sabiedrības labumu, rīkojas pēc pārliecības mērķtiecīgi, viņš ir lielā mērā paštaisns un ir grūti apturams vai koriģējams savā aktivitātē, ja tā nonāk lielākā vai mazākā pretrunā ar citu cilvēku uzskatiem, vēlmēm un centieniem. Tas apgrūtina viņa darbību politiskajā kustībā vai organizācijā, viņš ir grūti vadāms, ātri nonāk konfliktā ar citiem, pat viņam pēc politiskajiem uzskatiem tuviem cilvēkiem. Tādiem cilvēkiem karjera politiskajās kustībās vai organizācijās viņu idejiskās pārliecības un ar to saistītās neiecietības dēļ ir visai problemātiska, ja vien viņi paši nav kustības vadoņi un viņiem nestāv līdzās tādi paši idejiski pārliecināti cīnītāji. To spilgti ilustrē daudzi vēstures piemēri, kad politisko kustību idejiskie vadītāji, domu un cīņu biedri pat samērā nelielu savu uzskatu

atšķirību dēļ nonāca savstarpējā naidā un iznīcināja cits citu, ko pēc tam vēsturnieki bieži izskaidroja ar sīkmanīgu varaskāri vien.

Pastarpinātās politiskās aktivitātes pamatā nav vis cilvēka pārliecība par darāmā nepieciešamību viņam un sabiedrībai, bet gan sava pienākuma, savas saistības ar sabiedrību vai savu tuvāko sociālo vidi apzināšanās un ar to saistīta nevēlēšanās vai pat bailes pievilt citu uz viņu liktās cerības, kam sekotu morāls nosodījums vai pat tiesisks sods. Šādos gadījumos aktivitātes tiek veiktas ne pēc paša pārliecības, bet gan vadoties pēc citu cilvēku gaidām un norādījumiem. Tādās aktivitātēs galvenie centieni ir vērsti ne uz politisko mērķtiecību, bet gan uz pašas aktivitātes izrādīšanu. Šo aktivitāšu subjekti drīzāk tiek novērtēti kā saprotoši, sadarbībai derīgāki, prognozējami un uzticami, un tas atvieglo viņu politisko karjeru par spīti viņu lielākai vai mazākai politiskajai vienaldzībai attiecībā uz darbības rezultātu.

Politiskās viltus aktivitātes jeb pseidoaktivitātes pamatā ir vajadzība ar šo aktivitāti slēpt kādu citu, bieži vien pat nepolitisku subjekta darbību, kas vērsta uz vērotāju nosodāma, dotajai sabiedrībai kaitīga mērķa sasniegšanu. Šādai aktivitātei raksturīgs ārišķīgi demonstratīvs stils un vienaldzība vai pat negatīva attieksme pret tās uzdevumu; subjekts īpaši rūpīgi cenšas, lai viņa izlikšanās liktos ticama, tāpēc nereti gūst ievērojamus panākumus savā karjerā, kamēr tiek atmascots viņa darbības patiesais nolūks. Ņemot vērā, ka gan pastarpinātajā, gan – vēl vairāk – viltus aktivitātē ir novirze no politiskās mērķtiecības, tās, lai cik bieži arī būtu sastopamas, politiski ir nekorektas, blakus faktoru izraisītas, tāpēc turpmāk tiks aplūkotas vienīgi tiešās politiskās aktivitātes.

Svarīgi noskaidrot un katrā gadījumā pēc iespējas izvērtēt personības politisko aktivitāti ietekmējošus faktorus. Kā pirmais būtu jānosauca personības sociālā stāvokļa apdraudētība. Jo personības sociālais stāvoklis, t.i., sevis atražošanas veids un kvalitāte, tai šķiet apdraudētāks, jo lielāka aktivitāte sagaidāma, lai ar politiskiem līdzekļiem to saglābtu vai uzlabotu. Par sociālā stāvokļa apdraudētību jāuzskata ne tikai tā zuduma vai pasliktināšanās izredzes, bet arī tā uzlabošanas iespēju neizmantošanas briesmas. Tās veicina personības aktivitāti ne mazāk kā stāvokļa pasliktināšanās perspektīva.

Personības politisko aktivitāti ietekmē arī politiskā situācija: pašas, iespējamo sabiedroto un pretinieku spēku un līdzekļu samērs, rīcības iespēja, riska pakāpe, ar kādu saistīta aktivitāte. Jo lielāks sods sagaida personību par tās aktivitāti, jo lielāku zaudējumu tā var piedzīvot neveiksmes gadījumā, jo piesardzīgāka, atturīgāka tā būs savās politiskajās aktivitātēs. Šī faktora ietekmē demokrātijas

apstākļos sagaidāma cilvēku lielāka politiskā aktivitāte nekā autoritārisma vai totalitārisma, tāpat arī sociāli un politiski izdevīgāk situēto ļaužu aktivitāte mēdz būt lielāka nekā politiski un sociāli apspiesto.

Lielā mērā politisko aktivitāti nosaka cilvēka politiskā kultūra, viņa politiskās zināšanas, pieredze un rīcības māka. No vienas puses, politiskās kultūras augstāks līmenis padara cilvēku jūtīgāku un tālredzīgāku: viņš saskata gan draudus savam sociālajam stāvoklim, gan iespējas to uzlabot ātrāk un smalkāk par citiem. No otras puses, politiski zinošāks un vairāk pieredzējis cilvēks drošāk izvēlēsies piemērotākus un panākumus vairāk sološus aktivitātes veidus un līdzekļus. Tas atvieglo viņam aktivitātes uzsākšanu, viņu mazāk māj bailes no nezināmā.

Personības politisko aktivitāti ietekmē arī tās rakstura un temperamenta individuālās īpatnības, psiholoģiskā attieksme pret citiem cilvēkiem un sabiedrību. Ir pēc rakstura aktīvi, ideju pilni, darbīgi cilvēki, kuri gatavi uzņemties atbildību par savu un citu likteni, tiecas sapulcināt ap sevi ļaudis un vadīt viņus savu ideju īstenošanai. Viņi slikti māk pakļauties citu gribai, viņiem pat ir grūti saskaņot savu rīcību ar citiem. Viņi ir greisirdīgi uz sāncensiem, jūtas nomākti un nerealizējušies, ja nestāv citiem priekšgalā. Tāds ir izteikts līdera tips, ļoti vajadzīgs, kad jāuzņemas iniciatīva un atbildība, jāorganizē daudzu kopdarbība, jāsadala lomas. Vienīgi ir ļoti grūti, ja līderu ir vairāk nekā viņiem piemērotu lomu. Viņiem ir grūti, bet nav neiespējami izpildīt sekundāras funkcijas, vienīgi tad viņi pārspilē to nozīmīgumu.

Ir arī cita rakstura cilvēki, kuri var dedzīgi un ar iniciatīvu strādāt, palīdzēt, atbalstīt un attīstīt kādu viņiem simpātisku lietu, bet nostāties priekšgalā, organizēt un izrīkot citus un uzņemties par visu atbildību viņi neuzdrošinās vai nu drosmes trūkuma, vai attīstītas paškritiskas nostājas dēļ. Tas ir atbalstītāja, līdzstrādnieka psiholoģiskais tips. Viņš ir aktīvs, sabiedriski orientēts, uzcītīgs, bieži vien par līderi pamatīgāks un inteliģentāks, stabilāks un nosvērtāks. Tas ir īstais politiskais funkcionārs, bez tādiem līderi būtu bezpalīdzīgi. Līdera trūkuma gadījumā tāds var izveidoties par darbīgu, lietišķu līderi, koleģiālu, bez lielām personiskām ambīcijām.

Ir konformista tips. Šāds cilvēks atviegloti vai pat ar sajūsmu pakļaujas citu iniciatīvai, viegli piesavinās citu uzskatus un kļūst par patiesu to piekritēju, bet neuzdrošinās vai nespēj patstāvīgi radīt idejas, izstrādāt oriģinālus projektus. Viņš tiecas atdarināt citus un citu pieredzi. Viņš ir lielisks "melnstrādnieks" politikā, bet slikts palīgs

līderim, jo neizsaka savu patstāvīgu kritisku viedokli, viņš vienīgi piebalso, ar to palielinādams līderu kļūdu briesmas, bet tieši tādus izvēlas sev par palīgiem ambiciozie līderi.

Nozīmīgs politikā ir arī politiski neaktīvā cilvēka tips. Šādi cilvēki dažādu apstākļu dēļ orientēti pārsvarā uz savu personisko dzīvi, uz savu ģimeni, darbu, mākslu un nesaskata to būtisko atkarību no sabiedrības pārvaldīšanas procesu izmaiņām, tāpēc arī necenšas tās veikt. Stāvēdami ārpus politiskās darbības, viņi nebūt neatrodas ārpus politikas un ir tās pasīvi atbalstītāji, kamēr tā nodrošina viņus apmierinošu sabiedriskās atražošanās veidu un kvalitāti.

Citāds ir nonkonformista psiholoģiskais tips. Šāda tipa cilvēks ir pārliecināts savu uzskatu un spriedumu patstāvībā, viņš noliedz jebkādas viņam piedāvājamās jau gatavas citu idejas, vērtējumus un risinājumus. Patiesībā nonkonformisti nebūt nav tik patstāvīgi, kā viņi sevi iedomājas. Greizsirdīgi norūpējušies par savu uzskatu un rīcības patstāvību, viņi aizspriedumaini, pat neiedziļinoties saturā, negatīvi uztver citu priekšlikumus kā uzņēmāmos viņu apziņas autonomijai. Faktiski viņi ir viegli manipulējami, bīdāmi vēlamajā virzienā ar pretējā piedāvājumiem.

Politiskajā dzīvē nonkonformisti parasti ir diezgan neērti, kašķīgi un mazproduktīvi. Viņi izplūst nevajadzīgās diskusijās sīkumu dēļ, traucē darbību ar maznozīmīgiem konfliktiem, ir viegli izprovocējami darbības vai argumentācijas graušanas nolūkos. Viņu samērā nelielā pozitīvā loma izpaužas pastāvīgajā neapmierinātībā un kritikānismā, kas traucē politisko pašapmierinātību.

Visbeidzot atzīmējams politiskā savrupgājēja personības psiholoģiskais tips. Tāds ir cilvēks ar patstāvīgu oriģinālu domāšanu, parasti ar izteiktām analīzes spējām, tāds, kas nebaidās izlemt kardinālus jautājumus un uzņemties atbildību par rezultātiem. Tomēr, būdams pašstaisns, viņš slikti pakļaujas citu gribai, nemāk iet uz kompromisiem, un darbība organizācijā, grupā viņam šķiet apgrūtinoša pat tad, ja viņš ir šīs grupas līderis, jo ir jārēķinās ar citu interesēm, gribu, intelekta un rakstura īpašībām. Savrupgājējs politikā var būt noderīgs ideju ģenerators, bet ir ļoti neērts un mazproduktīvs kolektīvajā darbībā.

Personība politikajā laukā Personības politiskās aktivitātes nenorisinās izolēti, bet vienlaikus tiešā un netiešā mijiedarbībā ar citu politikas dalībnieku aktivitātēm, kurām ir atšķirīgi, bet savā starpā tādā vai citā veidā saistīti priekšmeti – sabiedriskie procesi un parādības. Turklāt citu politikas subjektu

politiskās aktivitātes atbilstoši viņu interesēm ir arī ar atšķirīgiem politiskiem mērķiem. Visu šo politisko centienu kopums veido visai sarežģītu un pretrunīgu politikas lauku, kas ietekmē jebkuras politiskās aktivitātes efektivitāti.

Personības politisko aktivitāšu sekmība lielā mērā ir atkarīga no personības politiskajiem resursiem, kas sabiedrībā ir nevienmērīgi sadalīti. Šie resursi ir tie fiziskie, ekonomiskie un garīgie līdzekļi, ar kuriem subjekts var ietekmēt cilvēku apziņu un līdz ar to viņu izturēšanos un rezultātā panākt sabiedrisko procesu sev vēlamo norisi.

Personības politiskās darbības veiksmē lielā mērā ir atkarīga no tā, cik personība ir kompetenta politikā vispār un dotā politiskā lauka īpašībās konkrēti, cik tā šo politikas lauku ir apguvusi garīgi, tas ir, pazīst tā struktūru, tajā darbojošos subjektus, viņu intereses, darbības ievirzes, resursus un intensitāti, pazīst šī politiskā lauka īpašības un likumsakarības, savus politiskos resursus – sabiedrisko procesu ietekmēšanas līdzekļus – un ir apguvusi tos arī darbīgi, tas ir, pieredzējusi darboties šajā politikas laukā, ieguvusi praktiskas darbības iemaņas tajā ar viņas rīcībā esošajiem resursiem.

Personības politiskajām aktivitātēm nozīmīgas ir personības **politiskās dispozīcijas**. Tās ir uzskatu un prakses mijiedarbības rezultātā izveidojusies gatavība noteiktā veidā rīkoties gadījumā, ja iestāsies kāda noteikta, iepriekš paredzēta situācija. Dispozīcijās koncentrējas iepriekšējā pieredze, priekšstati par savu interešu īstenošanas iespējām un politiskajā laukā sagaidāmajām tipiskajām situācijām. Dispozīcijas ir sava veida personības “mājas sagataves”, kas ir nozīmīgas ar to, ka subjekts rīkojas puslīdz automātiski, bez ilgstošām pārdomām un sava izdevīguma aprēķiniem, ar reakcijas noteiktību un ātrumu iegūdamas laiku rīcībai. Jo politiski vairāk zinoša un pieredzējusi ir personība, jo mērķtiecīgākas un trāpīgākas ir tās dispozīcijas, bet, ja cilvēks ir sagrozītu priekšstatu un dotajiem apstākļiem neatbilstošas prakses varā, viņa dispozīcijas paralizēs viņa rīcības veiksmīgāku izvēli, jo dispozīcijai ir sava veida aizsprieduma, “priekšsprieduma” daba.

Politiskā pieredze nosaka dispozīcijas, bet tās savukārt, vadīdamas cilvēka darbību, nosaka pieredzes uzkrāšanās virzienu un tam atbilstošu jaunu dispozīciju rašanos. Ir izplatīts uzskats, ka sabiedrībā valdošie politiskie spēki un līderi, it īpaši nedemokrātiskajās iekārtās, tiecoties atstumt masas no politikas. Patiesībā viņi gan vairāk cenšas noteiktā, viņiem izdevīgā veidā politiski disponēt cilvēkus, ar to nodrošinot viņu politisko reakciju ar pārdomām neapgrūtinātu automātismu. Politisko dispozīciju kopums veido personības politisko ievirzi vispār.

Nozīmīgākās, noturīgākās dispozīcijas ir tās, kuras izveidojušās cilvēka dzīves apstākļos, kuru produkts ir šī personība. Tāpēc cilvēkiem, kuru sabiedriskās atražošanās apstākļi ir līdzīgi, raksturīgi arī līdzīgi dispozīciju ansambļi – politiskās ievirzes. Tādēļ vienas sociālās grupas locekļiem politiskās nostādnes kā svarīgākās politiskās īpašības mēdz būt līdzīgas vai pat kopīgas. Tomēr jāņem vērā, ka ievirzes veidojas dzīves apstākļu kopuma ietekmē, tāpēc nav pareizi cilvēku sociāli politiskās īpašības atvasināt no kaut kāda viena sociāla faktora, piemēram, bagātības, izglītības, karjeras u.tml. Tas, ka personība darbojas politiskajā laukā, kurš laika gaitā determinē personību un tās rīcības veidus, nosaka, ka tās politiskajās aktivitātēs prevalē pagātnes pieredze, priekšstati, sakari, metodes, kā rezultātā pati politika attīstās lēni.

Cilvēks savā sabiedriskajā eksistencē ļoti bieži nonāk pretrunā ar sabiedrībā valdošajām sabiedriskās izturēšanās normām un sabiedrības pārvaldīšanas noteikumiem, kuri, kaut gan ir sabiedrības akceptēti, viņam individuāli var būt vai šķist neērti vai neizdevīgi un kurus tad viņš arī labprāt grozītu. Te indivīds nonāk savā personiskajā politiskajā konfliktā ar pastāvošo kārtību un tiem, kuri šo kārtību noteikuši un atzīst. No šādiem konfliktiem izriet daudzu personību novirzošā jeb deviantā uzvedība, kas traucē sabiedrisko procesu politiski sakārtoto norisi un tiek uztverta kā antisabiedriska. Uzvarēt šādos personiskajos politiskajos konfliktos, pavērst sabiedrības pārvaldīšanu (politiku) sev tīkamā veidā atsevišķam cilvēkam ir visai maz izredžu, un parasti viņš ir spiests pakļauties pastāvošās politiskās kārtības noteikumiem.

Bet, ja cilvēks saskata, ka arī daudziem citiem sabiedrībā ir tāda pati interese kā viņam grozīt sabiedrības pārvaldīšanas kārtību, viņi to pauž un tiecas īstenot, tātad šim konfliktam nav tikai personisks, bet gan sabiedrisks raksturs, cilvēks var darbīgi iekļauties šajā sabiedriskajā politiskajā konfliktā ar pamatotu cerību, ka kopīgiem spēkiem to izdosies atrisināt sev par labu. Iekļaudamies kādas ļaužu grupas cīņā par noteiktas politiskas intereses īstenošanu, cilvēks kļūst stiprāks tieši šīs intereses īstenošanā. Bet par to viņam ir jāsamaksā ar citu savu interešu pakārtošanu sadarbībai ar sabiedrotajiem cīņā par kopējo interesi. Tas vairāk vai mazāk nivelē personības individualitāti savas dzīvesdarbības, vispirms politiskās, īstenošanā. Kad norisinās cilvēku grupas kopīga cīņa par kādu vienu vai vairākām grupu vienojošām interesēm, sabiedrība tiek skatīta vienkāršotajā "mēs un viņi" divdalījumā, tiek hipertrofēts jebkura pretinieka vai citādi domājošā kā ienaidnieka tēls. Tas var atvieglot cīņas kodoljautājuma atrisināšanu uz citu sabiedrības pārvaldīšanas jautājumu

rēķina, bet ievērojami deformē politiku kā sabiedrības pārvaldīšanu kopumā. Šī pretruna ir visās politiskajās kustībās un organizācijās un ir vērā ņemams gan šo veidojumu, gan personības autonomiju vājināošs faktors.

Personības iekļaušanās tajā vai citā sabiedrības politiskajā konfliktā ir atkarīga no cilvēka sociāli politiskās pašidentificēšanās, proti, no tā, pie kuras sabiedrības grupas viņš sevi pieskaita un kuru sociālo interešu īstenošanas politiskās nodrošināšanas ceļus viņš pieņem kā sev izdevīgākos. Politiskā pašidentificēšanās veidojas kopdarbībā un pretdarbībā atkarībā no konsolidējošās intereses, risināmā jautājuma svarīguma izpratnes. Identificējoties ar kādu grupu, cilvēks velta tai daļu savu vitālo spēku un gaida, ka tas attaisnosies viņa turpmākajā eksistencē. Pašidentificēšanās var būt gan patiesa, gan arī iedomāta un kļūdaina, bet tas savukārt noteiks, vai izraudzītā politiskā izturēšanās sekmēs personības sabiedriskā stāvokļa drošību vai ne. Ja pašidentificēšanās nedod gaidītos rezultātus, tad personība vilusies meklēt citu pašidentificēšanos un ieņemt citu politisko ievirzi.

Politiski mazkompetenti cilvēki ļoti bieži meklē pašidentificēšanos aiz bailēm no morālās izolācijas, it īpaši drudzaini neapdomīgi viņi to dara personības politiskās krīzes apstākļos, sabrūkot agrākiem ideāliem, stāvoklim un sakariem, kā tas vērojams, piemēram, mainoties sabiedriski politiskajai iekārtai.

Īpaši jāatzīmē personības lomas bieži apstrīdētā palielināšanās tendence sabiedrības dzīvē un politikā. Kā pretargumenti tiek minēti sabiedrisko procesu masveidīgums, kurā pazūdot indivīda nozīme, cilvēku apziņas manipulēšanas tehnoloģiju attīstība, kas padarot indivīdu par paklausīgu marioneti manipulatoru, vispirms masu informācijas līdzekļu un reklāmas īpašnieku rokās, min arī sabiedrības atomizāciju, personisko sakaru un grupu solidaritātes zudumu ražošanas un patēriņa jaunajā attīstības pakāpē. Nevar noliegt minēto faktoru ietekmi uz cilvēka politisko aktivitāti, bet galvenokārt uz tās izpausmes un īstenošanas formām.

Paaugstinoties sabiedrības zinātniski tehniskajam ražošanas līmenim, nerunājot jau par iznīcināšanas līdzekļu varenību, vienlaikus pieaug cilvēka darbības kļūdas cena, kas liek katram cilvēkam kļūt uzmanīgākam pret citu cilvēku, vispirms – politiķu darbības iespējami postošajām sekām, veicina personības politisko modrību un vērtēšanas smalkumu. Zinātniski tehniskais progress nosaka arī cilvēku izglītības līmeņa masveida celšanos, kas attīsta arī cilvēku loģiskās spriešanas spējas vispār, ne tikai viņu šauri profesionālās darbības ietvaros vien. Progress cilvēku dzīves materiāli tehniskajā jomā ceļ

cilvēku prasīgumu arī pret dzīves kvalitāti kopumā, tostarp pret tās politisko nodrošinājumu. Bet cilvēku saziņas tehnikas attīstība padara ikvienam pieejamu sazināšanos un domu apmaiņu ar praktiski neierobežotu cilvēku loku. Tie ir personības politisko lomu palielinošie faktori, turklāt ar vēsturiski neizbēgami pieaugošu ietekmi. Tie nosaka cilvēka politiskās darbības, bet tāpat arī bezdarbības aizvien lielāku nozīmi sabiedrības dzīvē.

Protams, starp personības politisko lomu palielinošiem faktoriem un paša cilvēka politiskās izturēšanās kvalitāti nav tiešas un automātiskas saistības. Palielinoties gan eksistences optimizācijas iespējām, gan to apdraudētībai, cilvēku reakcija uz to seko ar neizbēgamu lielāku vai mazāku novēlošanos. Ir vajadzīga masu pieredzes uzkrāšanās, kamēr cilvēki apgūst jauno situāciju un iemācās rīkoties tajā atbilstoši savām interesēm. Tieši šī mūžīgā, bet vēsturiski nebūtiskā cilvēku apziņas un prakses novēlošanās, apgūstot jauno stāvokli, ir radījusi un turpina radīt bezgalīgus pesimistiskus apgalvojumus par sabiedrības bojāeju, tuvo vēstures un pasaules galu vai vismaz par vēsturiskās attīstības apstāšanos. Patiesībā šī procesa kavēšanās vienīgi uzliek pienākumu visiem intelektuāļiem, bet it īpaši politologiem aktivizēt savu izskaidrojošo darbību, apgaismības morālo misiju plašā sabiedrībā.

Politika attiecībā pret personību Ar personības politiskās lomas novērtējumu cieši saistīts jautājums par politiku attiecībā pret personību: kādi mērķi tiek izvirzīti personības veidošanās sabiedriskajam procesam un kādi politiskie līdzekļi tiek izraudzīti to sasniegšanai. Ņemot vērā politikas subjektu daudzveidību, ir saprotams, ka dažādiem politikas dalībniekiem mēdz būt atšķirīga politika attiecībā pret personību, turklāt atšķirīga pret dažādu sabiedrības grupu un slāņu personību. Tā var būt nomācoša, manipulējoša vai atbrīvojoša. Šī politika dažādās sabiedriskās dzīves jomās īstenojama ar atšķirīgiem, tām specifiskiem līdzekļiem.

Sociālajā jomā, īstenojot sociālo politiku, var ietekmēt personības sabiedriskās paštražošanās kvalitāti un drošību, tā padarot personību vairāk vai mazāk atkarīgu no citu – sociāli spēcīgāko subjektu varas. Sociālā nodrošinātība ir svarīgs cilvēka brīvības faktors, jo paplašina viņa pašrealizācijas iespēju izvēles loku un mazina viņa atkarību no citiem sabiedrības subjektiem. Vienīgi sociāli nodrošināts cilvēks var būt brīvs savas sabiedriskās izturēšanās izvēlē. Politiski regulējot personības sociālo atkarību (no zemes īpašniekiem vai valdītājiem, no kapitāla īpašniekiem, no valsts vai sabiedriskajām amatpersonām, piemēram, birokrātiem vai garīdzniekiem, no sociālās

mikrovīdēs – lauku kopienās, darbābiedrībām, kaimiņiem, ģimenēs), var panākt personības lielāku vai mazāku brīvības pakāpi tās politisko aktivitāšu izvēlē.

Personības politisko aktivitāšu regulēšanā svarīgs ir arī tiesiskais faktors. To parasti min kā pašu svarīgāko vai pat vienīgo, tomēr galvenais ir sociālais faktors, jo tas, determinējot cilvēka sabiedrisko pašatpazīšanās kopumā, nosaka gan personības politisko aktivitāšu vajadzību rašanos, gan arī aktivitāšu īstenošanas reālās, tostarp arī materiālās iespējas. Personības līdzdalības tiesības sabiedrības pārvaldīšanā nosaka visa sabiedrības tiesiskā sistēma kopumā: valsts varas institūtu struktūra, to pakļautība, funkcijas un izveidošanas kārtība, valstī pastāvošās tiesību normas visās to nozarēs – publiskās un civilās tiesības, administratīvās, procesuālās, militārās, finanšu, darba tiesības – un citās tiesību apakšnozārēs.

Personības eksistences juridiskā nodrošinājuma aspektā īpaši tiek izdalītas **cilvēktiesības**. Ar šo terminu apzīmējamās tās valstī darbojošās tiesību normas, kas nosaka atsevišķa cilvēka sabiedriskās eksistences iespējas, kuras viņam garantē valsts vara. Tās tematiski tiek iedalītas trīs grupās: vispārējās, kas nosaka cilvēku dzīvības, veselības, personiskās brīvības un neaizskaramības, ģimenes dibināšanas un bērnu radīšanas un audzināšanas u.tml. valsts garantijas, politiskajās, kas regulē personības tiesības veikt politiskās aktivitātes (pilsonība, vēlēšanu tiesības, pulcēšanās, biedrošanās tiesības, vārda brīvība u.tml.), un ekonomiskajās, kas nosaka personības tiesības uz īpašumu, uz samaksu par darbu, uz sociālo nodrošinājumu utt. Tās ir cilvēktiesības vārda striktajā, juridiskajā izpratnē.

Tomēr masu politiskajā apziņā ar cilvēktiesībām parasti saprot vēl arī ko citu, jo nenošķir tiesības kā sabiedriskās uzvedības normas, kuras sargā valsts vara, no priekšstatiem par taisnīgumu, kas dažādiem cilvēkiem un ļaužu grupām mēdz būt visai atšķirīgi, jo izriet tieši no viņu eksistences vajadzībām un ir vairāk saistīti ar morāles normām, kuras nebūt ne visas ir valsts aizsargātas. Tāpēc dažādu sabiedrības locekļu un viņu grupu politiskajā darbībā izvirzāmās **prasības sakarā ar viņu cilvēktiesībām** parasti neattiecas uz dotajā valstī esošo tiesisko cilvēktiesību juridisko normu, kuras liela daļa iedzīvotāju tekstuāli pat nepazīst, ievērošanu vai pārkāpumiem. Šīs prasības, kas ir daudzu politisko konfliktu un kustību uzmanības centrā, visbiežāk **ir pretenzijas pret valsts varu, lai tā attiecīgu cilvēku vajadzības ņemtu savā aizsardzībā.**

Šajā ziņā ir interesanti paskatīties cilvēktiesību juridisko normu pieņemšanas hronoloģijai atsevišķās valstīs un starptautiskajos

dokumentos. Zīmīgi, ka katrs cilvēktiesību paplašināšanas solis seko iespaidīgām demokrātiskajām kustībām. No tā var secināt, ka cilvēktiesības to juridiskajā nozīmē ir rezultāts masu cīņai par cilvēktiesībām masu apziņas, politiskajā izpratnē, valdošo aprindu piekāpšanās masu prasību priekšā. Ne mazāk raksturīgi ir cilvēktiesību normu stiepjami, "kaučukveidīgie" formulējumi starptautiskajās konvencijās, kas ļauj katras valsts valdošajām aprindām pēc apstākļiem vairāk vai mazāk sašaurināt to tulkojumu un pielietojumu atkarībā no demokrātisko kustību prasīguma politiskās intensitātes valstī un pasaules mērogā. Tas lieku reizi apliecina, ka demokrātija nav kaut kāda statiska, uz ilgu laiku dota iekārta, institūtu un normu sistēma, bet kustīgs konkurējošo politisko spēku savstarpējo attiecību stāvoklis, politisks režīms jeb politikas īstenošanas veids ar saviem masu politiskās aktivitātes noteiktajiem bēgumiem un paisumiem.

Personības kā politikas subjekta veidošanos un aktivitātes lielā mērā nosaka politika arī garīgajā jomā. Šeit īpašu uzmanību pelna vismaz trīs nozares: informēšana, izglītošana un audzināšana. Informēšana jeb ziņu sniegšana, pēc kurām iedzīvotāji nosaka savu izturēšanos, spēlē izšķirošo lomu, kuras personas un kā noteiks savu politisko uzvedību. Ir svarīgi, kam, kādu aprindu pārstāvjiem un cik grūti vai viegli ir pieejamas sabiedriski nozīmīgas ziņas, cik plašas un patiesas ir šīs ziņas, vai, vadoties pēc tām, cilvēks spēj izkopt savu attieksmi pret sabiedriskajiem procesiem un rīcību to ietekmēšanai, kas atbilstu viņa patiesajām sevis sabiedriskās atražošanās optimizācijas interesēm. Dažādi ziņu izplatīšanas ierobežojumi sabiedriskās drošības vai komerciālā noslēpuma sargāšanas apsvērumu dēļ ierobežo cilvēka veidošanos par kompetentu politikas subjektu, pieradina viņu atrasties informatīvajā mijkrēslī, kas veido viņā politiskās mazvērtības kompleksu. Bet mērķtiecīgi sakombinētu un dozētu ziņu plūsmu sniegšana masu saziņas līdzekļos manipulē personības politisko apziņu, ierobežo tās kā politikas subjekta patstāvību.

Izglītība mērķtiecīgi apveltī cilvēku ar sabiedrības uzkrātajām zināšanām, rīcības un domāšanas iemaņām. Pats par sevi saprotams, ka, jo plašāk un pilnīgāk cilvēks tās ir apguvis, jo pilnīgāk viņš apzināsies sevi, savu dabas un sabiedrisko vidi, tur valdošās likumsakarības un spēš mērķtiecīgāk un efektīvāk piedalīties sabiedrisko procesu pārvaldīšanā. Izglītības saturu un kvalitāti visā visumā nosaka cilvēka ikdienā risināmo jautājumu sarežģītības pakāpe, kas ir atšķirīga dažādām profesionāli sociālajām grupām. Izglītība ir smags process, jo prasa no cilvēka pašu grūtāko – mērķtiecīgi un sistemātiski pārveidot sevi. Tā ir arī dārga, jo prasa lielus gan materiālus, gan laika izdevumus. Ir saprotama taupīga, pragmatiska izglītības orientācija

galvenokārt uz darba, iztikas līdzekļu iegūšanas uzdevumu risināšanu, bet tā nosaka izglītības sociālo diferencētību, tātad cilvēku garīgo spēju sociāli nevienādu izkopšanu. Pat ja tas notiek bez politiska nodoma, tam vienalga ir nepārprotams politisks efekts, jo tas nosaka, kuru sociālo grupu piederīgie savā vairākumā būs stiprāki, politikā orientēties spējīgāki un kuru – vājāki kā politikas subjekti. Demokrātijas perspektīvai atbilstoša ir šīs izglītības sociālās nevienlīdzības, kas reizē izrādās arī politiska nevienlīdzība, pārvarēšana, it īpaši analītiskās domāšanas, sabiedrisko procesu cēloņsakarību teorētiskās izprašanas iemaņu ziņā.

Personības audzināšanas galvenā ass ir vērtību orientācijas izkopšana. Par vērtībām atzīstams viss, kas veicina cilvēka un sabiedrības pašatražošanas un pašrealizāciju, tātad tās ir objektīvas, kaut gan atšķirīgas un specifiskas atšķirīgos dzīves vēsturiskajos, sociālajos un individuālajos apstākļos. Turpretī šo parādību kā vērtību pazīšana un par savām vērtībām atzišana ir subjektīva, atkarīga no tā, cik lielā mērā un kā cilvēks izprot sevi un savu eksistenci dotajā vidē. No subjektīvās vērtību orientācijas ir atkarīga cilvēka izturēšanās visās viņa dzīvesdarbības jomās, tostarp arī viņa politiskās rīcības izvēle.

Vērtību apziņa tiek izkopta paaudžu sabiedriskās pieredzes gaitā, vairāk vai mazāk mainoties ar katru jaunu šīs pieredzes soli. Būtiski svarīgi ir, vai katrs dotais subjekts orientējas uz savām vērtībām saskaņā ar savas sociālās grupas un sabiedrības kopumā vērtībām un sasniedz savas eksistences un pašrealizācijas iespējami augstākos rezultātus vai arī viņa vērtīborientācija ir nepilnīga, viņš vadās pēc iedomātām, šķietamām vērtībām un nepilnīgi vai pat viņam postoši izrādīsies viņa dzīvesdarbības rezultāti. Personībai par viltus vērtībām var izrādīties arī kādas citas sociālās grupas politiskās vērtības, kas orientē uz tādu politisku izturēšanos, kas izdevīga šai sociālajai grupai un padara doto personību par tai svešu politisko interešu kalpu un aizstāvi. Tāpēc politiskā audzināšana ir nozīmīgs politiskās darbības veids, kurā norisinās ne vien personības individuālajam, sociālajam un kopsabiedriskajam stāvoklim atbilstošas vērtīborientācijas izkopšana, bet arī valdošo sociālo grupu cīņa par to, lai viņu politiskās vērtības kā savas atzītu iespējami plašas sabiedrības aprindas. Tas ir viens no nozīmīgākajiem politiskās kundzības faktoriem.

Politikas attiecībā pret personību kā politikas subjektu izšķirošais jautājums ir, vai šī politika veicina personības politiskās brīvības, patstāvīgas, kompetentas politiskās jaunrades spēju izkopšanu, kas sekmē sabiedrības progresu un demokrātiju, vai arī tā ir vērsta uz

politisko paverdzināšanu, konformismu un pakļaušanu svešām politiskajām interesēm, personības kā politiskā subjekta lomas minimizēšanu. Cilvēks sabiedrībā vispirms ir savas eksistences indivīds, "Es" un tikai pēc tam personība, sabiedriskās grupas, sabiedriskās kopības, "Mēs" loceklis. Pretējā gadījumā cilvēki, neapzinādamies un nevērtēdami savu individualitāti, veido konformu masu, jebkuram nejaušam vadonim pakļāvīgu pūli ar ubagu psiholoģiju, nevis sabiedrību, brīvu cilvēku kopību, kurā viņi savstarpēji cits citu stiprina un bagātina. Ne jau jebkurš cilvēku kopums ir cilvēku kopība, sabiedrība. Personībai kā politikas subjektam nepieciešamā pilsoniskā stāja un drosme var būt vienīgi sevi cenošam cilvēkam, kas apzinās savu vienreizīgumu. Šīs īpašības ir vienlīdz svarīgas kā indivīdam pašam, tā arī sabiedrībai kopumā. Vājas personības rada vāju un beziniciatīvu sabiedrību, un vienīgi stipras, attīstītas personības veido stipru sabiedrību, kuras radošie spēki nodrošina tās augsto dzīvotspēju, atrodot risinājumus pat vissarežģītākajās pretrunās.

Sociālās grupas kā politikas subjekti Kaut arī politiskā iniciatīva izriet no personības kā politikas subjekta, tomēr sabiedrisko procesu mērķtiecīgā ietekmēšanā – politikā viena paša cilvēka resursi nav lieli un savu politisko mērķu efektīvākai sasniegšanai personības sadarbojas grupās, kuru dalībniekiem ir viņus apvienojošas kopīgas politiskas intereses.

Politisko interešu un no tām izrietošās politiskās rīcības kopība veselai ļaužu grupai, ņemot vērā, ka sabiedrisko procesu mērķtiecīga ietekmēšana prasa gan ievērojamu spēku piepūli, gan arī laiku, var izveidoties vienīgi uz pietiekami nopietna, šīs grupas dalībniekiem kopīga vitāli nozīmīga pamata. Tiem vajag būt šo cilvēku eksistenci noteicošiem apstākļiem, kuru noteikta veida izmaiņu vai saglabāšanu kā sev vajadzīgu un ar pārvaldīšanas (politiskajiem) līdzekļiem sasniedzamu vienlaikus apzinās vairāki, bet visbiežāk – pat daudzi cilvēki. Tas liek secināt, ka politikas grupveida subjekts ir sociāla grupa, tas ir, tādu ļaužu kopība, kam raksturīga sevis sabiedriskās atražošanās (eksistences) kāda kopīga un pietiekami būtiska iezīme, kas arī nosaka gan viņu līdzīgu apziņu, gan izturēšanos sabiedrībā, arī viņu kopīgās intereses sabiedrisko procesu pārvaldīšanā.

Tomēr ne katra sociālā grupa var būt par politikas subjektu. Ja kādas grupas eksistences apstākļi šīs grupas dalībniekus vairāk šķir nekā vieno, piemēram, ja grupa ir teritoriāli stipri kļiedēta vai arī tās dalībnieku savstarpējā konkurence savu ražojumu vai sava darbaspēka pārdošanā ir stiprāka par viņus vienojošiem apstākļiem, tad tāda grupa nekļūst par politikas subjektu, it īpaši, ja minētajiem

faktoriem pievienojas zems sevis sabiedriskās apzināšanās līmenis, kas neļauj cilvēkiem nonākt pie kopēja viedokļa par to, kā viņi ar politiskiem līdzekļiem varētu panākt savas eksistences pilnīgāku nodrošināšanu.

Cilvēku sakļaušanos politiskai kopdarbībai traucē arī tas apstāklis, ka jebkurš indivīds pēc sevis sabiedriskās atražošanās nosacījumiem objektīvi vienlaikus pieder pie vairākām sociālajām grupām, un no apstākļiem ir atkarīgs, pie kuras no tām viņš sevi pieskaitīs, kuras politiskās intereses viņš uzskatīs par sev prioritārām, uz kuru bāzes viņš būs gatavs kopdarbībai ar citiem sabiedrības locekļiem. Tā, piemēram, uzņēmējs var būt rūpnieks, lauksaimnieks, tirgotājs, banķieris vai transporta uzņēmuma īpašnieks, un vēl ir jautājums, vai (un kādos gadījumos) viņš būs solidārs ar visu uzņēmēju šķiru kopumā vai dos priekšroku savas šaurākas grupas interesēm. Tāpat arī darba ņēmējs var būt piederīgs jebkurai no minētajām saimnieciskās darbības sfērām, turklāt viņš var būt augstu vai zemu atalgots, augstas, vidējas vai zemas kvalifikācijas, pilsētnieks vai laucinieks utt.

No daudzu apstākļu sagādīšanās ir atkarīgs, ar ko cilvēks saskatīs savu interešu kopību, kādās sabiedrisko procesu izmaiņās viņš cerēs uz sava sabiedriskā stāvokļa pilnīgāku nodrošināšanu, citiem vārdiem sakot, ar ko viņš sevi sociāli identificēs. Augsti situēts bankas kalpotājs var justies tuvāks uzņēmējiem, turpretī vidēji vai zemu atalgotais – strādniekiem; rūpniecības vai lauksaimniecības strādnieks kā galveno var saskatīt savu atalgojuma vai darba apstākļu interešu pretstatu darba devēja interesēm, bet nozares kā tādas apdraudētības apstākļos viņš var justies solidārs ar savu darba devēju, aizstāvot nozares kopējās intereses, utt. Šeit nav stingras un viennozīmīgas determinācijas, jo sociālā stāvokļa galvenais rādītājs ir cilvēka sabiedriskās pašatražošanās līmenis, viņa dzīves pašrealizācijas kvalitāte, kas katrreiz ir atkarīga no daudziem savstarpēji saistītiem faktoriem un arī vērtēta tiek pēc dažādiem rādītājiem. Tas, kurus no tiem un cik pamatoti par izšķirošajiem, turklāt tuvākā vai tālākā perspektīvā saskatīs tas vai cits cilvēks, ir atkarīgs no konkrētas situācijas sabiedrībā, viņa sabiedriskās pieredzes un analīzes spējām. Tāpēc cilvēku sociālā piederība tikai pašos pamatos un uz ilgstošas sabiedriskās pieredzes bāzes nosaka viņu galvenās politiskās ievirzes – un arī vienīgi kā tendences. Tas viss kopumā padara sociālo grupu par objektīvu parādību ietekmētu cilvēku kopu, kas konsolidējusies par subjektīvi mērķtiecīgu politikas aktoru.

Politoloģiski ir svarīgi aplēst sociālo grupu kā politikas subjektu savstarpējo attiecību sistēmu un pēc iespējas prognozēt tās izmaiņu

virzienu. Šinī ziņā vērā būtu jāņem tie faktori, kas politiski gan sa-
liedē, gan arī šķel katru no interesējošajām sociālajām grupām, liek
to dalībniekiem apzināties savas grupas intereses to nozīmīguma se-
cībā vai arī maldina viņus un traucē politiski vienoties savā starpā.
Turklāt sociālās grupas dalībnieku sevis apzināšanās tieši par šai
grupai piederīgajiem notiek salīdzinājumā un pretstatā ar citām so-
ciālajām grupām sabiedrībā, uz sabiedrības sociālās struktūras – sa-
biedrībā ietilpstošu sociālo grupu kopuma un to savstarpējo attiecību
un atkarības fona.

Sabiedriskā darba dalīšanas rezultātā izveidojušos sociālo grupu
dalībniekiem neatslābstošas uzmanības centrā ir īpašuma un tā iz-
mantošanas jautājums, it īpaši attiecībā uz ražošanas līdzekļiem kā
sevis uzturēšanas patstāvības materiālo pamatu, un no tā izrietošais
jautājums par saražoto vērtību sadali un pārdalīšanu sabiedrībā. Sa-
biedrības sociālā struktūra tās vēsturiskajā determinācijā un daudz-
pusīgajās izpausmēs ir vairāk teorētiskās analīzes priekšmets, tur-
pretī savas vietas sabiedrisko bagātību sadalē atšķirību no citiem
sabiedrības locekļiem saskata un pārdzīvo jebkurš, jo tas ir viņa ek-
sistences nodrošināšanas pamatjautājums. Pēc tā cilvēki skata savu
piederību kādai vienai grupai un pretstatu citai, tas ir viņu sociālās
pašidentificēšanās, bet arī pretrunu ar citām grupām apzināšanās
pamats. Bet no tā izriet cilvēku politiskā nostāja: kā, pārvaldot sa-
biedriskos procesus, nodrošināt sev izdevīgāku vietu bagātību sadalē.
Sociālās pretrunas ir politisko pretrunu pamatā un liek sociālajām
grupām veidoties par politikas subjektiem.

Aplūkojot jebkuru sociālo grupu kā politikas subjektu, pirmām
kārtām būtu jāņem vērā visa kopuma (sabiedrības) sociālo grupu sav-
starpējā atkarība – kuras grupas no kurām, kādā savas eksistences
jautājumā, kādā veidā un cik ļoti ir atkarīgas –, kas arī nosaka viņu
pozīcijas bagātību sadalē. Kā nākamā būtu izvērtējama sociālā sprie-
dze šo grupu starpā, jo tieši sociālā spriedze ir politiskās spriedzes
pamatā: kura grupa uz kuras rēķina un kādā veidā nodrošina vai var
nodrošināt savu eksistenci. Tālāk būtu jānovērtē katras grupas ka-
pacitāte: cik liela ir grupa, vai ilgi pastāv (cik lielā mērā ir uzkrājusi
sava stāvokļa pieredzi), vai ir jaunizveidojusies un no kādām grupām
(ar kādu sociālu pieredzi un politiskiem uzskatiem) rekrutējušies
jaunpienācēji, cik kompakta vai kļiedēta cilvēku savstarpējā saskar-
smē tā ir. Īpaši svarīgi ir novērtēt katras sociālās grupas eliti – grupas
attīstītāko pārstāvju, kas visvairāk akumulējuši grupas sociālo pie-
redzi un pauž grupai raksturīgākās īpašības, kopumu, tā sabiedriskā
brieduma pakāpi, īpatsvaru grupas sastāvā un ietekmi grupā.

Kā katras dotās sociālās grupas saliedēšanās vai sairuma faktors nozīmīga ir tās sociālā mobilitāte, tās locekļu pārvietošanās uz citām sociālajām vai teritoriāli sociālajām (migrācija) grupām, tās dominējošie virzieni (uz augstāku vai zemāku seviš sabiedriskās pašatļaušanās līmeni un kādās proporcijās pārvietojas šo grupu pamatošie dalībnieki, viņu spējas adaptēties jaunajā sociālajā stāvoklī un vidē), šīs pārvietošanās intensitāte un ar to saistītā spriedze vai apmierinātība grupā. Piemēram, zemniecības kā politiskā subjekta izmaiņas sakarā ar tās daļas aizplūšanu uz pilsētām, kur zemnieki kļūst par strādniekiem celtniecībā vai rūpnīcās vai par deklasētajiem bezpajumtniekiem, kā tas masveidā sastopams Latīņamerikā un Āfrikā, vai arī par rūpnīcu strādniekiem, turpat lauku apvidos attīstoties rūpniecībai, kā tas notika daudzviet Centrāleiropā un Rietumeiropā. Sociālās grupas kā politiskā subjekta izmaiņas ietekmē arī sociālā pārvietošanās tajā (papildināšanās) no citām grupām: no kādām, ar kādu sociālpolitisku pieredzi, izglītību, kvalifikāciju un cik daudz, viņu adaptēšanās vai savrupība šajā grupā, piemēram, strādniecības papildināšanās ar ienācējiem no laukiem Latvijā, Krievijā, Polijā vai ar ārzemju strādniekiem Vācijā, Francijā, Anglijā, bet īpaši – ASV. Dažādām sociālajām grupām ir atšķirīga gan to mobilitāte – spējas sociāli pārvietoties, gatavība pamest veco stāvokli un mesties jaunā meklēšanā –, gan adaptivitāte – spējas pielāgoties jauniem apstākļiem, ieiet jaunā vidē.

Kā īpaši graujošas sociālo grupu kā politikas subjektu pastāvēšanai jāmin marginalizācija, deklasēšanās un lumpenizācija. Marginalizācija (no franču val. *marginer* – mala, robeža) ir sociālās grupas kopumā vai tās daļas nonākšana tai neraksturīgā stāvoklī, piemēram, zemniecības daļai piepelnoties kā sezonas strādniekiem vai sniedzot pakalpojumus tūristiem, medicīnas māsām strādājot kā apkopējām. Parasti marginalizācija pavada sociālās grupas sociālā stāvokļa pasliktināšanos. Taču tā var notikt arī, materiālajam stāvoklim saglabājoties vai pat uzlabojoties, piemēram, industriālo, lielajos cehos strādājošo strādnieku daļai kļūstot par sarežģītas tehnikas operatoriem un kontrolieriem, ieņemot vidusstāvokli starp strādnieku un inženieri, vai ražošanas procesam sadrumstalojoties pa nelielām ražotnēm, kur nav ikdienas kontakta ar citiem strādniekiem, vai lielo autotransporta uzņēmumu šoferiem kļūstot par šo pašu uzņēmumu apkalpojošiem autovadītājiem, bet “patstāvīga”, uz paša risku strādājoša sikuzņēmēja statusā. Marginalizācijas rezultātā sociālās grupas iepriekšējā sociālpolitiskā pieredze izrādās vai šķiet vairs nederīga, zūd iepriekšējā kopības izjūta, jaunajos apstākļos savu interešu apzināšanās prasa ilgāku laiku pieredzes uzkrāšanai, bet to aizstāvēšanai un īstenošanai dažkārt nepieciešamas arī citas rīcības formas.

Deklasēšanās ir iepriekšējās sociālās piederības un eksistences nosacījumu zaudēšana, neiegūstot jaunus, stabilus eksistences avotus. Deklasētajām personām un sabiedrības grupām raksturīgs sociālās un politiskās orientācijas zudums, aizvainojuma un nolemtības jūtas, politiskā pasivitāte, ko, stāvoklim pasliktinoties, var pēkšņi nomaiņīt agresivitāte un gatavība atbalstīt jebkuru politisku avantūru, ja vien tā sola stāvokļa uzlabošanos. Deklasēšanās iestājas ilgstoša bezdarba rezultātā ekonomikas krīžu vai depresijas apstākļos, notiekot straujām ražošanas veida, struktūras vai sabiedriskās iekārtas izmaiņām.

Deklasēšanās var pārāugt lumpenizācijā, kas ir dziļš un bezcerīgs sociāls pagrimums, bez kādām izredzēm atgūt kaut cik drošu sociālo stāvokli. Lumpenizētiem elementiem raksturīga dzīvošana "no rokas mutē", no gadījuma rakstura iztikas avotiem, sociālās atstumtības izjūta ar no tās izrietošu spontānu agresivitāti un noslieci uz noziedzību. Tas iegūst politiski īpašu bīstamību, ja lumpenizēto slāņi nonāk radikālu politisko spēku vadībā, kā tas bija, piemēram, nodibinoties padomju iekārtai Krievijā vai nacionālsociālistiskajai diktatūrai Vācijā. Arī Lielās franču revolūcijas laikā un cīņās par ASV nodibināšanos šādiem slāņiem bija visai spilgta postoša loma, kas galu galā morāli un organizatoriski kaitēja arī tai kustībai, kura viņus izmantoja.

Visbeidzot jānovērtē, kādi sabiedrības ietekmēšanas resursi ir vai var nonākt sociālās grupas rīcībā, kāda rakstura un cik daudz to ir. Tādi resursi var būt materiālā bagātība, bruņojums, intelektuālais potenciāls, organizētība, masveidīgums. Pie šiem resursiem būtu minams arī iespējamais starptautiskais atbalsts dotās sociālās grupas tīkojumam. Tāds bija Krievijas impērijas atbalsts Francijas muižniecībai pēc Napoleona sagrauves, Padomju Savienības kompartijas atbalsts kapitālistisko valstu strādnieku kustībai, arī Rietumu vadošo valstu valdību atbalsts topošajam Latvijas uzņēmēju slānim, sabrūkot padomju iekārtai un veidojoties tirgus sabiedriskajai iekārtai.

Tikai pēc nosaukto sociālo grupu kā politikas subjektu stāvokļa un objektīvo īpašību novērtējuma iespējams izprast un prognozēt to subjektīvās īpašības, jo, nenovērtētajam un tāpēc neaprēķināmajam objektīvajam stāvoklim un īpašībām negaidīti mainoties, tikpat negaidīti mainīsies sociālo grupu subjektīvās politiskās īpašības, to spējas apzināties savas politiskās intereses un rīkoties, lai tās īstenotu.

Kā pirmā sociālās grupas subjektīvā īpašība jāaplūko tās apziņas raksturs – cik tajā mitoloģiskā, cik empīriskā, cik teorētiskā – un atīstības līmenis – cik dziļi un plaši cēloņsakarību izsekošanā sniedzas

ši apziņa. To nosaka vairāki faktori. Vispirms tas ir šīs grupas vairākumam raksturīgs izglītības līmenis, kas ir atkarīgs no veicamās darbības – ikdienā risināmo jautājumu komplicētības pakāpes, jo formāli deklarēta, pat ar likumu noteikta obligāta izglītība drīz vien izplēn cilvēku apziņā, ja gūtās zināšanas un domāšanas iemaņas netiek regulāri pieprasītas vitāli svarīgu jautājumu risināšanā.

Grupas apziņu nosaka arī tās sabiedriskā pieredze, kurā tiek pārbaudītas zināšanas un, pats galvenais, tiek izkoptas praktiskās darbības un domāšanas iemaņas. Praksei ir tā lielā nozīme apziņas veidošanā, ka tajā jutekliski pārbaudāmie darbības rezultāti vienmēr tiek emocionāli pārdzīvoti kā cilvēka pašrealizācijas veiksmes vai neveiksmes, kā viņa dzīvesspēju apliecinājums. Jo ilgāk krājusies un jo sarežģītāka savu elementu sastāvā un mijiedarbībā ir grupas sabiedriskā prakse, jo tās dalībnieki pilnīgāk apzināsies savu sabiedrisko stāvokli un rīcības iespējas savu interešu īstenošanā, būs apguvuši efektīvākus rīcības paņēmienus un to realizācijai atbilstošus līdzekļus.

Sociālās grupas apziņas veidošanā nozīmīga ir tās dalībnieku savstarpējā saskarsme un saskarsme ar citām grupām un to pārstāvjiem. Saskarsmes gaitā tiek salīdzināta un kritiski izvērtēta katra indivīda paša pieredze, zināšanas un vērtīborientācija, tās iegūst sabiedrisku bāzi, pārlicinošāku raksturu un kļūst par garīgu pamatu indivīdu sociālpolitiskās pašidentificēšanās procesam un no tā izrietošai grupas solidaritātei. Tomēr saskarsmes rezultāti ir atkarīgi ne vien no tā, cik bieži, kādos jautājumos un cik intensīvi cilvēki savā starpā apmainās ar ziņām un domām, bet lielā mērā arī no tā, kam ir lielāki resursi saskarsmē.

Pie saskarsmes resursiem būtu jāmin gan zināšanas, gan loģiskas izsecināšanas un argumentācijas spējas, gan arī atbilstība tradicionāliem, grupas apziņā jau iesakņojušies uzskatiem, īpaši – loģiski nekontrolējamiem mītiem, iemantota personu autoritāte un it sevišķi viedokļa un nostājas demonstrēšanas masveidība. Tā lielā mērā nodrošināma ar masu informācijas līdzekļiem, kuri nepārtraukti sniedz dažādu ziņu plūsmu, kas kalpo cilvēku izturēšanās ikdienas orientācijai. Svarīgi ir, kādu uzskatu piekritēju un paudēju rokās atrodas grupā populārākie masu informācijas līdzekļi – prese, radio, televīzija. Katrs cilvēks atrodas viņa videi raksturīgā politiskās informācijas laukā, kurā mijiedarbojas savā ietekmē uz viņa apziņu dažādas pretrunīgas ziņu straumes. Šīs ziņas tiek uztvertas atšķirīgi atkarībā no katra cilvēka individuālajām zināšanām, priekšstatiem, domāšanas iemaņām un pieredzes, tomēr ir svarīgi, kādi sabiedriski

politiskie spēki ar saviem uzskatiem un ievirzēm dominē šajā informācijas laukā.

Nozīmīgs faktors sociālās grupas apziņas veidošanā ir ne tikai tās sociālā stāvokļa reālā drošība, respektīvi, apdraudētība, bet galvenokārt tas, kā to saskata grupas dalībnieku vairākums. Stāvokļa apdraudētība rosina uz jaunradi izejas meklēšanā savas eksistences labākai nodrošināšanai, arī – vai pat pirmām kārtām – ar politiskiem līdzekļiem. Savukārt stāvokļa drošība, stabilitāte var sekmēt politiskās apziņas kūtumu. Straujas, pat īslaicīgas sociālā stāvokļa drošības svārstības ietekmē cilvēku politisko noskaņojumu, emocionālo gatavību kādam rīcības veidam, kas arī ir svarīga grupas apziņas sastāvdaļa.

Cita svarīga sociālās grupas kā politikas aktora subjektīvā īpašība ir organizētība – spēja saskaņoti un konsekventi mobilizēt savus spēkus kopīgo plānu mērķtiecīgai īstenošanai. Organizētību nosaka grupas dalībnieku uzskatu kopības pakāpe par darbīgi sasniedzamajiem mērķiem, par to sasniegšanas līdzekļiem un pielietošanas iespējamību vienīgi saskaņotas kopdarbības ceļā, tātad upurējot daļu savas individualitātes, savu individuālo interešu kopīgo interešu īstenošanas labā. Kā redzams, organizētība ir indivīdu ilgstošas sabiedriskās pieredzes un viņu politiskās apziņas samērā augstas brieduma pakāpes produkts. Turklāt, nozīmīgi mainoties sabiedriski politiskajiem apstākļiem sabiedrībā kopumā (piemēram, iestājoties ekonomiskai krīzei, karam vai mainoties politiskajam režīmam) vai grupas sabiedriskajā eksistencē (strukturālais bezdarbs, tieši šīs grupas sociālā vai tiesiskā stāvokļa izmaiņas), iepriekšējā pieredze var tās locekļiem šķīst vairs neatbilstoša jaunajai situācijai, tāpēc var mainīties arī viņu politiskā organizētība. Organizētība kā grupas gribas izpausme var mainīties, arī mainoties politiskajam noskaņojumam: bailes vai ilgstošas politiskās neveiksmes, politisko līderu nodevība vai viņu savstarpējie konflikti var organizētību mazināt, turpretī tuvas uzvaras nojauta organizētību parasti veicina.

Par sociālās grupas organizētību liecina tās organizācijas, kas formalizējot nostiprina grupas locekļu savstarpējās attiecības viņu politiskajā kopdarbībā. Organizācijas, uzliekot noteiktas organizatoriskas saistības saviem biedriem, stiprina viņu pienākuma apziņu un darbotiesgribu arī noskaņojuma pārejošo svārstību gadījumos.

Organizētība ir politikas grupveida subjekta svarīgs resurss, bet darba ņēmējiem un trūcīgo slāņu grupām tas ir pats galvenais. Tāpēc, vērtējot grupu kā politikas subjektu, ir vērts noskaidrot, vai dotajai grupai vispār ir savas organizācijas, vai to ir daudz, cik liela grupas

locekļu daļa ir to biedri un cik liela daļa piedalās to organizētajos pasākumos. Tālāk vērtējams, cik būtiski svarīgi grupas eksistencei ir tie jautājumi, kuru risināšanai organizācijas pastāv. Tās var būt sadzīviska rakstura – brīvā laika pavadīšanas, fizikultūras un sporta, kultūrizglītojošas organizācijas, var būt ekonomiskas – pašpalīdzības kases, kooperatīvi, ražotāju vai tirgotāju apvienības, arodbiedrības, var būt tieši uz sabiedrības pārvaldīšanu kopumā vērstas – politiskie klubi, pulciņi, politiskās partijas un to jaunatnes organizācijas. Pēc tam analizējams, cik lielā mērā katras organizācijas un to kopuma mērķorientācija, konkrētie mērķuzstādījumi, programmas, rīcības plāni un metodes atbilst dotās sociālās grupas eksistences nodrošināšanas prasībām. Visbeidzot novērtējama katras organizācijas un to kopuma politiskās darbības efektivitāte – cik lielā mērā tās veicina politiskā subjekta sociālā stāvokļa un politiskās ietekmes nostiprināšanos sabiedrībā.

Par organizāciju nozīmīgumu politikas grupveida subjektu funkcionēšanā liecina arī tas, ka dažādu sociālo grupu cīņa par savu politisko ietekmi sabiedrībā parasti vispirms vēršas pret savu konkurentu un pretinieku organizācijām. Tas notiek dažādi: dažas politiskās organizācijas aizliedz ar valsts normatīvajiem aktiem un cilvēkus krimināli soda par piederību tām, citas vajā ar īpaši biežām un stingrām pārbaudēm, pret citām veic pretlikumīgu vardarbību un terorizē to biedrus, citas nopulgo un cenšas kompromitēt sabiedrības acīs, citas cenšas pakļaut savai ideoloģijai, izmantojot grupas biedru zemo politiskās pieredzes un apziņas līmeni, ar infiltrētu provokatoru un nodevīgu vai glēvu vadītāju palīdzību.

Sociālās grupas tapšana par politikas subjektu nenotiek, vienmērīgi aptverot visus tai piederīgos. Grupas sastāvā ir vairāk un mazāk pieredzējuši cilvēki, cilvēki ar atšķirīgi attīstītu politisko pašapziņu, vairāk savā starpā saistīti vai šķirti. Par sociālās grupas kā politiskā subjekta veidošanās kodolu mēdz būt interešu grupas. Tās ir tādu cilvēku kopumi, kas, apzinādamies savas ekonomiskās, sociālās un politiskās intereses, savstarpēji mijiedarbojoties, tiecas īstenot tās sabiedrībā. To rašanās un funkcionēšana mēdz būt divējādi determinēta. Tās var izveidot attiecīgas sociālās grupas politiski attīstītākie, pieredzējušākie un izglītotākie piederīgie, kā arī dažkārt – šai grupai līdzjūtošie citu grupu pārstāvji; parasti tie ir inteligenti, kas, labāk par citiem apzinādamies šīs grupas intereses, pauž un artikulē tās sabiedrībā un īpaši – grupas iekšējā saskarsmē, palīdz pārējiem grupas locekļiem labāk saprast savas politiskās intereses, to īstenošanas ceļus un līdzekļus, veic idejiski izglītojošo, ideoloģisko un organizatorisko darbību grupā, saliedējot to kā politikas subjektu un vadot

tās politisko darbību. Tas ir ideāls, ar izteiktu altruismu piepildīts variants.

Bet interešu grupa var izveidoties arī no cilvēkiem, kas, savu egoistisku apsvērumu vadīti, tiecas labāk izprast un pilnīgāk īstenot savas intereses sabiedrisko procesu norisē. Darba ņēmējiem tās var būt profesionālās, kvalifikācijas, saimniecības nozares, piemēram, iegūstošās vai bruņojumu ražošanas rūpniecības, retāk – teritoriālās grupas, uzņēmējiem savukārt – saimniekošanas nozares, kapitāla lieluma vai tā investēšanas teritoriālās grupas. Bet, ieņemdami kādu savu kopīgu noteiktu vietu sabiedriskās atražošanās sistēmā, piederdami pie kādas sociālās grupas, viņi neviļus pārstāv, pauž un politiski īsteno arī šīs sociālās grupas intereses kopumā, vismaz galvenās no tām, ciktāl tas nerunā pretī šo cilvēku grupas šauri egoistiskajām interesēm savstarpējā konkurencē ar šīs sociālās grupas citām interešu grupām un grupiņām. Savos politiskajos tīkojumos juzdamas nepieciešamību pēc plašāka sabiedriska atbalsta, tādas interešu grupas, vispirms stiprākās no tām, pasniedz savas intereses kā atbilstošas sabiedrības kopīgajām interesēm un vissekmīgāk politiski pulcina un saliedē ap sevi viņiem tuvākās – savas sociālās grupas aprindas.

Abi šie varianti, gan altruistiskais, gan egoistiskais, mēdz mijiedarboties un pat saplūst savā starpā, te vienam, te otram gūstot virsroku sociālās grupas kā politikas subjekta darbības virzīšanā.

Interesešu grupas kā politikas grupveida subjektu centri ne tikai vieno un saliedē ap sevi savas sociālās grupas, bet ienes tajās arī savu daļu šķelšanās. Tas notiek ne tikai interešu grupu savstarpēji konkurējošu interešu sadursmes dēļ, bet arī kopīgo grupas interešu un to īstenošanas ceļu un metožu atšķirīgas izpratnes dēļ. Tā katrā sociālajā grupā kā politikas subjektā parasti ir vērojams vairāk vai mazāk izteikts uzskatu plurālisms un tā noteikts politisks policentrisms, ko var pastiprināt arī atsevišķu politisko līderu personiskā sāncensība. Kaut gan to savās interesēs vienmēr cenšas izmantot pretinieku sociālās grupas, tomēr to nevar viennozīmīgi vērtēt kā sociālās grupas politiskas vājināšanās faktoru, jo cīņa par grupas ekzistences izredzēm atbilstošāku politiskās ideoloģijas, rīcības programmas un metožu izkopšanu grupai ir svarīgāka par bezprincipa vienotību vienotības pēc.

Vērā ņemami ir sociālo grupu politisko aktivitāšu veidi, kas, secīgi parādoties un attīstoties, padara sociālās grupas par politikas subjektiem un nostiprina tās kā politikas subjektus. Pirmais šāds politiskās aktivitātes veids ir sava sociālā stāvokļa un no tā izrietošo politisko interešu pakāpeniska apzināšanās. Nākamais politiskās aktivitātes

veids ir sociālās grupas dalībnieku savstarpējā saskarsme un saskarsme ar citu grupu piederīgajiem, kuras gaitā noskaidrojas savu interešu kopība un pretrunas ar citām grupām. Tam seko savu interešu un prasību pret citām sociālajām grupām artikulēšana, skaidra formulēšana. Uz tā pamata notiek institucionalizācija, dažādu organizāciju radīšana un darbība savu interešu pilnīgākai noskaidrošanai, paušanai gan grupas ietvaros, gan pārējai sabiedrībai, kā pretiniekiem, tā arī sabiedrotajiem un īstenošanai saskaņotā kopdarbībā. Tālāka sociālās grupas kā politikas subjekta nobriešana izpaužas politiskās akcijās – mērķtiecīgos un saskaņotos pasākumos sabiedrisko procesu ietekmēšanai. Tās var būt kā konstruktīvas, esošā stāvokļa atbalstam, aizstāvēšanai un attīstībai, tā arī destruktīvas, esošo politiku traucējošas, protesta un pat sacelšanās akcijas, vērstas uz politikas izmaiņām. Sociālās grupas politiskās aktivitātes augstākais veids ir cīņa par valsts varu, valsts varas sagrābšana savās rokās un īstenošana savās interesēs patstāvīgi vai (konkurentā) savienībā ar kādām citām sociālajām grupām. Jebkurā nākamajā politiskās aktivitātes veidā, kas raksturo sociālās grupas kā politikas subjekta briedumu, turpinās arī visu iepriekš apgūto aktivitāšu izkopšana, jo mainās sociālās grupas sastāvs, sabiedriskie apstākļi, kas prasa pašu interešu un attiecību ar citām sociālajām grupām koriģēšanu. Tas ir izkopjams un piemērojams apstākļiem organizatoriskajā darbībā.

Tā kā sociālās grupas ir galvenie politikas subjekti, tad sociālā politika ir politikas kopumā un jebkuras politikas nozares svarīgākā sastāvdaļa. Sociālās politikas priekšmets ir sociālo grupu eksistence un tās izmaiņas, kas ietekmējamās ar dažādiem sabiedriskajiem procesiem: ražošanu, sadali, migrāciju, izglītību, kultūras attīstību, veselības aprūpi, dabas aizsardzību utt. Sociālā politika pēc savas ievirzes un rezultātiem var būt sabiedrības kopumā un katras konkrētas sociālās grupas pastāvēšanu saglabājoša (konservējoša), attīstoša vai arī nomācoša, pat iznīcinoša.

Centrālais sociālās politikas jautājums ir: cik lielā mērā un kādas grupas nodrošina savu eksistenci jeb, rupjāk izsakoties, iedzīvojas uz kādu citu un kuru konkrēti sociālo grupu rēķina, tātad ir sociāli un līdz ar to arī politiski pretinieki vai arī atrodas savstarpēji vienlīdz izdevīgā sadarbībā un objektīvi ir sociāli un politiski sabiedrotie partneri.

Galvenais sociālās politikas līdzeklis pret kādu sociālo grupu ir attiecīgās grupas piederīgo eksistences labāku vai sliktāku iespēju nodrošināšana ar viņu pašu ekonomisko darbību. Šīs iespējas var tikt politiski (ar pārvaldīšanas līdzekļiem) sekmētas, ierobežotas vai pat liegtas. Tas, ko parasti dēvē par sociālo politiku, to saprotot kā

sabiedriskās palīdzības sniegšanu sociāli vājajiem, patiesībā ir gan svarīga, bet jau otršķirīga sociālās politikas daļa, kas tiecas tikai mazināt sociālās politikas galveno procesu (sabiedriskās darba un tā produktu dalīšanas) izraisītās ciešanas sociāli vājākajām, ar savu ekonomisko pašdarbību sevi nodrošināt nespējīgām iedzīvotāju grupām. Tā nespēj pilnībā kompensēt šo cilvēku dzīves potenciāla nepilnīgu realizāciju nedz ražošanā, nedz patēriņā. Lai arī kādu apsvērumu dēļ politika tiktu veikta – humānu vai sabiedriskās drošības, vai abu kopā, jo tie ir savstarpēji cieši saistīti, – tā vienmēr atstāj neapmierinātus gan palīdzības saņēmējus, gan arī tos, no kuru līdzekļiem šī palīdzība tiek sniegta, un rada augsni politiskiem konfliktiem.

Nācijas un etniskās grupas kā politikas subjekti Cilvēce savas tapšanas un attīstības sarežģītajā vēsturē ir radījusi, sajaukusi un izklīdinājusi dažādus cilvēku etniskos veidojumus ar atšķirīgu dzīvesveidu un kultūru. Arī mūsdienu sabiedrībā to ir tūkstoši. No šiem etniskajiem veidojumiem politiski nozīmīgi ir tie, kuri spēj teikt savu vārdu, īstenot savu gribu sabiedrības pārvaldīšanas procesos, būt par politikas subjektiem. Bet, lai cilvēku kopumam izveidotos kopīga griba, tai jābūt pamatotai uz kopīgām interesēm sabiedrisko procesu pārvaldīšanā, un tās savukārt var rasties vienīgi uz šo cilvēku īpaša stāvokļa kopības pamata sevis sabiedriskās atražošanās sistēmā. Tātad etniskie veidojumi **kā politikas subjekti** rodas sava sociālā stāvokļa kopības dēļ un ir īpatnējas sociālas grupas. Politoloģiski uz tiem attiecas viss, kas sakāms par sociālajām grupām kā par politikas subjektiem, tomēr ņemot vērā šo veidojumu zināmu specifiku. Politiski nozīmīgi un līdz ar to politoloģiski interesanti no šiem veidojumiem ir divi: nācijas un etniskās grupas nāciju sastāvā.

Nācija ir vēsturiski izveidojusies, savstarpējā darba dalīšanā vienkopus saistīta, sevis sabiedriskajā atražošanā pašpietiekama cilvēku kopība. Nācijai raksturīga kopīgā teritorijā vienota tautsaimniecība, uz kopīgas saimniekošanas pamata izveidojusies kopīga saziņas valoda, kopīgs dzīvesveids un kopīga pamatvērtību sistēma, kas izpaužas kopīgā kultūrā. Nācijas rašanās ir saistīta ar sabiedriskās ražošanas pāreju no naturālās saimniecības, kura pamatos bija noslēgta nelielās kopienās, uz preču ražošanu, kurai nepieciešams plašāks ekonomisko sakaru lauks, tā saucamais nacionālais tirgus, kas arī kļuva par nācijas galveno vienotāju. Katras nācijas sastāvā iegāja un vēlāk to papildināja dažādas etniskās un pat rases izcelsmes, dažādu tautību pārstāvji, visi tie, kurus vitāli būtiski apvienoja darba sabiedriskā dalīšana kopējā tautas sabiedriskās pašatražošanās procesā.

Atražodamās katra uz savas tautsaimniecības materiāli ekonomiskā pamata, nācijas stājās arī savstarpējās (starpnacionālās) attiecībās, kuru galvenais saturs ir preču un pakalpojumu apmaiņa. Attīstoties ražotājspēkiem, starptautiskās darba dalīšanas attiecības iegūst aizvien nozīmīgāku vietu katras nācijas un visas pasaules sabiedrības dzīvē. Uz to pamata veidojas un attīstās pārējās – ekonomiskās, demogrāfiskās, garīgās un politiskās starpnacionālās attiecības. Tā kā dažādām nācijām ir atšķirīgs darba ražīguma līmenis, darbības iespējas un eksistences apstākļi, tās ieņem sociāli atšķirīgas vietas sabiedriskās atražošanās sistēmā, un attiecībām nāciju starpā ir sociāls raksturs.

Savstarpējās apmaiņas rezultāti visām nācijām nav vienlīdz izdevīgi, vismaz sociālajā ziņā ne. Jebkuras preces ekonomisko vērtību sastāda tajā ieguldītā sabiedriski nepieciešamā darba daudzums, bet starpnacionālās tirdzniecības procesā nācijas ar augstāku darba ražīgumu precēs ar vienādu ekonomisko vērtību iegulda mazāk darba (to var pārrēķināt arī ražotāju – šai nācijai piederīgo cilvēku dzīves laikā) nekā nācijas ar zemāku darba ražīgumu. Tā ekonomiski mazāk attīstītās nācijas, tās, kuras piedāvā pasaules tirgū mazāk ražīgu nozaru produktu, starptautiskās tirdzniecības gaitā aizvien vairāk atpaliek no attīstītākajām. Turklāt jāņem vērā, ka tā sauktajām brīvajā pasaules tirgū cenas ar dažādiem līdzekļiem lielā mērā savās interesēs ietekmē stiprākie partneri.

Tāpēc nāciju atšķirības, kuras arī ir to maiņas attiecību pamatā un ar kurām tās cita citu pievelk, ir ne vien starpnacionālo attiecību iemesls, bet arī pretrunu cēlonis, te sakņojas nāciju savstarpējās tuvināšanās un norobežošanās pretrunīgās tendences. Šo tendenču sastādošo pretrunīgo procesu mērķtiecīga ietekmēšana arī ir **nacionālā politika**, kuras subjekti ir nācijas. Precizitātes labad jāpiebilst, ka starpnacionālo attiecību pārvaldīšanā, nacionālajā politikā noteicošā loma ir katras nācijas valdošajām sociālajām grupām, kuru rokās ir visas nācijas dzīves izšķirošie resursi – ražošanas līdzekļi, finanses, komunikācijas, informatīvā un politiskā vara, un tieši tās ir patiesie šīs politikas subjekti.

Nacionālajai politikai, kaut tā ir vienota, ir it kā divi savstarpēji nesaraunami saistīti virzieni: iekšējais – savas nācijas iekšēja nostiprināšana, visādā veidā attīstot tās ekonomisko, garīgo, sociālo, politisko potenciālu, un ārējais – savu pozīciju nostiprināšana un labumu gūšana starpnacionālajā saskarsmē, atkal vispirms nācijas valdošo sociālo grupu interesēs. Pēdējā apstākļa dēļ nacionālās politikas problēmas ir katras nācijas politisko diskusiju priekšmets, turklāt, jo

lielākas ir iekšējās sociālās un politiskās pretrunas sabiedrībā, jo asākas ir šīs diskusijas.

Lai gan dažādām sociālajām grupām ir atšķirīgas intereses nacionālās politikas jomā, katrai nācijai ir kopnacionālās intereses, jo visai sabiedrībai nācija ir vērtība, parādība, kas nodrošina un stiprina tās pašatīstīšanās spējas. Starptautiskajā saskarsmē nācija bagātinās, iegūdamā no citām nācijām materiālās un garīgās vērtības, bet šīs attiecības to arī apdraud, izskalojot tās ekonomisko, garīgo un demogrāfisko potenciālu saskarsmes procesu haotiskajā norisē dažādos līmeņos, it īpaši – ekonomiski stiprākām nācijām, to valdošajām grupām ietekmējot vājākās nācijas.

Ir paradoksāli, bet tieši tie faktori, kas noteica nācijas rašanos, – darba sabiedriskā dalīšana un tirgus – ražošanas un apmaiņas attīstības gaitā apdraud nācijas pastāvēšanu. Haotiskas, bez kopēja pārvaldes centra, bez efektīvām sakārtojošām institūcijām un bez dalībnieku dominējošām vienojošām interesēm un uzskatiem neorganizētās tirdznieciskās attiecības, kas norisinās viena vienīga mērķa – peļņas ieguves dēļ, pakļautas vienam vienīgam vērtību un spēka kritērijam – ekonomiskajam ienesīgumam, neizbēgami apdraud citas sabiedrības kā sevi atražojošas cilvēku kopības vērtības, kurām nav tirgus cenas: dabu, iedzīvotāju veselību, izglītību, zinātņi, mākslu, kultūru kopumā, kas degradē to komercializācijas gadījumā.

Šo nekomerciālo, bet sabiedrības izdzīvošanai būtiski svarīgo vērtību pasargāšanai no haotiskas izjukšanas tirgus attiecību ietekmē nepieciešams attiecīgi nekomerciāls aizsarginstitūts, un tā ir valsts ar tai piemītošo suverenitāti: nedalāmu varas augstību, kas aicināta un ļauj realizēt nacionālo politiku atbilstoši politikas augstākajam uzdevumam – veikt sabiedrības procesu tādu pārvaldīšanu, kas nodrošina sabiedrības pilnvērtīgu pašatīstīšanos kopumā. Tieši šajā savā lomā valsts mūsdienās intensificējušās starptautiskās darba dalīšanas apstākļos ir ekonomiski stiprāko veidojumu, īpaši – transnacionālo monopolu nežēlīgu uzbrukumu mērķis un upuris.

Tomēr nācija kā specifisks sociāls veidojums arī globalizācijas procesā nezaudē, bet varbūt pat iegūst savā nozīmē pieaugošu lomu. Katras **nācijas kultūra** šī jēdziena plašākā nozīmē ir izdzīvošanas līdzekļu un paņēmieni (materiālā kultūra), gudrību un vērtīborientācijas (garīgā kultūra) kopums, kas vēsturiski izveidojies uz tautas pašas pieredzes pamata, kā arī aizgūstot un apgūstot citu tautu sasniegumus, bet noteikti saskaņā ar savas eksistences visu apstākļu

unikālo kopumu. Nav pamatoti salīdzināt, kura nacionālā kultūra ir labāka, jo katra atbilst savas tautas eksistences pieredzei un apstākļiem un ir šīs tautas dzīvotspējas garants šajos apstākļos.

Nacionālajai kultūrai ir konservatīva, tautas dzīvi saglabājoša loma, bet tā ir arī tautas drošas attīstības garants, kas minimizē inovāciju risku. Ieviešot pašuzietus vai aizgūtus jauninājumus savā dzīvē, tauta, pamatojoties uz savu kultūru kā veselumu, atrod tiem lietderīgu pielietojumu, bet, ja tie izrādīsies dotajos apstākļos nelietderīgi, tos bez bēdām atmetīs kā neizdevušos eksperimentus, nesagraujot savas dzīves kontinuitāti kopumā. Kā negatīvu piemēru pietiek atcerēties kolonizatoru postošo ietekmi, kad viņu no varas pozīcijām uzspiestie jauninājumi, ignorējot vietējo kultūru, iznīcināja daudzu tautu dzīvi un pat pašas tautas, laupot tām pašatzažošanās spējas.

Nācijas veidošanās par politikas subjektu ir ilgstošs vēsturisks process. Tajā var izdalīt vismaz trīs galvenos posmus ar tiem raksturīgiem politiskiem procesiem. Pirmais ir savas pašpietiekamības apzināšanās. Te veidojas priekšstati, ka savstarpējā darba sabiedriskajā dalīšanās, vispirms ražošanā un tirdzniecībā apvienotais cilvēku kopums rada un sadala savā starpā tādu produktu daudzumu un sortimentu, kas pamatos ir pietiekams viņu eksistencei, ar to nodibinot regulārākas, ciešākas un būtiskākas saites savā starpā, nekā ir starp viņiem un citiem cilvēkiem apkārt. No šiem atzinumiem izriet pārliecība par savu identitāti, ka viņi veido vienu veselumu, turklāt ar noteiktu specifiku, atšķirīgu no citu cilvēku pašatzažošanās satura, veida, apstākļiem un tātad ar savām kopīgām, no citiem atšķirīgām interesēm. Tas savukārt rada ideju par savas sabiedriskās dzīves procesu patstāvīgas sakārtošanas un pārvaldīšanas nepieciešamību, lai mazinātu ārpus šīs kopības norītošo procesu traucējošo ietekmi uz viņu dzīvi. Tā ir **nacionālā ideja**. Tās tapšana notiek ilgstošas sabiedriskās pieredzes un gan praktiskas, gan garīgas savstarpējās saskarsmes pieredzes uzkrāšanas gaitā.

Kā nākamo posmu var izdalīt **nacionālo kustību**. Tajā notiek nacionālās idejas diskutēšana, nacionālās pašapziņas, tas ir, savas piederības pie īpašas sabiedrības grupas apziņas masveida veidošanās un izplatīšanās. Tas notiek visāda veida domu apmaiņā gan konkrētos jautājumos, gan vispārīnājumos, saskaroties ar daudziem nacionālās idejas pretiniekiem kā pašu vidē, tā ārpusē. Šādos apstākļos notiek institucionalizācija, dažādu organizāciju izveide nacionālās idejas diskutēšanai un izkopšanai (nacionālās bibliotēkas, studentu un māksliniecišķie pulciņi, izglītības un kultūras biedrības, skolas), kā arī dažādas komerciālas organizācijas iegūst nacionālu raksturu

“savējo” kopdarbībai un atbalstam atsvešinātajā sociālekonomiskajā vidē (kooperatīvi, krājaizdevu biedrības, uzņēmēju asociācijas). Šīs organizācijas nonāk tiešā un netiešā mijiedarbībā savā starpā un ar apkārtējiem iedzīvotājiem, veidojot vairāk vai mazāk amorfu vai arī strukturētu nacionālo kustību, piesaistot nacionālajai idejai un pārdomām par tās realizācijas ceļiem aizvien plašākas aprindas.

Noslēdzošais posms nācijas kā politiskā subjekta veidošanās procesā ir sava suverēna vai autonoma **nacionāla valstiskuma izveide** savas sabiedriskās eksistences pārvaldīšanai un aizstāvēšanai visiem, tostarp arī sistematizētas vardarbības līdzekļiem. Rezultātā nodibinās **nacionālā valsts kā nācijas saglabāšanas un attīstības galvenais politiskais instruments**. Te pārpratuma novēršanai vietā būtu precizējums, ka nācijas valsts nav kādas vienas tautības, nacionalitātes institūts.

Tautības ir vēsturiski, ģints sabiedrības sairumā saplūstot vairākām pēc izcelšanās tuvām ciltīm, veidojušās cilvēku teritoriālas, valodiskas un kultūras kopības. Tās vēlākajos vēstures posmos, it īpaši kapitālisma apstākļos, dažādu faktoru ietekmē daļēji palika savas izcelsmes teritorijās, bet lielā daļā tika pakļautas ievērojamai izkliedei pasaulē. To daļas un individuālie pārstāvji eksistenciāli iekļāvās dažādās sabiedrībās kā sevi atražojošās kopībās, vairāk vai mazāk saglabājot savu tautības identitāti galvenokārt valodā un dažās tradicionālās kultūras īpatnībās. Katrā nācijā kā sociāleterniskajā kopībā ietilpst dažādu tautību pārstāvji, kas, savstarpēji saistīti darba sabiedriskās dalīšanas vienotajā sistēmā, kopīgi piedalās sevis un sabiedrības atražošanā.

Kļūdaini ir tādi izteicieni kā *valsts pamatnācija*, *valstī dzīvojošās nācijas* u.tml. Krievu valodā vārds *национальный* vienlīdz apzīmē kā piederību nācijai, tā arī tautībai (viena un tā pati sakne ir abiem vārdiem: *нация* – nācija un *национальность* – tautība), bet latviešu valodā abu šo terminu jaukšana ir vai nu nepietiekamas lietas izpratnes, vai arī latviešu valodas nepietiekamas pārvaldīšanas rezultāts, ja vien aiz tā neslēpjas radikālā nacionālisma fantāzijas par vienas tautības valsts iespējamību.

Atrazdamās vienas nācijas sastāvā, dažādas etniskās, tautību grupas var neieņemt kādu specifisku sociālu stāvokli, ja to pārstāvji ir visumā vienmērīgi izplatīti visās šīs sabiedrības sociālajās grupās. Tad tām nebūs kādu ar viņu tautības piederību saistītu nozīmīgu sociālu interešu, kuru īstenošanai būtu vajadzīgi politiski līdzekļi, un viņas nespēlēs nekādu īpašu lomu politikā.

Bet, ja kādu etnisko grupu pārstāvju vairākumam sabiedrībā būs viņiem raksturīgs sociāls stāvoklis viņu nodarbošanās veida, teritoriālās lokalizācijas vai mantiskā stāvokļa dēļ, viņi pārsvarā piederēs pie kādas vienas sociālās grupas, tad viņu sociālā piederība viņu un apkārtējās sabiedrības uztverē pārsegsies ar viņu etnisko, tautības piederību. Viņu **sociālās intereses tiks apzinātas un paustas kā šīs grupas specifiskas etniskas intereses, kuru īstenošanai nepieciešama arī politiska regulēšana**, bet viņi paši konsolidēsies pēc savas etniskās piederības pazīmēm, īpaši tāpēc, ka tās – valoda, reliģiskās vai sadzīves kultūras īpatnības – ir uzskatāmākas, vieglāk pamanāmas arī empīriskās apziņas līmenī nekā sociālās pazīmes, kuru izpratnei vajadzīgas attīstītākas vispārināšanas un analīzes spējas.

Nāciju sastāvā ietilpstošo etnisko grupu sociālās īpatnības radušās, nācijai veidojoties uz iedzīvotāju etniski nevienlīdzīga pamata, piemēram, Baltijā latvieši, lietuvieši un igauņi bija galvenokārt zemnieki un lauku amatnieki, bet vācieši un poļi – pārsvarā zemes īpašnieki, tirgotāji pilsētās un ierēdņi; no koloniālisma atbrīvojušās zemēs, kur no Eiropas nākušie bijušie kolonizatori bija zemes un kapitāla īpašnieki un ierēdņi, bet vietējo tautību pārstāvji – plantāciju un raktuvju strādnieki.

Etnisko grupu sociālā nevienlīdzība vēl biežāk rodas masveida migrācijas rezultātā. Kādas tautības pārstāvju masveida izceļošana no viņu agrākās dzīvesvietas izskaidrojama ar īpaši sliktiem dzīves apstākļiem viņu dzimtenē, bet viņu liela skaita ieceļošana un apmešanās kādā valstī ir iespējama vienīgi ar nosacījumu, ka viņiem tur atradusies kāda niša tautsaimniecībā, kurā viņi var nodrošināt savu eksistenci. Ar šo brīdi sākas viņu sociālā determinācija un integrācija apmešanās zemes nācijā: sākumā ekonomiskā – darba sabiedriskās dalīšanas sistēmā, drīz arī politiskā, pakļaujoties šīs zemes politikajai kārtībai un iekļaujoties dotās sabiedrības politiskajā sistēmā, tad arī garīgā, pakāpeniski pakļaujoties apmešanās zemē valdošajai kultūrai un, iekļaujoties tajā, veidojot savu grupas subkultūru, kas sastāv no savas dzimtenes kultūras elementiem, pielāgotiem jaunajai kultūras videi, un šo vidi īpatnēji apgūstot un interpretējot savā dzīvesveidā šajā sabiedrībā. Tā veidojas etniskās grupas subkultūra, kas vairs nav ieceļotāju pamestās nācijas kultūra, kaut gan saglabā daļu tās vairāk vai mazāk pārveidotu elementu, bet gan ir apmešanās zemes kopnacionālās kultūras sastāvdaļa, kas ir dažādota un mijiedarbībā ar citu etnisko grupu subkultūrām tās dažādos aspektos bagātināta.

Sabiedriskajai nišai, ko ieņem ieceļojusi etniska grupa, ir savs noteikts sociāls raksturojums, tai piemītošs cilvēku sevis sabiedriskās

atražošanās veids un līmenis. Ieņēmuši to, ieceļotāji nonāk zināmās konkurences attiecībās ar iedzīvotājiem, kas tajā darbojušies agrāk, ieņēmuši un nostiprinājuši tur savas pozīcijas un pretendē uz to saglabāšanu vai pat uzlabošanu attiecībā pret jauno papildinājumu. Te etniski atšķirīgo grupu starpā rodas sociālās pretrunas, kas, jo lielāka ir to savstarpējā konkurence, kura var pāraugt konfrontācijā, veicina jo ciešāku katras grupas iekšējo sociālpolitisko konsolidāciju. Ja tā ir kāda darba ņēmēju sociālā niša, tad šo konkurenci parasti cenšas izmantot darba devēji, tiekdamiēs vājākai etnosociālajai grupai noteikt zemāku atalgojumu un sliktākus darba nosacījumus, līdz ar to izdarot spiedienu arī uz pārējo darba ņēmēju darbaspēka cenu. Tas ir pamats tādai etniskai diskriminācijai darbaspēka tirgū, kas pāriet arī uz citām sabiedriskās dzīves sfērām.

Vēl asāka konkurence rodas, kad kādu sabiedrisko nišu apguvušās etniskās grupas pārstāvji uzsāk mēģinājumus pāriet uz sociāli labāk situētajām sociālajām grupām. Jau tā pastāvošās konkurences apstākļos sociālās "uz augšu" pārvietošanās jomā par aizspriedumiem kļuvušie sabiedrībā pastāvošie priekšstati par tās vai citas etniskās grupas piederīgumu kādai noteiktai (zemākai) sociālajai grupai kļūst par izdevīgu līdzekli jauno sāncensu tīkojumu atvairīšanai, izmantojot viņu acīm redzamās etniskās atšķirības. Tas vēl vairāk nosaka etnisko grupu iekšējo konsolidāciju pret kopējo pretinieku un savstarpēju sociālo norobežošanos līdz pat konfrontācijai pēc etniskajām pazīmēm.

Rezultātā etniskās grupas nācijas sastāvā, ieguvušas sociālu stāvokļa noteiktību, izveidojušās par etnosociālajām grupām, kļūst par īpatnējiem politikas subjektiem. To galvenā īpatnība ir tā, ka viņu politiskās tieksmes īstenot savas sabiedriskās eksistences sociālās intereses ar pārvaldīšanas līdzekļiem artikulējas nevis kā tieši sociālpolitiskas prasības, bet gan kā prasības pēc etniskās vienlīdzības vai etniskajām privilēģijām. Viņu apziņā uz empīriski emocionālā pamata izveidojas apgriezts priekšstats, ka viņu sociālā stāvokļa pamatā ir viņu etniskās īpatnības, nevis, kā tas ir patiesībā, viņu sociālais stāvoklis nosaka etnisko grupu nevienlīdzību. Tāpēc priekšplānā izvirzās politiskās prasības pēc viņu etniskās identitātes politiskas nodrošināšanas, par viņu kā etnisko grupu īpašām tiesībām. Kaut šāda politisko interešu ievirze ir ārdoša sabiedrībai kopumā, to savtīgi bieži izmanto un dažādiem, arī provokatīviem līdzekļiem pat aktivizē valdošās sociālās grupas, lai šķeltu pakārtoto sociālo grupu politisko cīņu par to sociālā stāvokļa uzlabošanu kopumā. Šajā sakarā tiek piekopti dažādi etnopolitikas veidi.

Etnosociālās grupas nācijas sastāvā veidošanās par politikas subjektu norisinās tādā pašā ceļā kā citām sociālajām grupām. Sākumā tā ir sava īpašā stāvokļa apzināšanās dotajā sociālajā vidē, tad – savu vajadzību noskaidrošana un politisko interešu artikulēšana, proti, kas un ar kādiem pārvaldīšanas līdzekļiem grozāms pastāvošajā sabiedrībā. Tam seko un to sekmē institucionalizācija – dažādu kustību un organizāciju veidošanās šo interešu precizēšanai, pieteikšanai pārējai sabiedrībai, savai grupai piederīgo politiskai saliedēšanai, aktivitāšu veicināšanai un koordinēšanai cīņā par savām interesēm un to aizstāvēšanā. Tā kā etnosociālo grupu apziņā jau minēto apstākļu dēļ hipertrofētu vietu, vismaz sākumā, ieņem to etniskās identitātes jautājums un arī reāli tām ir vairāk vai mazāk problemātiska viņu specifiskās kultūras piekopšana daudzveidīgajā etniskajā vidē, tad kā pirmās parasti rodas dažādas kultūras organizācijas savu vajadzību apmierināšanai. Tām paralēli veidojas arī dažādas ekonomiskās darbības apvienības. Būdamas attiecīgās grupas aktīvāko pārstāvju pulcinātājas, šīs organizācijas kļūst arī par politiskās diskutēšanas centriem un iegūst aizvien politiskāku raksturu. Tām seko tieši politisko organizāciju rašanās, kuru darbības uzmanības centrā ir pati sabiedrisko procesu pārvaldīšana dotās etnosociālās grupas interesēs ar sabiedrisko aktivitāšu vai valsts varas palīdzību.

Jebkuras etnosociālās grupas ietvaros rodas un attīstās atšķirīgi priekšstati par tās interesēm, to prioritātēm un īstenošanas līdzekļiem. Šīs domstarpības izpaužas ne tikai dažādās formālās un neformālās domu apmaiņās, bet arī politiski atšķirīgi orientētu organizāciju rašanās un viņu savstarpējā cīņā par ietekmi gan savā etniskajā grupā, gan, balstoties uz grupas atbalstu, sabiedrībā kopumā. Šīs cīņas rezultātā var notikt etnosociālās grupas un tās organizāciju konsolidēšanās uz produktīvākas, grupas stāvokļa uzlabošanai atbilstošākas politiskas stratēģijas un taktikas pamata; rezultātā grupa nostiprināsies kā politikas subjekts dotajā sabiedrībā. Bet etnosociālā grupa šīs cīņas rezultātā var palikt dziļi sašķelta vai arī konsolidēties uz mazproduktīva politiskā ceļa. To pacentīsies sekmēt, atbalstot sev izdevīgākus uzskatus un organizācijas etniskajā grupā, tās politiskie pretinieki. Tādā gadījumā sociāletniskā grupa kā politikas subjekts savā funkcionēšanā tiks vājināta.

Sabiedrisko procesu pārvaldīšana, kas ietekmē etnosociālo grupu kopumu kā tādu vai kādas atsevišķas etnosociālās grupas sabiedrisko atražošanas, ir **etnopolitika**. Izplatītais termins *nacionālā politika* ir korekts, ja tiek attiecināts uz nācijas eksistenci kopumā, par ko jau rakstīts iepriekš, bet tas ir leksiski kļūdainš, ja to attiecina uz etnosociālo grupu dzīves ietekmēšanu. Kā jebkura sociālā politika,

arī etnosociālā var būt pēc savas ievirzes un rezultātiem etnosociālo grupu (vai grupas) attīstoša, konservējoša (to stāvokli saglabājoša), nomācoša vai pat iznīcinoša.

Pēc savām ievirzēm un specifiskajām metodēm etnopolitika var būt **integrējoša**, etnosociālo grupu mijiedarbību paplašina un sek-mējoša darba sabiedriskās dalīšanas procesā, bet tā var būt **segre-gējoša**, nodalot, nošķirot etnosociālās grupas savā starpā to sabied-riskās pašatrazošanās procesā gan pēc sabiedriskajām lomām, gan minimizējot to savstarpējos kontaktus. Etnosociālā politika var būt **nacionālistiska**, ja tā ir vērsta uz īpaši labvēlīga stāvokļa radīšanu, sociālu, politisku, tos-kait tiesisku priekšrocību nodrošināšanu kādai etnosociālajai grupai uz citu grupu rēķina, un tā var būt internacio-nālistiska, veicinot etnosociālo grupu savstarpēju bagātināšanu un atbalstīšanu to attīstībā, rēķinoties ar to, ka, jo attīstītāka ir katra grupa, jo lielāku labumu tā var sniegt citām to savstarpējā mijiedar-bībā. Etnopolitika var būt arī **šovinistiska**, ja tai raksturīga etnisko grupu interešu ignorēšana sabiedrības kā sociālpolitiska kopuma un tā politiskā institūta – valsts nostiprināšanas apsvērumu dēļ. Prak-tiski šovinistiskā politika tomēr darbojas sabiedrībā stiprākās, val-došās etnosociālās grupas interesēs, tāpēc šovinismu bieži raksturo kā īpaši cinisku un nežēlīgu nacionālismu, jo aiz demonstratīvās et-nisko interešu noliegšanas tiek slēpts jau tā stiprāko un sabiedrisko kārtību noteicošo etnisko grupu egoisms. Šis jautājums pelna rūpī-gas pārdomas, globalizācijas procesā dažādām tautām apvienojoties jaunā valstu savienībā ar izteiktām federalizācijas, tas ir, pavalstu suverenitātes likvidācijas tendencēm. Šinī ziņā pamācoša ir PSRS pieredze, kur kā internacionālistiska deklarētā etnopolitika bija pār-svarā šovinistiska. Īpaši bīstami ir tas, ka šovinisms reti kad tiek deklarēts kā ideoloģija un programma, dažkārt pat neapzināts, bet pamatots ar praktisku lietderību vai pat nepieciešamību sabiedriskās dzīves reģionalizācijas un globalizācijas procesā.

Etnopolitikai ir savs instrumentārijs, dažādu darbības formu un paņēmienu arsenāls, īpaši tas attiecas uz etnisko grupu garīgo dzīvi un paražām. Tomēr izšķirošais etnosociālo grupu likteņos ir to so-ciālais stāvoklis, atražošanās drošība un kvalitāte, bet tās balstās uz ekonomiska pamata, tāpēc etnopolitikas, kā jau sociālās politikas vispār, kuras specifisks paveids tā ir, fundamentālais jautājums ir darba ražīgums un vieta radīto vērtību sadalē. Jo attīstītāks, pro-duktīvāks ir etnosociālās grupas eksistences ekonomiskais pamats, jo brīvāka, pilnīgāka, kvalitatīvāka un drošāka ir tās atražošanās visās dzīves sfērās. Ne sociālā izlīdzināšanās, bet tās atšķirību izzušana darba produktivitātes visaugstākajā līmenī mazina, bet vēsturiskajā

perspektīvā, iespējams, pat noņem etniskajām kopībām un to attiecībām sociālo un līdz ar to arī politisko raksturu.

Tomēr neskaids paliek jautājums, vai etniskajām grupām nācijas sastāvā savu etniski specifisko, kultūras jautājumu risināšanai nevajadzēs politiski regulēt kādus sabiedriskus procesus garīgās dzīves jomā. Patlaban kā demokrātiskākais etnosociālo grupu garīgo vajadzību apmierināšanas politiskai regulēšanai tiek pielietots t.s. kultūras autonomijas politiskais princips, saskaņā ar kuru kultūras dzīvē katrai etnosociālajai grupai tiek piešķirta patstāvība veidot savas garīgo dzīvi pārvaldošas institūcijas valsts aparātā un pašdarbīgajās institūcijās. Tomēr šī principa īstenošana ir nepilnīgs jautājuma risinājums, jo, pirmkārt, pielietojot šo principu, katras etnosociālās grupas dzīves pārvaldīšana nonāk šīs grupas ekonomiski spēcīgāko aprindu rokās un tiek veikta viņu šaurajās interesēs, kavējot grupai piederīgo sociāli vajāko slāņu sabiedriski politiskās apziņas veidošanos ārpus etnosociālo interešu robežām. Otrkārt, tik un tā šī politika jārealizē kopnacionālā budžeta ietvaros, kurus nosaka nācijā ekonomiski, sociāli, bet reāli arī politiski dominējošas etnosociālās grupas. Tieši tāpēc politisko pretrunu faktiskai novēršanai nepieciešama etnosociālo grupu ekonomiskā izlīdzināšanās ražošanas produktivitātes tik augstā līmenī, kas nodrošinātu jebkurus nepieciešamus materiālos līdzekļus jebkurai grupai savu, arī garīgo vajadzību apmierināšanai, netraucējot un neierobežojot šajā ziņā citas iedzīvotāju grupas. Tikai ar šādiem nosacījumiem ir iespējama etnosociālo grupu pilnīga sociāla un līdz ar to politiska brīvība, kas noņems to attiecībām politisko raksturu. To varētu uzskatīt par etnopolitikas augstāko rezultātu.

4. nodaļa

POLITISKIE INSTITŪTI

Institūts jeb – latviski – iestādījums ir viens no senākajiem cilvēku civilizācijas veidojumiem. Pirmo reizi dažādiem indivīdiem nonākot savstarpējā saskarsmē, katrs no viņiem raugās uz pārējiem no savu interešu viedokļa un to pašu sagaida no pārējiem attiecībā pret sevi: gan ar bažām, ja intereses ir agresīvas, gan ar cerībām, ja tās ir kopdarbības un savstarpēja atbalsta intereses. Lai noskaidrotu, kādas patiesi izveidosies indivīdu attiecības, ir nepieciešams ilgāks pārpratumu un riska pilns savstarpējas iepazīšanās un pārbaudīšanas laiks. Un tikai pēc tam šo cilvēku saskarsmes un mijiedarbības iespējas kļūst viņiem vairāk vai mazāk skaidras, prognozējamas un viņu mijiedarbības formas iegūst stabilitāti.

Bet, ja sabiedriskās pašatīšanās procesā savstarpēji nepazīstamu vai mazpazīstamu cilvēku saskarsmes kļūst biežas un prasa tūlītēju pāreju subjektu praktiskā mijiedarbībā, tad šāda katrreiz oriģināla savstarpēja “aptaustīšana” un noskaidrošana kļūst neproduktīvi ilga un dzīves procesus kavējoša. Tāpēc katrā sabiedrībā, ja par sabiedrību mēs uzskatām savstarpējā atražošanās procesā saistīto cilvēku kopību, vai nu vēsturiski spontāni izveidojas, vai apzināti tiek radītas noteiktas cilvēku attiecību nostiprināšanas formas jeb institūti. Par vienu no pirmajiem, ja ne par pašu pirmo šādu iestādījumu varētu uzskatīt žestu, mīmikas, pēc tam – vārdu valodu, kas ļauj cilvēkiem ar minimāliem pārpratumiem saprasties savā starpā, priekšmetu, darbību un attiecību apzīmēšanai lietojot noteiktus signālus vai skaņu sakojumus.

Institucionalizējas, t.i., noteiktās formās kļūst fiksēta cilvēku savstarpējā izturēšanās un uzvedība. Un, ja kādi cilvēki pārkāpj šīs, sabiedrības apziņā kā normālas atzītās izturēšanās formas, citi cilvēki, sabiedriskā doma viņus nosoda, novērtējot kā nesaprotamus,

nedrošus vai pat bīstamus sadarbības partnerus, norobežojas no viņiem vai pat izstumj no savas vides. Tā rodas un attīstās sabiedriskās izturēšanās normu – morāles institūts: katrā sabiedrībā un pat sabiedrības daļā ar savām īpatnībām, tomēr kopējs katrai regulārā saskarsmē esošai cilvēku kopībai.

Kā institūti izveidojas arī cilvēku grupas un kopības, kad cilvēki savas kopdarbības regularitātes nodrošināšanai un savu savstarpējo attiecību nostiprināšanai tajā rada vairāk vai mazāk stabilus veidojumus ar to locekļu loku un noteiktām lomām, savstarpējām tiesībām un pienākumiem viņu daudzveidīgajās savstarpējās attiecībās. Tādi institūti ir, piemēram, ģimene, cilts, kādas vietas pastāvīgie iedzīvotāji (atšķirībā no pienācējiem un garāmgājējiem), zvejnieku vai mednieku kopa, draugu pulciņš, dažādas organizācijas u. tml.

Institūta būtība ir indivīdu un cilvēku kopības attiecību mērķtiecīgi fiksēta sakārtošana. Institūts ir cilvēku radīts instruments un funkcionē, pateicoties tajā iesaistīto cilvēku interesēm, spējām, gribai sakārtot un nostabilizēt savstarpējās attiecības. Institūtam kā tādām nav nedz savas apziņas, nedz interešu, nedz gribas, tas nepiedalās sabiedriskajās attiecībās kā subjekts, bet vienīgi kā cilvēku gribas konsolidācijas un īstenošanas līdzeklis. Dažu institūtu atzīšana par *juridiskām personām*, tātad par tiesisko attiecību subjektiem, ir vienīgi juridisks pieņēmums, fikcija tiesisko attiecību kārtošanas vienkāršošanai.

Politikā jeb sabiedrisko procesu pārvaldīšanā, kur tiek sakārtotas daudzu un dažādu cilvēku un cilvēku grupu attiecības, institūtiem ir sava specifiska loma, kuras nozīme bieži tiek arī pārspilēta, nesaskatot vai slēpjot aiz institūtu formalizētiem tēliem un it kā bezpersoniskiem rīcības aktiem reāli darbojošos dzīvos cilvēkus ar viņu subjektīvajām interesēm. Rezultātā politikā un pat politikas zinātnē pārāk bieži tiek aplūkotas attiecības starp institūtiem tā vietā, lai skatītu attiecības cilvēku un cilvēku grupu starpā, kuras tiek tikai kārtotas ar institūtu palīdzību. Cilvēku politisko attiecību institucionalizācija padara šīs attiecības cilvēku apziņā, uzskatos par ierastām un vispāratzītām, tāpēc mazāk apšaubāmām, nostiprina tās ar institucionalizēto attiecību aizsardzībai paredzētajiem sodiem, turklāt padara šo attiecību iezīmes pārskatāmākas arī politiskajā analizē, ja vien institūtos un to darbībā neizlaiž no redzesloka pašus cilvēkus ar viņu interesēm.

Politoloģiskā aspektā institūti iedalāmi pēc to dažādām īpašībām atkarībā no tā, kura no tām tiek uzskatīta par svarīgāko katrā atsevišķā analīzes gadījumā, kādam nolūkam, kā noskaidrošanai tiek

veikta dotā izpēte. Vienīgi jāpatur prātā loģikas prasība, ka jebkura dalīšana (un salīdzināšana arī ir dalīšanas paveids) ir jāveic pēc viena vienota šai dalīšanai izraudzītā kritērija.

Viens no institūtu pamatdalījumiem ir to izšķiršana pēc regulējamā priekšmeta: vai tā ir cilvēku izturēšanās vai cilvēku savstarpējās attiecības. Pirmajā gadījumā tās ir cilvēku **sabiedriskās izturēšanās normas** – morāle un tiesības, otrajā gadījumā tās ir cilvēku savstarpējās attiecības, kuras fiksē **organizācijas**. Protams, abi minētie institūtu veidi darbojas kopā, viens otru ietekmēdami, un nepastāv viens bez otra, bet jāņem vērā, ka katrā no tiem atsevišķi notiek arī patstāvīgas izmaiņas, kuru rezultātā iestājas izmaiņas arī otra institūta funkcionēšanā arī bez tā redzamajām formālajām izmaiņām. Tā, piemēram, pilsonības vai vēlēšanu tiesību normu izmaiņas var ietekmēt pārstāvniecības institūtu (parlamenta, pašvaldību) sastāvu un līdz ar to arī to funkcionēšanu, neizmainot šo organizāciju formas. Un otrādi, piemēram, grozot tiesību sargājošo institūtu, kā policijas vai tiesu organizatorisko struktūru, var ietekmēt to pašu tiesību normu ievērošanas pakāpi, nemainot šo normu saturu.

Pilsoniskā sabiedrība Otrs politisko institūtu būtiskākais iedalījums ir pēc to formalizācijas jeb organizētības pakāpes. Šeit izšķirami divi visu sabiedrības pārvaldīšanu aptverošie, savā starpā cieši saistītie, savstarpēji viens otru ievērojami noteicošie un papildinošie politiskie makroinstitūti, kuros pēc piederības ietilpst visu pārējo politisko institūtu kopums. Tie ir **pilsoniskā sabiedrība un valsts**.

Pilsoniskā sabiedrība ir sabiedrības locekļu, iedzīvotāju pašregulēšanās un pašorganizēšanās sistēma, kas rodas un funkcionē, pilsoniskās pašdarbības ceļā patstāvīgi nokārto-dama sabiedrisko procesu pārvaldīšanas jautājumus. Sabiedriskās pašatzažošanās procesā bieži nonākot savstarpējā saskarsmē un mijiedarbībā, cilvēki, tiekdamiēs pēc savu attiecību sakārtošanas un stabilizēšanas viņiem izdevīgākā veidā, pašdarbīgi, pēc pašu iniciatīvas pieņem kādas savstarpējas izturēšanās formas par *normālām*, tas ir, viņu eksistencei ērtākajām, drošākajām, tā *radīdami* morāles normas, un paši seko, lai tās netiktu pārkāptas, jo šo normu pārkāpumos saskata kaut kādu apdraudējumu savai eksistencei. To pēc būtības varētu saukt arī par savstarpēju vienošanos, “sabiedrisku līgumu”, protams, bez īpašas formalizācijas, bet vienkārši vairākumam klusuciešot piekrītot un pakļaujoties vai nu spontāni radušies, par saprātīgām uzskatītām normām, vai ietekmīgākā (sociāli stiprākā) mazākuma prasībām.

Morāles normu rašanās un izmaiņu mehānisms, lai cik daudzveidīgs un sarežģīts tas arī būtu, shematiski ir izprotams kā sabiedriskās pieredzes apkopojums: tās izturēšanās formas un tie rīcības veidi, kas sabiedrības atmiņā nogulsņējušies kā attiecīgajās situācijās produktīvākie, sabiedriskajā apziņā tiek akceptēti, bet novirzes tiek nosodītas. Šo normu formulējumi var būt vairāk vai mazāk strikti. Pašas šīs normas atkarībā no tās vai citas sabiedrības daļas darbības lauka, pieredzes un stāvokļa sabiedriskajās attiecībās mēdz atšķirties pēc satura, tās var būt visai sabiedrībai kopīgas, kur ir kopīga pieredze un līdzīgas situācijas, bet var būt sociāli un lokāli atšķirīgas un pat savstarpēji cita citu izslēdzošas.

Sabiedrības locekļu savstarpējo attiecību sakārtošanai un stabilizēšanai vēsturiski lēnām, pakāpeniski no cilvēku pieredzes rodas organizatoriskie institūti ar specifisku cilvēku sastāvu, formām, iekšējām struktūrām un dalībnieku funkcijām, vai tas būtu pirmatnējo cilvēku bars vai jau sarežģītāks veidojums – ģimene, ģints vai cilts ar savām iekšējām dalībnieku funkcijām, pienākumiem un hierarhiju. Cilvēki pašdarbīgi mēdz organizēties gan ražošanas (zvejnieku kopa, laukkopju kooperatīvs, kravu pārvadātāju apvienība) un apmaiņas darbībām (tirgus, sagādes vai noieta kooperatīvs, bet arī laupītāju, zagļu vai kontrabandistu grupas), gan sadzīvisku vajadzību apmierināšanas stabilizēšanai (ģimene, sādžinieku, kaimiņu attiecību institūts, dažādas reliģiskās un citas garīgās dzīves kopas, brīvā laika pavadīšanas veidojumi), gan sabiedriskās kārtības uzturēšanas un sabiedrības pārvaldīšanas nolūkiem (brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības, pašaisardzības un partizānu vienības, politiskie klubi, kustības, partijas).

Katrā sabiedrībā un jebkurā tās vairāk vai mazāk stabilajā daļā to dalībnieku savstarpējās attiecībās vienmēr pastāv pretrunas cilvēku interešu un to īstenošanas iespēju atšķirību dēļ, kā rezultātā cilvēku starpā izceļas konflikti, kurus katrs dalībnieks tiecas atrisināt sev par labu, izmantojot viņam pieejamus līdzekļus, tostarp pie izdevības arī fizisko vardarbību. Pilsoniskās sabiedrības institūti, gan normatīvie, gan organizatoriskie, ir aicināti racionalizēt un stabilizēt sabiedrību un sabiedriskās attiecības, vērsti nomākt ne jau pašas pretrunas cilvēku starpā, bet gan konfliktu izpausmes, šim nolūkam lietojot gan pārliecināšanas, gan piespiešanas līdzekļus, neizslēdzot vardarbību, to sabiedrības dalībnieku interesēs, kuri dotajā institūtā ir noteicēji, tātad politiski stiprāko interesēs, kas visbiežāk ir sociāli stiprākie sabiedrības locekļi. Pilsoniskā sabiedrība kā sabiedrības pārvaldīšanas makroinstitūts atspoguļo un stabilizē tās pretrunas cilvēku un viņu

grupu starpā, kas neskaitāmā daudzumā piemīt sabiedrībai kā sevi kopdarbībā atražojošai cilvēku kopībai.

Pilsoniskā sabiedrība kā sabiedrības pašdarbīgas, tātad samērā elastīgas, no cilvēku darbības situācijām un noskaņojumu maiņām atkarīgas pārvaldīšanas veidojums vēsturiski bija pirmais politiskais makroinstitūts, kas apmierinoši tika galā ar savām funkcijām visā cilvēku pirmatnējās kopienas formācijas jeb t.s. priekšvēstures laikmetā, līdz sabiedrības pārvaldīšana saskārās ar apstākli, ar ko pašdarbīgais, tātad lielā mērā uz brīvprātīgu pakļaušanos balstītais pārvaldīšanas veids vairs nespēja tikt galā. Šo pakļaušanās sabiedrisko attiecību un to sakārtošanas veidam (sabiedrisko procesu pārvaldīšanai) visumā brīvprātīgo raksturu, pastāvot, protams, bezgalīgi daudziem individuāliem konfliktiem un arī vardarbīgas piespiešanas aktiem visdažādākajos jautājumos sabiedrības locekļu starpā, noteica ražotājspēku zemais attīstības līmenis.

Valsts izcelšanās un būtība

Saimniecības zemā produktivitāte noteica ģints, cilts locekļu ciešu savstarpēju personisku atkarību: tikai kopdarbībā apvienodami savus spēkus, viņi spēja sagādāt sev minimālu iztiku. Dažu vai vairāku cilts locekļu bojāeja varēja fatāli apdraudēt atlikušo spējas sagādāt sev uzturu. Tas noteica iegūto vai saražoto labumu visumā vienmērīgu (izdzīvošanu tikko nodrošinošu) sadali, izslēdzot jebkādu bagātību uzkrāšanos atsevišķu cilvēku rokās. Pakāpeniski attīstoties saimniecības produktivitātei, un tas bija saistīts ar darba funkciju sabiedrisko sadali, radās iespēja atlicināt un uzkrāt kādu saražotā daudzumu, neapdraudot ar to kādu citu cilts locekļu fizisko izdzīvošanu. Domājams, ka šo iespēju – paņemt sev vairāk no saražotā kopprodukta, nodrošināt ar to sev labāku eksistenci un vēl uzkrāt kādas bagātības uz citu sabiedrības locekļu rēķina – izmantoja tie cilts locekļi, kas veica ciltij kopumā svarīgākās (organizatoriskās un intelektuālās) funkcijas, – virsaiši, priesteri, produktīvāko amatu pratēji. Radās individuālais īpašums, sākās un pieauga mantiskā nevienlīdzība.

Mantiskā nevienlīdzība noteica trūcīgāko atkarību no bagātākajiem, un tas ļāva pēdējiem ekspluatēt pirmos, nesamaksājot piesavināties daļu no viņu radītajām vērtībām. Attīstoties un izvērsties sociālajai mantiskajai nevienlīdzībai, sabiedrībā izplatīto daudzveidīgo individuālo pretrunu un konfliktu vidū izdalījās un kļuva pastāvīgs, jau kā sabiedrību visaptverošs, tātad jau kā sabiedrīks, viens konflikts – konflikts īpašuma dēļ, kas sadalīja visu sabiedrību mantīgajos, eksistenciāli nodrošinātajos, un nemantīgajos, kuru eksistenci

nepārtraukti apdraudēja trūkums. Šis konflikts padziļinājās līdz ar to, ka citu uzkrājamo īpašumu vidū galveno lomu ieguva īpašums uz ražošanas līdzekļiem, galvenajiem ražošanas nosacījumiem, padarot tos, kam šo līdzekļu nebija, par nespējīgiem nodrošināt sevi ar pašu darbu.

Nosauktais konflikts kļuva dubultnozīmīgs gan ar savu sabiedrības locekļiem vitāli svarīgo un nesamierināmo raksturu, gan ar to, ka īpašuma apdraudējums nozīmēja apdraudējumu ne vien atsevišķu īpašnieku mantiskajam stāvoklim, bet arī visai sabiedriskās ražošanas sistēmai, jo īpašuma iegūšanas un uzkrāšanas iespēja dažiem uz citu rēķina kļuva par jaunas, produktīvākas saimniekošanas stimulu. Kad īpašuma pretrunas ieguva sociālu raksturu kā pretrunas starp noteiktām sabiedrības sociālajām grupām un kļuva sistemātiskas un nesamierināmas, tās sāka apdraudēt visas sabiedriskās atražošanās sistēmas pastāvēšanu. Sistemātisku traucējumu apkarošanai bija jāizveido tikpat pastāvīgs un sistemātisks mehānisms šo pretrunu izraisīto konfliktu visradikālākajai – vardarbīgai apspiešanai. Tā vēsturiski pakāpeniski radās valsts – sistematizētas vardarbības mehānisms sabiedriskās atražošanās iekārtas aizsardzībai. Valstiskas aizsardzības svarīgākais priekšmets ir īpašums, īpašuma attiecības kā sabiedriskās atražošanās sistēmas ražošanas attiecību pamats.

Nav šaubu, ka valsts veidotāji bija mantīgās sociālās grupas: viņu mantiskās intereses bija vistiešāk apdraudētas, un viņu rīcībā bija vairāk materiālo un garīgo līdzekļu valstisko institūciju veidošanai. Te ir acīmredzams valsts sociālšķiriskais raksturs – to rada valdošā šķira savu interešu aizsardzībai un īstenošanai. Bet valstij vienlaikus ir arī kopsabiedriskais raksturs, jo tā sargā vēsturiski izveidojušos sabiedriskās atražošanās sistēmu, kas nodrošina visas sabiedrības, visu sabiedrības locekļu atražošanas kopumā, protams, dotās ražošanas un sadales sistēmas determinētajās sociālajās attiecībās, kas nav visiem sabiedrības locekļiem vienādi labvēlīgas.

Vēstures ilgstošos posmos, kamēr ražošanas attiecību veids atbilst ražotājspēku vēsturiskajam attīstības līmenim un sabiedriskās ražošanas sistēma ir vēsturiski optimāla, priekšplānā izvirzās to sargājošās valsts kopsabiedriskais raksturs. Valsti sargā ne vien valdošo sociālo grupu radītais valsts represīvais mehānisms un to interesēm atbilstoša ideoloģiska darbība, bet arī tās vispārējā autoritāte pat šīs valsts apspiesto sociālo grupu acīs, jo tās neredz alternatīvu dotajai iekārtai. Bet tajos vēstures posmos, kad sasniegtais ražotājspēku attīstības līmenis ļauj pāriet uz progresīvākām, sabiedrības atražošanai labvēlīgākām ražošanas (un tām atbilstošām īpašuma) attiecībām un

to pieprasa šajā sabiedrības progresā vairāk ieinteresētās šķiras, tam pretojas priekšā stāvošo īpašuma attiecību izmaiņu apdraudētās valdošās – ražošanas līdzekļu īpašnieku sociālās grupas, tad aktualizējas, spilgtāk izpaužas, aktīvi tiek no vieniem uzsvērts un no otriem – apstrīdēts valsts šķiriskais raksturs. **Valsts ir sabiedrības valdošās šķiras izveidota un vienlaikus arī visas tautas politiskā organizācija – sabiedriskajā atražošanā savstarpēji saistīto iedzīvotāju to viņu eksistencei nozīmīgu pretrunu risinātāja, ar kurām viņi pašdarbīgi nespēj tikt galā, neapdraudēdami sabiedrības funkcionēšanu.**

Sabiedrības apziņā un pat politoloģiskajā literatūrā ir visai izplatīts etātisms, uzskats, ka pats svarīgākais sabiedrības pārvaldīšanas institūts un pat subjekts esot valsts, turpretī pilsoniskajai sabiedrībai piemītot tikai maznozīmīga palīgroma, bet pilsoņu uzdevums esot vienīgi kalpot valstij. Tiek ignorēts, ka sabiedrības locekļu attiecību lielākā daļa tiek regulēta pašdarbīgi, bez valsts līdzdalības vai pat bieži pretēji valstiskajām direktīvām, ka tieši pilsoniskajā sabiedrībā radušās un atbalstītās idejas noved pie valsts un tiesību izmaiņām, nevis otrādi, ka bez pilsoniskās sabiedrības atbalsta vai vismaz iecietīgas piekrišanas nevar pastāvēt neviena valsts vara. Pazīstami ir ASV prezidenta Dž. Kenedija vārdi: “Neprasi, ko tev devusi šī valsts, bet pajautā sev, ko tu esi šai valstij devis.” Šādā, vēl feodālisma laikmetā izcēlušās etātiskajā pieejā izpaužas valdošo aprindu, kuras doto valsti ir izveidojušas un valda tajā, tieksme nostādīt savu valsts varu ārpus pilsoņu kritikas, noslēpt valsts kā politiskā institūta sabiedrību, tātad pilsoņu kopumu apkalpojošu funkciju un pakārtotu lomu piešķirt pilsoņu interesēm. Šī pieeja ir krasā pretrunā ar humānisma un demokrātijas principiem.

Valsts kā politiska institūta pamatfunkcija ir sabiedriskās atražošanas kārtības nodrošināšana, pastāvošā ražošanas attiecību veida saglabāšana. Šīs funkcijas īstenošanai valsts veic virkni apakšfunkciju, kuras visai nosacīti var iedalīt pēc valsts politiskās darbības nozarēm un to priekšmetiem. Tā var minēt valsts teritoriālās aizsardzības un agresijas apakšfunkciju, sabiedriskās kārtības uzturēšanas apakšfunkciju, tautsaimniecības regulēšanas un veicināšanas apakšfunkciju, ideoloģiskās audzināšanas un kultūras uzturēšanas apakšfunkciju. Visu šo funkciju īstenošanā valsts cieši mijiedarbojas ar pilsonisko sabiedrību, mainīgās proporcijās dalot iniciatīvu, aktivitātes un materiālo nodrošinājumu starp valsts institūtiem un iedzīvotāju sabiedrisko pašdarbību. Atkarībā no sabiedrības locekļu interešu saskaņojamības vai pretrunīguma pakāpes tajās vai citās darbības nozarēs brīžiem priekšplānā izvirzās te valsts, te pilsoniskā sabiedrība.

Valsts Valstij tās funkciju veikšanai piemīt noteiktas īpašības.
īpašības Kā pirmā un tikai valstij piemītošā specifiskā īpašība jāmin **sistematizētā vardarbība**. Ne jau vardarbība kā tāda, kas nesistematizētā, patvaļīgā veidā bija un ir sastopama pilsoniskajā sabiedrībā dažādu konfliktu risināšanā, sākot ar individuāli sadzīviskiem, piemēram, nepaklausīga bērna nopērsana vai divu sāncenšu izkaušanās, un beidzot ar kopsabiedriskiem politiskiem, piemēram, partizānu kustība vai masu sacelšanās. Valstij būtiska ir nevis pati vardarbība, bet gan vardarbības sistematizētais raksturs, proti, valstī ir stingri noteikts, par kādiem nodarījumiem, kādos gadījumos un pret kuriem cilvēkiem vardarbība ir lietojama, kuras personas izlemj un kuras liek lietā vardarbību, kādā formā un kuros gadījumos ar kādiem līdzekļiem vardarbība ir veicama. Pilsoniskās sabiedrības ietvaros atbilstoši kādā grupā pastāvošajām morāles normām vainīgo mēdza piekaut vai pat nogalināt, bet katrā atsevišķā gadījumā konfliktā iesaistītie ļaudis varēja pēc sava prāta apžēlot vainīgo vai, gluži otrādi, sodīt viņu nežēlīgāk, patvaļīgi (piemēram, vēl 19. gadsimtā dažos Latvijas novados zvejas rīku zagli zvejnieki bez tiesas mēdza savīstīt zvejas tīklā un iemest jūrā; tas bija pretlikumīgi, tomēr šo paražu šad un tad piekopa – bez stingras sistēmas, dažreiz apžēlojot zagli vai arī sodot viņu citādi), turpretī valsts iestādēm un amatpersonām kā sistematizētās vardarbības institūcijām būtiska ir tieši patvaļas izskaušana, tās nedrīkst pēc sava ieskata vien pielietot vardarbību vai nepielietot to, ja tās pielietošana dotajā gadījumā ir paredzēta ar likumu, turklāt noteiktā formā.

Ar vardarbības sistēmismu nesaraucjami ir saistīta un to nodrošina cita valsts specifiskā īpašība – **tiesības, sabiedriskās izturēšanās normas, kuru ievērošanu garantē valsts**. Tieši tiesības, reglamentējot izturēšanos un nosakot sodus, galu galā arī vardarbīgos, kuri šo izturēšanās normu pārkāpējam jāsaņem no valsts, padara šo vardarbību par sistēmiski noteiktu atšķirībā no pilsoniskās sabiedrības patvaļīguma. Tiesības kā valsts atribūts cieši un neviennozīmīgi mijiedarbojas ar pilsoniskās sabiedrības instrumentu – **morāli, sabiedriskās izturēšanās normām, kuru ievērošanu nodrošina sabiedriskā doma**.

Sabiedriskās izturēšanās normas, gan tiesības, gan morāle, vērstas uz sabiedrisko vērtību sargāšanu. Vērtības ir tas viss, kas nodrošina un veicina cilvēku atražošanu. Sabiedriskās vērtības nodrošina cilvēku sabiedrisko atražošanu. Tiktāl, ciktāl sabiedrība ir sociāli diferencēta, tās dažādu sociālo grupu atražošanās norisinās atšķirīgi un ir atkarīga no atšķirīgiem faktoriem. Tāpēc šīm grupām bez kopējām, visu sabiedrisko atražošanu nodrošinošām vērtībām ir savas specifiskās sabiedriskās vērtības, kas nodrošina tieši viņu eksistenci,

un arī viņu morāle satur gan kopsabiedriskās, visai sabiedrībai nozīmīgās vērtības sargājošās normas, gan arī katrai grupai specifiskās, tās īpašās vērtības sargājošās normas.

Katras konkrētas sabiedrības atražošanās norisinās tās ražošanas veidam atbilstošajās ražošanas un citās sabiedriskajās attiecībās, kuru noteicošajās pozīcijās izvirzās un kļūst par valdošo tā sociālā grupa, kuras rokās atrodas eksistencei svarīgākais – ražošanas līdzekļi. Tā, būdama valdoša sabiedrībā un valstī, ir noteicoša arī tiesību normu radīšanā un uzturēšanā atbilstoši vispirms savas eksistences interesēm, savai morālei. Bet, tā kā tās eksistence ir iespējama tikai dotajā sabiedrībā, tad tiesības, kas vērstas arī uz šīs sabiedrības saglabāšanu kopumā, sargā kopsabiedriskās vērtības. Tomēr tās atrodas lielākā vai mazākā pretrunā ar citu, šajā iekārtā pakārtoto sociālo grupu vērtībām un to morāli.

“Normālajās” sabiedrībās, kas garantē dotajos apstākļos apmierinošu sabiedrisko atražošanu visām sabiedrības grupām vai vismaz to lielajam vairākumam, tiesību normu ievērošanu garantē ne tikai valsts piespiedvara, bet to atbalsta arī sabiedrības vairākuma sabiedriskā doma. Sabiedrībā valda legālisms, rīcība vienīgi likuma normu robežās, pakļaušanās valdošo aprindu noteiktajiem spēles noteikumiem, pastāv augsta un stabila tiesiskā kārtība. Tiesību normu respektēšana notiek ne tik daudz valsts varas sankciju ietekmē vai kā formāls rituāls, bet gan izaug no katra cilvēka iepriekšējās pieredzes un iekšējās pārliecības. Turpretī reduktīvajās sabiedrībās, kur atražošanās iekšējo vai ārējo apstākļu ietekmē notiek pazeminātā, cilvēku ierastās vajadzības neapmierinošā līmenī, sabiedrība atomizējas, cilvēku izturēšanās ir vērsta ne tik daudz uz sabiedrisko kopdarbību un (viņus neapmierinošas) sabiedriskās kārtības uzturēšanu, cik uz individuālu izdzīvošanu. Šādās sabiedrībās maz respektē tiesību normas, ir zems tiesiskās kārtības līmenis, ko būtiski celt nespēj ne valsts represiju bardzība, ne represīvo institūciju paplašināšanās, jo korumpējas arī paši tiesību sargātāji.

Starp valsti un pilsonisko sabiedrību nereti vērojamas arī pretrunas vardarbības pielietojumā. Pilsoniskās sabiedrības ietvaros tiesību pārkāpējs dažreiz tiek slēpts no tiesiskā soda, citreiz patvaļīgi sodīts bargāk. Tas tiek skaidrots ar to, ka pilsoniskā sabiedrība kā pārvaldes makroinstitūts ir fleksiblāka par valsti un spēj katrā atsevišķā gadījumā labāk novērtēt gan nodarījuma sabiedrisko bīstamību, gan darītāja personību un viņa vainas pakāpi, gan arī pašu situāciju, kurā nodarījums tika izdarīts. Turpretī valstiskās normas – tiesības – ir universālas, vispārīgākas, domātas visiem līdzīga rakstura

gadījumiem un līdz ar to bezpersoniskākas, rupjākas, katrai atsevišķai situācijai ne tik precīzi atbilstošas. Bet tieši ar šo bezpersoniskumu un vispārobligāto raksturu tiesības nodrošina kārtības vienveidību un stingrību visā sabiedrībā kopumā, nosakot robežas, kurās cilvēks var darboties brīvi un kuras viņš ar savu izturēšanos nedrīkst pārkāpt, neatstājot viņam cerības uz sabiedrības labvēlīgu noskaņojumu pret viņa personību vai bažas par negaidītu naidīgumu un cietsirdību.

Var samērā droši nosaukt svarīgākos apstākļus, kas nosaka, cik lielā mērā respektē likumus un citas tiesību normas, cik tiesiski vai – gluži pretēji – patvaļīgi izturas valsts iedzīvotāji un amatpersonas, ar vienu vārdu sakot, kas determinē **tiesisko kārtību** valstī. Kā pirmais apstāklis te jāmin **tiesību sistēmas sakārtotība**: vai visās nozīmīgās iedzīvotāju un institūtu darbības sfērās ir pietiekami daudz atbilstošu tiesību normu un vai šīs tiesību normas nav savstarpēji pretrunīgas, tādas, kas ļauj, piesedzoties ar kādu vienu normu, pārkāpt citu. Kā otro parasti redz **tiesību sargājošos institūtus** (tiesas, prokuratūru, policiju u.tml.): cik funkcionāli saskaņots un pietiekami izvērsti ir to tīkls, cik kvalificēts un plašs ir to darbinieku sastāvs, kas prevalē viņu darbībā – tiesiskums vai operativitāte. Kā trešais apstāklis jānosauc sabiedrības **tiesiskā kultūra**: cik labi cilvēki pazīst tiesību normu burtu un jēgu, bet galvenais – vai tiesību normu respektēšana izriet no iedzīvotāju pārliecības par tās lietderību vai arī ir viņiem ārēji uzspiesta, notiek tikai aiz bailēm no soda. Bet ceturtā un pati fundamentālākā nosacījumu grupa ir **iedzīvotāju ekonomiskā nodrošinātība un sociālā stabilitāte**. Ja cilvēki jūtas ekonomiski un sociāli apmierināti ar pastāvošo kārtību, viņiem mazinās motivācija pašiem pārkāpt šo kārtību sargājošās tiesības, viņi ir ieinteresēti šo kārtību aizsargāt, arī aktīvi un pēc pašu iniciatīvas to dara, tikai nepieciešamības gadījumā saucot palīgā tiesības sargājošos represīvos institūtus. Tāpēc tiesību sargāšanas politikas drošākais balsts un nosacījums ir sabiedrību apmierinoša sociālekonomiskā politika.

Valsts neatņemama īpašība ir **suverenitāte** jeb varas augstība. Monarhijās augstākā vara piederēja suverēnam – monarham un tika pieņemts, ka tā esot visaugstākās varas – dieva (resp., dievu) gribas īstenojums. Republikās tiek uzskatīts, ka augstākā vara, suverenitāte pieder tautai, bet to īsteno tautas pārstāvji augstāko valsts varas institūtu personā. Tas nozīmē, ka sabiedrībā, kas atrodas dotās valsts varas pārvaldīšanā, nav citas varas, kas būtu par to augstāka, vienīgi šīs valsts tiesību normas un varas institūtu nolēmumi ir spēkā un nevar tikt atcelti, grozīti vai apstrīdēti no citas valsts varas vai kāda

cita subjekta puses ārpus šīs valsts. Bez suverenitātes valsts nespēj veikt savu pamatfunkciju – atbildīgi nodrošināt savas sabiedrības atražošanās sistēmas funkcionēšanas līdzsvarotu viengabalainību. Suverenitāte, kā jau varas augstība, nevar būt dalīta starp vairākiem subjektiem: augstākā vara var būt vai nu kādam vienam, vai arī kādam citam, bet noteikti tikai vienam subjektam. Suverenitātes pārkāpums vērtējams kā uzbrukums valstij, agresija no citas valsts puses.

Valstu savstarpējās attiecībās, jo regulārākas un ciešākas tās kļūst, jo biežāk rodas nepieciešamība pēc vienotu vai vismaz saskaņotu tiesību normu pastāvēšanas. Tas arī tiek panākts, slēdzot divpusējus vai daudzpusējus starpvalstu līgumus par tiesību normu unifikāciju kādā noteiktā jomā, bet šīs normas ir spēkā katrā dalībvalstī tikai tad, kad tās ir atzinuši šīs valsts augstākie varas institūti. Ar to brīdi dotās starptautisko tiesību normas kļūst arī par attiecīgās valsts tiesību normām. Katra valsts var izbeigt šo darbību, savā teritorijā denonsējot attiecīgo starptautisko līgumu, un nav neviena par šo valsti augstāka institūta, kas drīkstētu (būtu tiesīgs) ar varu piespiest valsti ievērot tās tiesību normas, no kurām tā ir atteikusies.

Cita lieta, ka kādas valsts varai var izrādīties morāli politiski neizdevīgi atteikties no savām iepriekš uzņemtajām saistībām pret citām valstīm, ignorēt citās valstīs atzītās tiesību normas, jo tad šādu valsts varu sabiedriskā doma uzskatīs par nedrošu vai neizdevīgu partneri, šādai valsts varai jārēķinās ar grūtībām starptautiskajās attiecībās, un tādā ziņā jebkura valsts vara ir faktiski vairāk vai mazāk starptautiski ietekmējama, bet suverenitātes būtība ir tā, ka izšķirošo lēmumu par to vai citu tiesību normu vai direktīvu ieviešanu vai atcelšanu ir tiesīgi izdarīt vienīgi dotās valsts augstākie varas institūti.

Tā kā valstu suverenitātes princips izrādījies par zināmu šķērslī stiprāko valstu un it īpaši multinacionālo kompāniju ekspansijai, 20. gs. otrajā pusē sākās intensīva šī principa politiska un teorētiska apkarošana. Juristi piedāvāja tā sauktā subsidiaritātes principa atzīšanu attiecībā pret suverenitāti. Ar subsidiaritāti apzīmē komponentu savstarpēju papildināšanu. To proklamēja Romas pāvests 1931. gadā, sludinādams kapitālistu un strādnieku samierināšanos, jo viņi savstarpēji papildinot viens otru vienotā sabiedrībā. Attiecinot šo ideju uz valsts suverenitāti, tika skaidrots, ka suverenitāte demokrātiskā valstī piederot nevis tautai kopumā un valsts augstākajai varai kā tautas reprezentantei, bet gan jebkura līmeņa valsts varas institūtiem: pašvaldībām, pavalstu, štatu un zemju varas instancēm un federālajai varai federatīvajās republikās, bet šī suverenitāte esot

dalīta, katrā līmenī pastāvot noteiktā daudzumā piešķirto funkciju apjomā un, visiem varas līmeņiem savstarpēji papildinot citam citu, pie stingra pilnvaru sadalījuma tiekot īstenota kopēja suverenitāte.

Formāli loģiski šī konstrukcija var šķist pamatota, ja vien aizmirst vienu būtisku politisku realitāti: kā un kādas funkcijas tiek sadalītas varas instanču starpā un kas ir to dalītājs. Augstākās instances nosaka svarīgākās tiesību normas un finanšu līdzekļus, kas nepieciešami sabiedrības funkcionēšanas nodrošināšanai, mobilizācijas un sadales kārtību. Rezultātā katra augstākā varas instance nodrošina sev vairāk tiesību un iespēju salīdzinājumā ar zemāko, bet mazāk pienākumu. Rezultātā, un to pierāda arī federatīvo valstu pieredze, zemākas instances varas institūti, nespējami ar to rīcībā esošajiem resursiem pienācīgi pildīt savas funkcijas, ir spiesti vērsties pie augstākās instances pēc palīdzības, bet tā savukārt jau patvaļīgi izlemj jautājumu par palīdzības sniegšanu, bet uz zināmiem, tai vēlamiem nosacījumiem, tā pārkāpdama pilnvaru stingro sadalījumu. Visai šai tiesiski teorētiskajai diskusijai par it kā dalāmo suverenitāti pamatā ir vēlme pierādīt, ka valstu savienībā, kur stiprāko politikas subjektu ietekmē vērojamas federālisma, tas ir, pārvēršanās par vienu valsti tendences, un īpaši Eiropas Savienībā, nekāda suverenitātes pārkāpšana un atsevišķu valstu tiesību un rīcībspēju ierobežošana it kā nenotikšot.

Cita būtiska valsts īpašība ir **valsts administrācija**, noteikts cilvēku loks, kuri ir pilnvaroti rīkoties valsts, tas ir, tautas varas vārdā, izdarīt saistošus lēmumus sabiedrības pārvaldīšanai, lemt par sistematizētās (valstiskās) vardarbības pielietošanu un pielietot to. Citādi to sauc arī par publisko varu, kas rīkojas tautas vārdā, turklāt ne patvaļīgi, pēc pašas ieskatiem, kā tas ir privātās varas gadījumā, bet tā un tajos gadījumos, kā to paredz likums, nosakot šo personu, "tautas kalpu" pienākumus un pilnvaru robežas.

Ar nosauktajām valsts īpašībām ir cieši saistīta un piešķir tām konkrētību valsts **teritorija** jeb, precīzāk, tās sauszemes un akvatoriju robežas, kuru ietvaros ir spēkā dotās valsts tiesības un valsts publiskās varas pilnvaras.

Būtiska valsts īpašība ir arī sabiedrību sastādošā cilvēku loka precīza noteikšana, ko īsteno iedzīvotāju, **pavalstniecības** vai **pilsonības** institūti. Tā kā valsts pamatfunkcija ir sabiedrības atražošanās nodrošināšana, tad tās veikšanai jāspēj konkrēti noteikt to cilvēku kontingentu, starp kuru un valsti pastāv šīs specifiskās attiecības un to noteiktas saistības, kuri cilvēki veido šo sabiedrību, par kuru likteņiem valsts ir atbildīga un kuri savukārt ir atbildīgi šī viņu eksistenci

sargājošā kopējā institūta priekšā. Senākais un mazāk formalizēts ir **iedzīvotāju** institūts, kad par dotajai valstij piederošiem uzskata visus šīs valsts teritorijas ilglaicīgos iedzīvotājus. Tam pamatā ir atzinums, ka viņi ar savām visdažādākajām dzīves aktivitātēm uztur un veido dotās valsts sabiedrību.

Vēstures gaitā sabiedriskās aktivitātes un attiecības kļuva daudzveidīgākas un diferencētākas, atšķirīgākas kļuva arī sabiedrības locekļu lomas valsts funkcionēšanā. Uz šī pamata radās pavalstniecības (monarhijās un diktatūrās) un pilsonības (republikās) institūti. Tiem raksturīgi īpaši nosacījumi un speciālas procedūras, lai sabiedrības loceklis atšķirībā no pārējiem valsts iedzīvotājiem baudītu noteiktas tiesības un garantijas, bet pats savukārt būtu spiests pildīt noteiktus pienākumus attiecībā pret valsti. Iekārtās, kur par valsts varas avotu tiek uzskatīta Dieva vai valdnieka brīvā griba, pirmajā vietā tiek likti sabiedrības locekļu pienākumi pret šo varu un tās nesēju. Tur pastāv pavalstniecība. Iekārtās, kas vadās pēc demokrātiska principa, ka valsts varas avots ir tautas griba, bet valsts ir tautas interesēm kalpojošs iestādījums, pastāv pilsonība un pirmajā vietā tiek liktas iedzīvotāju tiesības, bet pienākumi pret valsti izriet no nepieciešamības nodrošināt šī pilsoņiem kalpojošā iestādījuma funkcionēšanu.

Līdzās nosauktajām, ar valsts būtību tieši cēloņsakarīgi saistītajām valsts īpašībām, bez kurām valsts kā institūts nav iespējama, ir vēl virkne citu īpašību, kuras sekmē valsts funkciju veikšanu, bet neizriet tieši no valsts būtības un var vienā vai otrā valsts pastāvēšanas gadījumā izpalikt vai tikt modificētas. Par tādām valsts īpašībām mēdz uzskatīt līdzsvarotu tautsaimniecību, kas uzskatāmi izpaužas valsts finanšu sistēmas patstāvībā un stabilitātē, ko atspoguļo sava naudas sistēma; valsts administratīvi teritoriālu iedalījumu, kas sekmē sabiedrības pārvaldīšanas darbību mērķtiecīgu attiecināšanu uz noteiktām teritorijām, un iedzīvotāju administratīvi teritoriālu piesaisti (pēc dzimšanas jeb dzīves vietas vai pēc etniskās izcelšanās, vai pēc abām pazīmēm kopā), kas nodrošina personas identificēšanu, kura savukārt nepieciešama iedzīvotāju un valsts savstarpējo attiecību regulēšanai.

Valsti kā sabiedrības pārvaldīšanas specifisko institūtu raksturo **valsts varas struktūra**. No politiskā viedokļa ir nozīmīgi, kāda ir valsts varas institūtu savstarpējās saistības forma: sakārtotības, pakārtotības vai neatkarības attiecības tiem uzticēto sabiedrības pārvaldīšanas funkciju veikšanā. Vara kā sabiedriskā parādība vispār ir atkarības attiecību izpausme, kur viens subjekts spiests pakļauties otra subjekta gribai tiktāl, ciktāl viņš savā eksistencē ir atkarīgs no

otrā subjekta, kuram tātad ir vara pār pirmo, bet valsts varas konstrukcija ir sarežģītāka. Te jānodala valsts varas nesējs, suverēns (no kura atkarīgi šai varai padotie, no varas nesēja atkarīgie subjekti) no valsts varas izpildītājiem, kuriem uzdots izmantot viņiem piešķirto stingri ierobežoto valsts varas daļu suverēna gribas izpildīšanai kādu noteiktu sabiedrības pārvaldīšanas funkciju ietvaros noteiktā vietā, laikā un dzīves nozarē.

Parasti tikai teorētiskajā un filozofiskajā analizē nopietna uzmanība tiek pievērsta šim principiālajam dalījumam, saskatot par suverēnu vai nu dieva (resp., dievu) izraudzīto valdnieku – ideālistiskajā traktējumā –, vai tautu vai tās valdošo šķiru – materiālistiskajā izpratnē. Tam var būt vairāki iemesli. Pirmkārt, valdošajai šķirai nav izdevīgi uzsvērt, ka valsts institūti ir tās gribas īstenotāji, bet, ja par varas nesēju atzīst tautu, tad pārāk bieži var rasties jautājums par šī subjekta interešu visai nepilnīgu respektēšanu valsts varas institūtu darbībā. Tāpēc taktisku apsvērumu dēļ valdošajām aprindām kā varas subjektam izdevīgāk šķiet paslēpties bezpersoniska politiskā institūta – valsts aizsegā. Otrkārt, lai šī cilvēku kopība, vai tā būtu tauta vai tikai tās daļa, varētu darboties kā varas subjekts, tai nepieciešams institucionalizēties, lai spētu viennozīmīgi artikulēt un konsekventi mērķtiecīgi īstenot savu gribu. Tāpēc piezemētākajā spriešanas līmenī arī politoloģijā par valsts varu mēdz uzskatīt pamatnāmāko – valsts varu realizējošo institūciju kopumu to specifiskajā uzbūvē jeb struktūrā.

Valsts varas struktūra Valsts varas jeb, pareizāk, valsts varas institūciju kopuma struktūras pamatā ir varas subjekta centieni risināt sabiedrības pārvaldīšanas pamatpretrunu – **pretrunu starp kompetētību un operatīvātīti**. Lai sekmīgi pārvaldītu sabiedrību, subjektam tā jāpazīst, jāzina tās likumsakarības, pārvaldāmā parādība, tās īpašības un vieta sabiedrības cēloņsakarībās; subjektam jāizprot sava vieta, patiesās vajadzības, to īstenošanas efektīvākie ceļi un metodes, citu politikas subjektu vajadzības, centieni un spējas utt. Tas ir tāds zināšanu apjoms, kura pilnīgai sasniegšanai reālajā sabiedrības pārvaldīšanas procesā pietrūkst gan laika, gan līdzekļu, gan arī paša subjekta atbildības izjūtas par savas darbības sekām. Bet pārvaldošajai rīcībai, lai tā būtu efektīva nepātraukti kustībā esošajā sabiedrībā, jābūt savlaicīgai. Centieni maksimizēt kompetētību, laupīdami laiku, mazina operatīvātīti, centieni palielināt operatīvātīti neizbēgami dara paviršāku, nepietiekamu kompetētību, vedina uz avantūrisku. Tāpēc jebkurš valsts varas struktūras variants ir vairāk vai mazāk kompromiss minētās pret-runas risināšanā, tomēr tāds, kas šķiet varas subjektam optimāls

pārvaldāmo sabiedrības procesu pastāvošās sarežģītības un nepieciešamo pārvaldošo darbību steidzamības apstākļos.

Ņemot vērā teikto, valsts varas struktūra aplūkojama vispirms pēc tās atbilstības pārvaldāmā objekta – sabiedrības un sabiedrisko procesu struktūrai. Tā valsts varas struktūru var analizēt, salīdzinot to ar **politikas nozaru** struktūru, proti, aplūkojot, vai kādas nozīmīgas sabiedrības dzīves nozares, kurām nepieciešama valstiska pārvaldīšana, nav atstātas bez pietiekamas valsts varas institūciju pārraudzības; vai kādu nozaru pārvaldošajiem valsts varas institūtiem salīdzinājumā ar citiem nav piešķirtas nesamērīgi lielas iespējas uz citu nozaru pārvaldīšanas kvalitātes rēķina; vai valsts varas institūtu kopums veido saskanīgu ansambli sabiedrības harmoniskas pārvaldīšanas nodrošināšanai vai arī pastāv un cik lielā mērā sāncensība starp atsevišķiem institūtiem, kas, iespējams, kropļo sabiedriskās pašatzažošanās procesa pārvaldīšanu par labu tikai atsevišķām tā nozarēm.

Valsts varas struktūra analizējama arī pēc tās atbilstības **politikas līmeņu** struktūrai: vai centrālie valsts varas institūti nedomā lokālos, vietējos varas institūtus, laupot tiem spējas operatīvi rīkoties atbilstoši vietējiem apstākļiem, kuros vietējās varas instances ir kompetentākas, bez centrālo iestāžu piekrišanas, vai arī vietējo institūciju pārmērīgi plašas pilnvaras neparalizē centrālo varu kopvalstisko procesu pārvaldīšanā, kuros tā savukārt ir kompetentāka. Valsts varas struktūras pilnveidošana atbilstoši sabiedrības pārvaldīšanas vajadzībām un apstākļiem – kas un kādā jautājumā ir svarīgāks – kompetētība vai operatīvitate – ir mūžīga diskusiju un valsts celtniecības jaunrades tēma. Tās risinājuma optimālu variantu ir iespējams atrast, katreiz izvērtējot varas institūtu, to pilnvaru un resursu attiecību atbilstību pārvaldīšanas procesa aktualitātēm.

Lokālo un centrālo valsts varas institūtu kompetētības attiecību problēma tiek risināta arī **valsts uzbūves formās**. Ir pazīstamas divas formas: unitārā un federatīvā valsts uzbūves forma. **Unitārā valstī** visā tās teritorijā darbojas vieni un tie paši likumi un sabiedrisko procesu pārvaldīšana norisinās pēc vieniem un tiem pašiem noteikumiem, kas tiek uzskatīti par vienādi atbilstošiem jebkurai valsts teritorijas daļai. Kā pamatojums tam ir atziņa, ka visās valsts teritorijas daļās ir pamatos līdzīgi dzīves apstākļi un atbilstoši tiem ir līdzīgas cilvēku vajadzības. **Federatīvā valsts**, kurā pastāv vienota centrālā vara, ir iedalīta lielās teritorijās, pavalstīs, kuru valsts institūcijas ir autonomas, tās ir patstāvīgas un no centrālās varas neatkarīgas kādas noteiktas dzīves sfēras (kurā izpaužas lokālā specifika) jautājumu izlemšanā un tam nepieciešamo likumu pieņemšanā, un

citu pārvaldošo darbību veikšanā. Federatīvās valsts uzbūves pamatā ir lokālo apstākļu tik būtiska atšķirība, ka tajos par kompetentām ir uzskatāmas vienīgi vietējās varas institūcijas. Šie apstākļi mēdz būt dažādi, piemēram, novadu iedzīvotāju etniskais sastāvs, kultūras tradīcijas, konfesionālā piederība, ekonomiskās un klimātiskās īpatnības vai arī valsts vēsturiskā izveidošanās no vairākām agrāk neatkarīgām valstīm vai valstiskiem veidojumiem (Vācija, Šveice, ASV, PSRS u.c.), vai visi šie apstākļi vai daži no tiem kopā.

Politoloģiski nozīmīgi ir ne tik daudz konstatēt šo divu valsts uzbūves formu pastāvēšanu un respektēt to atšķirības varas funkcionēšanā, cik noskaidrot divu pretrunīgu tendenču – unitārisma un federālisma, kas vairāk vai mazāk vērojamas jebkurā valstī, – cēloņus, faktoros, to pastiprināšanos vai vājināšanos un līdz ar to valsts uzbūves izmaiņu nepieciešamību un izredzes. Ar tehnoloģiju, ražošanas, satiksmes un sakaru attīstību, ar pieaugošo iedzīvotāju migrāciju un uzņēmējlielfirmu darbības paplašināšanos mazinās un izzūd daudzas no tām novadu atšķirībām, kas noteica ekskluzīvi vietējo valsts varas institūciju kompetētību vietējo procesu pārvaldīšanā un līdz ar to – determinēto federālismu. Turklāt federālisms kavē valsts varas koncentrāciju un centralizāciju sabiedrības ekonomiski valdošā mazākuma rokās. Tas viss nosaka unitārisma tendences pastiprināšanos ASV, Vācijā un daudzās citās federatīvajās valstīs. Tādēļ arī politoloģiskajā literatūrā unitārisma tendenci visbiežāk uzskata par vēsturiski perspektīvāko un likumsakarīgi uzvarošo.

Tomēr federālisma nesenā uzvara Beļģijā, tā izteikta pastiprināšanās Kanādā un citās valstīs neļauj izdarīt tik viennozīmīgu secinājumu. Nav izslēgts, ka, attīstoties ražošanai, bagātinoties sabiedrībai, augs cilvēku masu prasības pēc diferencēta dzīves komforta, ko spēj nodrošināt lokālo īpatnību saglabāšana un kopšana. Par to liecina strauji spēkā pieņemošās lokālās kultūras un dabas aizsardzības kustības, kā arī lokālo savdabīgumu kārojošais tūrisms. Jaunās tehnoloģijas un sakaru veidi, kā arī pieaugošās sadzīviskā komforta tehniskās iespējas arī nelielās apdzīvotajās vietās mazina vajadzību pēc cilvēku pārvietošanās un koncentrēšanās ražošanas centros. Tas padara tās lokālās atšķirības, kuras līdz šim netika uzskatītas par tik svarīgām, lai to dēļ piekoptu federālismu, par daudz nozīmīgākām un vairāk vērā ņemamām valsts pārvaldīšanā, un tas jau pastiprina federālisma tendenci un pastiprinās to vēl vairāk tuvākajā nākotnē.

Valsts varas dalīšana Jebkuras institucionalizācijas jēga ir pastāvošo attiecību stabilizācija, to saglabāšana. Īpaši svarīgi tas ir valsts varas gadījumā, lai to nesagrābtu un sabiedrisko

procesu pārvaldīšanu nepārvērstu par savu subjektīvo interešu apkalpošanu kādi citi, esošajās attiecībās neparedzēti subjekti. Tāpēc nozīmīga ir valsts varas struktūras aplūkošana tās institūtu funkciju aspektā, proti, pēc valsts varas dalīšanas principa. Šo principu Lielās franču revolūcijas priekšvakarā formulēja Š. L. Monteskjē, un tā būtība ir, ka valsts amatpersonu patvaļas novēršanai nepieciešams, lai valstī savā starpā būtu atdalītas un darbotos savstarpēji neatkarīgi valsts **likumdevēja vara** (likumdošanas jeb legislatīvie institūti), valsts **izpildvara** (izpildvaras jeb eksekutīvie institūti) un valsts **tiesu vara** (tiesas). Protams, visi trīs minētie varas atzari ir savā starpā saistīti, tātad praktiski cits no cita atkarīgi, jo darbojas vienā un tajā pašā sabiedriskajā, tātad ekonomiskajā, sociālajā un kultūras telpā, tie darbojas arī vienotā tiesību telpā un administratīvās pārvaldīšanas sistēmā. Piemēram, izpildvara nodrošina gan likumdevēju, gan tiesu ar telpām, ar apsardzi un sakariem, tiesa izskata izpildvaras darbinieku tiesiskus konfliktus un likumdevēju radīto normu atbilstību valsts konstitūcijai. Varas dalīšana saprotama kā procedurāla, proti, ka attiecīga valsts varas atzara institūta **lēmuma pieņemšanas procedūrā** nedrīkst iejaukties neviens cits institūts vai institūta darbinieks, jo katram varas atzaram ir savas specifiskas funkcijas sabiedrības valstiskajā pārvaldīšanā un kādas no šīm funkcijām pakļaušana kādas citas funkcijas veikšanas interesēm kropļo visu valsts varas funkcionēšanu kopumā, lauž tās kārtību, padara to neprognozējamu, tātad apdraud valsts kā vardarbīga institūta būtiskāko īpašību – sistēmismu.

Ko tad īsti dara valsts varas atzari, kādas ir tās specifiskās funkcijas, kuras tie pilda? Likumdevējs institūts (parlaments, Saeima, dome, padome) analizē un apkopo sabiedrības pārvaldīšanas pieredzi, izvērtē sabiedrības stāvokli un tā izmaiņas tendences un pieņem likumus, augstākās tiesību normas, kas nosaka cilvēku turpmākās izturēšanās robežas. Tie nav priekšraksti, rīkojumi kādam atsevišķam cilvēkam vai amatpersonai, kā viņam rīkoties vienā konkrētā gadījumā, bet gan universāli norādījumi un ierobežojumi, kas kādā noteikta tipa situācijā kādiem cilvēkiem jādara un ko viņi nedrīkst darīt. Pēc ideāla pieņēmuma, likumdevējs pauž augstāko politisko kompetentību visas sabiedrības mērogā. Vairāk neko likumdevējs nedara, tas rada normas, bet sabiedrības tiešas pārvaldīšanas darbības neveic.

To dara izpildvara. Tās funkcija ir sabiedrības operatīva pārvaldīšana, to darbību veikšana, kuras ietekmē cilvēku sabiedrisko izturēšanos katrā konkrētā un specifiskā situācijā: izpildvara pārrauga sabiedrisko kārtību un ietekmē tās pārkāpējus, organizē un veic no-

dokļu ievākšanu, sociālās palīdzības sniegšanu, vienā gadījumā organizē bibliotēkas celtniecību, citā – vecu graustu nojaukšanu, organizē satiksmi uz ceļiem, glābšanas darbus stihiskas nelaimes gadījumā, veic valsts aizsardzības pasākumus, pretizlūkošanas darbu, dibina un uztur sakarus ar citu valstu izpildvarām utt.

Savas darbības nodrošināšanai izpildvara arī rada zināmas tiesību normas (piemēram, ceļu satiksmes noteikumi, ugunsdrošības normas, sanitārās normas), taču tās nedrīkst nonākt pretrunā ar likumiem, bet var tos vienīgi konkretizēt pielietojumam noteiktās situācijās. Tie ir likumam pakārtoti tiesību akti. Patiesības labad tomēr jāsaka, ka izpildvara ar savām likumam pakārtotajām normām var būtiski ierobežot likuma darbību. Piemēram, nosakot satiksmes ierobežojumus kādās teritorijās, tiek ierobežots cilvēka brīvas pārvietošanās konstitucionālais likums; ar instrukcijām un noteikumiem precizējot radioraidītāju izmantošanu, tiek ierobežotas cilvēka likumīgās vārda brīvības tiesības. Bet šos likuma darbības ierobežojumus var pārsūdzēt tiesā, kurai tie neatbilstības likumam gadījumā ir jāatceļ.

Tomēr, veicot sabiedrības operatīvo pārvaldīšanu, izpildvara nepārtraukti mainīgajā dzīvē ļoti bieži sastopas ar nebijušām vai likumdevēja neievērotām situācijām, kuras tomēr prasa neatliekamu operatīvu iejaukšanos un pārvaldošu risinājumu. Tādos gadījumos izpildvara uz savu atbildību apsteidz likumdevēju, bet katrā gadījumā šeit jāreķinās ar iespējamu šādas rīcības nosodījumu, rīkojumu atcelšanu un seku novēršanu uz izpildvaras rēķina pēc tiesas vai likumdevēja lēmuma. Tomēr tas apstāklis, ka izpildvara ciešāk un konkrētāk pārvaldoši saskaras ar sabiedriskās dzīves procesiem un parādībām to dažādībā, dod izpildvarai, vismaz uz laiku, praktiski politiskas priekšrocības salīdzinājumā ar likumdevēju. Izpildvara, tā sakot, skrien likumdevējam pa priekšu. Tāpēc arī saprotams, ka tieši no izpildvaras nāk lielākā daļa likumdošanas priekšlikumu.

Tiesu vara savukārt tiešo pārvaldošo darbību neveic, bet vienīgi izskata un izspriež konfliktus fizisko un juridisko personu starpā sakarā ar viņu darbībām, kuru likumīgo raksturu apstrīd kāda konfliktā iesaistītā puse. Tiesai principā nav savas pārvaldošas iniciatīvas, tā vienīgi uz likuma pamata izskata tiesiskus konfliktus.

Saprotams, ka vienotā politiskajā procesā ir neizbēgama šo triju valsts varas atzaru savstarpēja rivalitāte un ar to saistītie konflikti par prioritāti. Tā likumdevējs visbiežāk pieprasa likuma projekta pamatīgu un nesteidzīgu sagatavošanu un izskatīšanu, kad – pretēji

tam – izpildvara tiecas pierādīt jauna likuma steidzamu nepieciešamību. Likumdevējs mēdz izdarīt spiedienu uz izpildvaru, prasot atsevišķu ministru vai premjera paskaidrojumus un atskaitīšanos arī par vēl nepabeigtu darbu un līdzekļu izlietojuma mērķtiecību. Izpildvara spēj novilcināt vai sagrozīt likumdevēja direktīvu īstenošanu, tā nereti izdara spiedienu arī uz tiesu, ar operatīvo lietderību motivējot kādas personas izolēšanu no sabiedrības vai – gluži pretēji – atbrīvošanu no soda vai soda mīkstināšanu. Tiesa savukārt spēj dažādi skaidrot un pielietot atsevišķas tiesību normas, izskatot tās izšķiršanā nonākušos konfliktus. Tomēr valsts varas institucionalizēts trejdaļījums dara iespējamu katra atsevišķa varas atzara rīcības kontroli no pārējo divu puses un tādējādi sekmē valsts varas stabilitāti.

Šim stabilitāti nodrošinošajam mehānismam ir arī sava konservatīva loma. Ja kāda politiskā spēka ietekmē viens no varas atzariem (izpildvara vai likumdevējs) atļaujas ieviest kādus būtiskus jauninājumus sabiedrības pārvaldīšanā, politiskajai spriedzei samazinoties, pārējie atzari, īpaši tiesa, šos jauninājumus var pasludināt par kādam likumam vai konstitūcijas burtam vai garam neatbilstošiem un atceļamiem. Tāpēc politisko krīžu un citās ārkārtas situācijās (piemēram, kara, sociālo vai dabas katastrofu gadījumos) vērojama varas dalīšanas principa apstrīdēšana vai pat noliegšana par labu varas koncentrācijai izpildvaras rokās.

Valsts aparāts Laika gaitā mainoties sabiedrības dzīves apstākļiem, kā arī priekšstatiem par to, kā būtu pārvaldāma sabiedrība un tās atražošanās procesi, tauta noteiktās (mantošanas, ievēlēšanas vai uzurpācijas) procedūrās pilnvaro tās politisko mērķu un ieceru īstenošanai atbilstošākos cilvēkus. Tie tad arī kļūst par valsts varas politiskajiem funkcionāriem. Bet ne valsts vai valdības galva, ne deputāti, ne ministri vai tiesneši vieni paši nespēj nodrošināt sabiedrības pārvaldīšanu. Viņiem nepieciešams plašs pastāvīgs uzticamu un kompetentu palīgu, viņu doto pārvaldošo (politisko) uzdevumu izpildītāju loks, kas savā kopumā un noteiktā funkcionālā (pienākumu, atbildības, pakārtotības un patstāvības) struktūrā izveido valsts varas aparātu.

Valsts varas stabilitātes institucionālas nodrošināšanas struktūras nozīmīgs jautājums ir par funkciju un to veikšanai nepieciešamo līdzekļu sadali starp suverēna (demokrātiskā izpratnē – tautas) pilnvarotajiem **valsts varas politiskajiem nesējiem** – pārstāvniecisko iestāžu deputātiem, izpildvaras kopumā un tās nozaru un līmeņu vadītājiem, kurus ieceļ vēlētie pārstāvniecības institūti, tiesnešiem, no vienas puses, un **viņu politisko funkciju realizāciju**

apkalpojošiem darbiniekiem jeb, īsāk, starp valsts varu un valsts aparātu, no otras puses.

Valsts politiskās varas nesēju jeb valsts politiķu pienākums ir paust un realizēt suverēna (tautas) politisko gribu, savu pilnvaru ietvaros izlemjot sabiedrības, sabiedrisko procesu pārvaldīšanas jautājumus, kā arī organizēt, vadīt un kontrolēt viņiem padotā valsts aparāta darbību. Valsts aparāta darbinieku pienākums ir valsts politiskās varas nesēju uzdevumā vākt, glabāt un apstrādāt politisko lēmumu pieņemšanai vajadzīgo informāciju, kā savas nozares ekspertiem konsultēt valsts varas nesējus un sagatavot viņu politisko lēmumu projektus, informēt sabiedrību par pieņemtajiem lēmumiem, organizēt un nodrošināt šo lēmumu izpildi.

Valsts aparāta kā valsts varas palīginstītūta esamība rada divas grūti risināmas, bet valsts varas sistēmā nekad pilnībā neatrisināmas problēmas. Pirmā ir tā, ka valsts aparāta darbiniekiem viņu uzdevumu veikšanai nepieciešama noteikta izlemšanas un rīcības brīvība, arī materiālo sankciju un pat fiziskās vardarbības lietošanā, protams, reglamentēta un viņu dienesta funkciju ietvaros. Šī valsts aparāta darbinieku rīcības brīvība viņiem tiek piešķirta uz viņu politisko vadītāju atbildību, bet, tā kā aparāta darbinieku rīcība nav visā pilnībā un ik uz soļa izkontrolējama, turklāt kontrole iespējama tikai *post factum*, praktiski tā ir politiskās varas daļas deleģēšana valsts varu apkalpojošam personālam. Tas izvirza nepārtraukti aktuālus jautājumus: 1) vai aparāta darbiniekiem piešķirtā brīvība nav par plašu vai par šauru, 2) vai politiskie vadītāji pietiekami kontrolē aparāta darbiniekus, 3) vai suverēnam – tautai ir pietiekamas kontroles iespējas pār aparāta darbinieku rīcības atbilstību suverēna interesēm? Citiem vārdiem sakot, vai suverēna likumīgā politiskā vara nav pārvērtusies vai, pareizāk, cik lielā mērā tā ir pārvērtusies par valsts aparāta darbinieku patvaļu, birokrātiju. Šajos jautājumos vienmēr pastāv atšķirīgi un savstarpēji izslēdzoši viedokļi, un to risināšanai katreiz ir situatīvs raksturs ar lielu nejaušības īpatsvaru, kaut gan ar vairāk vai mazāk saskatāmu dotajai valsts iekārtai kopēju tendenci.

Otra ar valsts varas aparātu saistīta problēma ir šī aparāta darbinieku rīcības pakļaušana valsts varas pamatsubjekta, suverēna politiskajai gribai, kas mēdz mainīties un ko tauta izsaka, ievēlējama vai citādā procedūrā atbalstīdama valsts varas pilnvarotos nesējus. Teorētiski ideālā variantā valsts aparāta darbiniekiem jābūt paklausīgiem valsts varas instrumentiem, bez pašu personīgajām politiskajām vai kādām citām simpātijām, interesēm un tieksmēm. Tā kā tas, protams, praktiski nav iespējams, jo jebkuram valsts aparāta

darbiniekam kā personībai neizbēgami ir sava politiska, tikumiska, intelektuāla un psiholoģiska individualitāte, tad problēmas būtība ir šāda: kā panākt, lai valsts aparāta darbinieki ar visām savām individuālajām īpatnībām būtu maksimāli uzticīgi un uzticami tautas jeb tās vairākuma atbalstu guvušās valdošās sociālās grupas politiskajai gribai un interesēm?

Pastāv divas organizatoriskas sistēmas, lai nodrošinātu valsts aparāta darbinieku paklausību valdošajam politiskajam subjektam. Pirmā, primitīvākā, tā saucamā **komandu sistēma**, kas izplatīta ASV un daudzās citās pasaules valstīs, realizējas tādējādi, ka katra jauna pie valsts varas nākusi politisko līderu maiņa, katrs no šiem līderiem atlaiž no darba viņam padotas iestādes aparāta darbiniekus un savāc jaunu valsts kalpotāju komandu, kuriem viņš uzticas. Tiek prezumēts, ka no politika uzticēšanās atkarīgie kalpotāji centīsies šo viņiem dāvāto uzticēšanos visādi attaisnot, turklāt pūlēsies, lai viņus darbā uzaicinājušā līdera politika būtu pēc iespējas sekmīga, ar to nodrošinot gan šā līdera, gan līdz ar viņu arī aparāta darbinieku ilgāku atrašanos iegūtajās pozīcijās. Tomēr šai sistēmai ir arī nopietni trūkumi. Pirmkārt, valsts aparāta personāla maiņa gandrīz pēc katrām vēlēšanām ievērojami mazina valsts pārvaldīšanas metožu pēctecību un aparāta profesionalitāti. Otrkārt, ja valsts kalpotāja atrašanās amatā ir atkarīga no politiskā līdera personiskās uzticēšanās, tad viņa centieni vairāk būs vērsti uz izdabāšanu šim līderim nekā uz viņa partijas politiskās programmas īstenošanu un vēl mazāk – uz kalpošanu sabiedrības interesēm. Treškārt, valsts kalpotājs, rēķinādamies ar to, ka viņa karjerai valsts darbā var pienākt gals līdz ar politiskās vadības maiņu kārtējās vēlēšanās, ja vien viņu nepadzīs vēl agrāk, var izmantot savu amatu, lai sevi nodrošinātu uz priekšdienām, vai nu vienkārši nelegāli bagātinoties, vai sniedzot īpašus pakalpojumus tām privātajām firmām, uz kuru labvēlību viņš cer pēc valsts dienesta atstāšanas.

Cita sistēma, vairāk izplatīta Eiropā, ir **ierēdniecības sistēma**. Tās pamatā ir aprēķins, ka ieinteresētais klients atkarībā no savas intereses nozīmīguma var samaksāt valsts kalpotājam vairāk, nekā pēdējo ar algu var nodrošināt valsts. Nespēdama konkurēt ar privāto sektoru atalgojuma ziņā, valsts var ierēdnim piedāvāt kaut ko citu, parasti – vēl vērtīgāku, proti, sociālu stabilitāti. Tāpēc ierēdnim viņa darbs ar izdienes gaitā pieaugošo algu un pensiju, kas ļauj viņam būt sociāli nodrošinātam līdz mūža beigām un izglītēt bērnus savam statusam atbilstošā līmenī, tiek garantēts uz mūžu, ja vien viņš neizdara kādu kriminālnoziegumu vai nepieļauj kādu likumā par ierēdniecību paredzētu smagu pārkāpumu. Amats, alga, izdiena un pensija

ierēdnim garantēta arī tad, ja no viņa neatkarīgu iemeslu dēļ viņš darbā nav izmantojams, ja zudusi vajadzība pēc viņa. Savukārt no ierēdņa tiek prasīta stingra disciplīna dienesta pienākumu pildīšanā, priekšniecības likumīgo direktīvu centīga izpilde ar iespēju šaubu gadījumā par šo direktīvu likumīgo raksturu tās pārsūdzēt augstākstāvošajā instancē. No ierēdņa neatkarīgi no viņa personiskās pārlicības tiek prasīta pilnīga politiska un konfesionāla neitralitāte dienesta pienākumu pildīšanā. Ierēdniecības sistēma nodrošina visai lielu stabilitāti un pēctecību valsts pārvaldīšanas metožu izkopšanā, profesionālo zināšanu un iemaņu uzkrāšanu, aparāta lielāku drošību pret korupciju, arī lielāku valsts darbinieka tiesiskumu un principialitāti attiecībās ar priekšniecību: ierēdnis, personiski būdams mazāk atkarīgs no priekšniecības, nav aicināts izdabāt priekšnieka gaumei, bet var drošāk darboties kā eksperts, piedāvādams un aizstāvēdams savus darbības variantu projektus, par kuru īstenošanu, protams, lemj atbildīgais priekšnieks.

Arī ierēdniecības sistēmai ir savi trūkumi. Pirmkārt, arī tā nedod garantijas pret korupciju, tikai nedaudz mazina tās ietekmi. Otrkārt, ierēdniecības sistēma ir visai konservatīva un grūti pārkārtojama atbilstoši jaunizveidotajām politiskajām vajadzībām un apstākļiem. Treškārt, ierēdniecība, tā kā tai ir stabils stāvoklis un zināma rīcības patstāvība, veido salīdzinājumā ar citām samērā privileģētu, saliedētu, labi informētu un ietekmīgu sociālu grupu. Tas dod tai iespēju – pretēji tās uzdevumam – spēlēt relatīvi patstāvīga politikas subjekta lomu. Sevišķi tas izpaužas bruņoto spēku virsniecībā, policijā un speciālajos dienestos. Ceturtkārt, kaut arī no ierēdņiem tiek prasīta pilnīga politiska neitralitāte, tomēr praktiski ierēdņu politisko nostāju lielā mērā nosaka kandidātu sociālā un individuālā atlase ierēdņu amatiem un ietekmē karjeras iespējas tā vai cita politiskā spēka vadībā.

Valdīšanas institucionālās formas

Valsts funkcionēšanā nozīmīga loma ir katrā dotajā valstī pastāvošajai valdīšanas formai, proti, kam pieder valsts vara un kurš to īsteno, kāds ir valsts varas institūtu izveides mehānisms, kāda ir iedzīvotāju līdzdalība valsts varas institūtu izveidē un kāda ir iedzīvotāju politiskā kontrole pār tiem, kāda ir valsts varas atbildība iedzīvotāju priekšā.

Valdīšanas formas saglabāšana vai izmaiņas vienmēr ir vairāk vai mazāk asu politisku cīņu un arī teorētisku diskusiju priekšmets; biežāk tiek apelēts pie tradīcijām un aizspriedumainiem argumentiem nekā pie loģikas. Ja šai jautājumā iziet ārpus atsevišķu indivīdu vai

ģimeņu interesēm, tad kļūst skaidra tā pamatā esošā problēma: **ekspertu eliminācija – zinošāko atlase**. Efektīvai sabiedrības pārvaldīšanai nepieciešamas zināšanas par valstī notiekošo, māka konstruktīvi risināt sabiedrisko procesu pretrunas, lai saglabātu pastāvošo sabiedriskās atražošanās veidu, un spējas organizēt tam atbilstošu cilvēku mijiedarbību. Te nevar paļauties uz labu laimi vai nejaušību valsts vadītāju izraudzīšanā, bet ir nepieciešama sistēma, kas, ņemot vērā visas cilvēku individuālās īpatnības un spējas, nodrošinās visumā kompetentāko, zinošāko kontingentu, no kura tad arī konkrēti izvirzīsies piemērotākie indivīdi valsts vadošajiem amatiem. Valdīšanas formas pēc savas būtības tad arī ir sabiedrības vēsturiskā brieduma dotajiem nosacījumiem atbilstošu ekspertu, zinošo cilvēku atlases sistēmas. Tās nosaka sabiedrības pārvaldīšanai nepieciešamais informācijas daudzums, kas ir atkarīgs no dominējošā ražošanas veida.

Katrā valstī valdīšanas formām ir savas vēsturiski izveidojušās individuālās īpatnības, tomēr visas tās iedalāmas trīs pamattipos, kuriem ir arī savi apakštipi. Kā valsts valdīšanas pamatformas aprakstošajā literatūrā parasti izšķir aristokrātiju, monarhiju un republiku. Šajā uzskaitījumā trūkst vienota formu izdalīšanas kritērija, un tas ir loģikas pārkāpums. Ja par valdīšanas formas politoloģisko kritēriju izvēlas to cilvēku daudzumu, kuri ir valsts varas pilnvaroti nesēji un kuri pieņem izšķirošos valsts varas lēmumus, tad te jānosauc **oligarhija** jeb nedaudzu vara, kas izpaužas gan aristokrātijā, gan plutokrātijā un arī citos veidos, **vienvaldība**, kas izpaužas monarhijā, bet arī diktatūrā un citos veidos, un **tautvaldība**, kas izpaužas republiku parlamentārajos varas organizācijas veidos.

Antīkajā sabiedrībā, senajos laikos, veidojoties valstiskumam un tā pastāvēšanas agrīnajos posmos dominējot visumā primitīvai naturālajai agrārajai saimniecībai, ģinšu galvas, zemes lielīpašnieki, dažkārt arī daži citi, kas iemantoja sabiedrībā autoritāti, bija tie, kuri vispilnīgāk pārstāvēja šo sabiedriskās atražošanās veidu, uzkrāja zināšanas un pieredzi saimniekošanā un nodeva tās saviem pēcnācējiem. Viņi arī veidoja šiem apstākļiem atbilstoši valsts pārvaldīšanai sagatavotāko, spējīgāko kontingentu. Tāpēc arī oligarhija (nedaudzu valdīšana), šo sabiedrības varenāko kopums vai stiprāko no viņiem saiets, bija piemērotākā forma, kā apkopot priekšstatus par sabiedrībā notiekošo, izlemt un īstenot tā mērķtiecīgu ietekmēšanu jautājumos, kam bija kopsabiedriska nozīme. Tādu jautājumu bija samērā nedaudz, jo naturālās ražošanas apstākļos sabiedrisko procesu lielākā daļa norisinājās, pirmkārt, visai tradicionāli un lēni, bez straujām izmaiņām, kas prasītu pārvaldes institūciju biežu iejaukšanos, otrkārt, samērā noslēgti lokālajās saimniecībās un ar to pārvaldīšanu

saviem spēkiem tika galā to īpašnieki: latifundisti vai feodāļi. Atkarībā no tā, pēc kāda principa notika sabiedrības vadītāju – oligarhu izvirzīšanās, šī valdīšanas forma tika dēvēta dažādi: ja sabiedrības vadībā izvirzījās pēc bagātības principa, tā bija **plutokrātija** (bagātnieku vara), ja pēc dižciltības, – **aristokrātija** (cienījamāko vara). Praktiski mijiedarbojās abi minētie principi, bet, tā kā dižciltība atstāja cēlāku iespaidu un bija grūtāk apstrīdama, tad plašāk oligarhija tika saukta par aristokrātiju.

Tomēr zemes lielīpašnieku, feodāļu savstarpējie strīdi un konkurence, kas pieauga, ražošanas attīstības gaitā paplašinoties ekonomiskiem sakariem sabiedrībā, apdraudēja valsts varas konsekventu un mērķtiecīgu darbību, tās aizsardzības spējas un pat valsts teritoriālo vienotību. Tāpēc efektīvāka izrādījās monarhija (vienvaldība), kur augstākā valsts vara nonāca vienas, parasti – stiprākās aristokrātu dzimtas rokās. Monarha vara parasti bija pārmantojama valdošās dzimtas robežās, tomēr nereti monarha varu uzurpēja, t.i., patvaļīgi sagrāba cita dzimta. Vēsturē pazīstama arī monarha ievēlēšana, kā tas bija, piemēram, Senajā Romā vai Polijā. Bija arī vienpersoniska sevis pasludināšana par monarhu, piemēram, Napoleona Bonaparta un Luī Bonaparta gadījumā.

Kaut gan monarhs nevarēja nerēķināties ar citu feodāļu un klerikāļu viedokļiem, kas bieži apstrīdēja viņa un viņa dzimtas varu, tomēr, ieguvīs viņu stiprākās daļas atbalstu, monarhs spēja labāk nodrošināt valsts politikas viengabalainību, mērķtiecību un stabilitāti un rezultātā – efektivitāti. Citu feodāļu, garīdzniecības, bet ar laiku arī buržuāzijas, galvenokārt – tirgotāju, intereses monarham darīja zināmas kārtu pārstāvniecības institūts (ģenerālštati, parlaments, dome, seims u.tml.), kuram gan parasti bija tikai padomdevēja tiesības, bet atkarībā no spēku attiecībām tajā vai citā situācijā valstī šiem “padomiem” varēja būt arī visai liels politisks svars.

Attīstoties tehnoloģijām, naturālo saimniecību pakāpeniski aizstāja preču saimniecība, kas ne tikai izmainīja ekonomiskās un sociālās attiecības valstī, izraisot dažādas iedzīvotāju plašākas grupas aptverošas garīgas un politiskas kustības, bet regulārajās un aizvien blīvākajās preču apmaiņas attiecībās sasaistīja valsts teritorijas visu apgabalu iedzīvotājus. Masveidīga kļuva cilvēku pārvietošanās, izplatījās jaunas ideoloģijas, priekšstati par sabiedriskajām attiecībām un to grozīšanas nepieciešamību, kas izpaudās reformācijā, notika saimniekošanas izmaiņas laukos, augs muižnieku prasības pret zemniekiem preču produkcijas ražošanā – tas izraisīja zemnieku protesta kustības, zemnieku bēgšanu no feodāļiem uz pilsētām, – saasinājās

sociālie konflikti pilsētās, strauji notika pilsētu ekonomiskās un politiskās lomas palielināšanās, kļuva biežāki un asāki feodāļu un pilsētu konflikti, par kopvalstiskām problēmām kļuva tirdzniecības attīstībai nepieciešamie ceļi, to tehniska un policejiska uzraudzīšana, tirgus noteikumu un regularitātes noteikšana, naudas, svaru un mēru sistēmas unifikācija.

Tas valsts pārvaldei izvirzīja jaunus uzdevumus, kuru risināšanai kļuva nepieciešama gan regulārāka valstī notiekošo procesu pārraudzība un izvērtēšana no valsts kā kopuma saglabāšanas viedokļa, gan arī operatīvāka un radikālāka iejaukšanās lokālajos vietējos konfliktos no valsts varas puses. Kārtu pārstāvji, tikai egoistiski vienpusīgi reproducēdami sabiedrības pretrunas, bet nespēdami sniegt to savstarpēji saskaņojamus risinājumus, kā valsts pārvaldīšanas eksperti zaudēja savu nozīmi. Notika valsts varas funkciju centralizācija un koncentrācija monarha un no viņa tieši atkarīga birokrātiska aparāta rokās. Tā kārtu pārstāvniecības monarhiju kā valdīšanas formu valstī nomainīja absolūtā monarhija.

Tomēr preču saimniecības, kapitālistisko attiecību izplatīšanās pavēra plašas iespējas un radīja spēcīgu stimulu ražotāj spēku attīstībai, bet tas savukārt izraisīja tik lielu dinamismu, bet reizē arī nevienmērību dažādu tautsaimniecības nozaru un teritoriju attīstībā, ka centralizēta monarhiska birokrātiska valsts pārvaldīšana nespēja pietiekami nodrošināt valsts funkciju īstenošanu. Pirmkārt, monarhija jau pēc savas vēsturiskās izcelsmes tradicionāli balstījās uz feodāļu sociālo šķiru, kuras lielākā daļa eksistēja uz konservatīvas, ekonomiski atpaliekošas lauksaimniecības un muižniekiem personīgi pakārtotu zemnieku rēķina un nebija ieinteresēta un spējīga no feodālajām personiskās atkarības attiecībām pāriet uz kapitālistiskajām, tirgus saimniecības anonīmas materiālās atkarības attiecībām, kuru nosacījums bija personas brīvība. Viņi kavēja šo attiecību ieviešanos un tiesiski normatīvu nodrošināšanu, ko prasīja augošā naudas-preču tirgus tautsaimniecība. Viņi pastāvēja arī uz savas kārtas un lokālo privilēģiju saglabāšanu.

Otrkārt, absolūtā monarha birokrātiskais pārvaldes aparāts, arī no muižniecības, parasti – trūcīgākajiem tās pārstāvjiem rekrutēts, centās gūt maksimālus labumus sev no sava ieņemamā amata, pārsvārā uzskatīdams tam piešķirtos amatus par feodālām privilēģijām, bet muižas – par ekspluatācijas objektiem, nevis par savu pienākumu pret valsti un monarhu, un korumpējoties ātri nonāca savu bagātāko klientu atkarībā. Turklāt monarha ieceltie vietvalži un citu rangū administratori vienlaikus bija gan atbildīgi par viņiem uzticētajiem

pārvaldes objektiem, gan aicināti informēt augstāko varu, monarhu par šo objektu stāvokli. Būdami atkarīgi no augstākās varas, viņi bija ieinteresēti sniegt visādā ziņā komplimentāru informāciju, izskaidrojot lietu stāvokli, lai nesarūgtinātu monarhu ar papildu resursu prasībām un neizpaustu savas pārvaldošās rīcības nepietiekamos rezultātus. Absolūtisms, absolūtā monarhija kā valdīšanas forma vēsturiski samērā īsā laikā parādīja sevi kā mazefektīvu valsts pārvaldīšanas ekspertu atlases veidu. Un arī vēlākajos vēstures posmos dažādu apstākļu izraisītā valsts varas koncentrācija vienvaldības formā (dažāda veida un nosaukumu diktatūras) demonstrēja savas efektivitātes pārejošo un īslaicīgo raksturu viena un tā paša fundamentālā iemesla – sabiedrības pārvaldīšanā izmantojamās informācijas ievākšanas un izvērtēšanas šaura subjektivisma un nepietiekamības dēļ.

Alternatīva vienvaldībai ir parlamentārisms. Šis termins apzīmē sarunāšanos, saprašanos. Parlamentārisma iedīgļi sastopami jau oligarhiju un monarhiju ietvaros dažādu pārstāvniecības institūtu formā. Tomēr tajos bija pārstāvētas noteiktas sociālās grupas – ģintis un kārtas, turklāt tiem bija pārsvarā padomdevēja raksturs. Izšķirošos lēmumus pieņēma oligarhija vai monarhs. Visu valsts teritoriju vienotajā tirgū aptverošo kapitālistisko ražošanas attiecību un to determinēto pārējo sabiedrisko attiecību regulēšanai kopumā bija svarīgi, lai informācijas ievākšana notiktu no visas valsts teritorijas novadiem vienmērīgi un lai tā būtu maksimāli patiesa. To spēj nodrošināt republikāniska valdīšanas forma. Tās pamatā ir augstākās valsts varas atrašanās no visām valsts teritorijām ievēlēto iedzīvotāju pārstāvju sapulces (nacionālās sapulces, parlamenta, tautas sapulces, tautas padomes, huntas, domes, stortinga utt.) rokās. Šajā institūtā ar informāciju par savām interesēm un priekšstatiem par to īstenošanas valstiskas nodrošināšanas līdzekļiem sanāk novados ievēlētie pārstāvji, apkopo un izvērtē lokālās ziņas un priekšlikumus un, meklējot saprašanos, ar balsu vairākumu uz to pamata pieņem augstākos valsts varas lēmumus – likumus. Grūtākais parlamenta funkcionēšanā ir tieši prasme, vēlēšanās un spēja deputātiem, īpaši – no valdošās frakcijas vai koalīcijas, rast saprašanos politikas īstenošanā kopsabiedriskajā vai vismaz kopparlamentārajā kontekstā, respektēt citu, pārējo deputātu kā iedzīvotāju kādas nozīmīgas daļas interešu pārstāvju viedokļus. Jo, pārvēršot parlamentāro procedūru no radošas diskusijas par cīņu pēc principa “kurš kuru uzvarēs”, tiek noliegta paša parlamentārisma būtība.

Ir pazīstamas divas parlamentārās valdīšanas pamatformas: **parlamentārā republika** un **prezidentālā republika**. Parlamentārajā

republikā deputātu sapulce – parlaments gan pieņem likumus, gan izveido augstāko izpildvaras institūtu – valdību, kas ir atbildīga parlamenta priekšā un ko ar parlamenta lēmumu var atcelt un nomainīt. Parlaments ievēlē arī valsts galvu – valsts prezidentu, kam ir visai pieticīgas, galvenokārt procedurālās un valsts reprezentatīvās funkcijas. Turpretī prezidentālajā republikā parlamentam ir tikai likumdošanas funkcija, bet prezidentu atsevišķi ievēlē valsts iedzīvotāji, un viņš izveido valdību, kas nav atbildīga parlamenta priekšā. Parlaments var kontrolēt izpildvaru galvenokārt ar valsts budžeta palīdzību, tas ir, valsts naudas līdzekļu piešķiršanu vai liegšanu tām vai citām izpildvaras programmām un projektiem, kā arī īpašos izņēmuma gadījumos noteiktā procedūrā atceļot prezidentu. Vēl ir pazīstamas tā saucamās pusprezidentālās republikas, kur, pastāvot tautas ievēlētam prezidentam, parlaments bauda vairāk vai mazāk plašas kontroles tiesības pār valdību.

Parlamentārā republika neapšaubāmi ir demokrātiskāka par prezidentālo, jo tur augstākā vara nedalīti pieder iedzīvotāju ievēlētajiem deputātiem, turpretī prezidentālajā republikā lielas politiskas priekšrocības un rīcības brīvība nodrošināta izpildvarai valdības un, it īpaši, prezidenta personā, kurš, būdams apveltīts ar plašām varas pilnvarām un tautas ievēlēts, praktiski nav atbildīgs neviena priekšā. Prezidentālās republikas vēsturiski biežāk radušās tur, kur republikāniskā iekārta nodibinājās atbrīvošanās vai pilsoņu kara apstākļos (piemēram, ASV), kad nozīmīgāki šķita tieši izpildvaras, valsts operatīvās pārvaldīšanas jautājumi, kur svarīgāks ir izšķiroša lēmuma pieņemšanas ātrums nekā tā ilgstošā sagatavošanā nodrošinātā kompetētība un atbilstība parlamenta deputātu viedoklim. Prezidentālā vai pusprezidentālā republika nomainīja parlamentāro tur, kur sabiedrībā izcēlušās politiskas krīzes dēļ dažādas sociālās grupas pārstāvošie deputāti nespēja parlamentā rast vairākumam pieņemamus politiskus risinājumus (piemēram, Francijā 1958. g.) un notika autoritāra valsts varas koncentrācija izpildvaras rokās.

Dziļākas analīzes vērts šķiet jautājums par valsts prezidenta institūtu republikāniskajā valdīšanas formā. Prezidents ir diezgan tuvs karaļa kā valsts varas personifikācijas atdarinājums. Šajā ziņā psiholoģiski saprotama ir tieksme redzēt valsts varu, izteiktu viena cilvēka personā, nevis sarežģītajā valsts varas institūtu samērā abstrakti vispārināti uztveramajā kopumā. No politikas īstenošanas kompetēncības viedokļa prezidenta institūts izskatās lieks gan kā izpildvaras funkciju paplašinājums, gan kā vienpersoniskas gudrības pretstats kolektīvajam institūtam – parlamentam. Nav tādas prezidenta funkcijas, kuru nevarētu izpildīt kāda cita republikāniskās iekārtas amatpersona. Valsts

pārstāvēšanu var vienlīdz labi veikt gan valdības galva, gan parlamenta priekšsēdētājs, nosaukt jaunā valdības vadītāja kandidatūru var arī parlamenta priekšsēdētājs vai satversmes tiesas priekšsēdētājs, viņš varētu – nepieciešamības gadījumā – pasludināt karu vai izsludināt ārkārtas vai kara stāvokli. Turklāt jāņem vērā prezidenta un visu viņa aparātu institūta dārdzība. Vienpersonisks valsts varas – kaut arī simbolisks – iemiejums atvieglo arī valsts apvērsuma veikšanu, kā tas vēsturē ne vienreiz vien ir bijis parlamentārajās republikās, nerunājot jau par prezidentālajām republikām.

Vairākās valstīs parlamentārisms kā valdīšanas forma ir uzvarējis, nelikvidējot monarha amatu, tikai to būtiski pārveidojot, atstājot tam, līdzīgi kā prezidentam parlamentārajās republikās, vienīgi reprezentatīvas funkcijas. Šajās valstīs, vispirms vienā no vecākajām monarhijām – Britānijā, norisinās jo aktīvas diskusijas par šī institūta atcelšanu tā politiskas lietderības trūkuma dēļ. Turpretī kā monarha institūta saglabāšanas pamatojums tiek nosaukta ne vien tradīcija, kas piešķir savdabīgu valsts tēlam gan iedzīvotāju, gan ārzemnieku apziņā, bet galvenokārt valsts iekārtas negrozāmības princips, jo pastāv bažas, ka, sākusies ar mazāk nozīmīgām lietām, valsts modernizācija loģiski var novest līdz radikālām izmaiņām, kas ir vēsturiski nobriedušas. Tas savukārt novestu pie sociālo grupu varas pozīciju izmaiņām sabiedrībā.

Parlamentārisma kā iedzīvotāju dažādu sociālo grupu interešu saskaņu nodrošināšanas valsts varas institūta kvalitātes nozīmīgs rādītājs ir tas, cik liela un kāda iedzīvotāju daļa tiek pārstāvēta parlamentā, tātad piedalās valsts varas veidošanā. **Pārstāvnieciska vēlēta valsts varas institūta parlamentārā vērtība, kas ir tā spēja savākt objektīvu informāciju par valsts iedzīvotāju vajadzībām un to apmierināšanas iespējām un konstruktīvā diskusijā uz šīs informācijas pamata izstrādāt likumus, kam jāsekmē maksimāla sabiedriskās atražošanās procesu optimizācija,** ir atkarīga no daudziem apstākļiem. Tā ir atkarīga no sabiedrības sociālās diferencētības, no tā, vai vispār un cik lielā mērā ir konstruktīvi saskaņojamas atšķirīgu sociālo grupu intereses, vai vienas grupas var zelt vienīgi tāpēc, ka nīkuļo citas, vai šīs grupas ir savstarpēji ieinteresētas viņu kopīgajā attīstībā. Te liela nozīme ir materiālo resursu pietiekamībai, kas būtu mobilizējami sabiedriskās atražošanās sekmēšanai un sociālo pretrunu nolīdzināšanai, bet svarīgāka ir sociāli spēcīgāko un politiski ietekmīgāko grupu gatavība konstruktīvi sadarboties ar citām sociālajām grupām, ar kurām tām pastāv sociālas pretrunas, uztvert sociālos pretiniekus ne kā politiskos ienaidniekus, bet kā politiskos partnerus. Ir dažādi līdzekļi,

kā apgrūtināt sociālajiem un līdz ar to politiskajiem pretiniekiem iegūt līdzvērtīgu pārstāvniecību vēlētajos institūtos. Tā var būt vēlēšanu kampaņas sadārdzināšana, vēlētāju aktivitātes nomākšana ar dažādiem paņēmieniem, vēlēšanu procedūras sarežģīšana un pat rezultātu viltošana.

Tomēr viens no vispārīgākiem pārstāvniecisko institūtu parlamentārās vērtības rādītājiem ir potenciālā elektorāta plašums: cik plašam iedzīvotāju lokam ir tiesības piedalīties vēlēšanās. Vēsturiski vērojama pakāpeniska vēlēšanu tiesību paplašināšanās: aizvien jaunas sociālās grupas no līdzdalības valsts pārvaldīšanā atstumtajām aprindām, apzinādamās, ka tām ir kas specifisks, tikai tām zināms un būtisks, ko teikt valsts institūtos, masu kustībās, kas nereti pārauga pat asiņainās cīņās, pieprasīja sev balsstiesības parlamenta vēlēšanās. Viņu sociālpolitiskie pretinieki – līdz šim balsstiesības baudījušās sociālās grupas – citās zemēs agrāk, citās – vēlāk saprata, ka viņiem izdevīgāk ir redzēt savus oponentus kā pretiniekus un partnerus parlamentārajās diskusijās un procedūrās, nevis kā ienaidniekus ielu cīņās, un piekrita balsstiesību piešķiršanai aizvien plašākam iedzīvotāju kontingentam. Vēsturiski politiski tas izskatās kā grūta un varonīga masu cīņa par demokrātiju, politiski tehnoloģiski tā bija valsts pārvaldīšanas ekspertu atlase no iepriekš politiski atstumtajām sociālajām grupām, šo grupu atzīšana par spējīgām ar savu līdzdalību sniegt politiski nozīmīgu informāciju valsts efektīvākai pārvaldīšanai.

Cits vispārīgs vēlēta valsts varas pārstāvnieciskā institūta parlamentārās vērtības rādītājs ir šī institūta kopumā un katra deputāta atbildība savu vēlētāju priekšā. Arī pie vispārējām un vienlīdzīgām vēlēšanu tiesībām vēlēšanu kampaņas sagatavošanā un norisē sociāli stiprākās sabiedrības grupas, kas ir skaitliskā mazākumā, praktiski (ne juridiski) bauda daudzas būtiskas – ekonomiskas, intelektuālas, propagandiskas, organizatoriskas – priekšrocības salīdzinājumā ar pārējiem iedzīvotājiem. Tāpēc šim ekonomiski valdošajam mazākumam parasti izdodas dominēt arī vēlētajos varas institūtos un šīs grupas ir ieinteresētas mazināt savu atbildību vēlētāju priekšā, atlikt to līdz nākamajām vēlēšanām, kad atkal tiks iedarbināta priekšvēlēšanu masu aģitācijas un psiholoģiskās apstrādes mašīna, kas deputātu atbildībai laupa konkrētību. Sociālā kundzība tādējādi reproducējas arī parlamentārajā iekārtā. Tā ir parlamentārisma kā iedzīvotāju līdzdalības valsts pārvaldīšanā mehānisma visnepilnīgāk atrisinātā un reizē visvairāk sasāpējusi problēma.

Ievēribas cienīga minētā parlamentārisma trūkuma novēršanā ir 1917. g. augustā V. Ļeņina izvirzītā, bet dažādu vēsturisku, sociālu

un arī subjektīvu apstākļu dēļ praktiski nerealizētā un izkropļotā deputātu **padomju** kā pārstāvnieciskās valdīšanas formas ideja. Tās būtība ir šāda. Deputātu padomes tiek ievēlētas vispirms viszemākajās administratīvajās vienībās (pilsētās, ciemos), kur iedzīvotāji labāk pazīst izvirzāmos pārstāvjus, ikdienā vēro viņus un var atsaukt tos, kuri pieviluši viņu uzticību. No šī zemākā līmeņa (pilsētas, ciema) padomes deputātu sastāva padome deleģē pārstāvjus nākamā līmeņa (apriņķa) deputātu padomē un var arī tos atsaukt jebkurā brīdī, ja tie zaudē viņus deleģējušās padomes uzticību. Otrā līmeņa padome tādā pašā kārtā deleģē deputātus trešā (guberņas) līmeņa padomē, tā savukārt – Viskrievijas padomē. Šīs idejas produktīvie elementi ir nepārtraukta elektorāta kontrole pār deputātiem līdz pat to pirms-termiņa atsaukšanai un deputāta tuvība, pazīstamība vēlētājiem. Idejas galvenais trūkums – deputātu ievēlēšanas daudzpakāpju raksturs, kas ietver sevī iespējas veikt politisku deputātu atlasī, izvirzot tos nākamajos pārstāvniecības līmeņos.

Praktiskajā realizācijā šī ideja asas šķiru cīņas un pilsoņu kara apstākļos tika izkropļota ar to, ka vēlēšanas nebija vienlīdzīgas: pilsētu iedzīvotāju pārstāvniecība no tā paša vēlētāju skaita bija 5 reizes lielāka nekā lauku iedzīvotāju; vēlēšanu tiesības politisku apsvērumu dēļ bija liegtas daudzām iedzīvotāju kategorijām; balsošana notika atklāti, tas pavēra plašas iespējas vēltāju politiskai ietekmēšanai, kuras boļševiku partija arī izmantoja. Padomju sistēmā nebija likumdevēja un izpildvaras skaidras nošķiršanas. Līdz ar to padomēs vēltāju kontroles iespējas pār to darbību izrādījās tik lielas, ka boļševiku partijas vadība savas politikas nodrošināšanai bija spiesta aizvien rupjāk iejaukties padomju darbībā, līdz 1936. gadā, mainot valstī konstitūciju, tika ieviesta parlamentāra valdīšanas forma, kas pilnīgāk nodrošināja valdošo aprindu politisko kundzību. Tomēr šīs idejas nepilnības un īstenošanas neveiksme nenonem no dienas kārtības valdīšanas formas pilnveidošanas problēmu kā tādu.

Valsts varas leģitimitāte Valsts kā politiskā institūta pastāvēšanas un funkcionēšanas pati dziļākā problēma, kuras risināšanas veiksmē liek sevi manīt visās valsts izpausmēs, ir valsts politiskā **leģitimitāte**. Juridiski precīzā izpratnē leģitimitāte nozīmē atbilstību likumam, bet politiskā pielietojumā par leģitīmu jeb likumīgu uzskata to, kas tiek atzīts par taisnīgu, jo masu ikdienas apziņā tiesiskums ir pakārtots taisnīgumam un aicināts tam kalpot. Pēc šādas loģikas tas, kas nav taisnīgs, nevar būt arī tiesisks un arī tiesiskas normas, ja tās ir netaisnīgas, nav atzīstamas, turpretī arī tiesiskām normām neatbilstoša rīcība vai institūcija var tikt uzskatīta par politiski leģitīmu, ja to novērtē kā taisnīgu. Bet vērtējums

pēc taisnīguma mērauklas ir subjektīvs – uzskatīdami savu eksistenci par pamatotu, par taisnīgu cilvēki atzīst to, kas nodrošina un veicina viņu eksistenci.

Valsts politiskā institūta darbības efektivitāte ir atkarīga no tā, vai cilvēki valsts pārvaldošos norādījumus aktīvi atbalsta un labprāt pilda, jo uzskata, ka tie viņiem ir izdevīgi, tā kā nodrošina viņu eksistenci, vai visumā vienaldzīgi pakļaujas valsts varas rīkojumiem, piecieš tos, jo nesaskata tajos neko ļaunu sev, vai arī iedzīvotāji izvairās no valsts direktīvu pildīšanas un pretojas tām, jo uzskata tās par viņiem neizdevīgām vai pat kaitējošām. Tāpēc nepietiek ar pašas valsts nodibināšanas, pastāvēšanas, tās iestādījumu izveides un pārvaldošās darbības sabiedrisko lietderību vien, bet svarīgs valsts politikas un katra politiskā akta elements ir tā politiskās leģitimitātes nodrošināšana ar iedzīvotāju pārliecināšanu par tā lietderību tieši viņiem.

Tā kā vieni un tie paši politikas soļi var nebūt vienlīdz izdevīgi visām iedzīvotāju grupām, tas ir, to leģitimitāte dažādu sociālo grupu uztverē var būt atšķirīga, tad arī jārēķinās ar politikas atšķirīgu efektivitāti un tās nodrošināšanas līdzekļu dažādību atšķirīgās aprindās. No valsts varas un tās rīcības politiskās leģitimitātes ir atkarīga iedzīvotāju lojalitāte un patriotisms – tos nevar uzskatīt par iedzīvotāju dabiskiem un pastāvīgiem atribūtiem, valsts varai jāprot tos ieaudzināt un izpelnīties, lai neizraisītu iedzīvotāju lojalitāti pret valsts varai naidīgajiem spēkiem un institūtiem un lai iedzīvotāju patriotisms kā savas sabiedriskās eksistences vides aizsardzības tieksme nepavērstos pret pašu valsts varu, kas nav ieguvusi politisko leģitimitāti.

Pašdarbīgās organizācijas Atšķirībā no valsts jau pieminētā etātisma dēļ pašdarbīgās organizācijas kā politiskie institūti piesaistīja sev daudz mazāku politiskās domas uzmanību. Tas atspoguļojas pat terminoloģiski – to nenoteiktajā nosaukumā. Visbiežāk tās tiek dēvētas par *sabiedriskajām organizācijām*. Bet arī valsts institūti nebūtu aplūkojami kā nesabiedriski, ārpus sabiedrības stāvoši veidojumi. Tiek lietots arī termins *nevalstiskas organizācijas*. Tas vienīgi uzsver šo institūciju it kā otršķirīgo nozīmi attiecībā pret valsti, nepaskaidrojot šo institūtu būtību un specifiku. Valsts ir publiskās jeb “visas tautas” varas institūts, kas parāda tā subjektu, pilnvarotāju un līdz ar to tā direktīvu visiem sabiedrības locekļiem saistošo raksturu, bet termins *pašdarbīgās organizācijas* norāda, ka to subjekti ir pēc savas personiskās iniciatīvas kādām noteiktām sabiedriskām aktivitātēm pēc saviem ieskatiem brīvprātīgi

apvienojušās ļaužu grupas, kas pašas arī ir atbildīgas par savas darbības sekām citu cilvēku un sabiedrības priekšā. To lēmumi ir saistoši vienīgi to dalībniekiem, un smagākā sankcija, kas var skart par to nepildīšanu, ir pārkāpēja izslēgšana no organizācijas. Attiecībā pret ārpus organizācijas esošajiem cilvēkiem to izturēšanās priekšlikumiem ir vienīgi aicinājuma, nevis saistošas direktīvas spēks. Tātad pašdarbīgās organizācijas darbojas privātās, ne publiskās varas jomā un ir pilsoniskās sabiedrības institūti. Gadījumos, kad pašdarbīga organizācija uzmācas ārpus organizācijas stāvošajiem cilvēkiem ar vardarbīgu viņu izturēšanās regulēšanu un tiecas padarīt savas prasības par obligātām citiem, tā pretendē uz publiskās varas statusu un nonāk būtiskā institucionālā pretrunā ar valsti, piemēram, partizānu vienības, paramilitārās organizācijas, tādas kā SS, kukluksklans, Strādnieku gvarde, Sarkanās brigādes u.tml. Šāda pretruna tiek atrisināta, vai nu valsts varai apspiežot tādu sabiedrisko organizāciju darbību, vai uzsūcot tās valsts varas sistēmā kā palīgstruktūras, vai arī šīm organizācijām apvērsuma ceļā pārņemot valsts varu un kļūstot par valsts varas institūtiem.

Pašdarbīgo organizāciju **politiskās funkcijas** ir atspoguļot, paust un īstenot kādu sociālo grupu intereses. Parasti manāma pēdējā – šo organizāciju iedarbība uz sabiedrības dzīvi. Bet politoloģiski interesantas un nozīmīgas ir arī pirmās divas funkcijas. Organizācijai veidojoties, tās dibinātājiem ir kāds noteikts priekšstats par interesēm, kurām šī organizācija kalpos. Tomēr turpmākajā organizācijas darbības gaitā tās biedri, iespējams, sapratīs, ka viņu pārstāvamās intereses patiesībā ir plašākas vai citādas un organizācija spēj kalpot to īstenošanai. Piemēram, organizācija *Sarkanais Krusts* tika radīta palīdzības sniegšanai ievainotajiem karalaukā. Ar laiku tā pārtapa par plaša profila sanitārās, medicīniskās un humanitārās palīdzības organizāciju ne tikai karalaukā, bet arī miera laikā un izvērta savu darbību civiliedzīvotāju vidū pat plašāk nekā starp karavīriem. Vai arī strādnieku arodbiedrības, kas sākumā dibinājās kā konkrētu uzņēmumu strādnieku grupu apvienības, lai kaulētos ar uzņēmēju par darba algu, bet drīz pārvērtās par algotā darbaspēka šķiru cīņas vismasveidīgāko organizāciju, kam daudzās zemēs (Anglijā, Vācijā, Francijā u.c.) ir nozīmīga loma arī valsts varas veidošanā. Turpretī dažas citas arodbiedrības, īpaši ASV, pārvērtās par darbaspēka tirgotājām, kas nodrošina saviem biedriem darbu ar nosacījumu, ka tie stingri pakļausies tiem darba un samaksas noteikumiem, par kuriem šo arodbiedrību vadītāji par labu atalgojumu sev ir vienojušies ar uzņēmējiem. Tāpēc visā organizācijas pastāvēšanas laikā ir svarīgi, cik rūpīgi, objektīvi un sekmīgi tā noskaidro, kuru ļaužu kādas intereses

un cik efektīvi tā pārstāv, lai attiecīgi korigētu savas darbības ievirzi un taktiku.

Svarīga ir arī otrā organizāciju funkcija – pārstāvāmo interešu paušana ārpus organizācijas. Tā nodrošina ne tikai jaunu piekritēju un biedru pieplūdi, bet, un tas nav mazāk nozīmīgi, arī informē plašāku sabiedrību par šādu interešu pastāvēšanu un to sabiedrisko nozīmi. Ar šīs funkcijas veikšanu sociālā grupa piesaka sevi jau kā politikas subjekts, pauzdama un paskaidrodama citiem subjektiem savus priekšlikumus sabiedrisko procesu pārvaldīšanai. Tāpat kā pirmā, arī šī funkcija nav attiecināma uz organizācijas dibināšanu vien, bet ir veicama visā tās pastāvēšanas laikā, jo dzīves gaitā mainīgo interešu noskaidrošana, artikulēšana un diskutēšana sabiedrībā ir organizāciju praktiskās darbības pamats.

Pašdarbīgo organizāciju paužamām interesēm, vienalga, vai tās ir lielas vai mazas ļaužu grupas intereses, vienmēr ir sociāls raksturs, jo tās izriet no šo cilvēku dzīves apstākļiem, viņu stāvokļa sabiedriskās pašatrazošanās procesā un ir vērstas uz šī stāvokļa uzlabošanu vai nodrošināšanu. Un arī tad, ja tas ir neliels pensionāru koris kādā apdzīvotā vietā vai lokāls truškopju kooperatīvs, ar šīs organizācijas palīdzību viņi apvieno savus spēkus pilnīgākai savu estētisko vai ekonomisko viņu **sociālajam** stāvoklim piemētošo vajadzību apmierināšanai. Sabiedriskie, toscait sociālie procesi norisinās ne tikai plašos mērogos vien. Tie veidojas no neskaitāmām atsevišķu indivīdu un nelielu cilvēku grupu sabiedriskās pašatrazošanās apstākļu un iespēju izmaiņām. Tāpēc var dažādi vērtēt pašdarbīgo organizāciju vērienīgumu, bet tām visām bez izņēmuma ir **sociāla daba**.

Ar to, ka pašdarbīgās organizācijas kādā jautājumā vai sabiedriskās dzīves nozarē sakārto un stabilizē kādas cilvēku daļas sabiedrisko izturēšanos, tās piedalās sabiedrisko procesu mērķtiecīgā ietekmēšanā, tas ir, politikā, un iemanto **politisko raksturu**. Turklāt tas notiek gan tieši – ar savu rīcību un aicinājumiem, gan netieši – ar savu piemēru parādot citiem, kas atrodas viņiem līdzīgā stāvoklī, kā var mēģināt organizēti šo stāvokli nodrošināt vai uzlabot. Tā, piemēram, jau pieminētie mākslinieciskās pašdarbības pulciņi vai kooperatīvi, kuru darbība vērsta gandrīz vienīgi uz pašu neliela dalībnieku skaita vajadzību apmierināšanu, ar savu piemēru var kļūt par mākslinieciskās pašdarbības vai kooperatīvās kustības aizsācējiem vai popularizētājiem.

Tāpēc nav pamata dalīt pašdarbīgās organizācijas politiskajās un nepolitiskajās, jo tās visas bez izņēmuma ir politiskas, tā kā ņem dalību sabiedrības un sabiedrisko procesu pārvaldīšanā. Runa var

būt vienīgi par to, cik plaša, cik daudzu un cik dziļi cilvēku dzīvi skaroša un kurā dzīves jomā ir tās vai citas pašdarbīgās organizācijas ietekme uz sabiedriskajiem procesiem, bet ne par to, vai tās ir vai nav politiskas.

Te gan negaidīti rodas kāds visai kutelīgs jautājums: ja atzīstama ir pat mākslinieciskās pašdarbības pulciņa vai atsevišķa kooperatīva politiskā daba, tad kā būt ar privāto uzņēmumu vai kultūras iestādījumu (bibliotēku, teātri)? Vai privātam uzņēmumam līdzās ekonomiskajai vai kultūraudzinošajai nav arī politiska daba? Tie arī ir pašdarbīgi, privāti veidojumi, tajos ir (pēc īpašnieka gribas un darbinieku akceptēta) sakārtota un mērķtiecīgi virzīta cilvēku izturēšanās, kas noteikti fiksētā veidā nodrošina viņu sabiedrisko eksistenci, un pat vēl vairāk – kādā vai kādos dažos privātajos uzņēmumos nodibinātās attiecības un iekšējā kārtība tiek pārņemta arī citos uzņēmumos un kļūst par vispārēju attiecību kārtību dotajā apvidū, valstī vai pat iziet ārpus vienas valsts robežām, kā tas bija, piemēram, ar Krupa vai Forda uzņēmumiem. Bet uzņēmējs tieši kā uzņēmuma vadītājs, nevis kā privātpersona, balstoties uz sava uzņēmuma ražošanas kapacitāti, īpaši, ja tas ražo sabiedrībai sevišķi nozīmīgu produkciju, uz uzņēmuma maksājamo nodokļu īpatsvaru pašvaldības un valsts budžetā, uz uzņēmuma nozīmi darbaspēka nodarbināšanā, respektīvi, darba tirgus līdzsvarošanā, ļoti bieži izvirza tieši politiskās prasības gan valsts un pašvaldības iestādēm, gan arodbiedrībām un citām institūcijām, kas pārstāv citus politikas subjektus, nerunājot nemaz par dažādu kampaņu un citu sabiedrisko pasākumu finansēšanu.

Pašdarbīgo organizāciju **tipoloģija** atkarībā no izpētes intereses ir iespējama pēc triju veidu kritērijiem: 1) pēc organizācijas dalībnieku skaita, 2) pēc organizētības pakāpes, 3) pēc dominējošām interesēm vai sabiedriskās dzīves nozares, kurā īstenojas organizācijas pārstāvamās galvenās intereses. Uzreiz jāpiebilst, ka katrs no šiem kritērijiem ir visai relatīvs, neviennozīmīgs. Organizācijas kvantitatīvais novērtējums ir pats vienkāršākais, ja ņemam vērā reģistrēto dalībnieku skaitu. Organizācija var būt neliels pulciņš vai klubs ar dažiem vai pārdesmit biedriem, un tā var būt daudzskaitliska lokāla vai visā sabiedrībā izplatīta biedrība ar simtiem un tūkstošiem dalībnieku; ir arī starptautiskas pašdarbīgas organizācijas. Bet citas organizācijas pulcina ap sevi plašu un samērā stabilu atbalstītāju, piekritēju un aktīvistu loku, kas ir vērā ņemams, bet ievērojami mazāks par to reģistrēto dalībnieku skaitu. Tā, piemēram, katoļu draudzēs Latvijā sastāv 2,1 % Latvijas iedzīvotāju, bet apmeklē dievkalpojumu un samērā regulāri piedalās baznīcas pasākumos ap 25 % iedzīvotāju. Cik tad cilvēku būtu jāskaita par Latvijas katoļu baznīcai

piederīgiem? Vai arī cits gadījums. Pie britu leiboristu partijas biedriem automātiski tiek skaitīti arī visi arodbiedrību biedri, no kuriem daudzi ir citu partiju individuālie biedri.

Nedaudz sarežģītāk ir ar pašdarbīga veidojuma organizētības izvērtēšanu. Par organizētības rādītājiem kalpo gan dalībnieku uzskaites stingrība, gan biedru līdzdalības biežums organizācijas pasākumos, gan disciplīnas stingrība organizācijā, gan organizācijas pārvaldes orgānu un amatpersonu, vietējo organizāciju un centrālo iestāžu tiesību un funkciju noteiktība, arī kārtība organizācijas dokumentos un īpašumā. Tas, kurš no rādītājiem pilnīgāk liecinās par organizētību un būtu ņemams par pamatu vērtēšanā, ir atkarīgs no sabiedriski politiskās situācijas un uzdevumiem, kuros tā vai cita īpašība būs svarīgāka organizācijas mērķu sasniegšanā.

Šai sakarībā īpaši jāpiemin tāds pašdarbīgs politisks institūts kā kustība. Par politisko kustību sauc skaitliski nenoteiktu cilvēku kopību, ko vieno kādas politiskās intereses, politiskā mērķa apziņa un uz šā mērķa sasniegšanu vērsta izturēšanās. Kustībām var būt viens vai vairāki idejiskie un organizatoriskie centri, ap kuriem brīvi pulcējas piekritēji. Retos gadījumos mēdz būt arī biedru uzskaitē, kā tas bija Latvijas Tautas frontē, bet tas tika veikts, lai dokumentāli demonstrētu tās patieso vērienīgumu. Kustības akcijās parasti ar savu atbalstu un neregulāru līdzdalību iekļaujas gan atsevišķi indivīdi, gan arī organizācijas; tā, piemēram, dabas aizsardzības kustībā piedalās gan individuālie dabas draugi, gan arī mednieku un makšķernieku biedrības, zoologiskie parki, dabas rezervāti, dažādi klubi un politiskās partijas. To pašu var teikt arī par citām kustībām, tādām kā sociālistiskā kustība, demokrātiskās jaunatnes un sieviešu kustības, miera piekritēju, nacionālās atbrīvošanās, nacionālistiskās u.c. kustības. Šo veidojumu atvērtais raksturs un zemais organizētības līmenis izrādās pievilcīgs tiem noteiktu interešu piekritējiem, kuriem ir apgrūtināta striktajās organizācijās valdošā disciplīna, izturēšanās un ideoloģiskā reglamentācija. Kustība ļauj viena kopīga mērķa sasniegšanai efektīvi apvienot citos jautājumos atšķirīgi domājošus cilvēkus un cilvēku grupas, kas citādi nebūtu sakļaujami ciešākā veidojumā.

Katras ļaužu pašdarbīgas apvienības pamatā ir kāda interese, kuras īstenošanai cilvēki apvienojušies, un organizāciju iedalīšana pēc šī – interešu kritērija ļauj saskatīt katras no tām ievirzi un ieguldījuma nozīmi politikā kā sabiedrības pārvaldīšanā kopumā. Tomēr uzreiz jāpiebilst, ka, organizācijai nodibinoties kādas vienas intereses dēļ, drīz vien, ja ne uzreiz, noskaidrojas, ka šīs pamatintereses īstenošanai

jānodrošina virkne apstākļu, kuru radīšana arī kļūst par dotās organizācijas interesēm. Piemēram, iedzīvotāju brīvā laika veselīgai pavadīšanai tiek nodibināts futbola klubs. Tā darbībai bez dalībnieku vēlmes un apņemšanās spēlēt futbolu vajadzīgs futbola laukums ar aprīkotām ģērbtuvēm, inventārs un daudzkas cits, kas dārgi maksā. Te rodas interese pieprasīt no valsts vai pašvaldības finansiālu atbalstu fizikulturai kā tādai, jo vienam klubam izņēmumu nedarīs. Un te jau ir politiska blakusinterese. Klubs sevis materiālai nodrošināšanai var uzsākt kādu komerciālu darbību, kaut vai sava laukuma izīrēšanu, sporta inventāra labošanu vai ko citu. Nav garantiju, ka šī komerciālā blakusinterese nesāks pakāpeniski dominēt kluba darbībā. Tad par izdevīgu ienākumu avotu var kļūt spēļu laikā izvietotā dažādu firmu reklāma, bet ar nosacījumu, ka spēles tiks translētas televīzijā. Tam savukārt par nosacījumu ir spēļu pievilcība skatītājiem – tātad spēļu kvalitāte, ko diez vai var nodrošināt amatieru komandas. Tāpēc kluba komandā tiks uzaicināti profesionāli spēlētāji, tas kļūs par sporta sasniegumu un izrāžu klubu, bet pārstās kalpot savai sākotnējai interesei – iedzīvotāju fiziskās kultūras attīstībai.

Tādu pašu interešu paplašināšanās un pat izmaiņu procesu mēdz piedzīvot pašdarbīgas organizācijas jebkurā dzīves nozarē: izglītībā, veselības aizsardzībā, mākslā vai pat reliģijā. Tādēļ, klasificējot pašdarbīgās organizācijas pēc to darbības interešu ievirzes, nevar vadīties pēc to nosaukumiem un pašnovērtējuma, bet pietiekami rūpīgi jānoskaidro, kura interese to darbībā patiešām dominē un kuras intereses un ar kādu intensitāti tai seko. Un nav grūti saprast, kāpēc pašdarbīgo organizāciju lielākā daļa sevi neuzskata par politiskām organizācijām: nodibinoties tās neizvirzīja sev skaidri artikulētus politiskus uzdevumus, politiskais efekts un politiskie mērķi vairumam radās to darbības gaitā.

Pašdarbīgās organizācijas pēc to darbībā dominējošām interesēm nosacīti var iedalīt trīs grupās: ekonomiskās (uzņēmēju asociācijas, arodbiedrības, kooperatīvi u.tml.) organizācijas, dzīvesveida vai, kā tās biežāk sauc, kultūras (izglītības, dabas aizsardzības, konfesionālās, fiziskās kultūras un sporta, mākslinieciskās vai tehniskās jaunrades u.tml.) organizācijas un politiskās organizācijas, kuras par savu tiešo uzdevumu stāda esošās politiskās kārtības saglabāšanu vai tās noteikta veida izmaiņas (politiskās partijas, to jaunatnes klubi, Eiropas konsolidācijas sekmēšanas, demokrātijas atbalsta, antiglobālistu, rasisma un nacionālisma sludināšanas, miera piekritēju, nacionālās atbrīvošanās, sieviešu emancipācijas u.tml. organizācijas). Jāuzsver šī dalījuma nosacītais raksturs, jo, piemēram, tādas ekonomiska rakstura organizācijas kā uzņēmēju, baņķieru asociācijas, arodbiedrības

vai tāda dzīvesveida organizācija kā baznīca vai dabas aizsardzības klubs savā tiešajā politikas ietekmēšanā pārspēj dažu labu politisko partiju. Savukārt viena otra politiskā partija vai nacionālistu klubs var būt šauru ekonomisko interešu inspirēti.

Pašdarbīgo organizāciju funkciju īstenošanas efektivitāti ietekmē visām organizācijām piemītošas divas – **autonomizācijas** un **oligarhizācijas** tendences. Autonomizācijas tendenci izraisa tas, ka jebkuras intereses īstenošanai izveidojusies organizācija savā darbībā ir atkarīga no dažādiem apstākļiem, kas nav tās pastāvīgā rīcībā. Piemēram, izglītojošas darbības veikšanai organizācijai var būt vajadzīgas telpas, tekstu pavairošanas tehnika, transporta līdzekļi un daudzkas cits. Visu to var īrēt, bet īrējot jānodrošina izīrētājiem peļņa, turklāt katrreiz jāērķinās ar viņu gatavību sniegt savus pakalpojumus. Var izrādīties izdevīgāk organizācijai pašai iegādāties zemes īpašumus, ēkas, tipogrāfiju, transporta līdzekļus un pārējo nepieciešamo. Tas paver iespējas ne tikai ietaupīt izdevumus savu vajadzību apmierināšanai, bet, iespējams, vēl nopelnīt, apkalpojot ar šiem līdzekļiem citus. No vienas puses, tas padara organizāciju patstāvīgāku tās darbībā, bet, no otras –, tas novērš organizācijas, tās vadības uzmanību un pūles uz organizācijai nespecifiskiem, blakus jautājumiem.

Jo sarežģītāki un ekonomiski nozīmīgāki būs šie blakusjautājumi, jo vairāk tie novērsīs organizāciju no tās tiešajām funkcijām, neizslēdzot pat blakusjautājumu pārvēršanos par galvenajiem jautājumiem un visas organizācijas darbības deformāciju. Tāpat fizikultūras un sporta biedrība var ne tikai izvirst komerciālajos sporta pasākumos, bet arī apaugt ar sporta inventāra ražotnēm un tirgotavām, ar sporta bāzu un viesnīcu saimniecību, ar saviem celtniecības un transporta uzņēmumiem utt. Vai arī reliģiskā kulta organizācija, nodarbodamās ar tempļu celtniecību un remontu, ar konfesionālās literatūras un citu priekšmetu ražošanu un tirdzniecību, ar savu mācību un bērnu iestāžu radīšanu un uzturēšanu, ar savu īpašumu apsaimniekošanu, ar visam tam labvēlīgu ekonomisko un tiesisko nosacījumu izcīnīšanu valsts varas institūtos, apaugdama ar šo sekulāro darbību, lielā mērā zaudē savu reliģisko raksturu. Autonomizācijas tendence, stiprinādama organizācijas darbības patstāvību, deformē organizācijas darbības pamatievirzes īstenošanu un padara tās dalībniekus, īpaši vadītājus, atkarīgus no veiksmes blakusdarbībās.

Oligarhizācijas, t.i., vadītāju loka sašaurināšanās tendenci nosaka divi faktori. Pirmkārt, laika gaitā pieaugoša vērtība organizācijas darba nodrošināšanai ir tam, ka vienalga kādu savu īpašību un apstākļu dēļ par organizācijas vadītājiem izvirzījušos cilvēku pieredze

un nodibināto sakaru loks paplašinās. Tāpēc, jo ilgāk vieni un tie paši darbinieki atrodas organizācijas vadībā, jo grūtāk vadošo pozīciju ieņemšanā ar viņiem sacensties citiem organizācijas dalībniekiem. Un, otrkārt, arī paši vadītāji, pārliecināti, ka neviens cits kā viņi paši tik labi neizprot viņu iecerētos darbības plānus un to īstenošanas ceļus, greizsirdīgi izturas pret pretendentiem uz viņu amatiem.

Bet atrašanās organizācijas vadītāju amatos, tas ir, iespēja ar savu personu reprezentēt gan visu organizāciju, gan arī to sociālo grupu, kuras intereses pauž un pārstāv šī organizācija, nodrošina tās vadītājiem augstāku sociālo statusu un sakaru plašumu sabiedrībā, kas gan tieši, gan pastarpināti dod viņiem personīgi dažādus morālus un materiālus labumus. Tas ir nopietns motīvs viņu centieniem nepieļaut vadības maiņu, un šos centienus viņiem atvieglo atkarības attiecības un "savas komandas" pastāvēšana organizācijas ietvaros. Oligarhizācijas tendence pastiprina organizācijas darbības stabilitāti laikā, bet reizē arī tās ieslīgšanu rutīnā, kavē bagātināšanos ar jaunām, drosmīgākām idejām un metodēm. Turklāt tā draud ar organizācijas darbības pakļaušanu vadītāju personiskajām interesēm.

Lobisms Valsts institūcijas savā sabiedriskos procesus pārvaldošajā darbībā vadās pēc to rīcībā esošajām ziņām par lietu stāvokli sabiedrībā, kuras tās ievāc pašas vai saņem oficiālu iesniegumu formā no fiziskām vai juridiskām personām. Šo ziņu klāsts nav un nevar būt visu sabiedrības dzīvi detalizēti aptverošs. Tāpēc ir saprotama daudzu indivīdu, bet īpaši – uzņēmēju un pašdarbīgo organizāciju vēlme informēt valsts politiķus un valsts aparāta darbiniekus par savām problēmām, kurām varētu būt sabiedriska nozīme un kuru risināšanā tādēļ būtu vēlams valsts atbalsts. Pirms iesniegt oficiālu sūdzību vai pieprasījumu par valsts palīdzību, ir lietderīgi nepiespiestā atmosfērā pārrunāt ar kompetentu atbildīgo amatpersonu attiecīgā jautājuma risināšanas nozīmīgumu un valsts iespējas piedalīties tā risināšanā tā, lai šai sarunai nebūtu oficiāls raksturs, kas amatpersonai ir saistošs un pagēr tās viennozīmīgu oficiālu piekrišanu vai atteikumu. Tāpēc tam nebūtu jānotiek oficiālajās dienesta telpās, bet gan ārpus tām, iestāžu priekštelpās vai uzgaidāmajās, atpūtas telpās, kuluāros (no franču val. *couloirs*) vai lobijos (no angļu val. *lobby*). Šāda neformāla saskarsme starp valsts amatpersonām un klientiem, kas ieguva latviski nedabiski skanošu nosaukumu *lobēšana*, abstrakti teorētiski būtu uzskatāma ne vien par normālu, bet pat par vēlamu valsts informēšanu no iedzīvotāju puses, ja vien tehnisku, sociālu un psiholoģisku iemeslu dēļ tai nebūtu valsts institūciju darbību deformējošas ietekmes briesmas. Jo gribētāju pārliecināt par savu problēmu valstisku svarīgumu ir

nesalīdzināmi vairāk, nekā tos varētu neoficiāli uzklaust valsts amatpersonas, nav arī grūti iedomāties, ka starp pretendentiem uz tādām sarunām priekšrocības visbiežāk ir sociāli stiprāko sociālo grupu pārstāvjiem un dažādi var būt argumenti, ar kuriem viņi centīsies pārliecināt valsts amatpersonas.

Lobēšana kā pašdarbīga politiska ietekme uz valsts institūcijām notiek visdažādākajās formās, tai ir gan produktīva, gan valsts politiku deformējoša loma, kas dažkārt pāraug pat valsts amatpersonu korumpēšanā. Novērst to nav iespējams, bet dažās valstīs ir mēģinājumi to ierobežot un kontrolēt ar institucionalizācijas palīdzību. Tā, piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs lobēšana kopš 1946. gada ir atļauta ar likumu, kurš nosaka, ka personām vai firmām, kas ar to grib nodarboties, tiek atļauts irēt telpas un sakaru līdzekļus valsts iestāžu ēkās vai to tuvumā, viņām tiek izsniegtas pastāvīgas caurlaides, bet ar nosacījumu, ka tās deklarē, kādos jautājumos un kā interesēs tiks veikta lobēšana, kā arī savus īpašumus un ienākumus. Tādu organizāciju tur ir ap 15 000, un tās pārstāv gan uzņēmēju grupas, gan miera piekritējus, arodbiedrības, "zaļo" kustību, pilsētu komitejas u.c. Tas neizslēdz, protams, nelegālu un pat kriminālu lobēšanu, tomēr ierobežo to un piešķir arī nekomerciālo, humāno interešu pārstāvjiem regulāru pieeju valsts institūcijām.

Pašdarbīgo organizāciju sistēma Pašdarbīgo organizāciju kopums sabiedrībā veido savdabīgu un politiski nozīmīgu sistēmu, kas kā apakšsistēma ietilpst pilsoniskās sabiedrības sistēmā, kura savukārt kā apakšsistēma ietilpst sabiedrības politiskajā sistēmā. Analizējot **pašdarbīgo organizāciju sistēmu** sabiedrībā, politiski paši nozīmīgākie ir trīs aspekti. Pirmkārt, cik plašs ir pašdarbīgo organizāciju tīkls sabiedrībā, vai tas ir vienmērīgi izvērstis visā teritorijā vai ir konstatējama tīkla sabiezēšanās, respektīvi, retināšanās kādās teritorijas daļās. Pēc tā var spriest, cik organizēta ir pilsoniskā sabiedrība dotajā zemē un kurās tās daļās vairāk, kurās – mazāk.

Otrkārt, kurām sociālajām grupām ir vairāk, bet kurām – mazāk pašdarbīgo organizāciju. Tas ļauj spriest par to, kuras sociālās grupas ir organizētāki, kuras – mazāk organizēti politikas subjekti, cik daudzpusīgu līdzdalību sabiedrisko procesu pārvaldīšanā tās piekopj vai arī cik atstumtas tās ir no politikas vai kādām tās nozarēm. Daudzas pašdarbīgas organizācijas apvieno vairāku atšķirīgu sociālo grupu pārstāvjus, piemēram, izglītības, zinību vai mākslas popularizēšanas, nacionālās kultūras, dabas un vēstures pieminekļu aizsardzības jomā. Tādās organizācijās noteicošo lomu parasti spēlē un visumā ar

savu materiālo līdzekļu un autoritātes pārākumu savām interesēm pakļauj sociāli stiprākās sociālās grupas.

Treškārt, politiski no svara ir noskaidrot, cik intensīvi un kāda rakstura intereses reprezentē, t.i., atspoguļo, pauž un īsteno katras sociālās grupas pašdarbīgās organizācijas: kuru sabiedriskās dzīves procesu un nozaru ietekmēšanā un kādā virzienā (reakcionāri, konservatīvi, progresīvi) piedalās katra no nozīmīgākajām sabiedrības sociālajām grupām.

Politiskās partijas Politiskās partijas citu pašdarbīgo organizāciju vidū izceļas ar to, ka tās atspoguļo, pauž un īsteno kādas sociālās grupas intereses nevis kāda atsevišķa sabiedriskās dzīves procesa pārvaldīšanā, bet gan sabiedriskās iekārtas saglabāšanas vai tās grozīšanas problēmu kopumā. Te nav no svara, kā organizācija sevi devē – par partiju, kustību, savienību vai vēl kā citādi, būtiskais ir tās tieksme noteikt vai vismaz ietekmēt sabiedrības pārvaldīšanu kopumā. Tas, protams, visefektīvāk veicams ar valsts varas palīdzību, tāpēc valsts varas iegūšana vai vismaz līdzdalība valsts varā ieņem nozīmīgu vietu politisko partiju plānos un darbībā, tomēr aplam ir uzskatīt, ka tas būtu politisko partiju darbības galvenais mērķis. Valsts vara partijām ir tikai viens no līdzekļiem, tiesa – spēcīgākais, bet ne vienīgais, politikas kā sabiedrības pārvaldīšanas īstenošanā atbilstoši savas sociālās grupas interesēm.

Politiskā partija pārstāv un tiecas īstenot savas sociālās grupas politiskās intereses ne vien attiecībā ar sabiedrību kopumā, bet arī sociālo grupu kā politikas subjektu savstarpējās attiecībās. Tā, piemēram, sīkražotāji vai zemnieki var formulēt savas prasības pret lielražotājiem vai finanšu kapitālu, darba ņēmēji – pret darba devējiem arī tiešās politiskās akcijās, bet veiksmīgāk tas darāms kādas vienas sociālās grupas partijas sarunās ar citu sociālo grupu intereses padošajām partijām, panākot ar tām, kur tas ir izdevīgi, vienošanos kādos politikas jautājumos vai pat slēdzot politiskās savienības, vai arī cīnoties pret to īstenojamo politiku. Būdamas organizētas, regulāri nodarbojamās ar politikas jautājumiem, partijas gan skaidrāk formulē savas sociālās grupas intereses, gan mērķtiecīgāk un organizētāk spēj vadīt savas sociālās grupas politiskās akcijas tās interešu īstenošanai. Tāpēc politiskā partija ir sociālās grupas kā politiskā subjekta augstākā organizācijas forma.

Ideālā variantā partija teorētiski skaidri apzinās savu funkciju pārstāvēt savas sociālās grupas intereses politikā, mērķtiecīgi noskaidro un artikulē tās, izskaidro šīs intereses un to īstenošanas ceļus savai sociālajai grupai, saliedē un vada to politiskajās aktivitātēs, kalpodama

par sociālās grupas kā politikas subjekta organizētu priekšpulku. Tomēr daudzas partijas līdz kalpošanai savai sociālajai grupai, tās interešu pārstāvēšanai nonāk sarežģītāk, empīriskā ceļā. Izveidojušās kā interešu grupas tikai savu, grupas locekļu egoistiski apzinātu interešu īstenošanai sabiedrības pārvaldīšanā, organizācijas, pat to īpaši neapzinādamās, vienlaikus pauž tām līdzīgi sociāli situēto cilvēku, tātad sociālo grupu intereses, gūst to piekrišanu un atbalstu, tā nonākdamas līdz politisko partiju pamatfunkcijas veikšanai. Dažkārt pat vēl primitīvāk: politiskā karjerisma apsvērumu dēļ izveidoto organizāciju vadītāji savos centienos iegūt nozīmīgas pozīcijas politikā ir spiesti meklēt plašākas publikas atbalstu, kas sasniedzams ja ne citādi, tad vismaz radot iespaidu, ka šīs ir tās partijas, kas kalpo iedzīvotāju sociālajām interesēm – nodrošināt un uzlabot savu eksistenci, tātad vēršoties pie noteiktām sociālajām grupām. Neieņemoties vai neattaisnojoties nevienas sociālās grupas uzticību, partija zaudē iedzīvotāju atbalstu un ir spiesta noiet no politiskās skatuves. Tāpēc ar jebkādiem vadītāju subjektīvajiem mērķiem un nolūkiem jebkura politiskā partija objektīvi ir spiesta politiski pārstāvēt kādas sociālās grupas intereses. Cits jautājums – cik korekti, tas ir, cik atbilstoši sociālās grupas stāvoklim un tā uzlabošanas iespējām tas tiek darīts.

Nereti gadās, ka kādai vienai sociālajai grupai ir divas vai pat vairākas partijas. Tas izskaidrojams ar to, ka bieži mēdz būt atšķirīgi viedokļi par vienas un tās pašas sociālās grupas interesēm, to hierarhiju un īstenošanas ceļiem, jo pati sociālā grupa kā politikas subjekts savu pārstāvju personā atrodas sevis izzināšanā, savu interešu realizācijas iespēju meklējumos. Bet tas notiek arī tādēļ, ka kādas lielas sociālās grupas (šķiras) intereses tiek pārstāvētas no kādas tās daļas, tās sastāvā ietilpstošas mazākas grupas pozīciju un pieredzes viedokļa. Nav izslēdzama arī organizāciju vadītāju personiskā sāncensība un viņu ietekmēšanās no citu sociālo grupu interešu pārstāvjiem.

Partijas spēj iesaistīt savās rindās daudzus cilvēkus trejādu motīvu dēļ. Vispirms – vēlēšanās kalpot tās sociālās grupas, ar ko viņi sevi identificē, interesēm, izkopt un īstenot tās ideoloģiju. Tie ir politiskās cīņas entuziasti, kas veltī savus galvenos spēkus politiskai darbībai un vairāk vai mazāk profesionalizējas tajā. Citi, un to ir vairākums, iesaistās partijā tādēļ, ka simpatizē tās idejām, ir gatavi piedalīties to īstenošanā savā no profesionālās darbības brīvajā laikā. Viņiem ir svarīgi uzturēt regulāru aktīvu saikni ar politiku, apzināties savu kaut nelielu dalību tajā, savu politisko nozīmīgumu. Partijas rindu un to rīcībspēju saglabāšanai ir svarīgi, lai partijas vadība nodrošinātu saviem biedriem šādu iespēju, iesaistītu viņus partijas pasākumos,

izrādītu ieinteresētību ierindas biedru idejās, vērtējumos, priekšlikumos un aktivitātēs.

Bet partijas biedru rekrutēšanā vērā ņemams ir arī karjeras motīvs, kad cilvēki, būdami visai vienaldzīgi pret partijas idejām un politiskajiem mērķiem, iesaistās tajā tādēļ, ka tas sola viņiem iespēju ieņemt labākus amatus, nodibināt izdevīgas attiecības ar viņiem vajadzīgajiem ļaudīm, kļūt labāk ieredzētiem sabiedrībā. Tas visvairāk attiecas uz līdzdalību valdošajās partijās, bet var būt motīvs līdzdalībai arī opozicionārajās partijās, jo arī tas var celt viņu prestižu un sociālo statusu vismaz viņiem tuvākās aprindās, bet, ja opozicionārajai partijai ir nozīmīga ietekme sabiedrībā, tad arī sabiedrībā kopumā. Protams, karjeristisku elementu līdzdalība partijā, jo lielāka tā ir, jo vairāk novājina tās politisko mērķtiecību, idejiskumu un spējas reprezentēt savas pārstāvamās sociālās grupas intereses, tomēr atvieglo partijas vadītājiem ar bezprincipiālu, pakalpīgu biedru atbalstu nodrošināt savas vadošās pozīcijas partijā un īstenot savus individuālos plānus.

Partiju tipoloģija Ir iespējami vairāki partiju politoloģiskas **izvērtēšanas un tipoloģizācijas rādītāji**. Pats būtiskākais ir **sociālais**. Tajā ietilpst partijas **sociālā bāze**, tas ir, kuras sociālās grupas intereses partija pārstāv un aizstāv, un partijas **sociālais sastāvs**, kas parasti atšķiras no sociālās bāzes, jo partijā vairāk iesaistās sociālās grupas izglītotākie un ar sabiedrisko pieredzi bagātākie pārstāvji, turklāt partijā vienmēr ir sastopami ar partijas pārstāvamās grupas interesēm sevi identificējošie, citām sociālajām grupām piederīgie cilvēki.

Sociāli nozīmīga ir partijas **ideoloģija**, proti, uz kādu savas sociālās grupas interešu īstenošanu un kādiem līdzekļiem orientējas partija, cik būtiskas sociālajai grupai un cik reālistiskas ir partijas paužamās intereses, cik efektīvas ir tās piekropjamās darbības metodes, kas izpaužas partijas **politiskajā platformā** – partijas mērķu un politisko metožu pamatnostādnes. Tā ir lielā mērā atkarīga no partijas **doktrīnas** – mācības, pēc kuras vadoties tiek saskatītas un izvērtētas partijas pārstāvamās sociālās grupas intereses, to īstenošanas spējas, nosacījumi un metodes.

Vēsturiski kopš Lielās franču revolūcijas laikiem ir izveidojies un līdz pat mūsdienām plaši tiek lietots ļoti vispārīgs partiju iedalījums “**labējās**” un “**kreisajās**” pēc to sociālās orientācijas, par labējām apzīmējot visas tās partijas, kuras pārstāv un aizstāv sabiedrības bagātāko sociālo grupu, ražošanas līdzekļu lielpašnieku intereses,

bet par kreisajām – tās, kuras pārstāv un aizstāv trūcīgāko aprindu, algotā darba darītāju un sīkražotāju intereses.

Svarīgs partijas sociāli politisks raksturojums ir tās **elektorāts**, to iedzīvotāju sociālais sastāvs, kuri atbalsta doto partiju vēlēšanās. Tas nesakrīt ar partijas sociālo bāzi, jo ne jau visi partijas pārstāvamajai sociālajai grupai piederīgie apzinās savu sociālo piederību, ne visi piekrīt arī partijas deklarētajiem mērķiem un darbības metodēm. Vēlēšanās partiju mēdz atbalstīt arī citu sociālo grupu pārstāvji, kuri saista savas nākotnes cerības ar dotās partijas politiskajiem panākumiem. Tā, piemēram, par lielkapitāla intereses pārstāvošajām partijām mēdz balsot daudzi strādnieki cerībā, ka, ja veiksies lieluzņēmējiem, tad būs mazāks bezdarbs, lielākas algas utt., bet viņu – algotā darba darītāju intereses padošo partiju panākumu izredzes viņiem šķiet nedrošas, nospraustie plāni – mazreālistiski. Partiju elektorāts ir lielā mērā nepastāvīgs. Tas svārstās, mainoties ekonomiskajiem, sociālajiem, politiskajiem apstākļiem valstī un ārpus tās, politikas veiksmju un neveiksmju ietekmē, politisko līderu autoritātei ceļoties vai kritoties. Elektorāts mainās partiju priekšvēlēšanu programmu un solījumu iespaidā.

Ieinteresētas iespējami plašā vēlētāju atbalstā, partijas bieži savās programmās uzsver nevis viņu pārstāvamās sociālās grupas būtiskākās intereses, bet gan maksimāli plašam iedzīvotāju lokam saprotamākas, bet līdz ar to – vispārīgākas intereses. Ar to partiju publicētajām programmām zūd sociālā izteiksmība un politiskā jēga, tās aizvien mazāk var kalpot partiju politiskai novērtēšanai. Bet arī pašas partijas, ciktāl tās vairāk orientējas uz elektorātu savu varas pozīciju dēļ un mazāk uz savas pārstāvamās sociālās grupas interešu apkalpošanu, aizēno savu sociālo būtību un tendē kļūt par bezprincipiālām politikāņu kliķēm, mazāk atkarīgām no savas sociālās grupas idejiski politiskā atbalsta nekā no sponsoru pasūtījumu realizācijas. Tas norāda nevis uz partiju politiskās dabas izzušanu, bet gan uz politiskā rakstura, politisko izpaušmju deformāciju.

Cits nozīmīgs partiju politiskās vērtēšanas un tipologizācijas rādītājs ir **organizatoriskais**. Pēc tā var izšķirt **elitārās, līderu, kadru** un **masu** partijas. **Elitārajām** partijām raksturīgs tas, ka to biedri pulcējas pēc personisku simpātiju un uzskatu idejiskas sakritības principa ap samērā nelielu autoritatīvu vadītāju grupu, kura tad idejiski, stratēģiski un organizatoriski vada un lielākoties arī finansē partijas darbību. Organizatoriskās, biedru uzņemšanas, uzskaites, finanšu līdzekļu ievākšanas un lēmumu pieņemšanas procedūras šādās partijās ir samērā nenoteiktas. Apstākļu ietekmē partijas autoritātes

mēdz mainīties, bet nemainās partijas vadības izšķirošā loma politikas noteikšanā. Pārējie partijas biedri savu piederību partijai apliecina galvenokārt vēlēšanu un citu kampaņu laikā ar savu brīvprātīgu personisko un finansiālo līdzdalību un atbalstu vadības ierosinātajās akcijās. Līdzīgas ir arī **līderu** partijas, tikai tajās biedru pulcēšanās notiek ne ap savā sastāvā mainīgo autoritatīvo partijas vadošo kodolu, bet gan ap vienpersonisko līderi, kura autoritāte arī piesaista partijas biedrus, nosaka partijas uzdevumus un rīcību. Līdera zaudēšana vai viņa autoritātes zudums var izraisīt partijas izīršanu vai arī tās sastāva un darbības nozīmīgas izmaiņas, ja vietā nāk cits līderis, kura idejām un norādījumiem pakļausies partijas biedri. Elitārās un līderu partijas raksturīgākas turīgo ļaužu samērā mazskaitlīgām sociālajām grupām, kur visai liela loma ir personiskās pazīšanas un atbalsta attiecībām un kur arī materiālo līdzekļu ievākšana partijas politiskajām vajadzībām notiek bez īpašām grūtībām un formalitātēm.

Ar strādniecības uznākšanu uz politiskās skatuves 19. gs. vidū parādījās jauni partiju organizatoriskie principi, kurus vēlāk vairāk vai mazāk pārņēma arī citu sociālo grupu partijas. Tā kā strādniecība ir ražošanas un citās sabiedriskajās attiecībās pakārtota un materiāli relatīvi trūcīga sociālā grupa, tā spēj ietekmēt politiku gandrīz vai vienīgi ar savām dalībnieku skaita ziņā plašajām un labi organizētajām akcijām. Organizēta masveida solidaritāte ir algotā darba darītāju faktiski vienīgais politiskais instruments. Tas noteica arī nepieciešamību pēc partijas biedru stingras uzskaites, visumā regulārajām sapulcēm, kurās tiek veidota un kopta viņu uzskatu viengabalainība un pieņemti attiecīgi lēmumi par politiskajiem mērķiem un darbībām, bet reizē pārbaudīta arī viņu gatavība organizēti rīkoties. Arī par partijas darbībai nepieciešamo naudas līdzekļu iegūšanas gandrīz vienīgo ceļu, ņemot vērā biedru zemo turības līmeni, kļuva nelielas biedru naudas regulāra ievākšana. Šī biedru naudas ievākšanas procedūra ar savu regularitāti arī stiprina partijas biedru un organizācijas aktīvistu kontaktus un kāpina partijas mobilizācijas gatavību.

Aizliegumi un represijas, kuras bija un daudzās zemēs vēl joprojām ir jāizbauda strādniecības (darba ņēmēju), nacionālās atbrīvošanās un citām pastāvošo sabiedrisko iekārtu kritizējošām partijām, veicināja kadru principa ieviešanos partiju organizācijā. **Kadru** partijās notiek rūpīga jaunuzņemamo biedru atlase, tiek prasīti citu partijas biedru galvojumi par jaunuzņemamā uzticamību, viņam var tikt nozīmēts pārbaudes laiks, tiek sekots viņa sabiedriski politiskās stājas atbilstībai partijas prasībām. Tas tiek darīts ar nolūku nodrošināt

partijas idejiski politisko vienotību, organizatorisko saliedētību, pasargāt partiju no gadījuma rakstura cilvēkiem, no iespējamām provokatoriem un nodevējiem, no politiski svārstīgajiem, kas varētu apdraudēt partijas politisko darbību un autoritāti. Tomēr šādai partijas sastāva nostiprināšanai ir arī savs negatīvs rezultāts. Izgājuši sarežģīto uzņemšanas un kontroles procedūru, arī tie partijas biedri, kuriem kaut kādu apstākļu dēļ ar laiku ir zudusi politiskā enerģija vai mazinājusies interese par politiku, tomēr paliek partijas rindās, jo viņu izstāšanās var notikt, vienīgi izejot nosodošu izslēgšanas procedūru kā attiecību ar partiju saraušanu uz visiem laikiem. Tāpēc partijā pakāpeniski uzkrājas pasīvu, vienaldzīgu biedru balasts, kas vājina partijas rīcībspēju.

Kā pretstats kadru partijām ir **masu** partijas, kur iesaistīšanās partijā notiek kā brīva pierakstīšanās tajā un biedru naudas iemaksāšana par kādu tuvāku laika periodu, bet dalības pagarināšana notiek ar kārtējo biedru naudas iemaksu. Tikpat brīva ir arī aiziešana no partijas vai savas dalības partijā pārtraukšana, kad cilvēkam zudusi enerģija, interese, griba vai vienkārši pietrūkst spēka un laika darboties partijā, un atjaunošanās, kad interese un iespējas atkal radušās. Masu partijās vērojama samērā liela biedru fluktuācija, tomēr ir lielāka drošība, ka tie, kas sastāv partijā, ir tās aktīvi biedri.

Politiski nozīmīgs ir partiju raksturojums pēc to attieksmes pret partijas biedriem. Pēc šī rādītāja izdalāmi **individuālās reprezentācijas** un **sociālās integrācijas** partiju tipi. **Individuālās reprezentācijas** partijām raksturīga partijas biedru individuālo uzskatu un personības viedokļa dažkārt pat liekulīgi pasvītota respektēšana. Šīs partijas pastāv kā visumā līdzīgi domājošu un līdzīgi politiski orientēto personību kopas, kur katram biedram ne vien tiek atzītas tiesības uz individuāli patstāvīgu, no partijā pieņemtā lēmuma atšķirīgu viedokli, bet šī domas un vērtējuma individualitāte tiek vērtēta pozitīvi kā intelektuālās jaunrades garantija, kas nodrošina partijas redzesloka plašumu, labākā politiskā risinājuma meklēšanu un atrašanu plašas un brīvas domu apmaiņas gaitā, katra partijas biedra intelektuālā ieguldījuma un rezultātā partijas intelektuālā potenciāla kopumā palielināšanu.

Šādām partijām raksturīgas nebeidzamas iekšējas domstarpības un diskusijas, dažādu iekšēju grupējumu un frakciju pastāvēšana, kas vājina partijas idejisko viengabalainību, organizētību un disciplīnu, kas īpaši var mazināt partijas darbības efektivitāti asu politisku pavērsieniem laikā. Tomēr ilgstošā darbībā šāda partijas iekšējā idejiskā daudzveidība, pat receklība, izrādās par partijas noturības

un dzīvotspējas faktoru, jo partijai parasti mēdz būt vairāki rīcības rezerves varianti. Gadījumā, ja partija cieš neveiksmi kādā savas politikas realizācijas posmā un tās vadītāji zaudē autoritāti, partijai tas, protams, ir sāpīgi, bet nav graužoši, jo šo neveiksmīgo vadītāju vietā ir gatava stāties kāda no viņiem iekšējā opozīcijā bijušajām frakcijām, kas saglabā partijas politikas būtību, tomēr piedāvā savu, citādu politikas realizācijas veidu. Šāds partijas tips biežāk sastopams sabiedrības turīgākajām un intelektuālākajām sociālajām grupām, kur individualitātes sabiedriskās izpausmes ir spilgtākas un personības pašnovērtējums ir augstāks.

Pretstatā tām ir tā saucamās **sociālās integrācijas** partijas, kur visaugstāk tiek vērtēta partijas rindu idejiska viengabalainība un gatavība bez ierunām jebkurā brīdī pakļauties partijas lēmumiem cīņā par partijas izraudzīto politisko mērķi, kalpojot savas sociālās grupas interesēm. Kolektīva kalpība un disciplīna tādā partijā tiek stādīta augstāk par partijas biedra personību, viņa individuālā intelektuālā ieguldījuma nozīme tiek novērtēta nesalīdzināmi zemāk par partijas kolektīvo pieredzi, "kolektīvo gudrību", par kuras akumulatoru un paudēju tiek uzskatīta partijas vadība. Šāda attieksme pret indivīdu biežāk sastopama sociāli un intelektuāli vājākajās sociālajās grupās, kur individualitāti un intelektualitāti nomāc nelabvēlīgie sociālie apstākļi un kur savas sabiedriskās intereses var realizēt gandrīz vienīgi lielāka cilvēku skaita viennozīmīgi saliedētas rīcības ceļā. Personības sabiedriskā vājuma apziņas dēļ šajās aprindās piederība grupai tiek vērtēta augstāk par individualitāti. Tāpēc šādās partijās kā piederības kopībai demonstrējums tiek nēsātas partijas nozīmes, unificēti apģērba elementi, nereti sastopama militāra atribūtika un leksika.

Sociālās integrācijas partijas spēj efektīvi darboties samērā īsā laikā kāda viena skaidri formulēta mērķa sasniegšanai. Tās spēj ātri mainīt savu taktiku. Bet, nepievēršot uzmanību partijas intelektuālā potenciāla palielināšanai, kura nosacījums ir domu brīva, radoša apmaiņa, diskusiju nepiespiestais raksturs un iecietība pret uzskatu daudzveidību, šādas partijas mazina savas spējas reaģēt uz būtiskām apstākļu izmaiņām sabiedrībā, kuru politiskai izprašanai nepieciešams plašāks zināšanu loks un atsevišķu partijas biedru un grupu pieredze un priekšstati var būt piemērotāki nekā partijas vadības rutinēta pieeja. Šādām partijām politiskā neveiksme un vadības autoritātes zudums draud ar pilnīgu krahu, jo trūkst sagatavotas politiskās rīcības alternatīvas. Minēto īpašību dēļ sociālās integrācijas partijas viegli var kļūt par to vadītāju paklausīgiem instrumentiem un viņu personiskās politiskās veiksmes ķīlniecēm.

Pēc nostājas pret citām politiskajām partijām partijas var iedalīt **parlamentārajās** un **totalitārajās** jeb **avangarda** partijās. Par parlamentārām partijas sauc ne jau tāpēc, ka tās ir iekļuvušas parlamentā, tiecas tajā iekļūt vai parlamentāro darbību deklarē par savu vienīgo vai galveno darbības formu. Bez izņēmuma visas partijas bez parlamentārās veic arī visdažādākās ārpusparlamentārās darbības. **Parlamentārajām** partijām raksturīgs tas, ka tās citās partijās – sabiedrotajās un naidīgajās – saskata attiecīgu citu sociālo grupu interešu reprezentantes un šajā, sociālpolitiskajā ziņā sev līdzvērtīgas partneres, ar kurām iespējama un nepieciešama diskusija, saprašanās un cīņa jautājumā, kuru sociālo grupu kādas intereses kādā veidā respektējamās politikā. Turpretī **totalitārās** jeb **avangarda** partijas sevi uzskata par vienīgajām patiesajām sabiedrības progresa cīnītājām, visas sabiedrības vajadzību un to apmierināšanas ceļu labākajām pazinējām, sabiedrības politisko *avangardu* un tāpēc pretendē uz pārējo partiju vai nu pilnīgu, *totālu* pakārtošanu savai rīcībai, vai kā nepiekāpīgu nekompetentu sabiedrības progresa ienaidnieku likvidāciju vai, mazākais, ignorēšanu. Tīrā veidā šāda partiju nostāja vērojama ne pārāk bieži, turpretī tendence uz pirmās vai (biežāk) otrās nostājas ieņemšanu pret citām partijām kā politikas subjektu – sociālo grupu interešu paudējām ir sastopama itin bieži, un tas lielā mērā nosaka korekta sociāli politiskā dialoga iespējas politikā un pašas politikas pamatfunkcijas – sabiedrības atražošanās optimizācijas īstenošanu.

Partiju Partiju politisko funkciju realizāciju lielā mērā nosaka **sistēmas partiju sistēmas**. Politiskajā un politoloģiskajā literatūrā politisko partiju sistēmas mēdz šķirot un aplūkot pēc dotajā sabiedrībā darbojošos partiju skaita. Šādā skatījumā izšķir vienpartijas, divpartiju un daudzpartiju sistēmas. Tas ir ļoti pavisms un mazproduktīvs skatījums. Vienpartijas sistēma vispār nav nekāda partiju sistēma, jo viens vienīgais elements neveido sistēmu, turklāt pats termins *partija* jau apzīmē kādu daļu no veselā. Bet arī pēc būtības valstis, kur pastāv un valda viena vienīga politiskā partija, tā ir zaudējusi pašdarbīgas organizācijas raksturu un kā valdošā ir lielā mērā saaugusi ar valsti kā politisko institūtu, partijas augstākās vadības personā patvaļīgi uzurpējama tajā augstāko varu un pārņemdama valsts galvenās funkcijas, atstājot gan partijas organizācijām, gan valsts institūcijām pārsvarā partijas vadības politisko direktīvu izpildītāju lomu. Veidodama un vadīdama valsts institūcijas, šāda partija viena pati pretendē uz visas tautas interešu paušanu. Tas ir pretdabiski un praktiski neiespējami, par to liecina šādā partijā vairāk vai mazāk apslēptie iekšējie strāvājumi un grupējumi, kas

apspiestā un tādēļ kroplā veidā atspoguļo atšķirīgu sociālpolitisko interešu pastāvēšanu un cīņu sabiedrībā.

Reāli neeksistē arī divpartiju sistēmas. Piemēram, Anglijā un īpaši – ASV, kas parasti tiek pieminētas kā tipiskākās divpartiju sistēmas valstīs, patiesībā pastāv, darbojas un pat parlamentā mēdz būt pārstāvētas vairākas politiskās partijas. Cita lieta, ka šajās valstīs izredzes iegūt parlamentā vairākumu un līdz ar to pārākumu valsts varas institūtu izveidē ir tikai vienai no divām vadošajām partijām; citām paliek vai nu pakārtotā sabiedrotā, vai vājas opozīcijas loma. Bet tas liecina vienīgi par valdošās sociālās grupas tik pamatīgu uzkundzēšanos valstī, ka tikai kādai vienai no tās apakšgrupas intereses pārstāvošajām partijām ir iespēja kļūt par valsts politikas noteicēju, izslēdzot pārējās no politiskā procesa epicentra. To pierāda arī politikas visai nebūtiskas izmaiņas gadījumos, kad viena no valdošajām partijām nomaina otru, neatstājot vēlētājiem iespēju kaut kā nopietnāk ietekmēt politiku. Ar to divpartiju sistēma lielā mērā līdzinās vienpartijas “sistēmai”, jo, izslēgdama no politiskās diskusijas un līdzdalības valsts pārvaldīšanā atšķirīgu sociālo grupu intereses paužošās politiskās partijas, tā arī izslēdz demokrātiskā sociālā dialoga iespējas, kas ir demokrātijas kodoljautājums un galvenā jēga.

Spriežot par daudzpartiju sistēmām, parasti tiek apcerēts un diskutēts jautājums, kāds būtu optimāls partiju skaits valstī vai vismaz parlamentā. Tiek nosaukti vēstures piemēri, ka tad, kad parlamentā bija pārstāvētas daudzas partijas, bezgalīgajās diskusijās un sīkajās domstarpībās tika haotizēts parlamenta darbs un bieži paralizēta arī valdības darbība. Šādu iespēju novēršanai dažādās valstīs ar visādiem nosacījumiem apgrūtinā partiju dibināšanu, vēlēšanu likumi ar pārstāvniecības procentuālo barjeru ieviešanu ierobežo partiju parlamentārās līdzdalības kvotas. Bet šajā sakarā paliek neievērots, ka partiju lielajam skaitam par iemeslu mēdz būt smagais sociālais un ekonomiskais stāvoklis valstī un tādēļ notiek iedzīvotāju akūto sociālo vajadzību sadrumstalošanās, bet to apmierināšanai nepieciešamo resursu trūkums ved pie nepiekāpības diskusijās par interešu prioritātēm. Politisko partiju lielais skaits var tiešām liecināt par iedzīvotāju politiskās kultūras trūkumu, politisko sīkmanību, nespēju artikulēt galvenās intereses un vienoties par to īstenošanas pamatlīdzekļiem. Bet te maz var līdzēt ārējie partiju skaita ierobežojumi, jo tie neizslēdz to pašu iemeslu izraisīto partiju iekšējo pretrunīgumu. Taču ir iespējams arī cits cēlonis partiju lielajam skaitam. Pārtikušā un sociāli nodrošinātā sabiedrībā, kur nozīmīgāko sociālo grupu galvenie eksistences jautājumi jau ilgstoši tiek apmierinoši risināti un vairs neizraisa sabiedrībā dziļas domstarpības, aktualizējas un

priekšplānā izvirzās daudzi sīkāki sabiedrisko procesu pārvaldīšanas jautājumi, kas pēc tam rada nopietnas domstarpības skaita ziņā nelielu sociālo grupu un to intereses pārstāvošo partiju starpā. Kad sabiedrības dzīve kļūst nodrošinātāka un komfortablāka, nevar izslēgt dzīves sīkāku jautājumu niansētākā risināšanā iesaistījušos partiju skaita palielināšanos, kas nebūt neliecinās par politiskās kultūras zemo līmeni un nedraudēs ar politikas haotizāciju. Tātad partiju skaitam daudzpartiju sistēmā nav būtiskas nozīmes.

Aplūkojot partiju sistēmu, tas ir, sabiedrības dažādu sociālo grupu intereses pārstāvošo savstarpējā politiskajā mijiedarbībā saistīto partiju kopumu, par politoloģiski svarīgākiem izvirzās nebūt ne kvantitatīvie – cik partiju pavisam –, bet gan citi rādītāji. Pirmkārt, kuras sociālās grupas ir pārstāvētas ar savām partijām un ņem dalību politikā, sabiedrības pārvaldīšanā un kurām savu partiju nav un tās kā politikas subjekti ir politiski mēmas, tām nav sava institūta, kas regulāri pauž to intereses un cīnās par to īstenošanu, tās ir atstumtas no līdzdalības politikā. Otrkārt, ir no svara dažādu sociālo grupu intereses pārstāvošo partiju ietekmes samērs: vai ir kādu atsevišķu partiju dominance pār pārējām, vai nav kādu noteiktu partiju regulāra bloķēšanās pret kādām noteiktām citām, kuru ietekmes palielināšanos pirmās cenšas novērst, un uz kāda pamata – ekonomiskā, sociālā, etniskā, reliģiskā, teritoriālā vai kāda cita tas notiek. Treškārt, vai partiju mijiedarbībā tiek skaidri un konsekventi pārstāvētas sociālo grupu intereses vai dominē politikānisms – partiju funkcionāru rūpes par savu labumu un sociālo statusu, nododot savas sociālās bāzes intereses. Ceturtkārt – un tas ir partiju mijiedarbības galvenais saturs –, sociālā cīņa vai konstruktīva sadarbība sabiedrības drošības un progresa labā.

5. nodaļa

POLITISKIE REŽĪMI

Politoloģiskajā literatūrā politiskajiem institūtiem tiek veltīta vislielākā uzmanība, it kā sabiedrības pārvaldīšana – politikas īstenošana cēloņsakarīgi izrietētu no sabiedrības politiskās organizācijas, no politisko institūtu kopuma to savstarpējās attiecībās. Šādu uzskatu pamatā var būt apstākļi, ka politiskie institūti ir formalizēts un tādēļ skaidrāk saskatāms politikas elements. Turklāt politisko institūtu grozīšana ir veicama samērā īsā laikā un ir cilvēku politiskās darbības efektivitātes uzskatāms apliecinājums. Tas arī piesaista politologu, bet īpaši – politiķu pastiprinātu uzmanību politiskajiem institūtiem, to izveidei, pārveidošanai un likvidācijai, it kā tur – institūtos slēptos sabiedrisko procesu pārvaldīšanas veismju un neveismju sakne. Tomēr institūti ir tikai politiskie instrumenti cilvēku rokās, un tas, kā tie darbosies un vai darbosies vispār, ir atkarīgs no cilvēkiem, kas šos instrumentus izmantos, ar to palīdzību ietekmējot citu cilvēku sabiedrisko izturēšanos, no kuras tad arī ir atkarīga to vai citu sabiedrisko procesu norise. Tā, piemēram, likumus var respektēt, bet var arī ignorēt, un tas būs atkarīgs no tā, cik ieinteresēti tajā būs tiesību sargājošajos institūtos darbojošies cilvēki, bet arī no tā, kādu masveida respektu vai necieņu pret likumu izrādīs tā publika, kuras izturēšanās attiecīgajam likumam jāregulē, kādi resursi būs regulētāju un kādi – regulējamo rīcībā. Tāpat pašdarbīgās organizācijas, piemēram, arodorganizācijas, var kalpot algotā darba darītāju interešu aizsardzībai, bet var apkalpot arī darba devēju intereses, pakļaujot tām algoto darbaspēku, kā tas bija autoritārajos un totalitārajos režīmos Spānijā, Itālijā, Latvijā vai totalitārajos Vācijā un PSRS un nereti – arī demokrātiskajās ASV. Politika nav nedz izprotama, nedz izskaidrojama, ja to mēģina darīt vienīgi vai galvenokārt politisko institūtu analīzes ietvaros.

Produktīvāka ir politikas analīze, izvērtējot politikas subjektu, vispirms – svarīgāko sociālo grupu intereses un centienus. Šāda pieeja politikas izpētei ir mazāk populāra, tā neizpelnās valdošo aprindu labvēlību, jo traucē tām uzdoties par visas tautas interešu paudējām, atsedz to sociālo aprobežotību un egoismu. Bet, ja arī saskata sabiedrības sociālo grupu – politikas subjektu interešu un centienu daudzveidību un pretrunīgumu, politika kā process, politikas norise nekļūst daudz skaidrāka, jo cilvēku izturēšanos viņu sociālais stāvoklis nenosaka tieši un automātiski. Cilvēku izturēšanās **tiešais** avots ir viņu apziņa, tas, **kā viņi apzinās sevi**, savas eksistences apdraudējumus un trūkumus, **savas vajadzības** un to apmierināšanas ceļus. Savukārt politoloģijā sastopamā metode skaidrot politikas norisi, izvērtējot cilvēku apziņas īpatnības vien, nenoved tālāk par konstatāciju, ka indivīdu un sociālo grupu psiholoģija ir sarežģīta, daudzveidīga un mainīga. Nedz institucionālā, nedz socioloģiskā, nedz psiholoģiskā metode pati par sevi neļauj izprast politikas kā procesa determinētību, līdz ar to ir apgrūtinoši noskaidrot politikas norišu un izmaiņu cēloņsakarību pagātnē un tagadnē, prognozēt tās nākotnē. Tāpēc politoloģiskajā literatūrā, aplūkojot gan politiskos institūtus, gan politikas subjektu izturēšanos, dominē aprakstošā pieeja politiskiem procesiem un parādībām un parasti pietrūkst vispusīgas politikas dalībnieku izturēšanās cēloņsakarības noskaidrošanas. Bet bez tās nav iespējama kaut cik zinātniski pamatota politiskās darbības plānošana un konstruēšana.

Politika padodas izziņai, ja kopsakarībā un sarežģītajā cēloņsakarīgajā mijiedarbībā aplūko cilvēku eksistences materiālos nosacījumus: ražotājspēku attīstības pakāpi, to noteikto ražošanas attiecību veidu, kas savukārt nosaka sociālo lomu un labumu sadalījumu sabiedrībā, sabiedrības sociālo struktūru, no kuras izriet dažādu sociālo grupu iespējas. Šīs iespējas (cik daudz un kā?) apzinādamās, sociālās grupas cenšas tās ietekmēt savas eksistences nodrošināšanai un uzlabošanai ar sabiedrības pārvaldīšanas, politiskajiem līdzekļiem, tos kait arī politiskajiem institūtiem. Šajā jau tā sarežģītajā cēloņsakarības mehānismā darbojas vēl divi visai neregulāri elementi: 1) objektīvais – sabiedrības dzīves daudzu subjektu atšķirīgie un pretrunīgi vērstie materiāli ekonomiskie un politiskie centieni. To mijiedarbība kopumā rada aizvien jaunas, mainīgas un katram atsevišķam subjektam vairāk vai mazāk negaidītas situācijas viņa zemē un starptautiskajā vidē, kurām viņš nav sagatavojis atbilstošu izturēšanos; 2) subjektīvais – indivīdu un īpaši – sociālo grupu psiholoģiskā reakcija uz šīm jaunajām situācijām: cik lielā mērā jaunās situācijas katru no sabiedriskās dzīves subjektiem pārsteigs, nobaidīs

vai iedrošinās, cik ātri un pareizi viņi tās izvērtēs gan objektīvi, gan saistībā ar savām subjektīvajām interesēm un resursiem, kas arī noteiks katra subjekta izturēšanos dotajā situācijā, politikas īstenošanas veidu un politikas norisi kopumā.

Politikas īstenošanas veida, tā īpašību un iespēju novērtēšanai kalpo **politiskā režīma** jēdziens. Aprakstošajā politoloģiskajā literatūrā, piekopjot institucionālo pieeju, politiskos režīmus izšķir pēc to pazīmēm, galvenokārt – institucionālajā jomā, nenoskaidrojot nedz noteikta režīma ieviešanās cēloņus dotajā sabiedrībā, nedz arī faktoros, kas var noteikt režīma modificēšanos vai nomaiņu ar citu režīmu. Pēc šīs pieejas principiem režīmu it kā voluntāri iedibinot kāds politisks līderis ar saviem piekritējiem un režīmu tikpat vienkārši varot grozīt, mainot tiesības, radot vienas un likvidējot kādas citas organizācijas.

Ja politikas īstenošanas veidu aplūko pamatīgāk, var saskatīt, ka tas ir atkarīgs no sabiedrības spējas pašdarbīgi un labprātīgi pārvaldīt sabiedriskos procesus tā, ka tas visām sabiedrības daļām, sociālajām grupām nodrošinātu tās apmierinošu sabiedrisko atražošanu. Tas izpaužas **pilsoniskās sabiedrības un valsts varas savstarpējās attiecībās**, kas arī ir politiskā režīma būtiskākais raksturojums.

Demokrātija Ja sabiedrības sociālās grupas pie esošā ražotājspēku attīstības līmeņa jūtas visumā pietiekami nodrošinātas, tad tās pakļaujas pastāvošajai sabiedriskajai iekārtai kā tām vislabākajai un arī sabiedriskajai kārtībai, kas šo iekārtu sargā. Atsevišķu indivīdu centieni pārkāpt šo kārtību traucē sabiedrības lielākās daļas apmierinošo dzīvi un tiek nomākti vai nu pašdarbīgi, vai, nepieciešamības gadījumā, ar valsts varas palīdzību, kas bauda pilsoniskās sabiedrības atbalstu. Sociālo grupu savstarpējās pretrunas, neapšaubāmi, izraisa uzskatu atšķirības par to, kā labāk būtu pārvaldāma sabiedrība, norisinās ideoloģiskie un politiskie konflikti, tomēr tie nemēdz apdraudēt sabiedrisko iekārtu, jo, konfliktiem saasinoties, tie tiek vai nu apspiesti, jo ir pastāvošās kārtības piekritēju milzīgs pārākums, vai, ja šāda pārākuma nav, tiek risināti kompromisu ceļā, pusēm piekāpjoties strīdīgajā jautājumā. Kompromisi un sociālo pretnieku savstarpēja iecietība šādai sabiedrībai raksturīga tādēļ, ka tā ir pārtikusī un konfliktu dalībnieku savstarpējā piekāpšanās tiem, kaut arī var būt sāpīga, tomēr, tā kā eksistences resursu ir pietiekami daudz, nav iznīcinoša, briesmas no piekāpšanās šķiet mazākas nekā no konflikta ievilcināšanās un saasināšanās.

Konfliktu postošo seku mazināšanai vai pat novēršanai šādā sabiedrībā ir izdevīgi atsegt konfliktus un to iemeslus pēc iespējas

ātrāk, to agrīnajās stadijās, ļaujot konfliktu dalībniekiem atklāti paust savu neapmierinātību un viedokļus par vēlamo risinājumu, lai viņi jau savlaicīgi meklētu izeju no konflikta, kamēr tas nav sācis apdraudēt visu sabiedriskās atražošanas kārtību. Līdz ar to politikā tiek respektētas visu sociālo grupu idejas un intereses atbilstoši to vietai pastāvošajās ražošanas attiecībās, un sabiedrisko kārtību vispirms nodrošina pašdarbīgi – pilsoniskā sabiedrība un tikai relatīvi retāk, kad citādi nevar, arī ar valsts varas līdzdalību. Citiem vārdiem, pilsoniskajai sabiedrībai te ir izšķiroša vieta politikā, tā kontrolē valsts varu. Un, ja valsts varas nesēji savu funkciju veikšanā atļaujas sabiedrisko kārtību apdraudošo patvaļu, sāk nepietiekami rēķināties ar pilsoniskās sabiedrības gribu, tā, samērā vienprātīgi sakļaudamās, ar morāliem vai pat vardarbīgiem līdzekļiem nomaina aizrāvušos valsts varu, tās funkcionārus. Šajā pilsoniskās sabiedrības kontroles pār valsts varu mehānismā ir jāņem vērā valsts aparāta, toskait bruņoto spēku un policijas darbinieku plašais loks, kas ir ciešāk un tiešāk saistīts ar pilsonisko sabiedrību nekā valsts varas augstmaņi.

Šādu politikas īstenošanas veidu apzīmē kā **demokrātisku politisko režīmu**. Tā galvenais nosacījums ir tas, ka sabiedrība ir pārliecināta savā pārticībā un drošībā, resursu pietiekamībā, un tas strīdīgos gadījumos ļauj izrādīt pretiniekiem savstarpēju iecietību un piekāpību, lai izvairītos no konfliktu postošajām sekām. Un tas, ko parasti min kā demokrātijas pazīmes, patiesībā ir šī režīma īstenošanas politiskais mehānisms. Pie tā pieder visu, arī opozicionāro politisko partiju legāla darbība, jo tās nodrošina sabiedrisko interešu plurālisma izpausmi; brīva vēlēšanu sistēma, kas ļauj šī plurālisma pārstāvniecību valsts varas sistēmā; pārstāvniecisko institūtu prioritāte pār izpildvaras un administratīvajiem institūtiem; valsts varas dalīšanas principa stingra ievērošana, kas garantē sabiedrības aizsardzību no valsts varas kādas vienas daļas patvaļas; likumu (likumdevēja – parlamenta, pārstāvnieciska institūta gribas) stingra ievērošana pilsoņu politisko tiesību, toskait vārda un preses brīvības, pulcēšanās un organizēšanās brīvības, sabiedriski svarīgas informācijas saņemšanas u.c. brīvību garantēšana.

Demokrātiskā režīma lielākais trūkums ir tā samērā zemā operatīvitate. Demokrātijas īstenošana prasa daudz laika un pacietības daudz un dažādu viedokļu uzklaušīšanai un diskutēšanai. Interešu plurālisma atzišana paredz arī zināmu nepakļaušanās, rīcības izvēles brīvības iespējamību, kas mazina sabiedriskās izturēšanās viennozīmīgu noteiktību, kura var apdraudēt sabiedrības drošību briesmu gadījumos. Tāpēc demokrātijas būtiskākais nosacījums ir pārliecība par sabiedrības drošību.

Demokrātiskā režīma lielākā priekšrocība ir tā augstā kompetētība. Ļaujot katram paust un pamatot sabiedrībai savu viedokli, demokrātiski īstenojama politika maksimāli, cik vien ļauj sabiedrības intelektuālais briedums, ir nodrošināta ar informāciju par sabiedrībā notiekošo. Šī informācija nāk tiešā veidā no pirmavota – cilvēka, kurš var brīvi paust ziņas par visu, kas viņam šķiet svarīgs viņa eksistencei, un piedāvāt to sabiedrības vērtēšanai un turpmākai respektēšanai sabiedrības pārvaldīšanā.

Demokrātijas politiskajam mehānismam raksturīga lēmumu kolektīva pieņemšana ar balsu vairākumu. Tas balstās uz ideālu pieņemumu, ka visi ir vienādi kompetenti, bet, ja jāizšķiras, tad priekšroka dodama vairākuma interesēm. Bet, tā kā reāli visi nav vienādi zinoši, pieredzējuši un gudri, lēmuma pieņemšana ar balsu vairākumu ļauj uzskatīt, ka vairākums tiek atzīts kā gudrāks par mazākumu. Tādā gadījumā nonākt mazākumā cilvēkam nozīmē ne vien būt spiestam piekāpties savu interešu īstenošanā, bet arī tikt atzītam par dumju vai, vēl ļaunāk, par sabiedrības vairākuma ienaidnieku. Centieni izvairīties no tādas neglaimojošas situācijas vedina uz konformismu, tieksmi savlaicīgi uzzināt vairākuma viedokli un pielāgoties tam. Tā ir demokrātijai postoša tendence, jo ne vien laupa tai kā informētākā, kompetētākā politikas īstenošanas veida priekšrocības, bet ved pat uz vienpersonisko diktatūru, ja kāds no centrālo valsts izpildvaras institūtu (un tiem parasti ir plašāka informācija par sabiedrību nekā atsevišķam pilsonim vai pat parlamenta deputātam) vadītājiem vai kāds cits politisks līderis ar savu autoritāti kaut uz īsu laiku savaldzina ievērojama cilvēku skaita prātus, tiem ātri pievienojas svārstīgie un tie, kas baidās palikt mazākumā, tā izveidodami līderim pakļāvīgu amorfu vairākumu. Te vēlreiz pierādās fakts, ka demokrātijai ir konsekventi īstenojama vienīgi tādā sabiedrībā, kur cilvēki jūtas drošībā un tāpēc viņiem savu uzskatu īpatnību dēļ nav jābaidās palikt mazākumā, sabiedrībā, kur cilvēki, apzinoties savu drošību, spēj iecietīgi loģiski un bez aizspriedumiem diskutēt par jebkādu ideju pēc tās satura būtības un pamatotības, nevis, baidoties izjaukt sabiedrības jau tā nedrošo stabilitāti, noliedz visu jauno un mazpazīstamo. Bet šeit bez vispārējās sabiedriskās drošības apziņas nepieciešama vēl īpaša takta, iecietības un arī tiesiskas drošības izkopšana attiecībā pret mazākumu, jo ne jau piekritēju daudzums ir jaunas idejas patiesuma un gudrības rādītājs. Jaunie patiesības atklājumi nerodas vienlaikus daudzu cilvēku apziņā, to pierādīšanai vajadzīgs laiks un pieredze.

Demokrātiskajam režīmam nav absolūtās vērtības. Tas nav labākais režīms, bet gan tāds režīms, kas atbilst labākās (pārtikušākās

un drošākās) sabiedrības vajadzībām un vienīgi tādas sabiedrības iespējām. Bet, tā kā tāda sabiedrība izveidojas vēsturiski ilgstošas ekonomiskās, sociālās un garīgās attīstības rezultātā, arī demokrātijas principi ieviešanas sabiedrībā ilgstošu garīgu (morālu un intelektuālu) un politisku cīņu gaitā, piedzīvojot gan neveiksmes, gan panākumus. Demokrātiju kā politikas īstenošanas veidu nevar nedz ievest okupācijas ceļā, nedz ieviest ar kādiem institucionāli organizatoriskiem pārkārtojumiem vien. Demokrātijas ieviešanās izriet no praktiskajām vajadzībām, risinot sabiedrības pārvaldīšanas problēmas. Un demokrātijas panākumu galvenais politiskais pamats, kaut arī tieši nenosaukts, bet dēvēts par sabiedrības līdzdalības politikā paplašināšanu, ir sabiedrības pārvaldīšanai nepieciešamā informētības paplašināšana. Tajā pašā laikā ir ekonomiski un sociāli pamatoti politiski iebildumi pret demokrātiju.

Ekonomiskais demokrātijas šķērslis ir resursu nepietiekamība, lai apmierinātu trūkcietēju sociālo grupu prasības, tāpēc no tām saņemtā informācija par viņu ciešanām politiski ir nevērtīga, jo nav izmantojama sabiedrības pārvaldīšanā, bet spēj vienīgi uzbudināt sabiedrību. Zemais ražošanas attīstības līmenis determinē arī iedzīvotāju plašu aprindu zemu izglītības un intelektuālās attīstības līmeni, kas traucē šo aprindu pārstāvjiem korekti izteikt savas vajadzības sabiedrības pārvaldīšanas kontekstā. Bet sociālo grupu dziļās un bieži vien nesamierināmās pretrunas pamatoti biedē valdošās sociālās grupas, ka viņu pretinieku vairākums, ticis pie legālas politiskās līdzdalības, gāzīs viņu varu un ieviesīs citu sabiedrisko kārtību vai pat iekārtu. Tāpēc ne vien vēsturiskajā pagātnē, bet arī mūsdienu pasaulē nav īsti korekti konstatēt demokrātijas esamību tajā vai citā zemē, bet drīzāk būtu jārunā par demokrātijas panākumiem, plašumu un tās robežām.

Demokrātiskais politiskais režīms nepastāv kā kāda konstanta sabiedrības kvalitāte, bet gan nepārtrauktā cīņā ar mainīgiem rezultātiem dažādās dzīves jomās par un pret demokrātiju, par tās saglabāšanu, paplašināšanu vai sašaurināšanu. Turklāt ir dabiski, ka aktīvākie cīnītāji par demokrātiju ir no līdzdalības politisko lēmumu pieņemšanā vairāk atstumtās sociālās grupas, turpretī valdošās aprindas, uzsvērdamas demokrātijas piekropšanas grūtības, savu iespēju robežās pretojas demokrātijas paplašināšanai un tiecas to ierobežot. Bet politiskajā līdzdalībā iepriekš ierobežotās sociālās grupas, nākušas pie varas, demokrātijas politisko mehānismu pielāgo vispirms sev un nemaz netiecas to attiecināt uz saviem iespējamiem politiskajiem oponentiem.

Šajā cīņās vēsturē par demokrātiju gūtās pieredzes vispārinājumus atspoguļo vairāki demokrātijas pamatmodeļi. Pirmais, senākais, ir *partisipārais* jeb *neierobežotas līdzdalības* modelis, atbilstoši kuram visi sabiedrības locekļi piedalās sabiedrības pārvaldīšanas lietu izlemšanā. Kaut ko tādu piedēvē antīkās Grieķijas, Senās Romas, arī Islandes valstiskuma agrīnajam posmam, kur politiskās varas augstākais institūts bijusi iedzīvotāju kopsapulce. Jāprecizē, ka patiesībā tās nav bijušas visu iedzīvotāju, bet tikai dzimtu galvu sapulces un arī ne visu iedzīvotāju dzimtas tajās bija pārstāvētas. Mūsdienu politoloģiskā doma saskata šāda modeļa iespējamību vienīgi senatnes mazskaitlīgajās sabiedrībās, kas bija pārskatāmas visiem sabiedrības locekļiem, kuri arī varēja jautājumu izlemšanai sapulcēties vienuviet, un kur risināmie pārvaldes jautājumi bija pietiekami vienkārši, lai tajos būtu kompetenti visi iedzīvotāji. Tas tiek uzskatīts par vēsturiski noietu un vairs neatkārtojamo modeli. Par modernajā sabiedrībā iespējamu partisipārās demokrātijas variantu vēl atzīst visu un jebkura iedzīvotāja pašdarbīgu līdzdalību sabiedrības pārvaldīšanā masu sacelšanās īslaicīgos posmos – tā saucamo “ielas demokrātiju”, bet tās zemās produktivitātes un kompetētības dēļ to uzskata par nevēlamu.

Otrs, arī mūsdienu sabiedrībā sastopams, ir *plurālistiskās* jeb *reprezentatīvās (pārstāvnieciskās) demokrātijas* modelis, kur tautas līdzdalība sabiedrības pārvaldīšanā notiek ar tautas vēlētu priekšstāvju (deputātu) starpniecību. Vēlēto tautas pārstāvniecības valsts varas iestāžu sistēmā ļauj atlasīt kompetentākos dažādu sociālo grupu pārstāvjus, kuriem ir lielāks iedzīvotāju atbalsts, politiski nozīmīgu lēmumu izstrādei un pieņemšanai, tāpat arī sistematizētai kontrolei pār valsts izpildvaras darbību. Vēsturiskās pieredzes gaitā šis modelis pierādīja gan savas spējas un priekšrocības, gan arī trūkumus un nepilnības.

Pārstāvnieciskās demokrātijas kritika uzsver četrus šī modeļa galvenos trūkumus. Valdošās aprindas kā trūkumu izceļ tautas priekšstāvju nepietiekamu kompetētību, jo atlase gan prezumā, ka vēlētajiem atbalstīs pašus zinošākos, tomēr atlases izšķirošais faktors ir vēletāju simpātijas un uzticēšanās deputāta kandidātam, bet to var panākt arī ar emocionāliem līdzekļiem – nepiepildāmiem solījumiem un krāšņu reklāmas kampaņu. Pēdējo apstākli uzsver arī sociāli vājākās grupas, pasvītrotot, kā ar dāsni apmaksātu priekšvēlēšanu agitāciju un izmantojot varas resursus sabiedrības bagātākie slāņi savu interešu pārstāvjiem priekšvēlēšanu kampaņas laikā spēj piesaistīt plašu vēletāju aprindu simpātijas un panākt savu pārākumu pārstāvniecības iestādēs – parlamentā un pašvaldībās. Kā trešais trūkums tiek

minētas vēlēšanu kontrolesniecības iespējas pār viņu ievēlētu deputātu politisko izturēšanos. Deputātu atskaitīšanās savu vēlēšanu priekšā ir brīvprātīga, tai var būt formāls raksturs, tā var pilnīgi izpalikt, it sevišķi, ja deputāts ir ievēlēts pēc partijas saraksta (proporcionālajā vēlēšanu sistēmā), bet nevis personīgi (vienmandāta vēlēšanu apgabalā mažoritārajā vēlēšanu sistēmā). Deputāti pēc ievēlēšanas praktiski nav atsaucami, un viņu sakari ar vēlētajiem bieži pārtrūkst līdz nākamajai priekšvēlēšanu kampaņai. Ar to saistīts ceturtais pārstāvnieciskās demokrātijas modeļa trūkums. Brīvi no vēlēšanu kontroles, uz visu pārstāvnieciskā institūta legīslatūras laiku ievēlētie deputāti var izmantot savu amatu arī savtīgi, par dažādiem labumiem sniedzami politiskus pakalpojumus arī pretēji vēlēšanu interesēm.

Šī pārstāvnieciskās demokrātijas kritika ir viens no pamatojumiem tā saucamās *elitārās demokrātijas idejai*. Elitārās demokrātijas idejas pamatā ir apgalvojums, ka mūsdienu politika ir pārāk sarežģīta, lai to varētu saprast un vērtēt plašas sabiedrības aprindas. Tāpēc tās vajadzētu pēc iespējas atstumt no līdzdalības politikā, atstājot tām vienīgi iespēju dot vispārinātu kopvērtējumu politikas rezultātiem kārtējās vēlēšanās, neievēlot tās partijas deputātu kandidātus, ar kuras politiku vēlētieji nav apmierināti, un ievēlot tos, kuru politiskā programma vai iepriekš īstenotā politika viņiem šķiet pievilcīgāka. Politisko programmu izstrāde un realizācija saskaņā ar šo koncepciju atstājama vienīgi sabiedrības "elitei", kura vienīgā spējot pieņemt kompetentus un reālistiskus lēmumus, ar "elites" vārdu praktiski apzīmējot ražošanas līdzekļu, kapitāla lielākos īpašniekus, kuru griba ir izšķirošā ekonomikā, un viņu intereses apkalpojošos intelektuāļus. Tā kā kapitāla īpašnieku eksistences pamats un galvenā rūpe ir peļņas maksimizācija, tad arī visa politika sabiedrībā jāpakļauj šim mērķim.

Nav grūti saprast, ka elitārās demokrātijas modelī tiek izskausta demokrātijas galvenā jēga: nodrošināt politiku, kuras pamatuzdevums ir optimizēt sabiedrības atražošanas visās jomās un procesos, ar maksimāli pilnīgu informāciju par sabiedrībā notiekošo un aktīvu un operatīvu reaģēšanu uz šo informāciju. Demokrātijas jeb, latviski, tautvaldības vietā tiek likta oligarhija jeb nedaudzu vara.

Kritiku neiztur apgalvojums, ka plašas sabiedrības aprindas esot par dumjām, lai saprastu politikas sarežģītās cēloņsakarības. Politikas funkcionāru svarīgs demokrātijas nodrošināošs uzdevums ir izskaidrot vēlētajiem veicamo politisko darbību jēgu saistībā ar viņu interesēm, un šāda iedzīvotāju politiska izglītošana nemaz nav tik

neiespējama, ja vien tai patiešām šī politikas saistība ar pilsoņu interesēm ir pozitīva. Cita lieta, ja tiek īstenota sociālajām grupām naidīga politika; tad arī izsmalcinātākas politiskās demagoģijas iespējas ir ierobežotas, kaitējumu tautai grūti padarīt tautā populāru.

Nenoliedzami, ka sabiedrības attīstība padarījusi politikas mehānismus sarežģītākus, plašāka ir kļuvusi dažādu sabiedrisko procesu un parādību mijiedarbība, kas rada jaunas problēmas politikas izprašanai, bet ir radušās arī jaunas iespējas demokrātijas kā tautvaldības attīstībai. Un te jaunā gaismā parādās jau aplūkotais partisipārās demokrātijas modelis. Līdz šim kā galvenie argumenti partisipārās demokrātijas modeļa nepiemērotībai mūsdienu sabiedrībai bija 1) sabiedrības daudzskaitlīgums, kas neļauj politikas jautājumu izspriešanai vienuviet sapulcināt visus sabiedrības locekļus, un 2) plašais informācijas apjoms, kas jāizvērtē politiski nozīmīgu jautājumu izlemšanai katram politikas dalībniekam, turpretī sabiedrības vienlaikus datorizācijas apstākļos kļūst tehniski iespējams nodrošināt visu sabiedrības locekļu tiešu līdzdalību lēmumu pieņemšanā un katra sabiedrības locekļa apgādāšanu ar visu informāciju, kas ir valsts varas institūtu rīcībā. Turklāt jebkura informācija kādā atsevišķā jautājumā vai sabiedriskās dzīves jomā bez lielām tehniskām grūtībām ir salīdzināma ar informāciju par citiem jautājumiem un citām dzīves jomām, kas var būt cēloņsakarīgi saistāma ar aplūkojamo jautājumu. Ja ziņu cēloņsakarības izprašanā lietotājam rodas intelektuālās grūtības, tad tā pati informācijas tīkla sistēma spēj viņu nodrošināt ar jebkura apjoma skaidrojumiem, paskaidrojumiem un komentāriem, ieskaitot arī visu teorētisko literatūru. Un jebkurš sabiedrības loceklis var jebkurā mirklī esošo ziņu un vērtējumu klāstu ne vien saņemt, bet arī papildināt ar savām ziņām un saviem vērtējumiem. Tad jautājumu izlemšanai ne jau katrreiz jāriko īpaša tautas nobalsošana, bet ir iespējams nepārtraukti sekot dažādu viedokļu un gribas izpausmju proporcijām. Uz šāda pamata varēs rīkoties valsts varas iestādes, bet pilnīgā to rīcības pamatotības kontrolē, ko veiks tauta. Arī katrs sabiedrības loceklis, pirms izrādīs savu politisko aktivitāti, varēs uzzināt, kādas politiskās idejas un ar kādu motivāciju ir sabiedrības rīcībā, un uz tā pamata izspriest, kāda un cik lielā mērā būtu vajadzīga viņa līdzdalība. Jaunā partisipārās demokrātijas modeļa ieviešana politiskajā praksē mazāk ir atkarīga no tehniskajiem ierobežojumiem, bet vairāk no politiskās gribas to ieviest un nodrošināt ar pietiekami atklātām un korektām datorprogrammām. Jautājums – cik atklātas pret sabiedrību ir gatavas būt sabiedrības valdošās aprindas, tā pati “elite”, kas pretendē būt par visas sabiedrības dzīves noteicēju elitārās demokrātijas modelī, un cik savstarpēji iecietīgas

un konstruktīvi pretimnākošas, juzdamās ieinteresētas sabiedriskās pašatzažošanās sabalansētībā, kopumā ir visas sociālās grupas un to pārstāvju vairākums.

Autoritārisms Politiskais režīms ir atkarīgs no situācijas. Tā kā demokrātiskā politiskā režīma nosacījums ir ne vien objektīvā sabiedrības pārticība un drošība tās kopumā un visu sociālo grupu sabiedriskās pašatzažošanās procesā un arī sabiedrības vairākuma pārticinātība šajā drošībā, tad gadījumā, ja šīs drošības nav, ja pastāv vai draud iestāties kādu normālam atzažošanās procesam nepieciešamu nosacījumu trūkums (materiālo labumu nepietiekamība, dzīvības un veselības apdraudējums no epidēmijām, dabas katastrofām vai karadarbības u.tml.) vai pat sabiedrības kaut cik nozīmīgai daļai tikai šķiet, ka tāds trūkums vai apdraudējums pastāv, tad sociālo grupu brīvprātīga, konstruktīva sabiedriskā iecietība un satiecība izzūd, pat ja tā ir pastāvējusi, bet pasaules tautu vairākumam tā nekad arī nav bijusi. Pilsoniskajā sabiedrībā sāk dominēt sociālo grupu un indivīdu savstarpēja cīņa par nepietiekamo dzīves labumu sadali un pārdalīšanu, tai raksturīga sociāli politisko spēku polarizācija, bet sociālajai solidaritātei ir pakārtots un lokāls raksturs. Šādā gadījumā pilsoniskā sabiedrība, nespējama pašdarbīgi un pārsvarā brīvprātīgi risināt sabiedrības pārvaldīšanas svarīgākos jautājumus, vispirms materiālo labumu sadales, pārdalīšanas un īpašuma jautājumus, spiesta atzīt, kaut vai kārtības, drošības un mīļā miera labad, valsts varas politisko pārkāpumu, valsts varas kontroles nepieciešamību pār pilsonisko sabiedrību. Tas cēloņsakarīgi nosaka sabiedrībā **autoritāro politisko režīmu**, kas ir izplatītākais pasaulē.

Sociālo grupu savstarpējā cīņā par dzīves labumu sadali uzvar sociāli stiprākā grupa, tā, no kuras ir atkarīga tautsaimniecības nozīmīgākā daļa un līdz ar to visas sabiedrības eksistence; tā ir grupa, kuras rīcībā jau tradicionāli bija vai sagrašanās ceļā ir nonākuši galvenie ražošanas līdzekļi. Šai grupai, izmantojot savu ekonomisko varu, ir vieglāk nekā citām koncentrēt savās rokās arī politisko varu un pakļaut sev sistematizētās vardarbības – valsts institūtus. Tas var notikt, izmantojot tradicionālo likumīgo valsts varas institūtu veidošanas ceļu, tas tikpat labi var notikt arī valsts apvērsuma ceļā. It īpaši pēdējā gadījumā izceļas valsts politiskā līdera un viņa kliķes aktīvā loma, ko tad bieži uzskata par autoritārā režīma vaininieku. Bet nedz viens varmācīgs līderis, nedz sazvērnieku grupa bez pietiekami spēcīga sociālā atbalsta nespēj sagrabt un, galvenais, noturēt savās rokās valsts varu. Raksturīgi, ka pilsoniskās sabiedrības lielākā daļa akceptē šādu varas koncentrāciju, pārticinājusies par savu solidaritātes trūkumu un nespēju pārsvarā pašdarbīgi, bez

valsts varas noteicošās iejaukšanās nodrošināt sabiedrisko kārtību, kas nepieciešama sabiedriskās atražošanās iekārtas saglabāšanai. Būtiskākais autoritārajā režīmā ir valsts izteikta dominēšana pār pilsonisko sabiedrību.

Autoritārā režīma politiskajam mehānismam, kas kalpo sabiedrības funkcionēšanai nepieciešamās kārtības nodrošināšanai saasinātu sociālo pretrunu apstākļos, raksturīga politiskajā procesā izmantojamās informācijas mērķtiecīga sašaurināšana un koncentrēšana uz sabiedriskās iekārtas saglabāšanu kā politikas galvenā mērķa apkalpošanu. Informācija, kas liktu šaubīties par iekārtas vai tās saglabāšanas metožu pamatotību, tiek izslēgta no valsts kontrolējamās apgrozības, lai nenovērstu uzmanību un politiskās gribas koncentrāciju no galvenā politiskā mērķa. To sasniedz, valstij izteikti reglamentējot pilsonisko sabiedrību. Valsts nosaka robežas, kurās pieļaujama pilsoniska pašdarbība, un sankcijas par šo robežu pārkāpšanu.

Lai izslēgtu politiskās diskusijas un svārstības, tiek likvidēti opozicionārie masu saziņas līdzekļi, arī opozicionārās politiskās partijas autoritārajā režīmā tiek aizliegtas, režīmu atbalstošajām partijām tiek piešķirta pakārtota, vairāk vai mazāk butaforiska loma. Valdošā partija kopā ar tās bloka organizācijām saaug ar valsts institūtiem, kas izpaužas gan šo partiju biedru personiskajā līdzdalībā valsts institūtos, gan to direktīvu valsts institūtiem neapstrīdami obligātajā raksturā. Pārstāvnieciskie valsts varas institūti tiek vai nu likvidēti, vai reducēti līdz formālo procedūru veicējiem, tie ir pārāk smagnēji straujajiem politikas pavērsieniem sabiedrības apdraudējuma apstākļos.

Sabiedriskās spriedzes, sabiedrības apdraudējuma apstākļos operatīvitate, ātras reaģēšanas spējas politikā kļūst svarīgākas par kompetētību, tādēļ izveidojas izpildvaras, kas tieši veic sabiedrības operatīvo pārvaldīšanu, kundzība pār likumdevējvaru, kuras lēni topošie nolēmumi atpaliek no politikas straujajām izmaiņām, kuras diktē dažādie sabiedrības apdraudējumi. Arī tiesu vara ar savu lēno izmeklēšanu un turēšanos pie likuma normām nespēj iedzīt nepieciešamo bijāšanu paaugstinātas sociālās spriedzes apstākļos, kas draud ar neapmierināto iedzīvotāju nepakļaušanos valsts varai. Tādēļ izpildvara izdara spiedienu uz likumdevēju un tiesu, pakārtojot to lēmumus savai gribai, vai arī, ignorējot konstitucionālo likumdevēju, pati saviem lēmumiem piešķir likuma spēku, bet tiesas funkcijas piešķir izpildvaras ieceltajām ārkārtējām tiesām un tribunāliem vai pat administratīvajām iestādēm – policijas institūtiem vai militārai pavēlniecībai. Konstitūcija un citi likumi kā mainīgai un valstij bīstamai

situācijai neatbilstoši un izpildvaras rīcības operativitāti kavējoši tiek ignorēti.

Sabiedrības apdraudējuma apziņa izraisa politisko represiju pielietošanu, kas var izpausties visdažādākajās formās, sākot ar aizliegumu iespējamiem režīma pretiniekiem ieņemt kādus amatus vai piekopt kādas profesijas, pārvietošanās un dzīvesvietas izvēles ierobežojumiem, deportācijām un beidzot pat ar brīvības atņemšanu un nonāvēšanu bez tiesas. Politisko represiju jēga ir pasargāt sabiedrisko iekārtu un kārtību no iespējamiem pretiniekiem, cilvēkiem, kas ar savu kādreizējo vai pašreiz aktuālo izturēšanos, izteikumiem vai sakariem izraisa aizdomas par viņu nepietiekamo uzticību pastāvošajai iekārtai.

Sabiedrības garīgajā dzīvē visādiem līdzekļiem, sākot ar propagandu un beidzot ar represijām, tiek piekopta ideoloģiskā vienprātība. Autoritārajam režīmam raksturīgs misticisms un vadoņa kults. Tas tiek iedēstīts un piekopts varas stiprināšanas apsvērumu dēļ, bet tam ir savi psiholoģiskie priekšnoteikumi arī plašās sabiedrības aprindās, jo sabiedrības apdraudējuma apstākļos, kad trūkst racionālu argumentu sabiedrības drošībai un politikas veiksmei, daudzu cilvēku apziņa meklē mierinājumu ticībā, ka esot neizskaidrojami, mistiski spēki, kas, arī pastāvot visneizdevīgākajiem nosacījumiem, tomēr ļaus viņu sabiedrībai pārvarēt visas grūtības un nonākt pie labākas dzīves, bet valsts politiskais līderis esot apveltīts ar īpašām dotībām, tādēļ uz viņa gudrību un tālredzību varot paļauties pretēji jebkādi loģikai.

Tā kā autoritārais režīms rodas kā politikas īstenošanas veids, reaģējot uz sabiedrību apdraudošajām iekšējām un ārējām pretrunām, tas veidojas politiskās improvizācijas ceļā, nevis pēc kaut kādiem vispārobligātiem kanoniem. Tāpēc minētie autoritārā režīma politiskā mehānisma elementi var kombinēties dažādās proporcijās atkarībā no apstākļiem. Autoritārajam režīmam katrā zemē ir savs īpatnējs veidols, un arī tas mēdz mainīties, mainoties politiskajiem apstākļiem. Atkarībā no formas izšķir oligarhiskus, konstitucionāli autoritārus, klerikālus, revolucionārus, militārus, militāri policejiskus un citus autoritārā režīma variantus, kuru saraksts vēstures gaitā vēl papildināsies. Bet tā ir tikai tipoloģija, kura atsedz dažas režīma īpatnības, toties neatsedz tā konstrukcijas un funkcionēšanas savdabīgumu katrā atsevišķā gadījumā.

Kā redzams, autoritārais režīms izveidojas ne jau kādu līderu patvaļīgas ļaunprātības dēļ, bet visumā objektīvu ekonomisko, sociālo, politisko vai visu šo faktoru kopā determinēts, kuru iedarbību sekmē

arī ļaužu subjektīvās bailes no reālām vai iedomātām briesmām, kas apdraud sabiedrību. Tāpēc autoritārais režīms samērā reti izveidojas pēkšņi no vakara uz rītu kāda strauja apvērsuma rezultātā. Visbiežāk autoritārā režīma dažādi elementi pastāv blakus un savstarpējā mijiedarbībā ar demokrātijas elementiem. Sociālajām pretrunām un spriedzei pastiprinoties, autoritārisma elementi politiski praktisku iemeslu dēļ pieņemas spēkā; stāvoklim stabilizējoties, tie atkāpjas demokrātijas elementu priekšā, kas izrādās piemērotāki drošības un pārticības apstākļiem.

Tāpat kā ir visai grūti kādā sabiedrībā konstatēt demokrātijas absolūtu kundzību, arī autoritāro režīmu, kas pieļauj tos vai citus demokrātijas elementus, bieži uztver un vērtē kā demokrātisku. Sevišķi tad, ja sabiedrībā ir ilgstoši pastāvējušas demokrātijas tradīcijas, kad demokrātija tiek uzskatīta par patstāvīgu vērtību, sabiedrība demokrātijas reducēšanu konkrētu apdraudējumu priekšā bieži vien pieņem un uzskata par lietderīgu pagaidu parādību, kamēr tas neiesakņojas sabiedrības ikdienā, bet sabiedrība pēc ieraduma tiek uzskatīta par demokrātisku un arī pati tā sevi vērtē, vienīgi ar dažiem "praktiskiem un pašsaprotamiem" ierobežojumiem. Tomēr, sākot jau ar 20. gs., attīstītākajās valstīs saasinoties iekšējām un starptautiskajām problēmām, politisko makroinstitūtu – valsts un pilsoniskās sabiedrības – pretrunīgajā mijiedarbībā ir konstatējama valsts prioritātes pakāpeniska nostiprināšanās, kas nozīmē demokrātijas pakāpenisku atkāpšanos.

Pāreja no demokrātijas uz autoritārismu ir vieglāka un mazāk pamanāma nekā pāreja no autoritārā režīma uz demokrātiju, jo autoritārajā režīmā izpildvaras administratīvajam aparātam ir plašas pilnvaras un tas piešķir saviem darbiniekiem, īpaši – augstākajiem funkcionāriem, nozīmīgas sociālās, tosкаit arī materiālās priekšrocības, no kurām viņiem būtu jāšķiras sabiedrības demokratizācijas gadījumā. Viņi izveido spēcīgu, specifisku sociālu apakšgrupu sabiedrības valdošajā slānī un izmanto to, ka vara ir koncentrēta viņu rokās, lai uzturētu autoritārismu arī tad, kad praktiskā politiskā vajadzība pēc tā jau ir zudusi.

Autoritārā režīma pastāvēšanu apdraud tā būtiska pretruna. Autoritārajā režīmā valsts varas uzdevums ir kalpot sabiedrībai kopumā tai draudošu briesmu gadījumā, kalpot vispirms sabiedrības, nevis atsevišķa cilvēka drošībai. Sabiedrība kā visu un katra sabiedrības locekļa eksistences nosacījums vispārējā apdraudējuma gadījumā loģiski tiek vērtēta augstāk par atsevišķu individu. Bet tādā gadījumā pilsonis, izjūzdams valsts varas vienaldzību pret viņu, nereti

atsvešinās no tās, meklē ceļus, kā labāk nodrošināt pašam sevi arī pretēji pret viņu vienaldzīgajai valsts varai un tās norādījumiem, kļūst destruktīvs, varai nepaklausīgs. Šādā situācijā vara, lai noturētos, ir spiesta kļūt vēl stingrāka, represīvāka pret nepaklausīgajiem pilsoņiem. Tas vēl vairāk pastiprina pilsoņu opozicionārismu, viņi, arī nebūdami sabiedrības un sabiedriskās iekārtas ienaidnieki, kļūst vēl nepaklausīgāki valsts varai. Rezultātā ar sakāpinātu, pilsoņiem šķietami nepamatotu stingrību valsts vara pati sevi vājina, ar laiku jo vairāk paplašinādama autoritārā režīma pretinieku rindas. Bet cīņa par demokrātijas elementu maksimālu saglabāšanu vai ieviešanu autoritārā režīma apstākļos, lai tas bez galējās vajadzības nehipertrofētos par sliktu sabiedrībai, var arī vājināt valsti, destabilizēt sabiedrību, dot lielākas iespējas arī sabiedrībai naidīgo elementu darbībai.

Totalitārisms Gadījumā, ja autoritārais politiskais režīms ar vi-
siem tam raksturīgajiem pilsoniskās politiskās paš-
darbības ierobežojumiem nespēj savaldīt sabiedrību plosošus sociāli
politiskos konfliktus, tiek kāpinātas tās īpašības, kas ceļ politikas
operativitāti, vēl vairāk ierobežo un samazina pilsoniskās sabiedrības
un pilsoņu pašdarbīgas politiskās līdzdalības iespējas, minimizē poli-
tiskās brīvības, politiskās lietderības apsvērumu dēļ ignorē likumību.
To var uzskatīt par autoritārisma konsekventu eskalāciju, bet kopš
20. gs. otrās puses šādam sakāpinātam autoritārisma ir dots jauns
termins, to sauc par **totalitāro politisko režīmu**.

Interesanta ir šī termina ieviešanās politiskajā aprītē. Par totālu
vai totalitāru savu iekārtu devēja Itālijas fašisti, ar to gribēdami
uzsvērt savas sabiedrības visaptverošo vienotību, vispārējo vienga-
balainību, un lietoja šo terminu pozitīvā, komplimentārā nozīmē.
Pēc Otrā pasaules kara un itāļu fašisma un vācu nacionālsociālisma
varas sagrāves Austrijas politoloģe Hanna Ārente šo iekārtu izpētei
veltīja grāmatu, kurā terminu *totalitārisms* lietoja jau kā politolo-
ģisku jēdzienu viņas pētītajās iekārtās novērotā politiskā režīma bū-
tības vispārinātam raksturojumam. 1951. gadā viņa par šo darbu tika
apbalvota ar Nobela prēmiju. 1956. gadā ASV iznāca divu autoru –
K. Fridriha un Z. Bžezinska grāmata *Totalitāra diktatūra un auto-
krātija* (C. J. Friedrich & Z. Brzezinski, *Totalitarian dictatorship
and autocracy*, Camb., 1956), kurā, izmantojot H. Ārentes pētījumu,
pēc vairākām pazīmēm tiek krasi nošķirti divi it kā būtiski dažādi
politiski režīmi: totalitārais un autoritārais.

Lai raksturotu totalitāro režīmu, autori neiedziļinājās tā būtībā,
bet izmantoja kā pazīmes tās režīma izpausmes, kas bija vērojamas
nacistiskajā Vācijā un – galvenokārt – Padomju Savienībā. Galvenais

šis grāmatas patoss bija vērstš uz to, lai pretnostatītu Amerikas Savienotajām Valstīm draudzīgas valstis ar autoritāro politisko režīmu, kas nebūtu uzskatāms par tik ļaunu, ASV galvenajam politiskajam pretiniekam – Padomju Savienībai, kuras politiskais totalitārais režīms būtu vērtējams kā pats ļaunākais. Visai zīmīgi, ka līdz pat mūsdienām politoloģiskajā literatūrā netiek analizēta nedz autoritārā, nedz totalitārā režīma izveides un pastāvēšanas sociālā un politiskā cēloņsakarība, bet tie tiek aplūkoti formāli abstraktā salīdzinājumā – kurš no abiem sliktāks un nežēlīgāks, paturot prātā, ka demokrātijas etalons esot ASV politiskais režīms jebkurās tā variācijās.

Totalitārais politiskais režīms iedibinās pēc valdošās sociālās grupas iniciatīvas, kurai ir arī noteicošās iespējas valsts varas veidošanā, bet, un tas ir jāuzsver, ar pilsoniskās sabiedrības vairākuma ja ne vienmēr aktīvu, tad vismaz pasīvu piekrišanu, jo ir kļuvusi skaidra iekšējo sociālo pretrunu saplosītās pilsoniskās sabiedrības nespēja ar tai raksturīgiem pašdarbīgiem līdzekļiem politiski nodrošināt sabiedrības pašatzažošanas, apturēt tās haotizēšanas. Ja pilsoniskā sabiedrība apzinātos savu politisko spēju pārākumu, valsts vara nebūtu spējīga to pakļaut savai kundzībai, jo varas uzurpācijas centieni saņemtu pilsoniskās sabiedrības pietiekami solidāru prettriecienu.

Totalitārajam režīmam ir raksturīga sabiedrības visu dzīves sfēru – ekonomiskās, sociālās, sadzīvīskās, garīgās, politiskās – totāla, tas ir, visaptveroša reglamentācija, pilsoniskās sabiedrības izteikta sadrumstalotība un tādēļ vājums, iedzīvotāju zema patstāvība un eksistences problēmu risinājuma gaidīšana no valsts institūtiem.

Totalitārais režīms tiek īstenots ar sabiedrības nestabilajai situācijai atbilstošiem mehānismiem. Vispirms tā ir stingra pilsoņu piedalīšanās politiskajā dzīvē reglamentācija. Tas nozīmē ne tikai valsts nesankcionētu politiskās darbības formu aizliegumu, bet arī priekšrakstus, kā pilsonim jāizturas dažādās situācijās. No pilsoņiem tiek prasīta ne vien uzticība valsts varai un bezierunu piekrišana pastāvošajai sabiedriskajai iekārtai, bet arī pastāvīga un aktīva savas lojalitātes demonstrēšana, kas jau pati par sevi traumē cilvēku pašcieņu, bet, ja izdabāšanai ir masveida raksturs, tad tā ne tikai nomāc, bet arī spilgti izgaismo uz vispārējā fona katru, kas uzdrošinās, arī nebūdam iekārtas pretinieks, spriest un izturēties patstāvīgi. Jebkuri sabiedriskās izturēšanās reglamentācijas pārkāpumi tiek vērtēti kā antisabiedriski, sabiedrībai kaitējoši vai pat sabiedrību apdraudoši izturēšanās.

Totalitārā režīma specifisks politisks mehānisms ir politiskais terors. Tas principiāli atšķiras no autoritārisma raksturīgām politiskajām

represijām. Represiju uzdevums ir sodīt, ierobežot un galu galā (politiski vai fiziski) iznīcināt iekārtas iespējamos politiskos pretiniekus, un represijas tieši pret šo kontingentu arī ir vērstas, bet politiskais terors, kas tiek piekopts līdztekus pret pretiniekiem vērstajām represijām, ir orientēts uz visu un katra sabiedrības locekļa iebaidīšanu krist aizdomās par tuvību iekārtas pretiniekiem. Sabiedrība apzinās, ka par terora upuriem uz nepamatotu aizdomu pamata kļūst daudzi nevainīgi cilvēki. Tādēļ ļaudis, lai novērstu no sevis jebkādas aizdomas, kas viņiem var kļūt fatālas, ar terorismu tiek mudināti censties visāda veida aktivitātēs demonstrēt savu uzticību iekārtai.

Sabiedrības nestabilitātes, baiļu no sabrukuma dēļ totalitārajā režīmā notiek sabiedrības visu dzīves sfēru un procesu politizācija un ideologizācija, vai tā būtu ražošana, patērēšana, mākslinieciskā jaunrade vai pat sadzīve, lai kaut kā neizjauktu jau tā ar lielām pūlēm uzkonstruēto sabiedriskās atražošanās līdzsvaru. Tam kalpo arī varas maksimāla koncentrācija politiskās virsotnes (elītes?) rokās, kurā saplūduši vienīgās valdošās partijas un valsts varas augstāko institūtu vadība ar partijas līderu dominanci. Partijas pārkums pār valsts institūtiem ir izdevīgs ar to, ka pēdējos vairāk var ietekmēt plašākas sabiedrības aprindas, tie, risinot ikdienas saimnieciskos, sociālos un sadzīves jautājumus, ir atvērtāki pret sabiedrību, turpretī partija ir noslēgtāka un disciplinētāka, vairāk paklausīga centra diktātam. Lai pasargātu varas institūtus no iedzīvotāju plašāku aprindu ietekmes, to vadītāji tiek atlasīti pa publikas ietekmei slēgtiem kanāliem, partijas funkcionāru slēgtajās sēdēs vai pat vienpersoniski.

Politikas īstenošanas viennozīmīguma nodrošināšanai kalpo hierarhiska (piramidāla) pārvalde: par jebkuru sabiedrisko procesu jebkurā līmenī ir savs personīgi atbildīgais varas funkcionārs, kurš ir pakļauts nākamā, augstākā līmeņa atbildīgajam funkcionāram, un tā līdz pašām varas virsotnēm. Tā kā pārstāvnieciskie valsts varas institūti, kaut vai formāli dekoratīvā veidā, pastāv, tad tomēr demokrātiskās procedūras vairākuma un mazākuma problēma totalitārajā režīmā izzūd, lēmumi tiek pieņemti demonstratīvā, no augšas priekšrakstītā vienprātībā. Gadījumā, ja pretēji visiem organizatoriskajiem pūliņiem kaut kādā nobalsošanā parādās kāds nepiekrītošs mazākums, tad tas tūdaļ tiek pasludināts par svešu, pretautisku, antinacionālu vai ārzemju naidīgo spēku inspirētu ar visām no tā izrietošajām represīvajām sekām. Sabiedriskās organizācijas valdošās partijas obligātā kontrolē pārvēršas par partijas un valsts institūciju piedēkļiem, to pašdarbīgās iniciatīvas iespējas tiek maksimāli ierobežotas, tāpēc arī pakāpeniski noplok to biedru aktivitāte un interese darboties tajās, kaut arī dalība sabiedriskajās organizācijās mēdz būt

viens no pilsoņiem priekšrakstītās sabiedriski politiskās izturēšanās vairāk vai mazāk obligātajiem elementiem.

Savdabīgs ir totalitārisma sociālpolitiskais mehānisms. Sabiedrībā tiek sludināta un materiālo labumu sadalē lielā mērā arī realizēta visu sociālā vienlīdzība. Tam ir ekonomisks pamats, jo viens no totalitārismu izraisošajiem apstākļiem ir sociālo pretrunu saasinošs, sabiedrību uzbudinošs, kļedzošs materiālais trūkums. Ar nolīdzinošo sadali nabadzība no trūkuma demagoģiski tiek pārvērsta par tikumu: visi esot vienlīdz pieticīgi un gatavi nest kopēju nastu sabiedrības un līdzcilvēku labad. Tas sabiedrības sociālā viendabīguma, homogenitātes sludināšanai dod iespēju noliegt sociālo grupu interešu atšķirības un pretrunas. Visi esot vienlīdzīgi, un, ja kādi cilvēki piesaka savas vajadzības, savas īpašās intereses, nav grūti viņus pasludināt par šķeltņiekiem un egoistiem, kas grib apmierināt savas vajadzības uz visas pārējās tautas rēķina.

Pretnostatot kādas vienas sociālās grupas intereses nevis kādas citas grupas vai citu konkrētu grupu interesēm, kas būtu dabiski, bet visai pārējai tautai kopumā, tiek nomākta sociālo grupu pašapziņa un konsolidēšanās par politikas subjektiem, kas varētu oponent valsts varas nediferencētam diktātam pār visu neizteiksmīgo, jo sociāli nekonkretizējamo pilsonisko sabiedrību. Paradoksālā veidā totalitārā režīma apstākļos šāds sociālais egalitārisms sadzīvo ar partijas un valsts funkcionāru šaurā loka elitārismu. Pēdējais tiek pamatots ar to, ka funkcionāri, visus savus spēkus atdodami kalpībai tautas interesēm, lielās slodzes un laika trūkuma dēļ nespējot parūpēties par sevi, tāpēc tautai, respektīvi, valstij, esot jā rūpējas par viņu komfortu. Tas savukārt palīdz materiāli piesaistīt, uzpirkt funkcionārus, jo amata zaudēšana automātiski ved arī pie materiālo priekšrocību zaudēšanas, un tas viegli var notikt augstākas priekšniecības nelabvēlības gadījumā.

Totalitārajam režīmam vēl vairāk nekā autoritārisma raksturīgs to pašu cēloņu – baiļu un nedrošības jūtu – izraisīts hipertrofēts misticisms ideoloģijā un vadoņa kults politiskajā dzīvē. Vadoņa kults gan kā izmisīgu cerību personificēta izpausme, gan kā varas koncentrācijas pavadoņi un palīgmehānismi totalitārisma aiziet tik tālu, ka totalitārisms izskauž augstākās politiskās varas pārmantojamības vai grozīšanas likumīgu mehānismu. Vispārējās apdraudētības un nedrošības apstākļos šķiet nepieļaujami paredzēt “mīlotā vadoņa” nāvi vai atcelšanu, jo tas varētu ļaut orientēties uz viņa iespējamo mantinieku, mazinātu varas centralizāciju, disciplīnu, pavērtu ceļu politiskām intrigām un grupējumu veidošanai. Bet, ja varas pārmantošanas

mehānisms nepastāv, valsts līdera nāve izraisa sava veida galma apvērsumu ar neparedzamu politisku iznākumu, kad sākas augstāko varas funkcionāru cīņa par atbrīvojušos vadoņa vietu.

Totalitāro režīmu, kas ir stingrāk organizēts un nesaudzīgāks pret pilsoņiem nekā autoritārisms, tieši šo savu īpašību dēļ vēl vairāk apdraud jau pieminētā pilsoņu atsvešināšanās no valsts varas un valsts varas nesaudzības eskalācija pilsoņu pieaugošās atsvešinātības dēļ. Bet totalitāro režīmu visvairāk vājina tam raksturīgā un tā organizatoriskās stingrības nostiprināšanai domātā hierarhizētā pārvaldes sistēma. Katra valsts varas līmeņa vadītājs ir nākamās augstākās varas instances ieliktenis, personīgi atbildīgs šīs augstākās instances priekšā par politikas īstenošanu un par visu, kas viņa vadībai uzticētajā novadā vai nozarē notiek. Vārda brīvības, opozicionāru veidojumu un citu demokrātijas elementu trūkuma dēļ šis vienpersoniski atbildīgais funkcionārs kontrolē un sniedz augstākai instancei arī visu vai vismaz galveno informāciju par viņa vadībā notiekošo, un šādu informāciju viņš ir vitāli ieinteresēts sniegt komplimentārā veidā, ka, lūk, vadības direktīvas tiek veiksmīgi īstenotas, dzīve plaukst un visur valda iedzīvotāju apmierinātība. Ziņas par problēmām, kas radušās, viņš nav ieinteresēts sniegt, jo tad viņam būs jānes atbildība, ka pieļāvis problēmu rašanos, un tās risināt neatkarīgi no esošajiem resursiem visdrīzāk tiks uzdots viņam pašam. Tādā veidā totalitārais režīms neizbēgami nožņaudz pats sevi ar adekvātas informācijas trūkumu valsts varas augstākajās instancēs, kuras vienīgās drīkst veikt korekcijas totalitāri realizējamajā politikā. Politika kļūst aizvien mazāk mērķtiecīga un efektīva, līdz nonāk pie tādām disfunkcijām, kas noved pie iedzīvotāju masveida neapmierinātības, atsvešināšanās no valsts varas un izvairīšanās no tās viņiem neizdevīgo direktīvu pildīšanas. Šī paša iemesla dēļ notiek arī pārvaldes aparāta lojalitātes zudums, pilsoniskās sabiedrības šo režīmu noliedzošā, destruktīva saliedēšanās un arī visu šo faktoru izraisītā režīma vadošo funkcionāru savstarpējā šķelšanās, meklējot izeju no radušies katastrofālā stāvokļa.

Zaudējis pilsoniskās sabiedrības pat pasīvu atbalstu un saskaramies ar tās aizvien biežāku izvairīšanos no valsts varas direktīvu pildīšanas, kā arī ar pārsvarā pasīvo pretošanos, režīms, neizbēgami sairdams visos to saturošos elementos, krīt. Un krīt pārsteidzoši viegli, jo arī valsts varas institūti, tostarp arī represīvie, zaudē savas darbības mērķtiecību, to vadošie funkcionāri un aparāta darbinieki, nebūdami pilnīgi izolēti no pārējām iedzīvotāju grupām, vismaz daļēji pāriet režīma reformētāju un noliedzēju pusē. Pareizāk jāsaka, ka krīt sabiedrības politiskā iekārta, ko nespēja nosargāt sevi pilsoniskās

sabiedrības izpratnē par neefektīvu apliecinājis politikas īstenošanas veids – politiskais režīms.

Tā pēc politisko režīmu pamattipu salīdzinājuma var secināt, ka kompetences un operatīvātes pretrunas galarisinājums tendē uz kompetences prioritāti, kas pilnīgāk sasniedzama demokrātijas politiskajā režīmā, kurš determinēts ar sabiedrības tautsaimnieciska, sociāla un garīga brieduma, drošības un pārticības līmeni.

Pārejas tipa sabiedrības politiskais režīms Sabrūkot politiskajai iekārtai, sabiedrība kā vēsturiski sabiedriskās pašatružošanās procesā izveidojusies savstarpēji saistīto ļaužu kopība saglabājas, tomēr tā nonāk īpatnējā pārtapšanas, tā saucamajā tranzīta jeb pārejas stāvoklī. Kā priekšplāna jautājums visai sabiedrībai izvirzās pašas sabiedrības pasargāšana no haosa un pašsairuma, ko var panākt ar būtiski jaunu visu sabiedrības procesu savstarpēju saskaņošanu un pārvaldīšanu vienotā sistēmā – ar jaunu politiku. Būtiskais sabiedrības pārejas stāvoklī ir iepriekšējās, sevi par neefektīvu pierādījušās sabiedriski politiskās iekārtas atstātā mantojuma apgūšana un sabiedrības ekonomiskajiem, sociālajiem un garīgajiem resursiem atbilstoša konstruktīva pārvaldīšanas veida izkopšana un ieviešana. Šī jautājuma veiksmīgu atrisināšanu apgrūtina daudzi apstākļi, kuru lielākā daļa izriet no iepriekšējās iekārtas sabrukuma, tāpēc jaunā meklējumiem raksturīgs visa, kas piemita iepriekšējai iekārtai, absolūts un nekritisks noliegums, kam ir gan sociāli, gan psiholoģiski iemesli.

Iepriekšējās iekārtas neefektīvāte sakompromitēja ne vien pašu iekārtu, bet arī to sociālo grupu un tās funkcionārus, kas atradās pie varas. Tas deva iespēju pieteikt sevi un izvirzīties sabiedrības vadībā jaunām sociālām grupām un cilvēkiem, kuru galvenais arguments viņu pretenzijās uz varu bija iepriekšējā noliegums. Pozitīvi konstruktīvi šie ļaudis savas spējas sabiedrības pārvaldīšanā vēl nebija apliecinājuši, un viņiem arī nebija atbilstošas pieredzes. Tāpēc viņiem trūkst spēju pietiekami kritiski izvērtēt gūto mantojumu, nošķirt tajā derīgo, pārņemamo no nederīgā un likvidējamā. Viņu rīcības pamatā ir totāla bijušā noliegšana, un, jo radikālāk un skaļāk viņi to dara, jo lielāku autoritāti, sevišķi sākuma posmā, iemanto plašas publikas acīs, kuras dziļākais pārdzīvojums ir atbrīvošanās no iepriekšējās iekārtas sloga un, pašu pieredzes trūkuma dēļ, cerība, gatavība ticēt, ka vecā noliedzēji gan zinās, kā pa jaunam pārvaldīt sabiedrību. Mērenākie un apdomīgākie politiķi tiek viegli atstumti kā izlīdzēji, vecā atbalstītāji, reakcionāri.

Sabiedrības pārveidošanu un šim uzdevumam atbilstošas politikas izkopšanu apgrūtina vēl arī tas, ka iepriekšējā politiskā vara ar visu savu gadiem krāto pieredzi un izveidoto valsts piespiedvaras aparātu nespēja tikt galā ar sabiedrību plosošajām pretrunām, nodrošināt normālu sabiedrisko pašatīrīšanos un noveda sabiedrību līdz dziļai ekonomikas krīzei, bet pēc šīs varas krišanas jau tā vājā sabiedriskā ražošana strauji haotizējas, sabrūk materiālo labumu ražošanas, maiņas, sadales un pārdalīšanas sistēma, bet jaunās veidošanās ir ilgstošs vēsturisks process, kurš nav paveicams ar dažiem organizatoriskiem pārkārtojumiem. Haosu ekonomikā un tās pārvaldīšanā savā labā izmanto egoistiskie elementi, bez grūtībām piesavinādamies ievērojamu daļu nacionālās bagātības. Jau tā ekonomiski novājinātā sabiedrība neizbēgami kļūst vēl trūcīgāka, iedzīvotāju nabadzība pieaug, un tas izraisa plašu aprindu vilšanos un neapmierinātību, kas vēršas vispirms pret jauno politisko varu.

Tautsaimniecības sistēmas sabrukums un jauno ekonomisko attiecību veidošanās izraisa iedzīvotāju iepriekšējā sociālā stāvokļa zudumu. Iegūtais jaunais sociālais stāvoklis ekonomisko attiecību nenoteiktības dēļ ir nestabils, un cilvēku apziņa to vēl nav paguvusi apjēgt: cilvēki īsti neapzinās savu sociālo piederību un to, kādu izturēšanos atbilstoši tai piekopt, kurš kuram ir sabiedrotais, kurš – pretinieks. Cilvēku sociālās dezorientācijas dēļ sabiedrība atomizējas. Katrs rīkojas par sevi, cik spējams apmierinot savas personiskās intereses, minimāli izjūzdams sociālo solidaritāti, respektu pret sabiedrību.

Līdz ar iepriekšējās sabiedriskās iekārtas un sociālās struktūras sabrukumu nederīga izrādās cilvēku iepriekšējā vērtīborientācijas sistēma, zūd iepriekšējās morāles normas un kritēriji, iestājas sabiedrības demoralizācija. Visa tā rezultātā iepriekšējā, jau tā vājā pilsoniskā sabiedrība sairst vēl vairāk, bet jaunā tikai sāk lēni, vispirms šaurākās iedzīvotāju grupās, veidoties biklajos kopdarbības mēģinājumos, kuri vērsti uz grupas iekšējo attiecību sakārtošanu samērā lielā vienaldzībā pret sabiedrību kopumā.

Pārejas tipa sabiedrības ideoloģiskajā apziņā, kas nosaka cilvēku sabiedriski politisko izturēšanos, dominē iepriekšējās iekārtas noliegums un citu (ekonomiski bagātāko) sabiedrību paraugu nekritiska (pašu zināšanu un pieredzes trūkuma dēļ) idealizācija; domāšanas stereotipizācija (melns – balts, labs – slikts); ilūzijas par vēlamās sabiedriskās iekārtas (uz vecās noārdīšanas pamata vien) un pārticības iestāšanās vieglumu; vajadzību un jaunās sabiedrības izveides plānu pozitīvu (kas, kā un par kādu cenu, ko upurējot tiks veidots) formulējumu trūkums.

Ekonomikā norisinās strauja īpašuma attiecību maiņa: īpašumu pārdalīšana, nacionalizācija, denacionalizācija, izlaupīšana un privātā sagrābšana, jo vecās varas un tiesību sistēmas krišana, bet jaunās vēl tikai veidošanās un nenoteiktība rada vislabvēlīgākos apstākļus materiālo vērtību pārdalīšanai par labu tam, kurš dotajā brīdī un vietā izrādīsies stiprāks un veiklāks. Līdz ar to sabiedrības turpmākās eksistences nodrošināšanai liktenīga kļūst tirgus un no tā tieši atkarīgās ražošanas pārstrukturēšanās problēma, un ne tādēļ vien, ka ar īpašumu pārdalīšanu mainījās maksātspējīgā preču pieprasījuma apjoms un struktūra, bet materiālo vērtību sagrābšana maz rēķinājās ar turpmākās ražošanas grūti paredzamajām izredzēm, bet arī tāpēc, ka ārvalstu ražotāji steidzas ieņemt jebkuru kaut cik mazāk aizsargātu tirgus sektoru.

Tirgus un ražošanas pārstrukturēšanās procesā līdzās sabiedrības rīcībā esošajiem resursiem izšķiroša loma ir ideoloģiskajai ievirzei: kā – nacionālajās vai ražošanas līdzekļu īpašnieku peļņas – interesēs tiks veidota jaunā struktūra. Tautsaimniecības pārstrukturēšana neizbēgami izraisīs iedzīvotāju nozīmīgas daļas, kas bija saistīta ar reducējamām nozarēm un ražotnēm, ienākumu un sociālās drošības krišanos un vienlaikus prasīs nozīmīgus kapitālieguldījumus attīstāmajās nozarēs. Līdz ar to par pārejas perioda centrālo sociālekonomisko un politisko problēmu kļūst jautājums: uz kuru sociālo slāņu rēķina notiek šīs ekonomikas struktūras izmaiņas? Ražošanas līdzekļu jaunie īpašnieki kā sociāli un politiski spēcīgākā grupa vienmēr panākuši, lai modernizācijas izdevumu nasta gultos uz sociāli vājāko, atkarīgāko sociālo grupu pleciem, kas ved pie to sociālās neapmierinātības un politiskās uzbudināmības, it īpaši uz iepriekšējās iekārtas krišanas izraisīto atbrīvošanās ilūziju fona.

Pārejas periods katrā valstī un katrreiz ir unikāls to noteicošo faktoru daudzuma un dažādības dēļ. Tomēr, lai saprastu katra atsevišķa pārejas perioda īpatnības un izraudzītos tieši tām atbilstošākās politiskās izturēšanās formas, ir vērts paturēt prātā galvenos apstākļus, kas kopumā nosaka pārejas procesa savdabīgumu. Tie būtu šādi.

1. Iepriekšējā politiskā režīma izveidošanās, leģitimitātes iekarošana, tās zaudēšanas iemesli, sociālā pārvietošanās un sociālās spriedzes galvenie virzieni.
2. Pārejas sociālais efekts: kuras grupas veic pārkārtojumus, kuras no tiem iegūst, kuras – cieš.
3. Kādās organizatoriskajās formās izlemts par iepriekšējās iekārtas salaušanu, kādas kustības to veica, kādas jaunas izveidojās, kuru

- institūtu rokās nonāca valsts vara. Iekšējo un ārvalstu politisko spēku līdzdalības proporcijas un formas pārejas periodā.
4. Cik liela un stipra ir opozīcija no iepriekšējās iekārtas spēku puses, kā sadalās vēlētāju simpātijas, kādas ir etnisko spēku pozīcijas pārkārtojumu procesā.
 5. Līderu maiņa pārejas procesa gaitā.
 6. Pārmaiņu tempi un to iemesli.
 7. Pārmaiņu galvenie un sekundārie priekšmeti: suverenitāte, īpašuma attiecības, saimniekošanas formas, etniskās attiecības, valdīšanas formas, to savstarpējā ietekme.
 8. Apvērsuma norises raksturs un formas: vardarbības pakāpe, teritoriālā izplatība, masu līdzdalība.
 9. Politiskā mantojuma problēmas: vēsturiskā atmiņa, politiskais, etniskais, sociālais revanšs, kolektīvās (juridiskās, ekonomiskās, morālās) atbildības jautājumu risināšana.
 10. Jauno sociālo un politisko spēku mobilizācija: kuras sociālās grupas pārņem sabiedrības vadīšanas galvenās sviras, kādas politiskās partijas un kustības tās rada, kuru sociālo grupu politiskais noskaņojums tās atbalsta, kuru – oponenti. “Labējā” un “kreisā” spārna politisko organizāciju ietekmes proporcijas. Iepriekšējā režīma vajātās demokrātiskās opozīcijas liktenis jaunajā iekārtā.
 11. Pārejas ekonomiskais rezultāts: tirgus, ražošanas un labklājības dinamika. Cik lielā mērā trūkums izraisa valsts varas pārdalošo darbību.
 12. Pilsoniskās sabiedrības attīstība: homogenizācija vai diferencēšanās, sociālā vai etniskā; vienojošas idejas.
 13. Totalitārisma draudi: radikāļu organizāciju īpatsvars, izplatība, autoritāte; militāro un paramilitāro spēku lielums un tuvība radikāļiem; sociāli atstumto un deklasēto elementu īpatsvars sabiedrībā, viņu politiskā pieredze; sociālekonomiskās lejupslīdes ilgums; alternatīvu politisko programmu popularitāte.
 14. Ārējo vai iekšējo politisko faktoru dominance pārejas norisē.

Sabiedrības pārejas perioda politiku raksturo politisko procesu un paša politiskā režīma dinamisms: pārejas sākumā demokrātijas masveida izpausmes vecās iekārtas palieku noārdīšanā, dažkārt pat partispārās demokrātijas formās, drīz vien nomaina jaunās oligarhijas

varas autoritārās metodes, bez kurām nav iespējams savaldīt haotizējošās sabiedriskās attiecības, sabiedriskos procesus un iedzīvotāju individuālistiski egoistisko, antisabiedrisko izturēšanos. Tā kā autoritārā vara kalpo nevis katra atsevišķa indivīda, bet vispirms sabiedrības drošībai (protams, valdošās sociālās grupas izpratnē un gribas realizācijā), tad savu iepriekšējo, lai arī cik reducēta tā būtu bijusi, sociālo drošību zaudējušais marginalizētais un deklasētais iedzīvotājs atsvešinās no varas, kļūst destruktīvs (egoistiski ignorē viņam neērtos likumus, tiecas nemaksāt nodokļus, viegli kriminalizējas), un vara ir spiesta kļūt stingrāka, pastiprināt autoritārās metodes un represijas, un tas vēl vairāk veicina iedzīvotāju atsvešināšanos no valsts varas, vājina valsts varas ietekmi.

Tomēr sabiedrības vispārējās nesakārtotības nospiestie un nogurdinātie iedzīvotāji dažādās sociālajās grupās sociāli atšķirīgu savas drošības apsvērumu dēļ ar laiku sāk aizvien vairāk kārot pēc sabiedriskās kārtības, tās garantiju saskatot autoritārisma. Politiskajā retorikā sabiedrībā kā reakcija uz iepriekšējo iekārtu un pasaules sabiedrisko domu dominē demokrātijas vārds, tomēr demokrātijas elementu īpatsvars sabiedriskajā apziņā ir zems – un ne jau demokrātiskās pieredzes trūkuma dēļ, kā tas bieži tiek attaisnots, bet gan iedzīvotāju viņu sociālās apdraudētības izraisītās savstarpējās neiecietības dēļ. Iedzīvotāji, juzdamies sociāli nenodrošināti un nedroši, nav ar mieru rēķināties ar visas sabiedrības interesēm, piekāpties citu interešu priekšā, solidarizēties ar citām sociālajām grupām, saprasties ar tām, kopējās drošības un labklājības vārdā veidot demokrātiski orientētus pilsoniskās sabiedrības institūtus. Arī jaunbagātņiem, kuri radušies ekonomikas pārkārtojumu rezultātā un vēl nav apguvuši savu atbildību sabiedrības un pat savas nākotnes priekšā, vairāk rūp savu īpašumu palielināšana nekā sabiedrības drošība un stabilitāte. Tāpēc izplatītākie ideoloģijas priekšstati par derīgākajām politikas metodēm aizvien vairāk sliecas uz autoritārisma pusi, iedzīvotāju simpātijas aizvien vairāk bauda autoritārie politiskie līderi, no kuriem gaida, ka viņi “ar stingru roku” ieviesīs to kārtību sabiedrībā, ko nespēja nodrošināt pilsoniskā sabiedrība.

Minēto īpatnību dēļ ir pamats izdalīt pārejas perioda sabiedrības politikas īstenošanas veidu kā īpašu politisko režīmu, kurā pretrunīgi un juceklīgi mijiedarbojas gan demokrātijas, gan autoritārisma elementi. Demokrātijas iespējas pārejas periodā stiprina iedzīvotāju atmiņas par neseno pilsoniskās sabiedrības īslaicīgu solidarizēšanos pret iepriekšējo politisko iekārtu, katras sociālās grupas egoistiskās prasības pēc demokrātijas principu respektēšanas attiecībā pret to (bet liedzot to attiecībā pret citām grupām), arī spēcīgākās ārvalstis,

kuras, lai starptautiski nesakompromitētos, kā partnerattiecību nosacījumu bieži izvirza demokrātijas institūtu vismaz formālu pastāvēšanu, tie demokrātiskie institūti, kas atjaunoti vai ieviesti tūlīt pēc iepriekšējās iekārtas krišanas, pakāpeniski notiekošā ekonomiskā un sociālā stabilizēšanās, uz tās pamata nostipriņošās iedzīvotāju sociālīzēšanās un pilsoniskās sabiedrības attīstība.

Autoritārisma iespējas pārejas periodā izriet no sabiedrības ekonomiskās nenodrošinātības, iedzīvotāju sociālās dezorientācijas, sociālo attiecību sasprindzinātības, sabiedriskās kārtības zemā līmeņa, jaunizveidojušās valdošās sociālās grupas iekšējām nesaskaņām un varas apdraudētības. Turklāt ir jāpiebilst, ka bez pilsoniskās sabiedrības pietiekamas kontroles izvirzījušies autoritārie valsts varas funkcionāri un valsts varas aparāta darbinieki mēdz būt ne mazāk egoistiski savtīgi un vienaldzīgi pret sabiedrības attīstības vajadzībām kā citu sociālo grupu pārstāvji, bet varas sviru atrašanās viņu rokās rada pastiprinātu kārdinājumu tās izmantot pašlabuma interesēs.

Pārejas tipa sabiedrību nevar definēt, kā tas publicistiski bieži notiek, kā pāreju no totalitārisma vai autoritārisma uz demokrātiju. Izejas punkts pārejai, protams, ir precīzi nosakāms pēc tā, kāds politiskais režīms ir kritis, pirms iestājusies pāreja, bet demokrātijas nosaukšana par pārejas mērķi vai gaidāmo rezultātu ir nepamatota. Politikas īstenošanas veids, politiskais režīms pats par sevi nevar būt pašmērķis, tas ir politiskā atbilde, reakcija uz sabiedrības ekonomisko un sociālo stāvokli, tā determinētais un tam atbilstošais vienīgi iespējamais sabiedrības pārvaldīšanas veids. Pārejas tipa sabiedrībā, vismaz sākumā, un tie nav daži gadi, bet gadu desmiti, dominē apstākļi, kas nosaka pārsvarā autoritārās politikas piekropšanu un draud ar autoritārisma kā politiskā režīma ieviešanos. Būdam sabiedrības nepietiekamās attīstības produkts, tas savukārt uz ilgāku laiku aizkavēs sabiedrības dinamisku attīstību, radīs autoritārisma saglabāšanā ieinteresētu konservatīvu, politiski spēcīgu sociālo grupu, kuras gāšanai būs nepieciešams ilgs laiks, ekonomiskie, sociālie un garīgie zaudējumi un mokpilnu pārkārtojumu periods.

Tāpēc pārejas tipa sabiedrības galvenā politiskā problēma ir maksimizēt sabiedrības ekonomisko, sociālo un garīgo attīstību tā, lai efektīvas sabiedriskās pašatīzēšanās rezultātā stipra un solidāra kļūtu pilsoniskā sabiedrība, kas vienīgā spēj nodrošināt efektīvākā – demokrātiskā politiskā režīma ieviešanos un īstenošanu. Šīs politiskās problēmas risināšanas sastāvdaļa ir demokrātijas elementu mērķtiecīga saglabāšana, stiprināšana un darbības izkopšana, lai cik

formāli, nevarīgi un "stingrās kārtības" ieviešanai traucējoši pārejas posmā tie arī būtu. Pilsoniskajai sabiedrībai attīstoties, tie tekoši, bez politiski organizatoriskiem satricinājumiem var piepildīties ar reālu demokrātisko saturu. Samērā saskatāma pārejas tipa sabiedrības politiskā režīma pāraugšanas demokrātiskā režīmā pazīme ir tas, ka politiskie subjekti savos pretniekos saskata nevis vairs viņu eksistenci apdraudošus ienaidniekus, bet gan citādus, tomēr pastāvēt un savas specifiskās intereses īstenot tiesīgus, respektējamus partnerus.

6. nodaļa

APZIŅA

Politika tiek īstenota, politikas subjektiem (indivīdiem un sociālajām grupām) orientējoties uz sabiedriskās atražošanās optimizāciju atkarībā no tā, kā viņi izprot un izvērtē savas eksistences jēgu, faktoros, objektīvos apstākļus, savu partneru stāvokli, tieksmes, spējas un nostāju sabiedrības un sabiedrisko procesu pārvaldīšanā. No tā izriet, ka politika gan kopumā, gan detaļās, kādas ir politikas subjekti, politiskās attiecības, politiskie institūti, politiskie režīmi un pat atsevišķas politiskās darbības, izprotama vienīgi tad, ja līdzās to objektīvajām īpašībām un cēloņsakarībām noskaidro un patur vērā arī tās dalībnieku politisko apziņu, kas ir viņu izturēšanās tiešā izraisītāja un noteicēja.

Tas, ka politika ir sabiedrības un sabiedrisko procesu mērķtiecīga un efektīva ietekmēšana, nosaka apziņas izšķirošo vietu politikā, jo, pateicoties apziņai, tiek izraudzīts un noteikts gan politikas kopumā, gan katra atsevišķā politiskā akta mērķis kā pastāvošo politikas subjektu eksistences pretrunu risinājums ar pārvaldīšanas līdzekļiem. Vienīgi apziņa ļauj noskaidrot ietekmējamo sabiedrisko parādību un procesu īpašības, kuras apzināti izmantojot ir sasniedzamas vēlamās izmaiņas sabiedrībā – pārvaldīšanas efekts. Galu galā sabiedriskās parādības un sabiedriskie procesi ir cilvēku aktivitāšu rezultāti, kas vadāmi ne citādi, kā vienīgi noteiktā veidā ietekmējot šo procesu dalībnieku apziņu.

Šis ietekmēšanas jeb politiskās vadīšanas mehānisms ar visu tā izpausmes formu bezgalīgu daudzveidību pamatā ir samērā vienkāršs: tas balstās uz cilvēku vajadzībām un to veidošanos. Tā kā cilvēka vajadzība ir viņa eksistences nosacījumu nepietiekamības vai trūkuma atspoguļojums viņa apziņā, tad, parādot cilvēkam to, kā viņa eksistences nodrošināšanai un pilnveidošanai (patiesi vai šķietami) trūkst

un kā šis trūkums (patiesi vai šķietami) būtu novēršams ar pārvaldīšanas līdzekļiem, ir iespējams atbilstoši virzīt cilvēka politisko aktivitāti. Cilvēku vajadzību veidošana, priekšstatu par viņa eksistenci trūkstošo vērtību radišana ir viens no efektīvākiem cilvēku izturēšanās vadīšanas ceļiem, ko plaši pielieto ne vien komerciālajā reklāmā, bet arī politikā. Uz gūtās savu vajadzību apmierināšanas pieredzes pamata cilvēkam veidojas turpmākie priekšstati par to, kāda izturēšanās ir efektīvāka to vai citu vajadzību apmierināšanai. Apziņa ir cilvēka darbības izejas punkts, neatņemama sastāvdaļa un rezultāts, bet apziņas iniciējošais un reizē arī integrējošais centrs ir pasaules uzskats, tas ir priekšstatu kopums par viņa vajadzībām un to apmierināšanas ceļiem vispār un arī konkrēti politikā.

Politiskā apziņa ir priekšstatu kopums par sabiedrības pārvaldīšanas būtību, nosacījumiem, iespējām un uzdevumiem, tās dalībniekiem, to interesēm, savstarpējām attiecībām un līdzekļiem, vienkāršāk, **priekšstatu kopums par vajadzību apmierināšanas sekmēšanas iespējām ar sabiedrības pārvaldīšanas līdzekļiem**. Politiskās apziņas darbību izraisoša daļa, kas nosaka interesi par politiku un cilvēka pārējo priekšstatu par politiku uzkrāšanos un veidošanos, ir **politiskā pašapziņa**, kas ir cilvēka priekšstatu kopums par viņa vietu, interesēm un iespējām sabiedrības un sabiedrisko procesu pārvaldīšanā, par savu vajadzību apmierināšanas un savas eksistences nodrošināšanas iespējām ar sabiedrības pārvaldīšanas līdzekļiem.

Politiskā apziņa, tāpat arī politiskā pašapziņa nepastāv kā kāds īpašs, no pārējās cilvēka apziņas nodalīts veidojums vai sektors. Tā veidojas, uzkrājoties visdažādākajiem realitātes atspulgiem cilvēka apziņas visumā maz sistematizētajā masīvā, un darbīgi sakārtojas, tikai rodoties konkrētai vajadzībai noteikt izturēšanos. Tā, piemēram, ja cilvēkam ir jāizšķiras, kā viņam izturēties eksistences materiālo līdzekļu trūkuma gadījumā, tad, šīs vajadzības izaicināts, viņš mobilizē savus priekšstatus par to, kā visefektīvāk, t.i., ar mazākiem zaudējumiem, iegūstams viņam trūkstošais. Domu gājiens varētu būt apmēram šāds: patvaļīga sveša īpašuma sagrābšana izraisīs ne vien līdzšinējā īpašnieka fizisku pretošanos, bet arī apkārtējo cilvēku, pilsoniskās sabiedrības negatīvu reakciju un arī tiesību sargājošo iestāžu noteiktu represīvu darbību. Tad var atcerēties, ka trūkumcietējiem īpašos gadījumos saskaņā ar noteiktām tiesību normām (jāatceras – kādām?) kaut kādās iestādēs (kādās?) tiek sniegta materiālā palīdzība. Bet, ja šis gadījums neatbilst sociālās palīdzības sniegšanas nosacījumiem, tad var izvirzīt prasības darba devējam par atalgojuma paaugstināšanu, uz kura piekrišanu gan grūti cerēt. Bet te

var atcerēties grāmatās lasīto vai kur citur uzzināto, ka ar zemo atalgojumu neapmierinātie strādnieki rikojuši streikus. Tas varētu būt iespējamais ceļš, tikai jāprot organizēt citus cilvēkus šādai akcijai. Šai sakarā nāk prātā arodbiedrību loma cīņā par darba ņēmēju materiālajām interesēm, bet arī dzirdētais, ka priekšvēlēšanu laikā izpalīdzīgi kļūstot deputātu kandidāti, un tā tālāk. Tā cilvēks, elementāro vajadzību pamudināts, aktualizē savā apziņā visu, ko viņš zinājis, dzirdējis, lasījis un iedomājies par īpašuma un darba tiesībām, sociālo palīdzību, sociālo taisnīgumu, arodniecisko kustību un pašmāju arodbiedrību, citām pašdarbīgajām un valsts iestādēm, un uz tā pamata sāk spriest, kā viņam izdevīgāk izturēties dotajā sabiedrības pārvaldīšanas sistēmā.

Šeit tišuprāt minēts ļoti primitīvs piemērs ar nolūku parādīt, ka vajadzības gadījumā cilvēka apziņā mobilizējas un tiek saliktas vienkopus visdažādākajos apstākļos, bieži pat nejauši kaut kur smeltas ziņas un radušās iedomas par politisko līdzekļu izmantošanas iespējām. Tas nebūt neizslēdz iespēju, ka paralēli tas pats cilvēks bija mobilizējis arī savu ekonomisko apziņu, lai izvērtētu, vai viņš šo pašu vajadzību nevarētu apmierināt ar ekonomisko darbību. Bet varbūt viņa tikumiskā apziņa viņam teica priekšā, ka jābūt pieticīgākam, ka katram ir pacietīgi jānes savs krusts. Tātad cilvēka izturēšanos nosaka viņa apziņa kopumā, un izdalīt tajā nosacīti atsevišķus nozaru tematiskos nodalījumus ir jēga tikai analītiskos nolūkos, galvenokārt lai noskaidrotu cilvēka kompetentības pakāpi darboties kādā noteiktā sabiedrisko attiecību jomā, kas ļautu visai aptuveni prognozēt cilvēka izturēšanos, jo savu lomu politiskās izturēšanās izvēlē spēlē cilvēka priekšstati par parādībām un cēloņsakarībām arī citās dzīves sfērās, viņa temperaments vispār un psiholoģiskais stāvoklis konkrētajā situācijā.

Politiskā apziņa ir determinēta ar cilvēka zināšanu plašumu un atbilstību īstenībai visās realitātes sfērās, ar viņa intelektuālās attīstības pakāpi, tas ir, spējām ātri saskatīt parādību patieso cēloņsakarību, savstarpējo saistību un mijiedarbību, tieksmi to darīt, neapmierinoties ar paviršiem un nejaušiem iespaidiem. Šī zinātkāre un izzinošās aktivitātes pamatīgums atkarīgs no cilvēka pašapziņas, savas personas un attiecīgi savas izturēšanās izvēles nozīmīguma apzināšanās. Tas savukārt lielā mērā ir atkarīgs no cilvēka sociālā stāvokļa, vides un sociālās pieredzes. Jo sarežģītāka darbība cilvēkam diendienā ir jāveic, jo plašākas zināšanas, spējas novērot un analizēt dažādu faktoru mijiedarbību viņam ir nepieciešamas un tiek arī izkoptas. Saskarsme noteiktā sociālajā vidē cilvēkam uzspiež kā normu noteiktu, šīs sociālās grupas dzīvesdarbībai nepieciešamo intelektuālās

attīstības pakāpi, domāšanas un vērtīborientācijas veidu. Šī pati sociālā vide nodod indivīda rīcībā savu sociālo pieredzi, kas kalpo kā atziņu patiesuma kritērijs jautājumos, kur indivīda paša sabiedriskā prakse šķiet trūcīga un nepietiekama.

Politiskās apziņas sociālvēsturiskā determinētība padara mazefektīvus centienus ar politiskās izglītošanas pasākumiem vien būtiski ietekmēt cilvēku politisko apziņu. Atsevišķas politiskās atziņas un koncepcijas, radušās ilgstošas sabiedriskās pieredzes un intelektuāli izzinošas darbības rezultātā citos sociālajos apstākļos, mācīšanas gaitā novadītas līdz cilvēku apziņai, kuru sociālais briedums, vispārējo zināšanu līmenis un intelektuālās darbības (domāšanas) kvalitāte nav nobriedusi, lai patstāvīgi kritiski izsekotu mācāmo atziņu un koncepciju izsecināšanai un piemērošanai konkrētām sabiedriskajām situācijām, iegūst primitīvizēti dogmatisku un kroplu formu. Šī iemesla dēļ to pielietojums sabiedriskajā praksē dod nepietiekamus vai pat negatīvus rezultātus, kas savukārt "samācītajiem" ļauj vai pat liek atteikties no pavirši apgūtajām zinībām kā no nepatiesām. Politiskās apziņas, kā arī citu apziņas nozaru attīstības vēsture uzrāda šādu turp un atpakaļ ejošu svārstību apgrūtinātu gaitu. 20. gadsimtā tādu traģisku svārstību piedzīvoja sociālisma ideja un koncepcija, kuras nesavlaicīgas un tādēļ neveiksmīgas īstenošanas mēģinājumu un to kraha rezultātā izplatījās priekšstats par kapitālismu kā sasniegto vēstures un sabiedrības politiskās attīstības galu.

Politikas izziņa Politiskā apziņa veidojas **politikas izziņas** procesā, ko veic cilvēks, gan mērķtiecīgi, gan spontāni gūstot zināšanas un iespaidus par politiku savas dzīves pieredzē, kā arī aizgūdamas tos no citiem cilvēkiem, ar kuriem viņš sevi identificē. Tā individuālā izziņa papildinās no sabiedriskās izziņas un pieredzes un kļūst par to daļu.

Jebkurā politikas izziņas gadījumā savstarpējā mijiedarbībā atrodas izzinošais subjekts ar viņam piemītošo subjektīvo skatījumu un izziņas priekšmets, kāds tas ir jeb, pareizāk, kādas ir tā izpausmes, pavērstas subjekta izzinošajam skatienam. Abas šīs puses ir nepārtraukti mainīgas, līdz ar to katrs izziņas gadījums ir savdabīgs, katrreiz zināmā mērā pamatots, bet nekad nav pilnīgs.

Aplūkojot politikas izziņu, vispirms būtu jānoskaidro, cik lielā mērā politika padodas izziņai, kādi apstākļi un spēki, paša cilvēka īpašības to sekmē un kādi – aizkavē. Noskaidrodams savas izziņas spējas, noslieces un robežas, cilvēks atbrīvo savu apziņu no maldiem un maldināšanas. Tā par nozīmīgu izziņas priekšmetu izrādās pati politikas izziņa. Tā sekmē apziņas brīvību un rīcības izvēles kompetētību –

vērtības, kuras nav pilnībā sasniedzamas, bet kuru paplašināšanai ir vērts pielikt pūles.

Izzinošās aktivitātes avots Intelektuālās saskarsmes ar politiku pašā sākumā rodas sholastisks jautājums, līdzīgs jautājumam: kas bija sākumā – ola vai vista? Šķietami apburtais loks: ja mēs vēlamies spriest par to, kas ir politika, mums vispirms jānoskaidro, kā un cik pilnīgi tā ir izzināma. Bet, lai noskaidrotu šos sākotnējos jautājumus, mums jātiek skaidrībā par to, ko mēs gribam izzināt, kas ir mūsu izziņas priekšmets, tātad jau jābūt zināmam priekšstatam par to, ko mēs vēl tikai grasāmies izzināt. Tomēr šis loks ir tikai šķietami apburts, vai, pareizāk, tas nemaz nav loks, bet gan kāpnes, kur viens posms tur nākamo, tas savukārt aiznākamo un tā tālāk. Cilvēka vajadzība kaut ko izzināt cēlusies ne jau no pilnīgas nezināšanas, bet gan no agrāk – bieži vien pat neatceroties, kad un kā izjustas – iegūto zināšanu par šo priekšmetu nepietiekamības turpmākai darbībai. Tātad sākumā tomēr ir bijusi vista: pirms priekšmeta mērķtiecīgas izzināšanas procesa jau ir kādas zināšanas par šo priekšmetu, un vienīgi šo zināšanu traucējošā nepietiekamība liek tās paplašināt. Tāpēc arī šajā gadījumā, runājot par politiku, par politikas izziņas izejas punktu varam pieņemt pašu vispārīgāko politikas apzīmējumu: politika ir sabiedrības pārvaldīšana.

Tomēr jautājums *ko izzināt?* nav pats galvenais izziņā, tas jau radies pats no sevis, spontāni, cilvēkam pakļūpot pret šo izzināmo priekšmetu savā praktiskajā vai analītiskajā darbībā. Par to svarīgāks un izziņu noteicošs ir cits jautājums: *kālab izzināt?*

Izziņa ir sarežģīts un darbietilpīgs process. To veicdams, cilvēks dara pašu grūtāko – viņš ne vien rada jaunas zinības, tas ir, paplašina, bagātina, pārveido savu un sabiedrības garīgo pasauli, bet pārveido arī pats sevi. Jo, ieguvis jaunas zinības, cilvēks kļūst citāds: mainās viņa attieksme pret dzīves realitāti, viņam jāatsakās no tām vai citām savām iepriekšējām nostājām. Cilvēks mainās jau pašā izziņas gaitā. Viņš iegūst jaunus priekšstatus par pašu izziņas procesu, par to, cik tas ir sarežģīts, cik drošs, cik ātrs. Viņu pārņem šaubas par lietām, uz kurām viņš droši paļāvās, un viņam rodas agrāk nebijušas pārlicības. Cilvēks kļūst kritiskāks pret sevi un citiem, viņa priekšā paveras aizvien jauni, nezināmi lauki.

Izziņa prasa no cilvēka lielu intelekta un gribas piepūli, dziļi skar arī viņa jūtas. Jautājums par izziņas mērķi izriet no cilvēka neērtas sajūtas, nepatīkama pārdzīvojuma, ka bez zināšanām, kuru viņam pietrūkst, viņa turpmākā eksistence nebūs pietiekami droša. Nebūtu šīs diskomforta sajūtas, cilvēks nesāktu smago izziņas ceļu. Bet, to

sākdams, viņš jau vismaz aptuveni zina, ko meklē. Tas arī nosaka izziņas priekšmetu, aplūkojamās realitātes objekta tās īpašības, pušes, izpausmes, kas izziņas subjektam ir vai šķiet nozīmīgas, jo ne jau viss objekts tā īpašību milzīgajā daudzveidībā interesē konkrēto izzinātāju. Jau te slēpjas izziņas subjektivitātes sakne. Tātad politika kā realitātes parādība nesakrīt ar politiku kā izziņas priekšmetu – pēdējais ir nesalīdzināmi šaurāks par pirmo, tā robežas nosaka izziņošā subjekta situatīvās vajadzības.

Politikas izziņas funkcijas Kādi būtu paši galvenie apsvērumi, kādēļ politikas izziņa būtu jāveic, kādas būtu tās galvenās funkcijas, kas padara politikas izziņu nozīmīgu gan atsevišķam cilvēkam, gan cilvēku grupai, gan sabiedrībai kopumā? Tās ir četras: ideoloģiskā, praktiskā, metodoloģiskā un apoloģētiskā funkcija.

Ideoloģiskajā funkcijā politikas izziņa noskaidro, vai dotā sabiedrības pārvaldīšana (politika) kopumā un detaļās atbilst subjekta vajadzībām un interesēm, kāda politika viņam būtu izdevīgāka un kādā ceļā subjekts šo vēlamu stāvokli varētu sasniegt. Subjekta vajadzība, viņa eksistences apstākļu apzinātā nepietiekamība ir cilvēka jebkuras aktivitātes izejas punkts. Vienīgi savu vajadzību apmierināšanai, interešu īstenošanai cilvēks veic kādu darbību. Ideoloģija ir apziņas forma, kas atspoguļo realitāti caur subjekta interešu prizmu. Tāpēc ir pamats likt pirmajā vietā tieši ideoloģisko, subjekta intereses par priekšmetu noskaidrojošo un to īstenošanai pakļauto politikas izziņas formu. Tā paskaidro un ļauj paredzēt turpmāko subjekta politisko darbību: gan praktisko – sabiedrības mērķtiecīgā ietekmēšanā –, gan politiku izziņošo. Tā ļauj arī veikt politisko diskusiju uz reālistiska pamata – par politikas subjektu interešu savienojamību, tās iespējām un nosacījumiem –, nevis spriedelēt par abstraktām lietām.

Praktiskajā funkcijā politikas izziņa noskaidro, kā, ar kādiem līdzekļiem un paņēmieniem, kādās organizatoriskajās formās un par kādu cenu (ar kādiem iespējamiem zaudējumiem) sasniedzami politiskie mērķi. Izziņas prakticismam ir ļoti plašs diapazons – sākot ar konkrēto metodiku noskaidrošanu, piemēram, kā organizēt kandidātu izvirzīšanu vēlēšanām, kā nodibināt politisko organizāciju vai traucēt pretinieka politisko kampaņu, un beidzot pat ar filozofiski ētiskiem augstumiem, piemēram, personības, sociālās grupas, tautas un cilvēces interešu optimālu saskaņošanu sabiedrisko procesu vadīšanā.

Praktiskā politikas izziņas funkcija meklē un cenšas dot atbildi uz jautājumu: *kā praktiski jārikojas*, lai iespējami efektīvāk sasniegtu

izvirzīto mērķi, neiedziļinoties paša mērķa izvirzīšanas pamatotībā? Šī politikas izziņas funkcija ir visvairāk atzīta un ieredzētā. Daudzi politologi uzskata, ka, izziņādami politiku, viņi veic vienīgi praktisko politikas izziņas funkciju, kaut gan patiesībā viņi – apzināti vai ne – veic arī pārējās.

Metodoloģiskajā funkcijā politikas izziņa noskaidro, vai politika vispār ir izziņājama, un, ja ir, tad cik plaši, cik patiesi; vai politikai piemīt iekšējās cēloņsakarības un cēloniskas sakarības ar citām sabiedrības realitātēm – ar kādām konkrēti un kādas tās ir; vai politikai piemīt iekšējās likumsakarības – kādas tās ir, kāds ir to raksturs un darbības lauks, ar kādām metodēm un cik tuvu īstenībai var nonākt cilvēks savā politikas izziņas procesā, vai viņš var uzzināt politisko procesu nākotni, kā veicama politiskā prognozēšana utt. Metodoloģiskajā funkcijā tiek noskaidrota, izstrādāta un pārbaudīta pati izziņas tehnoloģija: kā var iegūt jaunas zināšanas un cik tās ir drošas, kur slēpjas izziņas kļūdu iemesli un kādi ir zināšanu trūkumi.

Politisko procesu plašuma un norises ilguma, kā arī vēstures neatkārtojamības dēļ metodoloģiskajiem apgalvojumiem politikas izziņā trūkst acīmredzamu drošu pierādījumu. Korekts eksperiments politikā arī nav iespējams faktoru neapbrēķināmā daudzuma, kā arī liela riska un humānu apsvērumu dēļ. Tādēļ politikas izziņas metodoloģiskās funkcijas nozīme ļoti bieži tiek apšaubīta un pat noliegta vispār. Dziļi nesamierināmas ir dažādas politikas izziņas metodoloģiskās koncepcijas. Turklāt ne mazums autoru paškritiskas pieticības, bet biežāk – piesardzības dēļ, lai neizaicinātu oponentu kritiku, paši atsakās no kaut kādām pretenzijām uz savu apgalvojumu atbilstību īstenībai un pasniedz tos kā savu subjektīvu, citiem nesaistošu hipotētisku versiju, gandrīz vai kā fantāzijas rotaļu.

Tomēr politikas izziņas iespēju un produktivitātes jautājums atklāti vai apslēpti tirda jebkuru, kurš nodarbojas ar politiku un tās izziņu, lai zinātu, cik droši viņš savā darbībā var balstīties uz viņa rīcībā esošajām atziņām. Tāpēc sasniegumiem tieši šajā, metodoloģiskajā jomā ir vislielākā nozīme politikas izziņas pārējo funkciju, īpaši – praktiskās funkcijas īstenošanā, jo tā risina svarīgāko – atziņu patiesuma jautājumu.

Politikas izziņas **apoloģētiskā** funkcija tiek vismazāk atzīta, parasti tā tiek pat pilnīgi noliegta. Apoloģētikas saturs ir nekritisks, vienpusīgs kaut kā slavināšana, bieži vien apvienota ar pretmeta tikpat vienpusīgu noniecināšanu, nopelšanu. Apoloģētikai ir sava nozīme cilvēka apziņā un uzvedībā, visas sabiedrības dzīvē. Tā nostiprina cilvēku rīcības noteiktību, dzīves pozīcijas stabilitāti, paļaušanos

uz izdarītās dzīves izvēles pareizību. Tādā kārtā apoloģētika veicina cilvēku nostājas un sabiedriskās iekārtas saglabāšanos pretrunīgās situācijās, kas citādi izraisītu cilvēkos šaubas un svārstīšanos.

Var šķist, ka apoloģētika izpaužas vienīgi jūtās, simpātijās un antipātijās un tai nebūtu nekā kopēja ar objektīvajām parādībām un to izziņu. Tomēr tā gluži nav. Ja politikas izziņas gaitā tiek iegūtas ziņas, kas apstiprina izraudzītā politiskās darbības ceļa pareizību, tās psiholoģiski sekmē šī ceļa gājēju veiksmi – paplašina piekritēju loku, stiprina viņu apņēmību, mulsina pretiniekus vismaz politiski aktuālajā laikposmā. Un otrādi – dati, kas liek kritiski vērtēt darāmo, izraisa sabiedrībā šaubas, var mazināt atbalstītāju pulku un enerģiju. Lai cik patiesa šāda informācija arī būtu, tā, ietekmējama politiskā procesa dalībnieku apziņu, nosaka aplūkojamās darbības efektivitāti.

Tāpēc nav jābrīnās, ka, veicot politikas izziņu, cilvēki, paklausīdami savām simpātijām un vadīdamies pēc iepriekšējās nostādnes (aizspriedumiem vārda tiešajā nozīmē) pret aplūkojamo parādību, vāc, sakārto un interpretē iegūtās ziņas, paši to nemanīdami, subjektīvi apoloģētiski, nemaz nerunājot par tiem biežajiem gadījumiem, kad politiku izzinošais subjekts apzināti sniedz kādu parādību pārsvarā pozitīvi raksturojošus datus un noklusē, lai nemulsinātu sabiedrību, pretējos. Nav retums arī tas, ka politikas izziņāšana tiek veikta ar speciālu mērķi gūt apstiprinājumu izraudzītās politiskās rīcības pareizībai vai, otrādi, lai pierādītu oponentu rīcības vai priekšlikumu nederīgumu. Šādā apoloģētiskajā nosliecē ieinteresētie sabiedriskie spēki ar savu atbalstu to vēl vairāk pastiprina.

Reti kad kāda no nosauktajām politikas izziņas funkcijām izpaužas tīrā veidā, tas ir, politisko izziņu veicot tā, lai realizētu tikai kādu vienu no šīm funkcijām un vienīgi to. Parasti politikas kopumā vai kādas politiskās parādības jebkurā izziņas gadījumā īstenojas visas četras tās funkcijas, tomēr katreiz savdabīgās savstarpējās attiecībās ar to vai citu funkciju pārsvaru.

Politikas izziņas veidi

Līdzās politikas izziņas funkcijām, tas ir, tās personiskajām un sabiedriskajām nozīmēm, ir lietderīgi izdalīt politikas izziņas veidus – informācijas ieguves, apstrādes, interpretācijas un izklāsta kvalitatīvus raksturojumus. Būtiskākie, šķiet, ir četri: tēlaini aprakstošais, normatīvais, zinātniski teorētiskais un mitoloģiskais. Līdzīgi politikas izziņas funkcijām, arī izziņas veidi katrs atsevišķi reti rod tīru, ar citiem veidiem nemaz nesajauktu izpausmi, jo ne politikas izziņātāji, ne izziņas rezultātu patērētāji, pēdējie it īpaši, nemēdz šķirot informāciju

pēc izziņas veida. Šī informācija, dažādi iegūta un pasniegta, tiek uztverta kā tāda, neizvērtējot tās ticamības, atbilstības īstenībai pakāpi. Nav īpaši jākomentē, kādas sekas rodas, kad cilvēki vadās pēc informācijas, kas nemaz neatbilst vai tikai daļēji atbilst patiesībai.

Politikas izziņas **tēlaini aprakstošajam veidam** ir raksturīgi, ka tas sniedz informāciju politisko faktu apraksta, konstatācijas formā, zīmē faktu ainas. Šis veids ir ļoti pārliciecināms, jo kas tad ir mazāk apstrīdams kā acīmredzamais fakts? Izzinātāja un interpreta subjektīvo uzskatu un nostādņu loma šeit tikpat kā nav manāma, tā paliek fakta ēnā, aiz kaila fakta, kas netiek kaut kādā veidā paskaidrots. Pats izzinātājs ir fakta pārliecināts. Viņa uzgleznotā nekomentētā fakta aina izpelnās informācijas saņēmēju vislielāko uzticēšanos, un kā gan citādi, jo fakti runā paši par sevi, ļaujot informācijas saņēmējam tos pašam šķietami nepiespiesti tulkot.

Turklāt šāda informācija uz saņēmēju iedarbojas visātrāk, viņš to momentāni uztver un novērtē emocionāli ētiski un estētiski uz asociāciju pamata. Viņa loģiskā kontrole uztverto informāciju par faktu tās ticamību vai nu neskar nemaz, vai, darbodamās daudz lēnāk par asociatīvo atmiņu un emocijām, norisinās atbilstoši vēlāk, ar nokavēšanos, uz jau izveidojušos piekrišanas vai nolieguma jūtu pamata. Te slēpjas šī izziņas veida lielā ietekmība, bet reizē arī paviršība.

Aplūkojamā izziņas veida galvenais trūkums ir tas, ka nedz informācijas saņēmējs, nedz pats izzinātājs nesaskata milzīgo starpību starp pašu parādību tās bezgalīgajā iekšējā komplicētībā un tikpat bezgalīgajās sakarībās ar citām parādībām, no vienas puses, un vienkāršoto, paviršo, noplicināto parādības ārējās izpausmes tēlu, ko guvis izzinātājs, parādības atainošanai izvēlēdamies tās īpašības un simbolus, kas viņam, izzinātājam, šķitušas raksturīgākās, tipiskākās, nozīmīgākās, tas ir, ar izzinātājam jau zināmu nozīmi, no otras puses.

Parādības absolūti pilnīgs atainojums būtu bezgalīgs kā pati pasaule, tātad nedz izdarāms, nedz uztverams. Tēlaini aprakstošās izziņas gadījumā parādības tēla radīšanā nozīmīgas ir ne tik daudz pašas parādības īpašības, cik izzinātāja agrākā pieredze, nostādnes, aizspriedumi, subjektīvs redzējums, kā arī vienkārši nejaušība: kādas dotās parādības izpausmes vairāk, biežāk pagadijušās izzinātājam acu priekšā. Tās viņš attiecina uz visu parādību kopu, statistiski uztverot tās par tipiskākajām, raksturīgākajām.

Šeit nav pārāk lielas atšķirības starp mākslinieciiski radīto, uzkonstruēto parādības tēlu un godīga reportiera dokumentālista sniegumu,

kurš savācis tikai reālos dzīves faktus. Būtiskākais ir tas, kādu informāciju par reālajiem faktiem izzinātājs paņēmis, kā to sakārtojis, radīdams noteiktu parādības tēlu, ļaudams aptuveni tādām pašām tēlam rasties informācijas saņēmēja apziņā. Spilgts piemērs tam, cik izplūdusi un nenoteikta ir robeža starp uzvestiem, mākslinieciski radītiem tēliem un tādiem, kuri rodas reālo faktu aprakstu konstelācijas rezultātā, ir kino un fotomākslas sniegumi.

Lai tēlaini aprakstošais politikas izziņas veids būtu pietiekami produktīvs, tas ir, lai tas tuvinātos patiesībai, tam jāaptver un jāapgūst ļoti plašs faktiskais materiāls salīdzināšanai, lai no tā pietiekami reprezentatīvās masas statistiski varētu izcelties raksturīgākās, tipiskākās parādības īpašības un rastos tās būtībai tuvāk stāvošs tēls.

Tēlaini aprakstošā izziņas veida piekritēji politikas zinātnes jomā pārsvarā veic salīdzinošos pētījumus, uzsvērdami to neatkarību (patiesībā – šķietamu) no ideoloģiskām nostādnēm, patvaļīgām interpretācijām un spekulācijām, kaut gan *spekulatīvais* vārda tiešā nozīmē ir skatāmais, acīmredzamais, kas ne katreiz ir patiesais, bet bieži – vien šķietamais, acīs krītošais, kas apžilbinot var radīt kroplu, *spekulatīvu* patiesības tēlu. Parādību būtība, elementu un spēku pretruna, kas liek parādībai būt tādai, kāda tā ir, vienmēr slēpjas parādības dzīlēs un nekad tīrā, nepastarpinātā un pilnīgā veidā nav saredzama parādības ārējās, skatāmajās izpausmēs.

Normatīvais politikas izziņas veids netiecas izzināt politiku kā tādu, tās izcelsmi, būtību, izpausmes, nozīmi utt., bet noskaidro rīcības metodes un noteikumus, kādi jāievēro, lai darbība politikas jomā būtu pietiekami efektīva. Šī izziņas veida rezultāti var izpausties kā zinātniskie traktāti par politiskās rīcības vispārējiem principiem un atsevišķiem veidiem, vadoties pēc to mērķtiecības, gan arī kā tiešie metodiskie norādījumi, instrukcijas un pamācības, kā gūt panākumus konkrētajos politiskās darbības veidos, tie var būt arī dažādu politisko organizāciju statūti un rīcības programmas, valsts varas normatīvie akti, starptautisko tiesību normas, paražas, tie var izpausties tikumisko un reliģisko normu un pamācību formās attiecībā uz politisko izturēšanos.

Politikas normatīvās izziņas rezultāti gūst izpausmi ne tikai metodiku, priekšrakstu vai citu normu veidā. Dažkārt tiem ir tēlaini aprakstoša izpausme: ar savu efektivitāti pievilcīgas politiskās rīcības apraksts, vai tas būtu vēsturisks apcerējums, reportāža vai pat literārs daiļdarbs, nerunājot nemaz par dažādu reliģiju legendām, kuru stāstījumi un līdzības kalpo par politiskās izturēšanās normatīvajiem paraugiem.

Normatīvā izziņas veida pievilcība ir tā prakticismā. Ja pieņemam, ka cilvēka izzinošajai darbībai vispār ir raksturīga orientācija uz dzīves optimizāciju, tātad galu galā uz praktisko darbību, tad normatīvajā izziņas veidā šis prakticisms parādās vistiešākajā un atklātākajā formā ar minimālu argumentāciju (cēloņsakarību paskaidrošanu) vai pilnīgi bez tās. Bez aplinkiem tiek spriests par lietu un tikai par to. Ar to šis izziņas veids ir pievilcīgs, bet reizē izraisa arī iebildumus.

Sarežģītajā izziņas procesā noskaidrotās rīcības lietderīgās metodes ir plašas pieredzes lapidārs vispārinājums. Piedāvājamo politiskās izturēšanās un rīcības metožu pamatotība ir skaidra un saprotama to autoram, kurš ir izdarījis attiecīgus pieredzes apkopojumus, nonākdams līdz savu zināšanu par priekšmetu viennozīmīgai, normatīvai izpausmes formai. Tomēr visiem pārējiem šīs izziņas rezultātu lietotājiem normu izsecināšanas ceļš palicis nezināms, tāpēc jebkuras normas pamatotība viņiem var likties apšaubāma, tiklīdz tā izrādīsies viņiem aprūtinoša.

Tas pats sakāms par tikumiskām, reliģiskām, paražu un tiesību normām, kas radušās kā vēsturiskās pieredzes izziņas lakonisks un bieži vien anonīms apkopojums. Šajās normās ir skaidrs priekšraksts vai aizliegums, bet nav parādīta tā ģenēze, līdz ar to arī pielietojamības robežas. Turklāt citu izstrādātā norma cilvēkam, kuram tā tiek piedāvāta bez pārlicinoša lietderības pamatojuma, šķiet esam viņa brīvības ierobežojums un izraisa noliedzošu attieksmi.

Stāvokli sarežģī vēl tas, ka dažādas rīcības normas radušās dažādos apstākļos, to pamatā katrreiz ir kādas vienas noteiktas realitātes konkrēta izziņa, kuras rezultāti var neatbilst citām situācijām gan pēc to satura, gan mēroga, gan arī pēc izmainījušies politiskās darbības efektivitātes kritērijiem. Pietiek, piemēram, pieminēt kaut vai to, kā viena gadsimta laikā ir mainījušies priekšstati par cilvēktiesībām, par demokrātiju, par kara vešanas un miera uzturēšanas noteikumiem.

Sabiedrības rīcībā esošais politikas normatīvās izziņas rezultātu masīvs ir plašs un iekšēji dziļi pretrunīgs. Tas rada daudz iegānu noliecināt vai apstrīdēt jebkuru subjektam neērtu šādas izziņas rezultātu kā laikam, apstākļiem, realitātei neatbilstošu un mazina šādas izziņas sabiedrisko efektivitāti.

Zinātniski teorētiskais politikas izziņas veids atšķiras ar atziņu konsekventi loģisku izsecināmību, izziņas ceļa retrospektīvu pārbaudāmību, iekšējo pretrunu minimizāciju, dažādu pētījumu materiālu salīdzināmību un savstarpēju pārbaudāmību, izziņas avotu un to

ticamības pakāpes noteiktību, priekšstatu skaidrību par izziņātā robežām, kā arī ar objektivitāti un subjektīvisma paškritisku pārvarēšanu, zinātnē lietojamo terminu un jēdzienu (zinātnes valodas) viennozīmīgumu.

Politikas izziņā ir grūti ievērot it visas zinātniskuma prasības. Te nepieciešama liela uzcītība, pacietība, pašsavaldīšanās, lai pārvarētu kārdinājumu iet vieglu, paviršu atziņu ceļu, un milzīgs, ilgstošs darbs, kurš nekad nebeidzas, jo izziņas priekšmets ir bezgalīgs un tā izziņas rezultāti nav paredzami. Bet īpaši grūti un psiholoģiski sarūgtinoši nākas ievērot prasības, kas attiecas uz izziņātā robežu noskaidrošanu, aiz kurām katrreiz atklājas aizvien vairāk nenoskaidrotā, nekā bija, pētījumu uzsākot. Grūti ievērot arī objektivitāti, paškritiski pārvarot izziņātāja subjektīvismu.

Zinātniski teorētiskajai izziņai ir raksturīga pakāpenība, īpaši tas sakāms par sarežģītu parādību, to skaitā arī politikas, izziņu. Nekad nav tā, ka nepazīstams priekšmets uzreiz kļūst pilnīgi izziņāts, skaidrs un saprotams. Vispār jebkuras parādības izziņāšana sākas emocionāli: šī parādība piesaista subjekta uzmanību, vai nu atgādinādama viņam kaut ko dziļi pārdzīvotu, vai pārsteigdama viņu ar savu atšķirību no visa līdz šim pazīstamā. Un tikai pēc šīs emocionālās reakcijas uz sastapto parādību atkarībā no tā, kā un cik lielā mērā subjektu uztrauc (baida) tas, ka gadījumā, ja viņš neiepazīs šo parādību tuvāk, viņš turpmākajā rīcībā savas nekompetences dēļ var piedzīvot neveiksmi, subjekts pievēršas to parādības īpašību izziņai, kuras pēc agrākās pieredzes viņam šķiet pašas nozīmīgākās.

Izziņas pirmais solis ir priekšmeta ideja, aptuvens tēls, vairāk iespaids par priekšmetu nekā zināšanas par to. Zināšanām uzkrājas, priekšstats nepārtraukti mainās, papildinās. Atklājas priekšmeta aizvien jaunas puses un īpašības: vienas – pilnīgi noskaidrotas, citas – aptuveni, citas – vēl tikai pēc dažām izpausmēm nojaušamas, vēl citas – iedomātas pēc līdzības ar citiem priekšmetiem. Bet cilvēku praktiskā darbība izvirza prasības, lai priekšstati par priekšmetiem būtu pilnīgi un galīgi, lai ar tiem varētu efektīvi operēt. Tāpēc izziņas gaitā vienmēr pastāv kārdinājums jebkurā izziņas punktā pārspilēt izziņātā robežas, iedomājamo vai aptuveni zināmo pasludināt par droši noskaidroto, pieņemumu – par atklājumu, hipotēzi, kura prasa vēl ilgstošu pārbaudi, paziņot par pilnīgi un citas versijas izslēdzoši pierādītu patiesību, pat par teoriju, t.i., par parādības izcelsmes, būtības, virzošo spēku un tendenču pilnīgu un iekšēji nepretrunīgu skaidrojumu. Pētnieka aizraušanās ar savu ideju, pašpārliecinātība, pacietības un paškritikas trūkums parasti traucē viņam korekti

noteikt robežas starp izzinātā, pusizzinātā, iedomātā un nezināmā laukiem.

Zinātniski teorētiskās izziņas uzdevums ir noskaidrot objektīvo patiesību. Tas prasa paša izzinātāja pilnīgi bezkaislīgu attieksmi pret izziņas gaitu un rezultātiem: viņam neitrāli jākonstatē gan meklētā atrašana, gan arī meklējumu neveiksme, hipotēzes apstiprināšanās tāpat kā neapstiprināšanās. Viņš nedrīkst pastiprināti vākt datus, kas apstiprina viņa pieņēmumus, un ignorēt tos, kuri runā pretī pieņēmumiem. Bet cilvēks nevar būt bezkaislīgs, it īpaši tik grūtā un sarežģītā darbā kā zinātnisks pētījums, kas paņem viņa laika, uzmanības un vitālo spēku lielu daļu. Pati izpētes priekšmeta izvēle notiek cilvēka vajadzību, tātad lielā mērā arī emociju izraisīta. Un šī vajadzība jau nav pēc paša pētīšanas procesa kā tāda, bet gan meklējot pētāmā objektā kādas cilvēkam svarīgas, bet vēl nenoskaidrotas īpašības. Objektivitātes trūkst jau pašā izpētes sākumā, bet, jo tuvāks šķiet pētījuma rezultāts, jo neizbēgami lielāka kļūst izzinātāja pārdzīvājuma spriedze.

Politikas jomā zinātniskās izpētes rezultātu praktisks pielietojums sabiedrības pārvaldīšanā var ievērojami ietekmēt daudzu cilvēku, veselu paaudžu un tautu likteņus, tāpēc pētnieka subjektīvā ieinteresētība izziņas – nevis kaut kādos, jebkuros, bet gan kādos noteiktos – rezultātos ir īpaši liela. Turklāt politikā zinātniskās izpētes priekšmeta plašuma dēļ pierādījumu uzskatāmība ir maldinoša, ir jāoperē pārsvarā ar vispārinājumiem un empīriski netveramām abstrakcijām. Šādos apstākļos pētniekam ir sevišķi grūti pamanīt savas attieksmes subjektivitāti pret pētāmo objektu un izpētes rezultātiem.

Objektivitātes ievērošana politikas, tāpat kā jebkura priekšmeta zinātniskajā izziņā ir obligāta, tā ir zinātniskuma likumsakarīga īpašība. Tās trūkums ir reizē paša zinātniskuma trūkums. Bet, kā jau visās sabiedriskajās parādībās, šī likumsakarība īstenojas ne jau vienlaidus un absolūti, bet vienīgi kā tendence, kā parādību kopuma nosliece, vairāk vai mazāk un nekad visā pilnībā. Tas nenozīmē, ņemot vērā teikto par objektivitātes ievērošanas šķēršļiem politikas izpētē, ka politoloģija nebūtu zinātne, bet nozīmē tikai to, ka tā ir zinātne tikai tiktāl un katrs pētījums ir tik daudz zinātnisks, cik tajā ir īstenotas zinātniskuma, arī objektivitātes prasības.

Ar objektivitātes prasību zinātniskajā izziņā ir determinēta arī otra – savas subjektivitātes jeb partijiskuma apzināšanās prasība. Jebkurš cilvēks ir subjekts. Par tādu viņu padara viņa apziņas autonomija un apziņa, ka viņš pats un vienīgi viņš ir atbildīgs par savu dzīvību un mūžu, jo viņam ir savas izturēšanās izvēles kompetence

un griba savu izvēli darbīgi īstenot. Savā apziņā cilvēks glabā atziņu, ka viņš dzīvo vienu vienīgo reizi un tik ilgi, kamēr turpina sevi, ka viņš beigs pastāvēt, ja pārstās sevi atražot. Un, lai ko arī cilvēks darītu, viņš to dara, risinādams sava mūža, sava likteņa jautājumus, lielos un sīkos, vadīdamies galu galā pēc saviem priekšstatiem par viņa dzīvei, sevis turpināšanai derīgo un nederīgo, lai kā to arī dēvētu ētikas kategorijās.

Politikas izziņā, ņemot vērā, ka pētniekam vienmēr ir kāda sava noteikta vieta sabiedrībā un ar to saistītas vitālas intereses sabiedrības pārvaldīšanas saglabāšanā vai noteiktā grozīšanā, pētnieka subjektīvisms jeb, kā to varētu saukt citādi, partijiskums, ar partijiskumu saprotot nevis piederību kādai organizācijai un paklausību tās norādījumiem, bet gan subjektīvās simpātijas, piekrišanu kādai no konkurējošām uzskatu strāvām, ir neizbēgams. Lai tomēr politikas izziņa varētu notikt kā zinātniska, tas ir, arī objektīva, ir svarīgi, lai pētnieks paškritiski noskaidrotu un vienmēr paturētu prātā savu subjektīvo noslieču veidu un virzienu, apzinātos, kā pusē ir viņa simpātijas, novērtētu sava partijiskuma pakāpi. Vienīgi apzinādamies savu subjektīvismu kā savu vājību, turklāt ne vispārīgi, bet gan konkrētā simpātijū ievirzē, tas ir, partijiskumu, pētnieks var būt pietiekami uzmanīgs, piesardzīgs pret to savā izziņas procesā un mazināt tā determinētās draudošās kļūdas.

Politikas zinātnisko izziņu lielā mērā apgrūtina arī apstākļi, ka tai parasti laika un spēku trūkuma dēļ jāprobežojas ar politikas pašu lielāko dalībnieku – tautu, lielo sociālo grupu un viņu radīto institūtu (valstu, valdību, partiju) – mijiedarbības aplūkošanu. Ārpus redzesloka paliek tas, ka katrs no tiem sastāv no daudziem un, pats svarīgākais, no dažādiem dalībniekiem līdz pat indivīdiem, kuriem katram ir savs liktenis, sava pieredze, savas īpašības, sava situācija un rīcības motivācija tajā. Nespējama vienlaikus aptvert šo elementu un faktoru milzīgo daudzveidību tās vienotībā un dažādībā, politikas zinātnie, līdzīgi citām sociālajām zinātnēm, samierinās ar procesu norises un tiešo cēloņsakarību samērā virspusēju apzīmēšanu kopumā, operējot ar statistiskiem apkopojumiem un analogijām, neatsedzot politiskā procesa dziļākos un mainīgākos faktoros to sarežģītajā vienotībā un savstarpējā nosacītībā. Tas ierobežo zinātnes atziņu pielietojamību katrā atsevišķā politikas izpētes gadījumā, katrā situācijā, kā to varētu vēlēties zinātniskās izpētes rezultātu patērētāji – politiskās prakses dalībnieki, un tas savukārt ietekmē viņu attieksmi pret politikas izziņas zinātniski teorētisko veidu. Ideālā variantā zinātnes atziņu praktisks pielietojums konkrētajam realitātes gadījumam pēc sava intelektuālā līmeņa arī ir zinātniskas jaunrades akts, nevis

vienkāršs pielāgojums. Bet ne tuvu ne visi zinātnes atziņu praktiskie lietotāji ir sasnieguši pielietojamai teorijai atbilstošu zinātnisku briedumu.

Izziņas vispār, bet zinātniskās izziņas it īpaši, svarīgs uzdevums ir kalpot praksei, ļaut cilvēkiem, balstoties uz esošā un notikušā izziņu, paredzēt nākotni tās iespējamajos variantos un izdarīt sev izdevīgāku izturēšanās izvēli. Politikas zinātnes sasniegumu vērtība šinī ziņā ir jo lielāka, jo detalizētāk un pilnīgāk tie balstīti uz politikas pašu sīkāko un dziļāko komponentu ansambļa izpēti, paturot prātā, ka jebkura sabiedriska kustība ir atsevišķu cilvēku individuālās izvēles un izturēšanās rezultāts, kas iestājas, katram cilvēkam tiecoties pēc sava personiskā mērķa, kā viņš to saprot, bet šo centienu sabiedriskajā mijiedarbībā sasniedzot kaut ko atšķirīgu no viņa sākotnējam iecerēm. No tā, cik lielā mērā un cik noteikti politikas zinātne spēj kalpot politikas praksei un prognozēšanai, ir atkarīga tās praktiskā noderība un līdz ar to arī tās autoritāte sabiedrībā.

Korekta zinātniska izziņa prasa no cilvēka daudz laika, lielu pacietību, no malas neredzamu un tāpēc sabiedrības nenovērtētu pašdisciplīnu, pašaieliedzību, atteikšanos no viegli sasniedzamiem augļiem patiesības labad, turklāt vienmēr ar sarūgtinājumu apzinoties, cik nepilnīgs, aprobežots un nepietiekami objektīvs ir viņa izziņas ceļš. Tāpēc, kaut gan zinātnei ir neapšaubāmas priekšrocības izziņas patiesumā un pilnībā, zinātni apgrūtinošās īpašības padara to pievilcīgu pagaidām vēl tikai nedaudziem, pat ne visiem tiem, kuri sevi dēvē un uzskata par zinātniekiem. Lielākā sabiedrības daļa vai nu imitē zinātnisko politikas izziņu, vai pat nemēģina to darīt, līdzīgi kā to darīja vecās anekdotes varonis, kurš meklējis atslēgu nevis tumsā, kur tā viņam izkritusi, bet gan zem laternas, kur ir gaišāks.

Mitoloģiskajam politikas izziņas veidam raksturīga apziņas nederencētība. Tajā domāšana nav nošķirta no emocijām, un, tā kā pakāpeniski secīgais prātošanas process ātruma ziņā tālu atpaliek no emocijām, tad neizbēgams ir emocionālā izteikts pārsvars pār loģisko, iespaids par aplūkojamo priekšmetu tiek pieņemts par priekšmeta būtību un faktisko dabu. Mitoloģiskās domāšanas subjekts pats sevi vāji atšķir no apkārtējās vides, rezultātā dabai un sociālajai videi tiek piedēvētas ar apziņu apveltītu subjektu īpašības. "Jūra aicina", "dzimtene nepiedos", "tauta vēlas", "partija zina", "asins balss liek" un tamlīdzīgas formulas tiek saprastas kā reāli jēdzieni, nevis kā dzejiski tēli.

Mitoloģiskajā apziņā sajaucas priekšmeti un to simboli. Tā valsts gerbonis vai karogs tiek pielīdzināts pašai valstij un attieksmē pret

tiem tiek prasīta cieņa un izturēšanās kā pret pašu valsti, politiskā darboņa attēla iznīcināšana šķiet līdzīga viņa paša un viņa ideju gāšanai, cīņa pret vai par kādu vietu politizētiem nosaukumiem šķiet līdzvērtīga cīņai attiecīgo politisko parādību dēļ utt.

Mitoloģiskajai apziņai raksturīga nevērība pret laika un telpas jautājumiem: tas, kas bijis citur un citā laikā, šķiet atdarināms jebkur un jebkad, nerēķinoties ar to noteicošajiem konkrētajiem apstākļiem; tādi, piemēram, ir priekšlikumi atjaunot Krievijā monarhiju un muižnieku kārtu, Latvijā – atdarināt 20. gs. divdesmito gadu saimniekošanas metodes laukos u. tml. Mitoloģiskā apziņa ir vienaldzīga pret pašas apziņas iekšējām pretrunām, tā tikpat kā nepazīst šaubas.

Mitoloģiskā apziņa primitīvi izturas pret parādību cēloņsakarību. Šajā jomā tai ir divas raksturīgas kļūdas. Pirmkārt, tiek spriests pēc principa: “Pēc tā, tātad tāpēc”, cēloņsakarību saprotot kā vienkāršu secību laikā. Otrkārt, parādības un procesus aplūko teleoloģiski, it kā to rašanās un pastāvēšana, arī vēlāk notikušās izmaiņas kopš paša sākuma nebūtu bijušas tālaika aktuālo pretrunu risinājums (konkrētajos apstākļos un ar tābrīža resursiem, arī garīgajiem), bet gan uz galarezultātu mērķtiecīgi un tālredzīgi vērstas. Tiek izslēgtas nejaušības un kļūdas cilvēku darbībā, viņu radošie un vairāk vai mazāk veiksmīgie meklējumi, kas bieži noved pie neparedzamām sekām, jo politikā, tāpat kā visā sabiedrības vēsturiskajā kustībā, darbību attālākās sekas detalizēti nekad nevar paredzēt; labi, ja izdodas paredzēt procesu tendenci.

Mitoloģiskajā apziņā netiek diferencētas parādības izcelsmes un būtības nozīmju atšķirības, piemēram, pretinieka pielietotās metodes, rīcības formas var šķist nepieņemamas neatkarīgi no to lietderības tādēļ vien, ka tās ir izgudrojās pretinieks. Politikā tas visbiežāk izpaužas pretinieka (parasti – gāztā) dažādu pārvaldes institūciju un metožu nepamatotā noliegšanā. Parādības būtības skaidrojumu mitoloģiskajā apziņā aizstāj stāstījums par dotās parādības varonīgo vai nelietīgo vēsturi. Turklāt šāda vēsture tiek patvaļīgi redīgēta atbilstoši izzinātāja emocionālajai attieksmei pret to. Izziņas mehānisms šeit ir visai vienkāršs: zināmais un vēlamais tiek attiecināts arī uz nezināmo.

Mitoloģisko izziņu dara pievilcīgu tās norises vieglums, paškontroles nevajadzība, atbilstība iepriekšējām emocionālajām nostādnēm un aizspriedumiem, tātad maksimālais psiholoģiskais komforts. Bet viens no svarīgākajiem tās ietekmības faktoriem ir tai piemītošā tēlainība, domāšana ar modeļu palīdzību, kas vedina un ļauj bez īpašas prātošanas un refleksijām atdarināt dzīves problēmu risinājumu pēc

kādas bijušas vai iedomātas shēmas, dzīvojot pēc līdzībām, neuzņemoties atbildību par patstāvīgo izvēli.

Var šķist, ka mitoloģiskajai izziņai kā neattīstītās apziņas darbības formai vajadzētu piederēt tālai pagātnei, tai nebūtu vietas mūsu izglītotajā laikmetā. Tomēr tā tas diemžēl nav, mitoloģiskā politikas izziņa vēl joprojām ir izplatīta, turklāt tā ir ieguvusi pat jaunas, otrreizējās mitoloģizācijas formas. Zinātnes popularitātes un masu izglītības apstākļos, kad par zinātnes plašajām iespējām pavirši ir informēti jo daudzi cilvēki, kas paši ar zinātņi nenodarbojas un tās īpašības nepazīst, pārdabiskas universālas izziņas spējas tiek piedēvētas gan atsevišķiem zinātniekiem, viņu radītajām mācībām, gan to piekritējiem kā šo mācību priesteriem.

Mitoloģizāciju piedzīvo zinātnieku racionāli radītās sistēmas, skaitļošanas un komunikāciju tehnika, socioloģiskās aptaujas, medicīna, bruņojumi u. tml. Piemēram, K. Marksa un F. Engelsa teorētiskā mantojuma daļas patvaļīga preparēšana un pārvēršana par universālu mitoloģizētu dogmatiku, pazīstamu ar nosaukumu *marksisms-leņinisms*, kas ir ļoti tāla no sava prototipa un atrodas pretstatā K. Marksa un F. Engelsa pētnieciskajai metodei, pēc savām sekām ir viens no zinātnes mitoloģizācijas gadījumiem.

Izglītotiem cilvēkiem piemītošā mitoloģiskā domāšana ir īpaši bīstama, jo viņi, būdami pārliecināti par savas izziņas racionalitāti, stingru loģisku izsecināmību un produktivitāti, nemana emociju izraisītās pašu apziņas mitoloģiskās apgrēcības, zaudē paškontroli un pārliecināti uz tām paļaujas kā uz zinātnes atziņām atšķirībā no neizglītotiem cilvēkiem, kas, dzīvodami pārsvarā mitoloģiskās apziņas vadīti, izkopusi zināmu piesardzību pret savas izziņas rezultātiem un laiku pa laikam, īpaša apmulsuma brīžos atveras izglītoto ļaužu atziņām. Neizglītotie nav tik ambiciozi kā pusizglītotie, un viņu rīcība parasti nav tik vērienīga.

Neviens no minētajiem politikas izziņas veidiem netiek piekopts savstarpēji nošķirti. Reālajā dzīvē tie savā starpā savijas dažādās, dažkārt pat visai dīvainās kombinācijās ar viena vai otra veida pārsvaru. Tēlaini aprakstošā izziņa var papildināties ar normatīvi pamācošu un lielākā vai mazākā mērā izmantot mitoloģisko, kas nereti sastopams ne tikai daiļdarbos, bet parasti arī vēstures mācību grāmatās, kurām nav svešs arī zinātniskums; normatīvā izziņa itin bieži savienojas ar mitoloģisko daudzās partiju un politisko kustību programmās un deklarācijās, reliģiskajos sprediķos; tēlaini aprakstošā izziņa kopā ar mitoloģisko sastopama publicistiskajos rakstos utt.

Zinātnes un tehnikas panākumu ietekmē jau 17. gs. Eiropas sabiedriskajā domā dominēt sākušais racionālisms, paļaušanās uz cilvēka prāta visvarenību kļūst aizvien ietekmīgāka, neierobežoti uzticoties prāta spējām, izslēdzot no aprēķiniem neizzināto un vēsturiski vēl ilgstoši neizdibināmo, cenšas izskaidrot neierobežoti visu ar dotajā brīdī cilvēku rīcībā esošajiem ierobežotajiem zinību resursiem. Šīs tendences pieaugums izsekojams racionālisma izcilāko pārstāvju un sava laikmeta zinātniskās domas valdnieku, tādu kā Dekarts, Spinoza, Leibnics, Viko, Ruso, Tirgo, Herders, Hēgelis, Markss, Engels, un it īpaši viņu epigoņu darbos un 20. gadsimtu sasniedz jau ar visai augstu prāta mitoloģizācijas pakāpi. Tas traģiski izpaužas dažādu ideju praktiski politiskajos pielietojumos, mēģinot uzcelt vienīgi prāta uzkonstruētu sabiedrisko iekārtu, kur netika atstāta vieta nezināmo faktoru iedarbībai, kur konstruktora prāta neparedzētās parādības tika noliegtas un vajātas. Šādu realitātei svešu sistēmu sabrukums bija neizbēgams. Bet tam līdzī kā sekas nāca masveida vilšanās cilvēka prāta spējās un sāka izplatīties cita – iracionālā mitoloģizācija.

Politikas izziņas aspekti Politikas izziņas funkciju un veidu dažādība, izpaužas katrreiz citādās kombinācijās, ļauj iedomāties politikas izziņas variantu daudzveidību. Piemēram, ideoloģiskā, tāpat kā jebkura cita politikas izziņas funkcija var realizēties jebkurā izziņas veidā: gan aprakstoši tēlainajā, gan normatīvajā, gan zinātniski teorētiskajā, gan mitoloģiskajā vai arī divu vai vairāku veidu kombinācijā. Tomēr patiesībā šī daudzveidība ir nesalīdzināmi lielāka, jo līdz šim tika aplūkotas tikai politikas izziņas vispārējās raksturīpašības. Bet katra politikas izziņas mēģinājuma pamatā ir pavisam konkrēta interese un līdz ar to arī specifisks redzes leņķis.

Šajā sakarībā, neizplūstot izzināmo politikas parādību bezgalīgās daudzveidības klasifikācijā, var pieminēt vismaz galvenos politikas izziņas aspektus, tas ir, kādā skatījumā tiek aplūkota un ieraudzīta sabiedrisko procesu pārvaldīšana. Tā, piemēram, politikas izziņas aspekts var būt sinkrētiski normatīvs, ja politisko parādību aplūkošanā tiek meklēta atbilde uz jautājumu, kā atsevišķos gadījumos vajag vai nevajag rīkoties. Ja aspekts ir filozofisks, tad tiek izzināts, kā dotā parādība skaidrojama visa esošā vispārējo kustības tendenču un cilvēka dzīves jēgas gaismā. Ideoloģiskais aspekts izceļ subjektu ieinteresētību politisko pretrunu tādā vai citā risinājumā. Vēsturiskais aspekts nodrošina parādību aplūkošanu to secībā, konkrēti faktoloģiskajā izcelsmē, pārmantojamībā un norisē. Politekonomiskais aspekts ļauj noskaidrot politisko parādību ekonomiskās sviras, determināciju un

rezultātus. Politikas izziņa socioloģiskajā aspektā noskaidro, kādās sevis sabiedriskās atražošanās interesēs un ar kādiem rezultātiem politikā piedalās un spēj piedalīties politiskā procesa dalībnieki atkarībā no viņu vietas sabiedriskajā darba dalīšanā. Politoloģiskais aspekts izgaismo politisko procesu tehnoloģiju, atklādams galvenokārt to, kādēļ un kā veicamas un tiek veiktas politiskās darbības un kādus rezultātus var dot tā vai cita politiskās rīcības metode. Prognostiskais politikas izziņas aspekts savukārt ļauj noskaidrot politisko parādību perspektīvas, aplēst dažādu faktoru mijiedarbību un politisko tendenci īstenošanās iespējamību.

Šeit ir uzskaitīti paši galvenie politiskās izziņas aspekti, katrs no tiem ir vēl smalkāk diferencējams. Tāpat, arī parādoties kādai citai interesei politikas izziņā, atbilstoši pavērsies jauni politikas izziņas aspekti. Tāpēc nav pamata šo uzskaitījumu uzskatīt par galīgu, tas ir visai aptuvenš un tālāk attīstāms.

Politikas izziņas funkciju, veidu un aspektu uzskaitījums var šķist kā sholastiska mata skaldīšana. Bet īstenībā tam ir divkārsa nozīme. Tas palīdz saprast politikas izziņas pieeju un norišu bezgalīgo daudzveidību un katra rezultāta savdabīgumu pat viena un tā paša objekta izpētē, ļauj saprast politikas izziņas neizbēgamo subjektivitāti un plurālismu, jo katrs izziņas subjekts pieiet politikas parādībām no viņam aktuālākās puses, meklē un saskata tajās viņam svarīgāko, kas sasaucas ar viņa pieredzi un interesēm un šajā ziņā ir neatkarīgi savdabīgs gan izziņas procesā, gan tās rezultātos. Šis apstāklis dziļi ietekmē un aprūtinā cilvēku saziņu un saprašanos politikā. Lai šāda saziņa būtu produktīva, nevis savstarpēji noliedzoša, ir no svara, lai pats politikas izziņātājs precizētu, ko tad īsti viņš sniedz savā izziņojumā darbībā, respektētu žanra robežas pats un ņemtu tās vērā, salīdzinot savas un citu politikas izziņas rezultātus, labāk saprastu to atšķirību iemeslus. Ne mazāk svarīgi ir arī tas, lai izziņas rezultātu patērētājs (lasītājs, klausītājs) negaidītu un neprasītu no izziņātāja vairāk, nekā pēdējais gribēja un spēja dot, bet saņemto izziņas produktu pienācīgi kritiski, arī žanra ietvaros, uztvertu un novērtētu.

Politikas izziņas vēsturiskā tendence Politikas izziņas plurālisms ar izziņas materiālu salīdzināšanas grūtībām un pielietojamo terminu neviennozīmīgumu ievērojami kavē politikas zinātnes attīstību un zinātniskuma īpatnību palielināšanos politikā. Tomēr pretēji visām grūtībām politikas scientifikācijas, "zinātniskošanās" tendence, pakāpeniski pārvarot visus šķēršļus, kaut gan lēni, bet nepārprotami lauž sev ceļu.

To nosaka vēsturiski pieaugošie faktori. Vispirms tā ir politikas sarežģīšanās. Attīstoties ražotājspēkiem, cilvēku mijiedarbība sevis sabiedriskās atražošanās procesā kļūst aizvien plašāka un blīvāka. Sabiedriskie procesi un parādības katra skar aizvien plašāka cilvēku loka likteņus. Attīstoties ražošanas, komunikācijas un iznīcināšanas līdzekļiem, palielinās politisko darbību vērienīgums, pieaug sabiedrisko procesu dinamisms, bet ar visu to kopā pieaug arī sabiedrisko procesu pārvaldīšanas kļūdas cena.

Cilvēku sabiedrisko eksistenci un izturēšanos vienlaikus būtiski ietekmē tik daudzi un dažādi spēki, ka empīriski to mijiedarbību aplēst un paredzēt ir neiespējami. Tāpēc efektīvai sabiedrības pārvaldīšanai – politikai aizvien lielākā mērā kļūst nepieciešama zinātnes palīdzība. “Veselais saprāts”, spējīgs aptvert vienīgi acīmredzamo, uzskatāmo, izrādās pārāk tuvredzīgs, pārāk vājš un pat maldinošs.

Scientifikāciju kā politikas efektivitātes celšanas nosacījumu nosaka 19. gs. otrajā pusē un it īpaši 20. gadsimtā masveidā pieaugušais un joprojām strauji pieaugošais cilvēku prasīgums pret dzīves kvalitāti. Pārlicinājušies par attīstītās ražošanas spējām apmierināt jo daudzas cilvēku vitālās vajadzības, kā arī par briesmām, kādas saistītas ar tehniku, ja tās lietotāji ignorē sabiedrības intereses, cilvēki aizvien kritiskāk izturas pret jebkādu politiku, ko viņiem piedāvā politiskie funkcionāri. Viņi izvirza aizvien kategoriskākas prasības pēc tādas sabiedrības pārvaldīšanas efektivitātes, kas bez zinātnes pieaugošanas līdzdalības nav sasniedzama.

Šo masu prasīgumu pret politikas kvalitāti pastiprina uzskatāmais cilvēka prāta spēju pierādījums sabiedrības eksistences materiālajā nodrošinājumā. Ja pretstatā tam, ko cilvēka prāts izrādījies spējīgs sasniegt tehnikas jomā, nodrošinot sabiedrības eksistences komfortu, šis prāts neuzrāda līdzīgus rezultātus sabiedrības pārvaldīšanā, tad rodas pamatots jautājums, vai sabiedrību pārvaldošie politiķi vai nu negrib, vai nespēj savā jomā pilnā mērā izmantot prāta potenciālu. Gan vienas, gan otras atbildes gadījumā secinājums ir politiķiem iznīcinošs. Tāpēc viņi nespēj pilnīgi pretoties pieaugošajām prasībām pēc politikas kvalitātes celšanās, ko plašas masas vērtē pēc savas sabiedriskās eksistences drošības nostiprināšanās.

Politikas scientifikāciju sekmē arī izglītības un it īpaši masu informācijas līdzekļu attīstība. Kaut gan avīzes, radio un īpaši – televīzija rada un izplata ļoti daudz politisku mītu, tomēr arī zinātniskā doma, turklāt ne atziņas vien, bet arī pats vērtīgākais – to loģiskās izsecināšanas skaidrojums arvien vairāk tiek pausts masu informācijas līdzekļos. Tas, atbildzams aizvien plašāku sabiedrības aprindu ieinteresētai

un aktīvai attieksmei pret viņu likteņa izšķiršanos politikā, veicina zinātniskuma īpatsvara palielināšanos masu politiskajā apziņā, kā arī masu kriticismu un prasīgumu pēc politikas efektivitātes pieņemami argumentēta nodrošinājuma no politiķu puses, kas neļauj viņiem ignorēt zinātni kā pašā politikā, tā arī tās skaidrojamos sa-biedrībai.

Tomēr starp politikas funkcionāriem, politiķiem un politikas pēt-niekiem, zinātniekiem pastāv ļoti nozīmīgas atšķirības un pretrunas politikas izziņas procesā. Politiķis, darbotamies sabiedrības pārval-dīšanas jomā, risinādamas aktuālas sabiedrības pretrunas, vienmēr atrodas laika trūkumā: apstākļi viņam diktē, līdz kuram laikam jā-pieņem kārtējais neatgriezeniskais lēmums, kas izšķirs jo daudzu cilvėku un arī viņa paša likteni. Šajā ierobežotajā laikā nav iespējams noskaidrot visus lēmumam un tā īstenošanai nepieciešamos apstāk-ļus, pietrūkst informācijas pilnīgi nekļūdīga lēmuma sagatavošanai. Neizlemt politiķis nevar, politiskā darbība nevar apstāties. Tāpēc viņš vadības operativitātes dēļ bieži ir spiests pieņemt riskantus, nepie-tiekami sagatavotus un līdz galam nepārdomātus, vairāk vai mazāk kļūdainus lēmumus, pat īsti neapzinādamies, kādas sekas tie galu galā var izraisīt, un ar pilnu pārliecību visiem spēkiem mesties pats, saucot citus sev līdzī, šo lēmumu īstenošanā. Savā ziņā avantūrisms, pārdrošība, vismaz gatavība riskēt ar savu un citu (biežāk gan citu) likteni ir nepieciešama politiķa īpašība, ko viņam pamatoti pārmet vispirms no viņa rīcības cietušie, tad arī pārējie laikabiedri un nā-kamās paaudzes.

Turpretī zinātnieka uzdevums ir meklēt patiesību, neņemot vērā ne laika robežas, ne konjunktūru. Jebkurā izziņas pakāpē viņš (ja vien un ciktāl viņš ir zinātnieks) spēj pateikt, cik nepilnīgas ir viņa zināšanas par pētāmo priekšmetu, var aplēst savu atziņu kļūdainības varbūtību, bet nekad, ja vien būs zinātniski konsekvents, neapgal-vos, ka ir sasniedzis izziņas galējo pakāpi, absolūto patiesību. Avan-tūrisms, pārdrošība secinājumos un atziņās ir zinātniekam pilnīgi nepieņemamas īpašības. Protams, teiktais neattiecas uz tiem nereti sastopamajiem zinātnē nodarbinātajiem eksemplāriem, kas par sev svarīgāko uzskata paša karjeru un labklājību un tādēļ kalpo ne zi-nātnei un pat ne politikai, bet gan politiķiem, uz kuru labvēlību viņi pretendē, un rīkojas pretēji zinātnes principiem.

Aplūkotās politiķu un zinātnieku darbības pretrunas dēļ politikas scientifikācijas procesā vērojama un, iespējams, kļūs aizvien plašāka zinātnieku pieaicināšana par konsultantiem un ekspertiem politisko lēmumu sagatavošanā, politiķi būs spiesti biežāk lietot zinātniskās

metodes politikas jautājumu noskaidrošanā, un zinātnieki aktīvāk izteiks savas atziņas politikas problēmu sakarā. Tomēr zinātnieka un politiķa pilnīga saplūšana vienā personā ir grūti iedomājama: tas, kura no specifisko zinātnieka vai politiķa īpašību grupām izpaudīsies pilnīgāk uz otras rēķina, kura dominēs, nav neatminama mīkla, jo laika trūkums, kurā vienmēr atrodas politiķis, un sabiedrības prasīgums liek viņam sliekties par labu avantūriskam, un vienam cilvēkam līdzsvaroti un pietiekami intensīvi īstenot savā rīcībā savstarpēji izslēdzošas kvalitātes nešķiet iespējami.

Utopija politikas izziņā Gan profesionālie politiķi, gan plašas ļaužu grupas, paši to neapzinādamies, politikā bieži vadās pēc utopijām. Neapmatota ir nievājoša attieksme pret utopiju kā pret zinātnes pilnīgu pretmetu, no realitātes pilnīgi atrautu gara darbības produktu. Patiesībā utopija atrodas tuvā radniecībā ar zinātni. Kā jebkuru citu gara aktivitāti, gan zinātniskus, gan utopiskus meklējumus izraisa sabiedriskās realitātes apzinātās pretrunas, kuras uztrauc, varbūt pat moka cilvēku un liek viņam meklēt ceļu, kā izkļūt no šīm pretrunām. Tātad utopijai un zinātnei ir viens izejas punkts (realitātes uztraucošas pretrunas) un viens mērķis (šo pretrunu atrisinājums). Atšķirība ir metodēs un to determinētajā iznākumā.

Zinātne virzās lēni, pakāpeniski izzinādama, daudzkārt apšaubīdama un pārbaudīdama faktus un to cēloņsakarības, kas ļautu tai konsekventi, loģiski argumentēti soli pa solim pacelties katrā nākamajā izziņas pakāpē. Tas kopumā ir ļoti darbietilpīgs, ilgstošs un dārgs process, kas prasa gan pacietību, tātad samērā mierīgu, neapdraudētu, nesteidzinošu sabiedrisko situāciju, gan arī pietiekami bagātīgu izziņāmu un salīdzināmu faktiskā materiāla klāstu, kas lielā mērā atkarīgs no sabiedrības brieduma pakāpes, pieredzes, kā arī pašu pētnieku zināšanu plašuma un teorētiskās attīstības pietiekami augsta līmeņa.

Zinātnei ir raksturīgs pamatīgums un izsmeļošs argumentācijas raksturs, turpretī utopija ir to pašu problēmu risinājuma savdabīga skice, uzmetums, prāta lidojums, neapgrūtināts ar zinātnei nepieciešamajām likumsakarību un faktu zināšanām. Zinātnisks risinājums ir no visa faktu kopuma pamatīgi un iekšēji nepretrunīgi izsecināts, turpretī utopisks – mākslīgi uzkonstruēts, vadoties tikai pēc dažiem apsvērumiem, balstoties uz pagādījušos vai vienpusīgi atlasītu faktu nepilnīgo materiālu. Utopijas ceļš ir arī nesalīdzināmi ātrāks par zinātnisko. Tāpēc utopija ir pievilcīgāka un vieglāk pieejama neizglītotiem un pusizglītotiem cilvēkiem, it īpaši – ja sociālpolitiskā

situācija viņus uzbudina un liek steidzīgi meklēt izeju no nospiedošā stāvokļa.

Utopijai kā problēmas risinājuma sākotnējam variantam, prāta savdabīgam izlūkgājienam ir radoša, pozitīvi konstruktīva nozīme, it īpaši – ja uzmetumiem seko pamatīga problēmas un tās risināšanas nosacījumu izpēte, ja izziņa no utopijas kļūst par zinātni. Sliktāk, ja utopijai neseko izziņas padziļināšanās. Utopijas radniecībai un līdzībai ar zinātni ir sava ļaunā puse: tās tiek bieži sajauktas savā starpā. Un to dara ne tikai no zinātnes nomaļus stāvoši cilvēki vai diletanti dotajā zinību nozarē. Pat zinātniekam viņa visnotaļ zinātniskajos secinājumos daži utopiski uzskicēti iestarpinājumi var neuzkrist ar savas pamatotības nepietiekamību, nepilnīgi pārbaudītās hipotēzes var neizraisīt šaubas. Vēl vieglāk utopiju par zinātnisku risinājumu var pieņemt attiecīgas nozares nespeciālists, dodams pat priekšroku utopijai tās vienkāršības dēļ.

Izplatoties zinātnei un izglītībai, bīstami izvēršas atšķirībā no sākotnējās radošās, meklējošo prātu izziņu ierosinošās utopijas vēlinā, neradošā utopija, zinātniskās izziņas pusfabrikātu utopiska absolutizācija. Te utopija parādās ne vairs kā izziņas sākuma stadija, starpkāpiens no nezināšanas uz konsekventi loģiski izsecinātām, pilnīgi korekti argumentētām un pārbaudītām zināšanām, ejot pa priekšu zinātnei, ar to vietām sajaucoties, bet gan kā izglītotu, zinātniski sagatavotu cilvēku vieglprātīga, nekritiska paļaušanās uz savu intuīciju, uz simpātiskiem, bet paviršiem, nepietiekami pamatotiem atzinumiem.

Politikā utopizācijai ir visai liela loma. Zināšanu un laika trūkuma dēļ, kā arī cenzdamies izdabāt masu noskaņojumam, politiskie līderi savas rīcības programmas nemēdz izstrādāt konsekventi zinātniski, bet aizpilda drošo zināšanu robus ar utopiskiem uzmetumiem un aptuveniem paredzējumiem. Tāpēc politikas realizācijas gaitā politiķu solījumi labākajā gadījumā piepildās tikai daļēji. Politikus par to bieži vaino apzinātos melos, viņi savukārt vai nu aizbildinās ar neparedzētiem traucējušiem apstākļiem, vai arī, kas ir daudz ļaunāk, ar ārkārtas līdzekļiem cenšas tomēr panākt savu par katru cenu, un par to sabiedrībai nākas dārgi samaksāt.

Mēģinājumi ar sabiedrības pārvaldīšanas līdzekļiem ieviest sabiedrībā prāta mākslīgi uzkonstruētas attiecības sastopas ar reālās dzīves, cilvēku likumsakarīgu pretestību, kas utopijas piekritējiem šķiet pārvarama ar lielāku enerģiju un nežēlīgākiem piespiešanas līdzekļiem pret tiem, kas nepakļaujas. Tā, piemēram, sabiedriskās dzīves utopiskas konstrukcijas ar politiskiem līdzekļiem var tikt uzspiestas

sabiedrībai arī uz ilgāku laiku, pat kā īpaša sabiedriskā iekārta, izraisot vēsturiskus, tātad pilnībā nekompensējamus sabiedrības zaudējumus. Līdz ar to masveidā un uz ilgu laiku tiek kompromitēti jebkādi mēģinājumi risināt tās reālās dzīves pretrunas, kuru nekorektu risinājumu piedāvāja neveiksmi cietusī utopija.

Kā pretstatu un pretlīdzekli utopiskajiem meklējumiem politikā itin bieži min tā saucamo veselo saprātu, norādot uz tā ciešo saistību ar dzīves realitātēm un imunitāti pret fantāzijām. Veselā saprāta raksturīgākā īpašība un reizē arī stiprā puse ir tā, ka tas operē tikai ar empīriski uzskatāmām, skaidrām un nepārprotamām lietām. Un tiešām, veselais saprāts ir pietiekami produktīvs empīriskās pārskatāmības, acīmredzamības šaurajā laukā, pazīstamo cēloņsakarību slēgtās telpas četrās sienās.

Veselā saprāta vājā puse turpretī ir tā, ka, nespēdams pacelties pāri elementārajai uzskatāmībai, acīmredzamībai, tas savas pieticīgās atziņas nepamatoti paplašināti attiecina uz visu pārējo pasauli, kur norisinās citi, daudz sarežģītāki procesi, darbojas citi faktori. Veselais saprāts, piemēram, nešaubīdamies attiecina ģimenes un sadzīves attiecību normas uz valsts un starptautiskajiem procesiem, valsts varas institūtus salīdzina ar cilvēka orgāniem, rod analogijas starp dabas parādībām un politiku u.tml., bet galvenais – veselais saprāts nespēj saskatīt izeju no esošās pazīstamās sabiedrības kvalitātes, tas praktiski izslēdz attīstību. Tieši veselais saprāts, tiklīdz tas mēģina iziet no savas empīriski apgūtās šaurās pasaulītes četrām sienām, tiecas uz mītiem un utopijām un nespēj no tām izkļūt.

Analizējot politikas izziņu, ir jāņem vērā viss tās plašais spektrs. Neaprobežojoties ar tās efektīvākajām izpausmēm, jāredz arī pārējās, kas visai sagrozītā veidā apjēdz realitāti. Jācenšas saprast katru izziņas varianta īpatnības, sniegumu un determināciju: kādi apstākļi, kā, kādā mērā un cik noturīgi nosaka tieši šādu sabiedriskās realitātes atspoguļojumu cilvēku apziņā un cik intensīvi šie izziņas veidi un rezultāti, saskaroties ar atšķirīgiem, ietekmēs cilvēku sabiedrisko rīcību. Jo politika kā sabiedrības un sabiedrisko procesu pārvaldīšana realizējas, vadot un saskaņojot cilvēku rīcību un izturēšanos, un tas savukārt iespējams vienīgi cilvēku apziņas ietekmēšanas ceļā. Viens no politikas efektivitātes nosacījumiem ir korekta rēķināšanās ar sabiedrības locekļu politisko apziņu, ar to, kāda, cik stabila un kā maināma ir sabiedriskā realitātes aina politikas subjektu – cilvēku apziņā.

Audzinašana Politikas izziņu veic jebkurš politikas dalībnieks. Šajā procesā viņš balstās uz savu empīrisko pieredzi, cik nu plaša un politikas būtību atsedzoša tā katram ir. Tas, kurš

neapmierinās ar empīriskās izziņas rezultātiem un sajūt sevī interesi un spējas veikt padziļinātu izpēti, tai pievēršas vairāk vai mazāk teoretizētā līmenī. Tomēr cilvēku lielākās daļas politisko apziņu, tāpat kā pārējās apziņas nozares, visvairāk ietekmē no citiem cilvēkiem gūtās zināšanas. Ja cilvēki nebūtu spējīgi akumulēt citu iegūtās zināšanas un nodot tās nākamajām paaudzēm, cilvēce joprojām mīņātos pirmatnējības mijkrēsli. **Audzināšana – iepriekšējo paaudžu uzkrāto zināšanu, rīcības un domāšanas iemaņu un vērtīborientācijas nodošana koncentrētā veidā katrreiz nākamajai paaudzei un savukārt to piesavināšanās no jaunās paaudzes – ir cilvēces progresa būtiska sastāvdaļa.**

Audzināšana norisinās, kaut gan visintensīvāk bērnībā un jaunībā, cilvēkam gatavojoties priekšā stāvošajai patstāvīgajai dzīvei, tomēr arī vēlāk; praktiski visa cilvēka mūža garumā tiek iegūtas jaunas un jaunas gudrības, iemaņas un vērtības savas dzīvesdarbības pilnveidošanai, kad audzināšana nemanāmi pāriet cilvēka garīgajā pašizaugsmē, kurai sākotnējā ievirze un pamati likti audzināšanas sākumā.

Vērtīborientācija ir būtiskākā audzināšanas sastāvdaļa. Vērtības ir tas viss, kas nodrošina, stiprina, padara efektīvāku cilvēka atražošanos. Vērtības ir objektīvas, tās nav atkarīgas no cilvēka apziņas. Bet subjektīva ir cilvēka vērtīborientācija – tas, ko pats cilvēks apzinās par savai eksistencei vajadzīgu, vērtīgu. Cilvēka vērtīborientācijas veidošana audzināšanas procesā būtiski nosaka viņa izturēšanās izvēles visā viņa dzīvē, uz vērtīborientācijas pamata veidojas cilvēka vajadzības, kas ir visu viņa aktivitāšu tiešais avots.

Balstoties uz vērtīborientāciju, audzināšana notiek arī izglītības ceļā, vairāk vai mazāk mērķtiecīgi mācot cilvēkam zināšanas, rīcības un domāšanas iemaņas. Audzināšana turpinās un nostiprinās praksē, kur cilvēks pārbauda savu zināšanu un iemaņu pielietojamību un derīgumu savu mērķu īstenošanai. Prakse, tas ir, darbībai, kuras rezultāti ir jutekliski pārbaudāmi, ir izšķiroša nozīme cilvēka apziņas veidošanā, jo tikai praksē pārbaudītās zināšanas kļūst par cilvēka pārliecību, praksē norisinās cilvēka uzskatāma pašrealizēšanās, tāpēc tā tiek emocionāli dziļi pārdzīvota.

Audzināšana turpinās cilvēku savstarpējā komunikācijā, kurā viņi apmainās gan ar zināšanām, gan ar savas prakses rezultātiem. Iespēja uzzināt citu cilvēku prakses rezultātus un mācīties no tiem piešķir praksei sabiedrisku raksturu, padarot to plašāku un pārliecinošāku, atvieglojot paša empīrisko meklējumu ceļu. Vērtīborientācija, izglītība,

prakse un savstarpējā komunikācija, saziņa ir četri galvenie audzināšanas kanāli.

Bet ne jau viss sabiedrības uzkrāto garīgo vērtību masīvs tiek nodots katram nākamās paaudzes cilvēkam. Nerunājot jau par to, ka tas nav praktiski iespējams, šādu bagātīgu mantojumu "audzināmais" nemaz neņem pretī. Audzināšanas virzošais spēks un jēga ir nodrošināt katras nākamās paaudzes cilvēkiem optimālas pašatīstības iespējas, lai viņi, neatkārtodami vecās kļūdas, sekmīgāk realizētu savu dzīvesdarbību. Tā kā cilvēku dzīvesdarbība norisinās atbilstoši katra vietai sabiedriskās darba dalīšanas sistēmā, tad arī audzināšanai bez sabiedrības kopumā vēsturiskās attīstības determinētības piemīt sociāla noteiktība. Cilvēkam tiek piedāvātas pārsvarā tādas zināšanas, iemaņas un vērtīborientācija, kas, pēc iepriekšējās paaudzes pieredzes, viņam ir nepieciešama viņa sociālajā stāvoklī, un viņš arī piesavinās to, kas viņam šķiet nepieciešams viņa esošajās un sagaidāmajās sociālajās lomās. Pārējais viņam šķiet lieks un tā apgūšana – nevajadzīgs spēku patēriņš, ja vien neskaita sociālās attīstības un pārvietošanās izredzes. Rēķinoties ar tām, audzināšanas apjoms tiek nedaudz paplašināts gan no "audzinātāju", gan "audzināmo" puses. Tā arī audzināšanas procesā, veidojoties cilvēku apziņai, atražojas sociālās attiecības, bet jau garīgajā jomā.

Politiskā audzināšana Audzināšanas sociālā daba īpaši savdabīgi izpaužas politiskās apziņas veidošanā jeb politiskajā audzināšanā, kas sniedz priekšstatus par cilvēka vajadzību apmierināšanas sekmēšanas iespējām ar politiskiem līdzekļiem. Politiskā audzināšana notiek vismaz no divām pusēm. Vispirms tā ir sociālā vide, kura sniedz cilvēkam orientāciju politiskajā realitātē atbilstoši viņa vietai sabiedrības politiskajā sistēmā: kādas izturēšanās normas un cik lielā mērā jārespektē, kurās institūcijās ko var meklēt un ko no tām sagaidīt, kādas ir **šīs sociālās grupas cilvēka** vajadzības un iespējas piedalīties sabiedrības pārvaldīšanā, kas ir viņa politiskie pretinieki un kas – sabiedrotie, kurš jāatbalsta, kuram jāpakļaujas, bet kuru un kādos apstākļos var ignorēt, kurus var un vajag pakļaut utt. Šī sociālās vides veicamā audzināšana nav sistematizēta, toties tā ir masveida, notiek ik uz soļa un tiek argumentēta ar dotās sociālās grupas pieredzi. Turklāt šo audzināšanu veic tuvākie cilvēki, kas bauda audzināmā lielāko uzticēšanos.

Cita lieta, ka šī audzināšana norisinās uzskatāmības, "veselā saprāta" seklajā līmenī, teorētiskā izsecināšana un argumentācija tajā ieņem nelielu vietu vai to trūkst vispār. Sociālās vides sniedzamā audzināšana vērsta uz tādu subjekta politiskās apziņas un

tās determinētās izturēšanās veidošanu, kas sekmētu viņa drošāku izdzīvošanu un savu interešu īstenošanu esošajā sabiedriski politiskajā iekārtā, pilnīgāku aizsardzību pret citu politisko partneru pretenzijām.

No otras puses, politisko audzināšanu ar skolu un citu valsts kontrolētu izglītības iestāžu, lielāko masu saziņas līdzekļu, izdevniecību un mākslas iestāžu sistēmu starpniecību veic sabiedrība kopumā, precīzāk, sabiedrībā valdošā sociālā grupa, kurai pieder noteicošā loma izglītības, saziņas līdzekļu, kultūras, mākslas valstiskajā un privātajā finansēšanā un līdz ar to arī darbības ideoloģiski politiskā satura noteikšanā. Šī audzināšana lielā mērā ir sistematizēta, nodrošināta ar kvalificētiem speciālistiem, metodoloģiski un metodiski izkopta, izglītības jomā pastiprināta pat ar zināmām represīvajām iespējām (izglītības valsts standartu, pārbaudījumu un atestācijas sistēma, dažāda veida cenzūra), ir visu sabiedrību aptveroša un vērsta uz tādu subjekta politiskās apziņas un tās determinētās izturēšanās veidošanu, kas sekmētu pastāvošās sabiedriski politiskās iekārtas stabilitāti, pastāvošo sabiedrisko attiecību bezierunu atbalstīšanu un pakļaušanos tām.

Jo pilnīgāk dotās sabiedrības sabiedriskās attiecības un iekārta atbilst sabiedriski vēsturiskā progresa prasībām, sniedzot sociālajām grupām dotajā ražotājspēku attīstības līmenī optimālas pašat-
ražošanās iespējas, jo pilnīgāk sakritis savās ievirzēs sabiedrības un tuvākās sociālās vides sniedzamā audzināšana, veicinot sabiedrības politiskās apziņas viengabalainību. Savukārt, pastāvot iedzīvotāju grupu sociālo un politisko interešu pretrunām, jo lielākas tās ir, jo atšķirīgākas var būt sociālās vides un sabiedrības valdošās grupas sniedzamās audzināšanas ievirzes un lielākas sociālo grupu politiskās apziņas atšķirības. Tad sabiedrības vārdā veicamajai "valstiskajai" audzināšanai jāizkopj izsmalcinātāki sociāli adresēti – katrai grupai savi – audzināšanas kompleksi un paņēmieni, lai panāktu sabiedrībā dominējošās sociālās grupas politisko uzskatu noteicošo lomu sabiedrības politiskajā apziņā un līdz ar to arī pastāvošās sabiedriski politiskās iekārtas stabilitāti.

Informācija Cilvēka politiskās izturēšanās izvēļu ievirzi lielā mērā nosaka viņa politiskā audzināšana, bet katra atsevišķa izturēšanās akta izvēli nosaka cilvēka (audzināšanas rezultātā izveidojušās) apziņas veiktais **situācijas izvērtējums attiecībā uz viņa eksistenci**, proti, kā viņam labāk izturēties, lai pilnīgāk nodrošinātu savu eksistenci tieši dotajā situācijā. Šī "sava eksistence" būtu jāsaprot plašāk par absolūto egoismu – savas personas labklājību,

ietverot tajā arī visu to, ar ko dotais subjekts sevi identificē, bez kā viņa izdzīvošana viņam šķiet bezjēdzīga, nevērtīga, to, ko viņš vērtē augstāk par savu dzīvību. Tā var būt viņa ģimene, mīlotais cilvēks, draugu loks, sociālā grupa, tauta, galu galā – visa cilvēce un to labums – atkarībā no šī cilvēka socializācijas pakāpes. Te izšķirošs ir pats situācijas izvērtēšanas akts, kas katrreiz ir dzīves jaunrades akts, un tādu aktu cilvēku dzīvē ir bezgalīgi daudz, kas arī nosaka viņa izturēšanās kopumu.

Situācijas izvērtēšanā piedalās cilvēka **pasaules uzskats** – priekšstatu kopums par sevi un savu vajadzību apmierināšanu, viņa **intelekt**s – spēja apjēgt lietu savstarpējo cēloņsakarību un mijiedarbību, viņa **temperaments** – reakcijas asums, emocionalitāte un **eksistences apstākļi**, kuros cilvēkam jāapmierina savas vajadzības, jāīsteno savas intereses. Šie apstākļi ir objektīvi, tie ir no cilvēka gribas un apziņas neatkarīga realitātes daļa, bet cilvēks izvēlēsies savu izturēšanos šajos apstākļos un arī attiecībā pret tiem pēc tā, ko un kā tos būs uztvērusi, vairāk vai mazāk patiesi atspoguļojusi viņa apziņa (te vienmēr jārēķinās ar cilvēka zināšanu relativitāti). Te mēs esam nonākuši pie tā pirmelementa, kas izraisa cilvēka darbīgo reakciju, – tā ir **informācija, ziņas par realitāti** (ne jau realitāte pati!), **kuras cilvēks meklē, lai noteiktu savu izturēšanos, vai sniedz citiem, lai ar tām ietekmētu viņu izturēšanos.**

Cilvēks, kur spēdams, cik viņam ļauj laiks, iepriekšējās zināšanas un prāta spējas, nonāk tiešā saskarsmē ar viņam nozīmīgu parādību un izvērtē to savas eksistences, savu interešu gaismā. Ņemot vērā cilvēka dzīvesdarbības plašumu, ir jākonstatē, ka primāro informāciju, tas ir, ziņas no paša tiešas saskarsmes ar priekšmetu, viņš spēj gūt samērā nelielos apmēros salīdzinājumā ar to parādību daudzumu, ar kurām viņam jārēķinās savas izturēšanās noteikšanā. Tas sakāms par mūsdienu cilvēka visām dzīves jomām, bet it īpaši par sabiedrību, sabiedriskiem procesiem un to pārvaldīšanu – politiku. Cilvēka sabiedrisko izturēšanos ne vien pašos pamatos un galvenajās ievirzēs, bet arī katrā solī ietekmē citi cilvēki audzināšanas rezultātā, katru brīdi un nepārtraukti viņš ir spiests vadīties pēc **citu viņam sniegtajām ziņām**, kā nu spēdams tās salīdzinot un vairāk vai mazāk kritiski izvērtējot. Bet katrā ziņā pastarpinātās, no citiem cilvēkiem iegūtās informācijas masīvs, pēc kura cilvēki vadās savos izturēšanās aktos, ir nesalīdzināmi lielāks nekā paša no pirmavota gūto ziņu daudzums. Tas padara informāciju par pašu svarīgāko politikas līdzekli, vielu, ar kuras starpniecību ir iespējams gan ilglaicīgi, gan operatīvi ietekmēt cilvēku apziņu un līdz ar to arī viņu izturēšanos, kas rezultējas sabiedriskajos procesos.

Politisko informāciju nevar noteikt pēc tematikas, bet vienīgi pēc tās darbības (pielietošanas) sabiedrības pārvaldīšanā. Tā, piemēram, ziņas par liela asteroīda tuvošanos Zemei, kādas slimības izplatīšanos vai gaidāmu lielu ražu var būtiski ietekmēt cilvēku izturēšanos sabiedrībā, izraisot paniku, liekot veikt sanitāros pasākumus vai grozīt saimniecisko darbību, ne mazāk kā ziņas par militāra uzbrukuma briesmām, nodokļu reformu vai vēlēšanu rezultātiem. Jautājums ir cits: kam tā vai cita ziņa būs politiska, tas ir, ietekmēs viņa izturēšanos sabiedriskajos procesos, bet kam tā liksies nenozīmīga, ar viņa sabiedrisko izturēšanos nesaistāma. Tas ir atkarīgs no attiecīgu subjektu darbības sfēras, kā arī no viņu kompetētības, spējas saprast attiecīgās ziņas nozīmi viņu eksistencei un izturēšanās izvēlei. Tas savukārt izvirza veselu virkni politisku problēmu.

Pirmām kārtām tas ir jautājums, kuriem politikas subjektiem kāda informācija ir vajadzīga. Šis jautājums ir problemātisks, jo informācijas nepietiekamība ierobežo vai pat deformē izturēšanās izvēli. Informācijas trūkuma sajūta padara cilvēkus nedrošus, svārstīgus savas izturēšanās izvēlē, gatavus viegli uzticēties gadījuma rakstura, melīgai un provokatīvai informācijai, kas plašākā mērogā var novest pie masu panikas un eksplozīvām masu uzvedības izpausmēm. Savukārt pārāk liels ziņu klāsts var izrādīties neaptverams, tā apjēgšanai var pietrūkt kompetētības un laika, un tā politikā nereti gadās. Tam var būt līdzīgas sekas kā informācijas trūcumam, jo izmantota tiks tikai kāda nejausa un varbūt pārprasta ziņu daļa. Tas viss prasa īpašas darbības ar informāciju – informācijas sistematizācijas, klasifikācijas un sadales izkopšanu un piekopšanu gan katram subjektam pašam sev, gan kā īpašu darbības nozari dažādās organizācijās un iestādēs.

Savukārt kādu ziņu izplatīšanas ierobežošana vai slēpšana tieši apdraud demokrātiju, jo kādu iedzīvotāju daļu izslēdz no kompetentas līdzdalības sabiedrības pārvaldīšanā. Un, lai cik arī pārliecinoši būtu argumenti attiecībā uz nepieciešamās kompetētības trūkumu profānai publikai, lai tā korekti izprastu tās vai citas ziņas, tas subjekts, kurš izšķiras par informācijas izplatīšanas ierobežošanu, uzurpē informatīvo varu sabiedrībā un atstāj vienmēr atklātu un strīdīgu jautājumu, vai tas netiek darīts kāda viena politikas subjekta savtīgajās interesēs pretēji citu subjektu un sabiedrības kopumā interesēm (kā tas bija, slēpjot ziņas par Černobiļas katastrofu, tāpat par radioaktīvo vielu paviršajiem apbedījumiem Teksasas štatā, par patiesajiem iemesliem, uzsākot ASV agresiju Irākā).

Viena no politiskās cīņas sastāvdaļām ir gan slēpta, gan atklāta cīņa par informāciju. Tas politikas dalībnieks, kuram ir vairāk

informācijas, ir pārāks par citiem, pirmkārt, ar to, ka viņš var būt brīvāks un sekmīgāks savas izturēšanās izvēlē apstākļos, kas viņam ir labāk zināmi nekā viņa partneriem un pretiniekiem. Otrkārt, tas, kura informatīvais pārākums ir pazīstams, var viegli maldināt citus, sniegdams viņiem melīgu vai nepilnīgu, dozētu informāciju, tādējādi provocējot viņus uz viņiem neizdevīgu izturēšanos.

Cīņa par informāciju norisinās nepārtraukti individu, sociālo grupu un tautu starpā visdažādākajās formās un mērogos. Bet ir divi lauki, kur šīs cīņas frontes ir visizteiktākās. Tā ir izglītība un masu informācijas līdzekļi. Izglītības sistēma, tās dažādu pakāpju saturs, teorētiskais līmenis un pieejamība dažādām sociālajām grupām uz ilgu laiku nosaka galveno politikas subjektu – sociālo grupu spējas gūt un izprast informāciju.

Masu informācijas līdzekļi – prese, radio un televīzija – kalpo dažādām vajadzībām, tos var aplūkot no komerciāla, izglītojoša, tikumiskās vai estētiskās audzināšanas, profesionālās informācijas izplatīšanas un arī citiem viedokļiem, bet to politiskā funkcija ir sniegt plašām iedzīvotāju grupām tādu aktuālu informāciju, vadoties pēc kuras tās ik dienas izdara savas sabiedriskās izturēšanās izvēles. Tādējādi informācijas līdzekļu īpašnieki kļūst par sabiedriskās apziņas un izturēšanās pārvaldniekiem. Masu informācijas līdzekļu kā politisku institūtu darbība ir tik nozīmīga un reizē specifiska, ka ir nepieciešams tos aplūkot sīkāk.

Savdabīga ir masu politiskās informācijas un tikumības mijiedarbība. Politiskā informācija neizbēgami tiek uztverta caur tikumisko vērtīborientācijas prizmu. Tikumība – sabiedriskās izturēšanās normu kopums –, pēc definīcijas, risina sabiedrības un indivīda kā nesaraujamu pretmetu pretrunu. Ja tikumība aplūko sabiedrību kā indivīda eksistences nosacījumu, bez kura viņš nevar pastāvēt, tad nav pārāk grūti politiskajā informācijā sakombinēt ziņas tā, lai indivīdam rastos pārlicība, ka bez tām vai citām sabiedrībai kā viņa eksistences nosacījumam vajadzīgajām darbībām būs jāaiziet bojā gan sabiedrībai, gan līdz ar to arī viņam pašam. Un tad indivīda apziņa samierināsies pat ar visnecilvēcīgāko kā ar “augstākās tikumības prasību”, ko agrāk viņa morāle būtu nosodījusi, piemēram, karadarbību, koloniālismu, teroristiskām akcijām, totalitārisma nežēlīgajām izpausmēm. Jāsecina, ka masu politiskā informācija drīzāk pakļauj sev tikumību nekā tikumība – politisko informāciju.

Viena no specifiskajām masu informācijas līdzekļu īpašībām ir to sniegto ziņu publiskums. Publicētais kļūst “visiem” zināms, plaši un vairākkārt apspriests sabiedrībā, pastiprināts ar līderu autoritātvajiem viedokļiem un atkārtojumiem, tātad tikpat kā neapstrīdams

un maz apšaubāms. Ziņas daudzkārtēja apspriešana vai pat pieminēšana izraisa sabiedrībā rezonansi, tās apstiprināšanos, jo šķiet maz ticams, ka kāds uzdrīkstētos plaši izteikt melīgu ziņu, nebīdamies no sabiedriska skandāla. Tā kādas ziņas plaša publicēšana izraisa kumulatīvu efektu, koncentrējot daudzu cilvēku emocionālo enerģiju uz ziņas sabiedrisko jēgu, kā viņi to ir sapratuši.

Kopš masu komunikācija kļuva par visas sabiedrības aprindas aptverošu, informācijas līdzekļu ietekme uz sabiedrisko domu un sabiedrisko izturēšanos ir tik liela, ka kāds notikums iegūst sabiedriska, politiska fakta nozīmi jau tad, ja par to ir ziņojuši masu informācijas līdzekļi. Pat nenozīmīgs notikums, ja par to publicēts masu informācijas līdzekļos, var kļūt politiski svarīgs, jo šāda publikācija jau pati par sevi ir apelēšana pie sabiedriskās domas, vismaz pie sabiedrības uzmanības. Ziņojums kļūst par politisku faktu pat tad, ja tas ir izdomājums. Tādā kārtā informācijas līdzekļi saliedē sabiedrību, vismaz savu auditoriju, spēlē sava veida sabiedriska organizatora, savedēja lomu, politiskos līderus savedot kopā ar plašākām aprindām.

Masu informācijas līdzekļu ietekmība saistās ar to iznākšanas periodiskumu, kas ļauj informācijas sniedzējam, sauksim to par *komunikatoru*, ilgstoši un nepārtraukti turēt savā ietekmē informācijas saņēmēju, *recipientu*. Informācijas līdzekļu darbība balstās uz divām savā starpā atšķirīgām, bet visumā saskanīgām vajadzībām. Komunikatoram ir nepieciešams sniegt recipientam tādas ziņas, kas izraisītu recipienta noteikta veida komunikatoram vajadzīgu reakciju – sabiedrisko izturēšanos. Bet tas nenotiktu, ja tam pretī nesniegtos recipients ar savu vajadzību saņemt ziņas, pēc kurām orientējoties viņš savā sabiedriskajā uzvedībā varētu veiksmīgāk nodrošināt savu eksistenci. Masu informācijas līdzeklis uzstājas kā sabiedrības ziņotājs, kas tur sabiedrības locekļus “lietas kursā”. Tas savukārt liek recipientam turēties pie viena, viņam simpātiskākā informācijas līdzekļa, jo tas nodrošina viņam sniedzamo ziņu plūsmas nepārtrauktību un konsekventību.

Masu informācijas līdzekļa periodiskums, turot recipientu “saitē”, nosaka īpatnēju informācijas pasniegšanas iedarbīgumu. Periodiskajā masu informācijas līdzeklī jebkura ziņa figurē nevis patstāvīgi, atsevišķi, bet gan kā iepriekšējo ziņu straumes turpinājums, papildinājums, vienlaikus – arī turpmāko ziņu savdabīgs pamats. Šādi sniegta ziņa neprasa ne ievadu, ne rezumējumu, tie tiek prezumēti iepriekšējās un sekojošās publikācijās. Katra ziņa darbojas kā viens akmentiņš bezgalīgajā realitātes attēla mozaīkā. Informācijas mozaīkveida raksturs ir viens no svarīgākajiem masu informācijas

līdzekļu ietekmības faktoriem, jo šeit ideja kā parādības tēls, ziņu cēloņsakarīgi saistīts veselums tiek sniegta nevis pamatīgi argumētētā un tāpat arī apstrīdamā veidā, bet gan kā sadrumstalotas, izkaisītas ziņas, tomēr vienā politisko uzskatu un vērtējumu sistēmā. Recipienta apziņā šīs ziņas, viņam pašam nemanot, summējas, akumulējas un veido sabiedrisko attiecību ainu, kurā recipients it kā patstāvīgi atrod savu nostāju, neapzinādamies, ka viņa spriedumu izejas materiāls ir noteiktā veidā sakombinēti pasniegts, parasti neko nemelojot, tikai mērķtiecīgi to sakārtojot un šo to noklusējot. Ar to masu informācijas līdzekļu veidotie priekšstati recipientam šķiet īpaši ticami. Tie ir arī izcili stabili, gandrīz neapgāžami recipienta apziņā, jo veidojušies uz neskaitāmi daudzu, savstarpēji it kā nesaisītītu atsevišķu ziņu pamata. Tāpēc kādu atsevišķu, pat vairāku ziņu, kas saņemtas no masu saziņas līdzekļa, kā nepatiesu un melīgu atmaskošana recipienta apziņā neizjauc uz pārējo ziņu pamata izveidojušos sabiedrības kopainu. Politiskās informācijas mozaikveida raksturs liek recipientam katru atsevišķu ziņu tās saņemšanas brīdī uztvert un pārdzīvot šīs kopainas kontekstā, ar to pastiprinot tās nozīmīgumu.

Masu informācijas līdzekļu sniedzamā informācija, darbodamās mozaiskā, uz pārdzīvotuma balstītā, emocionālā veidā, emocionalitātes dēļ, kam mazizglītotajā masā ir vienkāršošanas tendence, ved arī uz komunikatora sniedzamo un recipienta gūstamo priekšstatu primitivizēšanu un tālāk arī uz apziņas, politikas izpratnes primitivizēšanu. Bet politiskās apziņas vienkāršošanās ved uz uztveres aizspriedumainību un ideologizēšanos. Visspēcīgāk tas izpaužas televīzijas ziņās, kur spilgtu attēlu nomainas biežums recipientos izraisa emocijas, kurām ne tuvu nespēj sekot šīs vizuālās informācijas plūsmas saņēmēja – *recipienta* loģika. Rezultātā recipientam šķiet, ka viņš ir guvis zināšanas par sabiedrisko realitāti, bet patiesībā viņa apziņā ir radīti gandrīz vienīgi emocionālie, komunikatoram vēlamie iespaidi.

Viens no masu informācijas līdzekļu efektivitāti nodrošinošiem principiem ir noturēt recipientu pie viena un tā paša, sava kanāla, pie tās pašas politisko ziņu diētas. Šai nolūkā komunikators gan apzināti politisku, gan tīri komerciālu apsvērumu dēļ izmanto dažādus līdzekļus, lai nodrošinātu savam informācijas līdzeklim noietu. Bet uz to pašu parasti tiecas arī recipients, izvēlēdamies tos informācijas līdzekļus, kas apgaismo realitāti viņam tuvās vērtību (arī politisko) sistēmas gaismā. Viņu nepatīkami kairinās pret viņa pārliecību pausto ziņu publikācijas, un tādu masu informācijas līdzekli viņš bez īpašas vajadzības nelietos. Tāpēc arī politiski vienaldzīgais un tīri komerciāli ieinteresētais izdevējs, pielāgojamies sava recipienta

politiskajai gaumei, ar ziņu atlasi un komentēšanu nostiprina recipientu viņa politiskajā nostājā, tādējādi pat bez īpaša nodoma veicot politiskās izturēšanās vadības funkciju.

Teiktais ļauj secināt, ka informācijas līdzekļi kādās daļās rāda recipientam reālo pasauli, bet kopumā rada viņam pseidopasauli, kurā viņa apziņa tad arī maldās, parasti pat nevēlēdamās no tās izkļūt. Masu informācijas līdzekļi ir nozīmīgākie cilvēku politiskās apziņas veidotāji. Demokrātiski orientētie informācijas līdzekļi ar savu kritisko nostāju pret sabiedriski politisko realitāti, meklējot un piedāvājot sabiedriskās iekārtas pretrunu progresīvus risinājumus, veicina savu recipientu analītiskās domāšanas iemaņas. Tomēr informācijas līdzekļu vairums, pārstāvēdams pie varas esošo sociālo grupu intereses sabiedriskās iekārtas stabilitātes nostiprināšanā, ir arī lielākie masu apziņas manipulatori.

Vienīgi apzinoties masu informācijas līdzekļu politisko dabu, uztverot to sniedzamās ziņas nevis kā neitrālu, bet gan kā subjektīvi ieinteresētu realitātes atainojumu, izturoties pret to kritiski analītiski, recipients var atbrīvoties no to garīgā gūsta un censties izkopt savu patstāvīgu realitātes redzējumu. Bet tas prasa gan laiku, gan intelektuālas analīzes spējas un to nozīmīgu piepūli, galu galā tas prasa ievērojamu drosmi, jo nekam neticēt uz vārda un visu apšaubīt nozīmē ne vien censties visu pārbaudīt, bet arī apzināties savu zināšanu un priekšstatu relativitāti, vienmēr būt gatavam uz paša atbildību, nevis pēc citu padoma mainīt savu izturēšanos, ja iepriekšējās zināšanas neapstiprināsies. Tā ir smaga maksa par apziņas brīvību, un cilvēkam jāapzinās savas gara un rīcības brīvības vērtība, lai viņš būtu gatavs šo nodevu maksāt.

Droši var apgalvot, ka politikas demokrātiskās attīstības perspektīvas jebkurā valstī lielā mērā saistās ar politiskās apziņas progresu sabiedrībā, kas nodrošina pilsoņu kompetētību sabiedrības pārvaldīšanas jautājumos, tātad garīgās spējas tiešām būt par savas sabiedriskās dzīves saimniekiem un neļauties apziņas manipulācijām no citu subjektu puses. Galu galā demokrātiskajām tiesībām brīvi paust savas domas politiskā jēga ir vienīgi tad, ja šīs domas tiešām ir kompetentas un savas paša.

Līdz ar to spilgtāka un atbildīgāka loma ir inteliģencei kā izglītotākajam, ar efektīvākās – zinātniski teorētiskās izziņas spējām un iemaņām apveltītajam sociālajam slānim. Inteliģenta apgaismotāja loma neatkarīgi no viņa profesionālās nodarbošanās sfēras ir arī viens no būtiskākajiem faktoriem politikas izziņas efektivitātes celšanā sabiedriskajā apziņā, bet profesionālam politologam tā ir viņa sociālā misija.

NOSLĒGUMS

POLITIKAS VĒSTURISKĀS TENDENCES UN TO FAKTORI

Līdzšinējā sabiedrības vēsturē cilvēku individuālās un it īpaši – sabiedriskās īpašības galu galā tika un tiek determinētas ar materiālās ražošanas attīstības līmeni, kas nosaka gan cilvēku vajadzības un to apmierināšanas iespējas, gan arī cilvēka fizisko un garīgo spēju izkopšanu. Materiālās ražošanas veids un darba ražīguma līmenis ir arī izšķirošie faktori sabiedriskajai darba dalīšanai un līdz ar to cilvēku savstarpējai sabiedriskajai saistībai un iedalījumam galvenajās sociālajās grupās, to spēju un interešu rakstura un īpatnību veidošanā. Tātad kā individuālo, tā arī grupveida politikas subjektu īpašību un attiecību pašā pamatā saskatāms sabiedrībā dominējošais materiālās ražošanas veids.

Pašreizējā sabiedrība tās sociālajā un tai sekojošajā politiskajā uz-būvē ir izveidojusies, pamatojoties uz industriālo ražošanas veidu, kam ir raksturīga tehnoloģijas augsta mašinizācijas pakāpe ar cilvēka tiešo līdzdalību ražošanas procesos, savienojot un regulējot atsevišķu tehnisko agregātu funkcionēšanu. Bet ražošanas veids pēdējos gadu desmitos piedzīvo būtiskas kvalitatīvas un neapturamas izmaiņas. Attīstoties materiālās ražošanas darba produktivitātei vienlaidus automatizācijas jeb t.s. postindustriālajā līmenī, cilvēks kā tehnoloģiskajā procesā tieši iekļautais tā aģents ar savām fiziskajām un psihiskajām īpašībām jau aizvien vairāk kļūst par ražošanas tempu un precizitātes kavēkli, viņš tiek izstumts no šī procesa. Labākajā variantā no ražošanas tehnoloģiskā procesa izstumtais cilvēks tiek pacelts par projektētāju, ideju ģeneratoru un garīgo vērtību radītāju. Tomēr aizvien pieaugošā no ražošanas izstumto daļa kļūst par bezdarbniekiem, un bezdarbniekiem sniedzamā sociālā palīdzība aizvien

vairāk tiek reducēta. Bet pat apmierinošas materiālās nodrošinātības apstākļos no sabiedrības nepieprasītā enerģija padara cilvēku sabiedriski lieku, tāpēc sociāli aizvainotu, bet politiski – eksplozīvu.

Ražošanas augstās intelektualizācijas un automatizācijas pakāpē atsevišķa cilvēka darba ieguldījums kļūst grūti individualizējams, jo tas ir cieši ieausts daudzu citu cilvēku darba sniegunā. Šādos apstākļos aizvien mazāk kļūst iespējama arī cilvēka individualizēta darba samaksa pēc padarītā darba daudzuma un labuma, tātad cilvēka darba materiālā stimulēšana. Līdz ar to savu darba ražīgumu stimulējošo jēgu zaudē darbaspēka tirgus. Tāpat tirgus zaudē savu iepriekšējo jēgu arī kā katrā noteiktā produktā ieguldītā sabiedriski nepieciešamā darba (ekonomiskās vērtības) noteicējs un cilvēku veicamo darbību produktu savstarpējās apmaiņas regulētājs vispār.

Ražošanā dominējot cilvēku fiziskajam roku un mehanizētajam darbam, tirgus stimulēja darba racionalizāciju, piedāvājot savu precī par tirgū izveidojušos cenu, kas atbilst sabiedrībā caurmērā nepieciešamajam darba ieguldījumam dotā produkta radīšanā, un ražotājs, kurš pielietoja racionālāku, darba un materiālu patēriņa ziņā taupīgāku tehnoloģiju, guva lielāku peļņu nekā citi. Turpretī lielā mērā automatizētās ražošanas apstākļos precē iemiesotā (un ar darba algu apmaksājamā) cilvēku darba ieguldījums katra noteikta veida produkcijā izlīdzinās, un tirgū priekšrocības gūst vairs ne tas, kurš piekopj racionālāku tehnoloģiju, bet gan tas, kurš, izstūmis no tirgus savus konkurentus, spēj diktēt savu cenu, nevis ceļot produktivitāti, bet gan izmantojot dažādas neproduktīvas – tirgus regulēšanas un kroplošanas – viltības.

20. gadsimtā tirgus no ražošanas attīstības sekmētāja visai izteismīgi kļuva par ražošanas kavētāju un kropļotāju, ar dažādām lielražotāju un lieltirgotāju noteiktām regulām un kvotām mākslīgi ierobežojot preču piedāvājumu, lai lielražotāji, pat neattīstot vai minimāli izmainot tehnoloģiju, varētu uzturēt iespējami augstas cenas. Par sabiedrības attīstību bremsējošo tirgus mehānisma lomu, sabiedrībā pastāvot materiālajam trūkumam, nabadzībai un badam, skandalozi liecina ražotņu nepilna noslodze un liela preču kvantuma iznīcināšana ne jau tādēļ, ka šie ražojumi būtu lieki, bet gan tāpēc, ka tiem trūkst pircēja, kurš būtu spējīgs maksāt tik augstu, mākslīgi uzturētu cenu. Tirgū gūstamā peļņa vairs nav godalga par veiksmīgu ražošanu, bet gan par prasmi ar dažādām viltībām mākslīgi uzturēt neapmierinātas cilvēku vajadzības pēc precēm un pakalpojumiem. Agrāk dzīva pēc peļņas visumā sekmēja cilvēku vajadzību pilnīgāku apmierināšanu un līdz ar to arī cilvēka attīstību, turpretī mūsdienās

ši peļņas un cilvēka harmonija pārvērtusies antagonismā: ekonomiskā darbība notiek vai nu peļņas maksimizācijas, vai cilvēka atražošanās optimizācijas dēļ.

Jaunais darba ražīguma līmenis padara neizbēgamu principiāli jaunu sabiedrisko bagātību sadales un pārdalīšanas sistēmu, kas, nespējama diferencēt indivīdu darba ieguldījumu, ignorējot to, apgādās sabiedrības locekļus ar viņu eksistencei nepieciešamām vērtībām izlīdzinoši, bet, kas ir būtiski, augstā nodrošinātības pakāpē. Tas nosaka tendenci uz sociālo vienlīdzību, kas ir vienīgais iespējamais reālais pamats politiskai vienlīdzībai un brīvībai, kad sabiedrības locekļiem ir ne vien līdzīgas tiesības, bet arī līdzīgas iespējas tās īstenot. Izlīdzinoties sabiedrības locekļu sociālajam stāvoklim, sabiedriskās pašatražošanās kvalitātes augstākajā līmenī mazinās politisko konfliktu iemesli, zūd sociāli determinētas dažādu iedzīvotāju grupu interešu atšķirības, kļūst vieglāk sasniedzama interešu saskaņošana, jo vienu interešu vismaz materiālā apmierināšana tādā ražotāj spēku kapacitātes pakāpē nav saistīta ar citu interešu apmierināšanas ierobežošanu, tāpēc ka tehniski nav problēmu ražošanas kāpināšanai jebkurā nozarē. Turklāt šāds darba ražīgums sasniedzams augstā cilvēku garīgās attīstības pakāpē un spēj nodrošināt sociāli nediferencētu indivīdu augstu intelektuālās attīstības līmeni. Tas nosaka personības arī kā politikas subjekta spēju palielināšanos. Politikā, pieaugot personību lomai, var sagaidīt grupveida politikas subjektu aktivitāšu palielināšanos un politisko konfliktu asuma samazināšanos ar tam sekojošo grupveida subjektu interešu izlīdzināšanos, to politisko atšķirību mazināšanos, sabiedrības sociālo homogenizāciju un demokrātijas visaptverošu uzvaru. Tas ir viens iespējamais politikas attīstības ceļš, kas prasa tirgus un privātās peļņas mehānismu upurēšanu cilvēku sabiedriskās atražošanās attīstības labā.

Lai šī objektīvu materiālu faktoru determinētā tendence realizētos, ir jāpārvar daudzi vēsturiski, cilvēku sabiedrības zemākajās attīstības pakāpēs izveidojušies un arī mūsdienā sīkajā un vidējā ražošanā sakņojušies, galvenokārt subjektīvas dabas šķēršļi. Pirmām kārtām tā ir uz privātīpašumu balstīta kundzības tieksme. Visā līdzšinējā vēsturē cilvēks savā eksistencē jutās drošs vienīgi tad un tik daudz, kad un cik daudz viņa rīcībā bija ražošanas līdzekļu – galveno eksistences resursu. Jau Džons Loks atzīmēja privāto īpašumu kā cilvēka brīvības nosacījumu un kā tādu uzskatīja privātīpašumu par neierobežojamu, tiesa – tiktāl, ciktāl tas kalpo cilvēka patēriņa, tāpat sevis uzturēšanas un attīstības vajadzību apmierināšanai. Privātīpašums kā tāds pat vēl mūsdienās tiek uzskatīts par saimnieciskuma nosacījumu, jo, ieinteresētā īpašnieka pārraudzīts, tas tiekot

visefektīvāk izmantots. Šie vērtējumi vairs nav attiecināmi uz post-industriālā laikmeta lielkapitālu. Lielkapitāla gūstamā peļņa tālu pārsniedz pat vizivirtušķā luksurioza patēriņa iespējas, un tās lielākā daļa tiek ieguldīta turpmākajā peļņas palielināšanā, lai tās ieguvējs vismaz saglabātu iepriekšējo ekonomisko un līdz ar to arī ietekmes, varas pozīciju cīņā ar konkurentiem. Tātad atkrīt kapitālistiskā (peļņu no sveša darbaspēka izmantošanas nesoša) privatīpašuma vērtība, jo tas vairs nekalpo paša īpašnieka patēriņam un attīstībai, bet vienīgi viņa kundzībai pār citiem un cīņai par varu ar saviem konkurentiem. Privatīpašums lielražošanā nenodrošina saimnieciskumu arī tā izmantošanā, jo savas sazarotības dēļ vairs nav vienam cilvēkam – īpašniekam pārskatāms, to spēj vadīt tikai prāvs algotu pārvaldnieku pulks, kuriem principā ir vienalga, kam tas pieder – vienai personai, personu grupai, kādai īpašnieku sabiedrībai, valstij vai sabiedrībai kopumā. Tātad peļņas maksimizācijas dēļ ar lielām pūlēm, milzīgiem pārdzīvojumiem un antihumānu rīcību saistītā turēšanās pie privatīpašuma lielražošanā ir pamatota vienīgi ar neierobežotu cīņu konkurentu starpā kundzības dēļ: kurš ar komerciāliem un politiskiem līdzekļiem panāks sev lielāku peļņu, līdz ar to arī lielāku varu un pastāvēšanas drošību. Arī lieluzņēmējam privatīpašums ir vairāk nasta, lāsts, nevis svētība. Problēma ir, kā, neaizskarot īpašnieku un viņu pēcnācēju mantisko nodrošinātību, padarīt lielīpašumu, kas ir sabiedriska pēc savas nozīmes, arī par sabiedrības labumam tieši kalpojošu un kā tādu – sabiedrības interesēs pārvaldāmu.

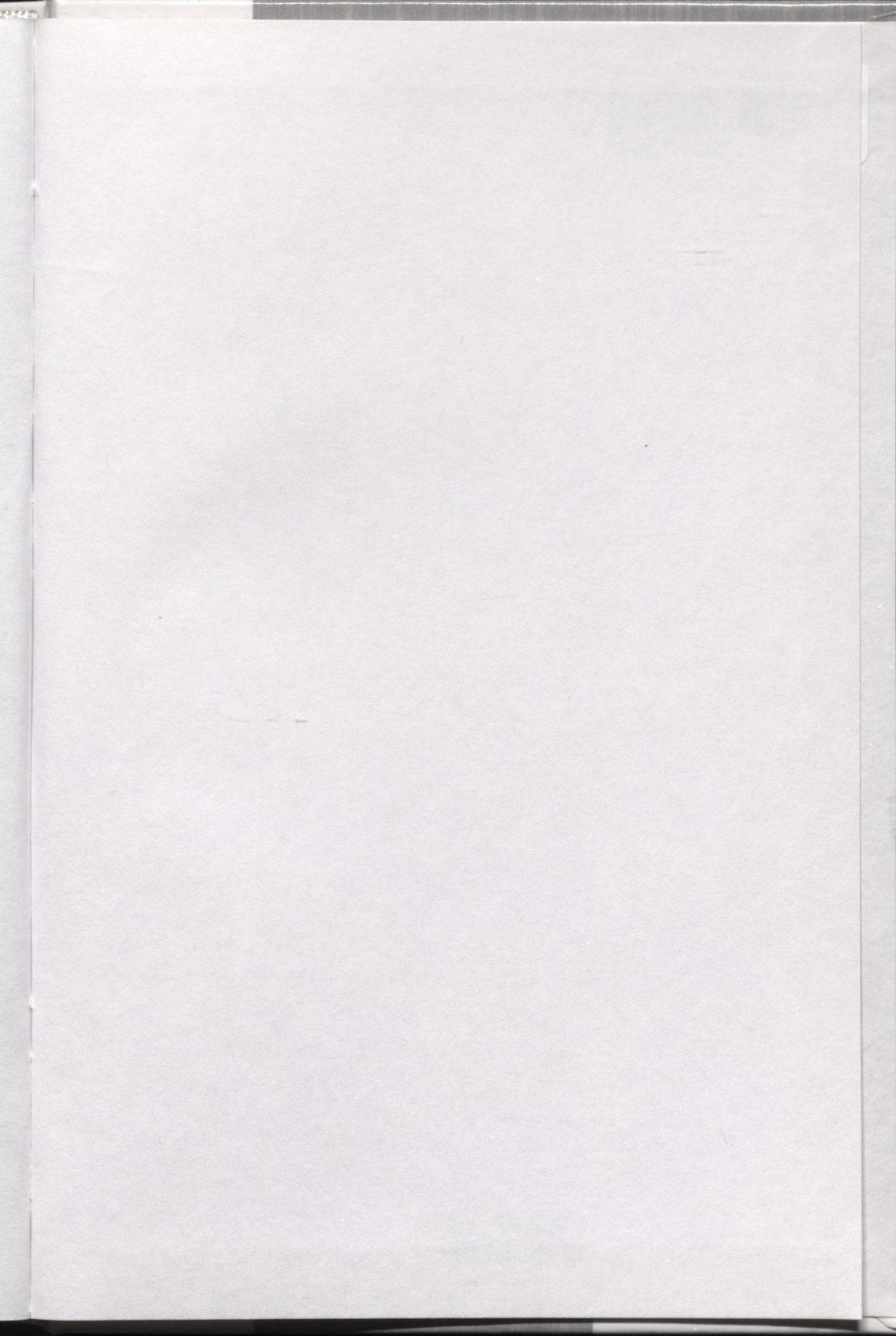
Otrais lielākais subjektīvais šķērslis politikas humanizācijas ceļā ir paaudzēm no īpašuma uz ražošanas līdzekļiem atsvešināto algoto darbinieku stāvokļa determinētā viņu arī psiholoģiskā atsvešinātība no sabiedriskajām bagātībām, vienaldzīgi bezatbildīga, nesaimnieciska izturēšanās pret tām. Ražošanas līdzekļu pārņemšana sabiedrības īpašumā un visu sabiedrības locekļu juridiska pasludināšana par to līdzīpašniekiem (kā tas jau daudzās valstīs ir noticis ar lieluzņēmumiem) psiholoģiski un intelektuāli uzreiz nepārvērš bijušos algādžus viņiem agrāk svešajos uzņēmumos par to ieinteresētajiem un atbildīgajiem saimniekiem. Lai tas notiktu, vajadzīgs paša ražošanas dalībnieka pietiekami augsts statuss uzņēmumā, kas liktu un ļautu viņam saprast viņa izturēšanās izvēļu nozīmīgumu īpašuma funkcionēšanā, un pietiekami ilgs pārejas laiks, lai šāda apziņa izveidotos kā sabiedriska apziņa. Šādu pāreju apgrūtina atpalikušajās nozarēs vēl efektīvas vidējas ražošanas un sīkražošanas pastāvēšana, kur ierastās primitīvās privatīpašnieciskās attiecības atšķirībā no lielražošanas vēl nebūt nav izsmēlušas savas iespējas.

Nosauktās tendences īstenošanās ceļa iezīmes jau saskatāmas vēl bīklajos antimonopolu likumos, tirgus valstiskas regulēšanas mēģinājumos, kur gan pašlaik vēl dominē privāto lielražotāju intereses, tomēr ar zināmu kopsabiedrisko interešu respektēšanu. Izteiksmīgāk sabiedrības locekļu kopsabiedriskās saimnieciskās apziņas un atbildības spējas izpaužas un tiek izkoptas pilsoniskās sabiedrības dažādās aktivitātēs, pašdarbīgajās organizācijās un to darbībā sociālo grupu un kopsabiedrisko interešu noskaidrošanā, artikulēšanā, saskaņošanā. Īpašas uzmanības vērta ir arodbiedrību un uzņēmumu padomju pieredze un iespējas. Arī dažādas iedzīvotāju protesta un pretošanās akcijas, kas vērstas pret lielkapitāla savtīgu rīcību, liek un liks vēl vairāk izvērtēt zaudējumus un ieguvumus, kuri saistīti ar pieaugošo pretrunas asumu starp ražošanas sabiedrisko dabu un piesavināšanās privātīpašniecisko raksturu.

Gadījumā, ja sabiedrība politiski nereaģēs uz privātīpašniecisko ražošanas attiecību pieaugošo neatbilstību ražotājspēku pieaugušajam attīstības līmenim, sociāli varenākā kapitāla lielīpašnieku sociālā grupa turpinās nostiprināt savu politisko dominanci. Tas kādu laiku vēl ir iespējams, izmantojot ekonomiski attīstītākajās valstīs izplatīto demokrātiskā režīma politisko mehānismu, ar masu apziņas manipulācijas un organizatoriskiem līdzekļiem degradējot to līdz "elitārās demokrātijas" modelim, kas izslēdz plašāku iedzīvotāju grupu radošu līdzdalību politikā. Rezultātā netraucēti turpināsies kapitāla koncentrācijas un centralizācijas un peļņas maksimizācijas procesi, izstumjot no ražošanas un pilnvērtīgas sabiedriskās pašatīstības aizvien lielāku iedzīvotāju daļu. Tam sekos maksātpējīga pieprasījuma sašaurināšanās, kas uz maksimālās peļņas ieguvu orientēto ekonomiku satricinās ar biežākām stagnācijām un krīzēm. Tās vēl jūtāmāk apdraudēs plašo sociālo grupu materiālo stāvokli, un tas neizbēgami izraisīs dažādas protesta akcijas un kustības, kuras būs jo nelogiskākas un postošākas, jo vairāk masu apziņas manipulācijas veicinās apziņas mitoloģizāciju un aizkavēs tās analītiski teorētisko, radošo attīstību.

Protesta kustību savaldīšanai sabiedrības pieaugošās sociālās diferenciācijas un polarizācijas apstākļos, kas politiski izpaudīsies pilsoniskās sabiedrības pieaugošajā sašķeltībā un pretrunīgumā, sabiedriskās kārtības uzturēšanas vārdā būs jāpāriet uz autoritārajiem vai pat totalitārajiem režīmiem. Tādas tieksmes kļūst aizvien izteiksmīgākas arī tradicionāli demokrātiskajās valstīs. Tas ir izdarāms vai nu ar valstu iekšējiem politiskajiem spēkiem, vai arī "starptautiskās palīdzības akcijās pret iekšējiem ienaidniekiem, teroristiem, separālistiem un postītājiem" starptautisko organizāciju, tādu kā Eiropas

Savienība, ietvaros vai ārpus tām ar NATO vai līdzīgu veidojumu
policejiskos okupācijas pasākumos. Grūti paredzēt, bet nevar pilnībā
izslēgt arī tādu masu apziņas manipulācijas pakāpi, kas vispār laupīs
iedzīvotāju lielākajai daļai politiskās aktivitātes spējas. Bet visi šie
politiskie gājieni, kas var ilgt gadu desmitiem, atstāj neatrisinātu sa-
biedrības pašatīstības vai katastrofālas sašaurināšanās
un degradācijas problēmu.

REPRINTED
1915

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305011081

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

52

2005-4

L 33

Miķelis Ašmanis
(dz. 1931. g.)

Habilitētais
filozofijas doktors
Latvijas Universitātes
profesors

**Grāmatas pamatā ir ilgstošs
autora pētnieciskais darbs
un bagātīgā pieredze, kuru
viņš guvis, vairāk nekā 10 gadus
lasot politikas teorijas autorkursu
Latvijas Universitātē.**

Izdevums

- ◆ **sniedz priekšstatu par politiku
kā specifisku sabiedriskās
darbības veidu,**
- ◆ **aplūko politikas dalībniekus,
elementus, tendences un politiku
ietekmējošos faktorus,**
- ◆ **palīdz orientēties politiskajos
procesos un apzināties savas
iespējas tos ietekmēt.**

**Grāmata domāta kā mācību līdzeklis
studentiem. Tā būs noderīgs palīgs
ikvienam, kas vēlas labāk izprast
politiskos procesus un gūt skaidrību
par dažādām politiskajām parādībām.**

ZVAIGZNE ABC

ISBN 9984-36-717-7

9 789984 367170 >